

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 4(89) 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Вітвіцький С. С. – ректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Заступник головного редактора:

Назимко Є. С. – перший проректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Відповідальний секретар:

Буга Г. С. – начальник відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Відповідальний редактор:

Стецюк Р. І. – завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат філологічних наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права, доцент (Азербайджанська Республіка); **Одажіу Ю. М.** – проректор Академії «Stefan cel Mare» МВС Республіки Молдова, доктор права (Республіка Молдова); **Бобкова А. Г.** – головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН, керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, заслужений юрист України; **Буга В. В.** – декан факультету № 4 ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент; **Вапнярчук В. В.** – професор кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор; **Єпринцев П. С.** – проректор університету, доктор юридичних наук, доцент; **Захарченко А. М.** – завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Зозуля Є. В.** – професор кафедри державно-правових дисциплін та безпеки життєдіяльності Криворізького факультету ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Клемпарський М. М.** – професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 4 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Кононенко Т. В.** – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 ДонДУВС, доктор філософських наук, професор; **Лопатинська І. С.** – декан Криворізького факультету ДонДУВС, кандидат педагогічних наук, доцент; **Лоскутов Т. О.** – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького факультету ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Мердова О. М.** – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 ДонДУВС, кандидат юридичних наук, професор; **Мухіна Г. В.** – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 ДонДУВС, кандидат педагогічних наук, доцент; **Одерій О. В.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Петров Є. В.** – суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, доктор юридичних наук, професор; **Пилипенко Д. О.** – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького факультету ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент; **Халимон С. І.** – заступник начальника кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор.

Збірник наукових праць «Правовий часопис Донбасу»

включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук
(спеціальність: 081 – Право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409
(додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ
(Протокол № 5 від 24 грудня 2024 р.)

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 1415 від 16.11.2023 р. (Ідентифікатор медіа R30-01960)

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Електронна адреса видання: *ljd.dnuvs.ukr.education*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 94:327 (100)

DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-3-7

Буга Володимир Васильович,

доктор юридичних наук, доцент,

декан факультету № 4

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0655-5256>

Саранов Сергій Вікторович,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління
факультету № 4

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7574-0260>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ІСТОРИЧНИХ КРИЗ НА ФОРМУ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ АНТИЧНОСТІ Й РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ В МЕЖАХ КОНЦЕПЦІЇ ЯКОБА БУРКХАРДТА (1818–1897 РР.)

Статтю присвячено розкриттю впливу «історичних криз» на форму політичного режиму періоду античності й раннього Нового часу в межах концепції швейцарського історика культури Якоба Буркхардта (1818–1897 рр.). Дається загальна характеристика значущості наукової спадщини швейцарського ученого. Якоб Буркхардт, видатний швейцарський історик культури, здобув широку популярність насамперед завдяки класичній роботі «Культура Відродження в Італії». Проте творчі інтереси вченого були значно ширші, відбившись, окрім іншого, у курсі лекцій з проблематики рушійних сил всесвітньої історії. Концепт «історичних криз» розкривається Буркхардтом у декількох варіаціях. Автори статті здійснюють спробу порівняльного аналізу дії історичних криз на форму політичного режиму античного періоду і в епоху раннього Нового часу в межах інтерпретації Буркхардта.

Автори констатують важливість ознайомлення в межах української історіографії досліджуваного питання з окремими аспектами наукової спадщини Якоба Буркхардта, оскільки це дасть змогу, серед іншого, краще побачити риси концепцій О. Шпенглера і А. Тойнбі.

Ключові слова: Якоб Буркхардт, історична криза, античність, ранній Новий час, політичний режим, всесвітня історія, держава.

Постановка проблеми. Порівняльний аналіз відмінних рис політичного режиму античного періоду й періоду раннього Нового часу становить значний інтерес у межах сучасної української історіографії досліджуваного питання. Пояснюється це декількома

чинниками, що впливають зі специфіки предметного поля дослідження. Античний період, як відомо, заклав основи цивілізаційних показників європейських країн. Античність випробовує на практиці й здійснює теоретичне обґрунтування різних варіацій політичного

розвитку. Антична політико-правова думка досліджує широкий спектр проблематики оптимальної форми політико-правового розвитку.

Період раннього Нового часу продовжує лінію концептуального осмислення феномену політичного режиму, але з урахуванням інших історичних реалій. Є закономірним виявлення значної зацікавленості з боку представників політико-правової думки XIX століття до специфіки історичного розвитку античності й раннього Нового часу. У цьому сенсі наукова спадщина швейцарського історика культури Якоба Буркхардта відбиває цей інтерес. І водночас в українській історіографії найчастіше враховувалася класична робота Якоба Буркхардта *«Культура Відродження в Італії»* [6], але курс його університетських лекцій досі виявлявся поза увагою українських дослідників. Зрозуміло, тематика політичного режиму цікавила швейцарського ученого в контексті його ширших інтересів, присвячених історії культури.

Тож тема поданої статті є актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Якоб Буркхардт належить до числа корифеїв історичної науки й історичної думки XIX століття. Його цікавив широкий спектр питань історичної науки. Упродовж тривалої викладацької роботи в університеті він лише двічі, у 1868 р. і в 1870–1871 рр., прочитав курс лекцій під назвою *«Роздуми про всесвітню історію»* [4]. Здобувши широку популярність за життя, Буркхардт привертая і продовжує привертати широкий інтерес з боку дослідників різних сторін його творчості. Необхідно відмітити серед багатьох роботи В. Гітерманна (Gitermann V.), Ф. Майнеке, Р. Добля, Е. Кесселя та інших учених [1; 2; 3]. Проблематику концепту історичної кризи в Буркхардта досліджував у своїй праці відомий фахівець із цього питання Е. В. Цеєден.

Водночас при аналізі історіографічної основи цієї статті впадає у вічі відсутність перекладів українською мовою основних робіт Якоба Буркхардта. В українській історіографії нам не відомі роботи, присвячені аналізу наукової спадщини швейцарського вченого. Це дає основу розпочати розробку окремих аспектів цього питання з нашого боку.

Вказані факти й обставини визначили постановку **мети та завдань** поданої наукової статті, що полягають у порівняльному аналізі впливу історичних криз на форму політичного режиму періоду античності та раннього Нового часу в межах концепції Якоба Буркхардта.

При написанні статті використано французький переклад університетського курсу лекцій Буркхардта *«Роздуми про всесвітню історію»* 2001 року Свена Стеллінг-Мішо [4].

Виклад основного матеріалу. Різні аспекти наукової спадщини швейцарського історика культури Якоба Буркхардта привертая тривалий період часу увагу дослідників. Взаємозв'язок між політичною дійсністю, яка оточувала Буркхардта, і науковими оцінками, що містяться в його наукових роботах, також привертая увагу фахівців з його життя і творчості. Учений, будучи людиною свого часу, жив у насичений історичними подіями період. Уже у своїй першій роботі *«Епоха Костянтина Великого»* він звертає увагу на історичну кризу римської держави, точніше кажучи, той період часу, коли політичний і соціальний розвиток римського суспільства став неухильним темпом набувати кризові риси.

Науковий світогляд, як відомо, проходить тривалий етап розвитку, але аксіомою є також те, що є низка

первинних запитань і проблем, що притягають інтерес, і залишаються такими надалі. Так само сталося і з Буркхардтом. Він повернувся до проблеми історичних криз у межах університетських лекцій, класифікує їх і розкриває значення для історичної еволюції на конкретних прикладах. Одним із показових проблемних моментів є характер політичного режиму при розвитку історичної кризи як такої в межах інтерпретації Буркхардта.

Курс лекцій Буркхардта вперше опубліковано в 1905 році. Це не завершений продукт авторської обробки фактичного матеріалу, а скоріш нарис, що так і залишився до кінця не обробленим. Утім, основні контури роботи є зрозумілими для читача. Ознайомлюючись зі змістом *«Роздумів про всесвітню історію»*, ми бачимо, що виклад матеріалу розпочинається з характеристики так званих трьох сил всесвітньої історії. Зокрема, ідеться про державу, культуру та релігію. Взаємозв'язки між цими трьома «силами» розкриваються в шести підпунктах третьої глави курсу лекцій. Так, вибудовується лінія характеристики «культура – держава», «культура – релігія», «держави – релігія», «держави – культура», «релігія – держава», «релігія – культура». Швейцарський учений усякий раз уживає поняття «обумовленості», міняючи кожну з позначених їм «трьох сил» у тому, що відповідає певній структурі.

І лише після цього Буркхардт у четвертій главі приступає до розкриття поняття «історичні кризи». Останні, як зазначається, відбивають не поступовий процес розвитку «великих світових сил», а так званий процес прискореного характеру [4, с. 140].

Помітними є риси полеміки швейцарського ученого з Г. Ф. В. Гегелем при характеристиці історичних криз. «Жалюгідним виглядає допущення, що будь-яка подія вміщена в певний проєкт світоустрою» [4, с. 144].

Далі Буркхардт здійснює характеристику історичних криз. Зупинимось на цьому питанні детальніше. Отже, ще в древній період ми бачимо згасання націй у результаті «виступу класів і каст проти деспотизму або гнітеного священного права» [4, с. 144]. Давньогрецький період історичного розвитку супроводжується кризами «в кругообігу царської влади, аристократії, тиранії, демократії і деспотії» [4, с. 145]. З огляду на політичну роздробленість Греції, вказані кризи мають локальний характер. Пелопоннеська війна не є «великою національною кризою» для Греції, як і македонське та подальше римське панування. Поліс зберігається при подальшому політичному розвитку подій, зберігається достатня кількість його автономних показників.

Справжньою кризою, як відмічає Буркхардт, може вважатися «протікання історії під пануванням мас» [4, с. 145]. У цьому сенсі Риму вдалося її уникнути, попри наявність у його показниках інших, менш значущих революцій. Рим перетворюється на «світову імперію» до початку цих «революцій». Буркхардт проводить паралель між імперськими спрямуваннями Афін і Риму. Ми бачимо прагнення панівного афінського класу в V ст. до н. е. управляти «імперією у 18 мільйонів душ», спираючись тільки на панування в Аттіці. Це призвело до загибелі Афін. Рим, на відміну від цього, представляє іншу картину. Передання влади від однієї фігури до іншої за умов майже повної відсутності на той момент зовнішніх ворогів сприяють виживанню Риму.

Громадянські війни в римській державі, за зауваженням Буркхардта, відбили протистояння нобілітету й бідних (збіднілих) верств населення. Нобілітет не бажає поступатися владою і власністю. Він готовий лише поступитися в дрібницях. У результаті спостерігаємо

затягне протистояння, римський нобілітет перебуває на «облоговому» положенні.

У цьому сенсі Цезар «рятує» Рим. Цікаво, що Буркхардт виходить з відсутності в Цезаря «військового деспотизму». Ослаблений нобілітет надалі забирається з історичної сцени династією Юліїв. Етап імперії дійсно ознаменував установлення миру. Проте в подальшому вже «ніхто не хоче змінювати форму імперії, великі імператори займають армії великими війнами» [4, с. 146]. Введення християнства з боку Костянтина подовжує життя Римської імперії. Проте все розвивається досить планомірно, без справжніх криз.

Буркхардт констатує відсутність справжніх криз або їх рідкість у межах історичного розвитку як такого. За зовнішньою канвою історичних подій, досить значущих на перший погляд, не відбувалося нічого воістину кардинального. У випадку з історичним прикладом Риму єдиною справжньою кризою стало лише Велике переселення народів. З огляду на це швейцарський учений виводить «універсальний феномен». Три вказані їм на початку курсу лекцій «сили», держава, релігія і культура, взаємодіючи в край складні історичні періоди, втрачають взаємозв'язок у межах наявних реалій. Тоді відбувається посилення однієї з «сил», вона отримує «безмірний масштаб», а інші частини випробовують пригнічення (пригноблення). Це, власне кажучи, і запускає кризу як таку. Пригнічене проривається, історичний процес значним чином прискорюється.

Далі Буркхардт послідовно розглядає риси початкової стадії історичної кризи, момент «схрещування двох криз» і ситуацію спрямованості сил у протилежні сторони. Початкова стадія історичної кризи може мати негативні вияви, протестувати проти минулого тощо. Це руйнує «публічний порядок», але «роковий вплив здійснює ті напружені натури, яка після перших же ексцесів перетворюються на сигнальників лиха» [4, с. 150]. Не відаючи істинного масштабу подій, учасники цієї початкової стадії утворюють так звану сліпу коаліцію всіх тих, хто хоче якихось змін [4, с. 150].

Як приклади Буркхардт приводить описаний Фулідом момент «про переговори перед відправкою сицилійської експедиції». Окрім цього, називається ситуація першого хрестового походу, що викликає в масовій свідомості фантастичні образи далекої землі, а також «видіння Карла VIII» напередодні походу в Італію. Вирішальною є кількість «маса готівкового горючого матеріалу» на початку кризи і «той факт, на чий стороні виявиться фантазія». Внесення в процес соціальних чинників є однією з ознак справжньої величини кризи. Релігія може притягуватися як складовий елемент, як одна із «сил», що може або розколоти саму релігію, або привести до релігійних війн.

Момент схрещення двох криз призводить до «розчнення» сильнішого в слабшому з них. Наприклад, протистояння між Габсбургами і Францією в ранній Новий час двічі було поглинене протистоянням Реформації і Контрреформації. Потім стався зворотний процес при Генріху IV і Рішельє.

Що стосується історичних сил, що рухаються в протилежні сторони в період кризи, то прикладом цього є «громадські встановлення». На них ґрунтується моральність і культура, звідси витікає «запеклість боротьби» протистоячих сторін. Кожен захищає «найсвятіше».

За підсумками криз утворюється так званий деспотичний режим. Він ґрунтується на «спогадах про колишні пережиті жахи свавілля випадкових людей» [4, с. 161]. Від влади й аристократії чекають «зречення», періодично таке дійсно відбувається. Наприклад, Римська республіка «затверджує диктатора», аристократія у Венеції буде обмежена Радою десяти. Демократичні режими «зрікаються» найпростіше. Результатом поразки аристократії в Древній Греції став тиранічний режим нібито в «служінні» в демократії. Правління деспота може принести що завгодно, зокрема позитивні за характером явища, «але тільки не заснувати законну свободу» [4, с. 162]. Кромвель, наприклад, спирався на військову силу. Спроба демократизації влади деспотом призводить до нової, дрібнішої, деспотії. Буркхардт як приклад приводить сучасну йому Францію.

Деспотизм, окрім цього, може призводити до «розквіту матеріального добробуту, який стирає спогади про кризу» [4, с. 162]. Проте в деспотизмі залишається потреба в «актах зовнішнього насильства» для підтримки самого себе. Буркхардт приділяє також увагу «реставраціям», тобто поверненню на політичну сцену в межах однієї країни політичної партії, що колись зазнала поразки. Реставрації, на його думку, становлять небезпеку, оскільки здійснюються після масштабної кризи. Наводиться приклад із давньогрецької політичної практики, пов'язаний з поверненням вигнаних громадян. Але це не принесло щастя ні їм самим, ні цим містам з огляду на наявність нових власників і нового покоління. Як наслідок, робить висновок швейцарський історик, це нове покоління виношує ідею «нового скинення», що призводить до розвитку «духу оновлення».

Концепцію платонівської держави Буркхардт оцінює як «учення, яке дає можливість запобігати кризам». Проте ця, за його визначенням, можливість купується шляхом значної «несвободи». Утопія Платона зникне після початку політичних розбратів між філософами.

Висновки. Отже, аналіз окремих аспектів показників історичних криз як історичного феномену в межах концепції Буркхардта дає нам змогу зробити такі висновки відносно їх впливу на форму політичного режиму періоду античності й раннього Нового часу.

I. Історичні кризи супроводжують еволюцію політичного режиму в Давній Греції, але водночас мають локальний характер.

II. Політичний режим Давнього Риму зміг уникнути справжньої історичної кризи, пов'язаної з «пануванням мас». Проте в Римі відбувалася персоніфікація влади, що є яскравою рисою його політичного режиму.

III. Результатом історичних криз як в античності, так і в ранній Новий час є «деспотичний режим».

IV. Відмінною рисою деспотичного режиму в різних варіаціях є опора на військову силу і навіть підвищення рівня матеріального добробуту. Проте «законна свобода» буде відсутня.

Перспективи подальшого дослідження проблеми полягають у продовженні вивчення на всебічному рівні концепту «історичної кризи» в межах інтерпретації Якоба Буркхардта, оскільки це дає змогу в новому світлі побачити риси добре відомих в українській історіографії концепцій О. Шпенглера та А. Тойнбі. Також продуктивним є застосування концепту «історичної кризи» при аналізі змістових варіацій розвитку італійської політико-правової думки епохи Відродження.

Список використаних джерел

1. Meinecke F. *Jacob Burckhardt, Weltgeschichtliche Betrachtungen*. Rezension // *Historische Zeitschrift*. № 97. 1906. s. 557–562.
2. Dauble R. *Die politische Natur Jacob Burckhardts als Element seiner Geschichtsschreibung*. Diss. Heidelberg, 1929. 150 p.
3. Storig H. J. *Burckhardt als politischer Historiker*. Diss. Würzburg, Hamburg. 1937. 476 p.
4. Burckhardt, J. *Considérations sur l'histoire universelle* / Traduit de l'allemand par Sven Stelling-Michaud, Paris, Edition Allia, 2001. 267 p.
5. Burckhardt, J. *Fragments historiques* / Traduit de l'allemand par Maurice Chevallier, Genève, Librairie Droz. 1965. 272 p.
6. Burckhardt, J. *La civilisation en Italie au temps de la Renaissance*. Tome I. Trad. de M. Schmitt. Paris, Librairie Plon, 1906. 388 p.
7. Tonella, D. *Jacob Burckhardt: l'historien suisse le plus renommé au monde*. 2018. URL: <https://blog.nationalmuseum.ch/fr/2018/05/jacob-burckhardt-lhistorien-suisse-le-plus-renomme-au-monde/> (дата звернення: 08.12.2024).

References

1. Meinecke F. (1906). *Jacob Burckhardt, Weltgeschichtliche Betrachtungen*. Rezension // *Historische Zeitschrift*. № 97. s. 557–562. [in German]
2. Dauble R. (1929). *Die politische Natur Jacob Burckhardts als Element seiner Geschichtsschreibung*. Diss. Heidelberg. 150 p. [in German]
3. Storig H. J. (1937). *Burckhardt als politischer Historiker*. Diss. Würzburg, Hamburg. 476 p. [in German]
4. Burckhardt, J. (2001). *Considérations sur l'histoire universelle* / Traduit de l'allemand par Sven Stelling-Michaud, Paris, Edition Allia. 267 p. [in French]
5. Burckhardt, J. (1965). *Fragments historiques* / Traduit de l'allemand par Maurice Chevallier, Genève, Librairie Droz. 272 p. [in French]
6. Burckhardt, J. (1906). *La civilisation en Italie au temps de la Renaissance*. Tome I. Trad. de M. Schmitt. Paris, Librairie Plon. 388 p. [in French]
7. Tonella, D. (2018). *Jacob Burckhardt: l'historien suisse le plus renommé au monde*. URL: <https://blog.nationalmuseum.ch/fr/2018/05/jacob-burckhardt-lhistorien-suisse-le-plus-renomme-au-monde/> (дата звернення: 08.12.2024). [in French]

Buga Volodymyr,

Doctor of Law, Associate Professor,

Dean of Faculty No. 4

*(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0655-5256>**Saranov Sergiy,**

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of State Legal Disciplines
and Public Administration of the Faculty No. 4*(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7574-0260>

SELECTED ASPECTS OF THE IMPACT OF HISTORICAL CRISES ON THE FORM OF THE POLITICAL REGIME OF ANCIENT AND EARLY MODERN TIMES WITHIN THE FRAMEWORK OF THE CONCEPT OF JACOB BURKHARDT (1818–1897)

The article is sanctified to opening of influence of “historical crises” on the form of the political mode of period of antiquity and early New time within the framework of conception of the Swiss historian of culture Jacob Burckhardt (1818–1897). General description of meaningfulness of scientific heritage of the Swiss scientist is given. Jacob Burckhardt, prominent Swiss historian of culture, got a wide fame, foremost, due to classic work “Culture of Renaissance in Italy”. However creative interests of scientist were considerably wider; reflected, besides other, in a course lectures on the range of problems of motive forces of world history. Concept of “historical crises” opens up Burckhardt in a few variations. The authors of the article carry out the attempt of comparative analysis of influence of historical crises on the form of the political mode of ancient period and in the epoch of early New time within the framework of interpretation of Burckhardt.

The scientific heritage of Jacob Burckhardt, undoubtedly reflected in his course of lectures, is of considerable interest in terms of his assessment of the political regime. This happens within the framework of broader issues related to his assessments of the historical development of the state, religion and culture. It comes from the extremely rare phenomenon of genuine historical crises within the framework of world history. In general, in his opinion, the historical development is progressive. Burckhardt's statement of the loss of freedom in the implementation of various variations of the “despotic regime” is also important. For him, the bearer of the European mental and academic culture of the 19th century, the criterion of the presence or absence of freedom is important. This moment in the course of lectures allows you to better see the significance of the key ideas of his main work, “Culture of the Renaissance in Italy”.

The authors state the importance of familiarizing the issue under study within the framework of Ukrainian historiography with certain aspects of the scientific heritage of Jacob Burckhardt, since this will allow, among other things, to better see the features of the concepts of O. Spengler and A. Toynbee.

Key words: *Jacob Burckhardt, historical crisis, antiquity, early modern times, political regime, world history, state.*

Надіслано до редколегії 15.12.2024

Зубенко Сергій Євгенович,

аспірант науково-дослідної лабораторії із проблем запобігання

кримінальним правопорушенням факультету № 3

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4565-6552>

ПОНЯТТЯ І ПРАВОВІ ОСНОВИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Статтю присвячено вивченню поняття та правових основ, принципів і форм міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Визначено, що міжнародне співробітництво під час кримінального провадження сприяє взаємодії правоохоронних органів держав щодо обміну інформацією, передачі даних, документів, матеріалів, проведенню процесуальних дій, що забезпечує всебічне дослідження доказів і їх долучення до матеріалів кримінального провадження, а також надає можливість повно й об'єктивно вивчити обставини злочину, ухвалити обґрунтоване та вмотивоване рішення.

Розглянуто форми міжнародного співробітництва. Акцентовано увагу на тому, що форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження передбачені не тільки національним законодавством, а й міжнародними договорами й угодами України.

Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження здійснюється в таких формах, як: 1) обмін інформацією під час досудового розслідування; 2) участь представників правоохоронних органів договірної держави у проведенні процесуальних дій; 3) міжнародна правова допомога; 4) видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення; 5) тимчасова передача осіб; 6) перейняття кримінального переслідування; 7) передача засуджених осіб; 8) виконання вироків; 9) інші форми співробітництва, що передбачені міжнародними договорами й угодами (перевидача особи третій державі, тимчасовий арешт особи, транзитне перевезення та передача особи або власності тощо).

У статті надано поняття та види принципів міжнародного співробітництва, а саме: 1) дотримання прав і свобод людини і громадянина, захист інтересів особи; 2) взаємності та добровільності співпраці держав; 3) невторчання у внутрішні справи інших держав; 4) суверенної рівності держав; 5) сумлінного виконання зобов'язань, визначених міжнародними договорами; 6) швидкого й ефективного здійснення міжнародної правової допомоги; 7) законності; 8) верховенства права; 9) рівності перед законом і судом.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, правова допомога, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, злочин, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. Інтернаціоналізація злочинності та набуття нею транснаціонального характеру призводять до збільшення кількості вчинення кримінальних правопорушень на світовому рівні, що вимагає від правоохоронних органів різних країн консолідації зусиль і запровадження ефективних механізмів їх розслідування. Міжнародне співробітництво є результатом тоді, коли злочинна діяльність порушує закони декількох країн, а також у разі вчинення кримінальних правопорушень іноземними громадянами на території України або громадянами України на території інших держав, що створює необхідність у наданні взаємної правової допомоги під час кримінального провадження щодо обміну доказовою інформацією, проведення процесуальних дій і кримінального переслідування осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, передачі засуджених осіб і виконання вироків. Удосконалення механізмів взаємодії держав під час кримінального провадження надає можливість провести процесуальні

дії, які мають значення для винесення обґрунтованого процесуального рішення.

Метою статті є вивчення поняття і правових основ міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, визначення форм і принципів міжнародного співробітництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття, значення, принципи та форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження були об'єктами дослідження багатьох науковців, серед яких такі: О.І. Виноградова, Р.В. Бараннік, В.Я. Горбачевський, О.М. Дроздов, Є.В. Зозуля, В.В. Зуєв, М.І. Карпенко, І.М. Леган, П.М. Маланчук, Т.О. Мудряк, А.В. Підгородинська, Н.А. Потомська, Ю.І. Семчук, М.І. Смирнов, інші.

Діалектичний метод наукового пізнання надав змогу комплексно дослідити міжнародне співробітництво як інститут кримінального процесуального права та практичну діяльність правоохоронних органів. Під час

написання статті використовувалися загальнонаукові методи наукового пізнання, зокрема методи аналізу, синтезу, узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою частиною сучасних міжнародних відносин є міжнародне співробітництво під час кримінального провадження. Завдяки взаємодії компетентних органів держав під час такого співробітництва вирішуються завдання кримінального судочинства [11, с. 80], здійснюються обмін інформацією, передача даних, документів, матеріалів і проведення процесуальних дій, що забезпечує всебічне дослідження доказів і їх долучення до матеріалів кримінального провадження, а також надає можливість повно й об'єктивно вивчити обставини кримінальної події, ухвалити обґрунтоване та вмотивоване рішення.

Провадження досудового розслідування та встановлення обставин, які підлягають доказуванню, необхідних для винесення законного, обґрунтованого і вмотивованого вироку у кримінальному провадженні щодо злочинів, учинених іноземними громадянами на території України, громадянами України за кордоном або міжнародними злочинними групами, можливі тільки за допомогою реалізації механізму міжнародного співробітництва [7, с. 724]. Для цього багатьма державами укладаються угоди про співпрацю щодо надання взаємної правової допомоги під час кримінального провадження або з метою протидії злочинності, що закріплюють оптимальні та взаємовигідні умови міжнародного співробітництва під час досудового розслідування.

Останніми десятиліттями проявляється тенденція до розширення та поглиблення міжнародного співробітництва у правоохоронній сфері щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності [9, с. 89], насамперед розширення контактів правоохоронних і судових органів різних країн [7, с. 724]. Яскравими прикладами вчинення злочинів міжнародними злочинними спільнотами є терористичні акти, незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин, незаконний обіг вогнепальної й іншої зброї, радіоактивних матеріалів, деякі інші злочинні посягання. Перелічені об'єктивні чинники змушують міжнародне співтовариство зміцнювати, посилювати та поглиблювати співробітництво у сфері боротьби з різними видами злочинів, скоєних міжнародними злочинними співтовариствами [12, с. 74]. Беззаперечно, діяльність транснаціональних злочинних груп потребує об'єднання зусиль міжнародних товариств і окремих держав щодо боротьби і протидії вказаним злочинам. Проте варто зазначити, що міжнародна правова допомога у проведенні процесуальних дій надається й у разі вчинення злочинів іноземними громадянами на території України або громадянами України на території інших держав.

Принципово велике значення для розслідування та розгляду кримінальних проваджень у контексті міжнародного співробітництва мають оперативність і ефективність дій правоохоронних органів договірних сторін із повагою до їхнього суверенітету та територіальної цілісності. Положення міжнародних договорів (зокрема, тих, учасником яких є Україна) свідчать про підвищення ролі нових методів одержання та перевірки доказів у разі надання правової допомоги у кримінальних провадженнях [17, с. 10]. Проте відсутність міжнародного договору не є перешкодою для отримання та надання міжнародної правової допомоги. Згідно із законодавством України, міжнародна правова допомога чи

інше співробітництво можуть бути надані на підставі запиту іншої держави чи на засадах взаємності [5, с. 58].

Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні регламентоване розділом IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, окремими міжвідомчими нормативно-правовими актами, а також низкою міжнародно-правових договорів і угод.

КПК України (ст. 542) визначено, що міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб і виконання вироків [6]. Законодавець таким чином перелічує основні форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, проте не характеризує його як специфічну діяльність уповноважених і компетентних органів різних держав, спрямовану на взаємну правову допомогу під час досудового розслідування.

Міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю можна розглядати як урегульовану нормами міжнародного та внутрішнього державного права узгоджену діяльність різних держав із захисту інтересів особи, соціуму та держави від міжнародних і транснаціональних злочинів, а також з ужиття зумовлених національним кримінальним законодавством суб'єктами такої діяльності заходів, що спрямовані на забезпечення національного кримінального процесу і відправлення правосуддя їхніми судами у справах про кримінальні правопорушення, що посягають на внутрішньодержавний порядок [16, с. 177].

А.В. Підгородинська зазначає, що співробітництво між державами у кримінальній процесуальній сфері набуло розвитку в контексті міжнародної боротьби зі злочинністю, з появою взаємних зобов'язань, що виникали в результаті укладання міжнародних договорів, зокрема з питань розшуку та видачі злочинців, передачі засуджених осіб для відбування покарання, виконання вироків, здійснення кримінального переслідування, провадження окремих процесуальних дій і обміну юридичною інформацією. Під міжнародним співробітництвом у кримінальному провадженні А.В. Підгородинська пропонує розуміти узгоджену з відповідним центральним (уповноваженим) і компетентним органом (установою юстиції) іноземної держави діяльність, здійснювану відповідним органом іноземної держави (відповідно до чинного для обох сторін міжнародно-правового договору, принципу взаємності, національного кримінального процесуального законодавства держав), пов'язану зі здійсненням кримінального провадження (наданням правової допомоги щодо провадження окремих процесуальних дій, перейняттям кримінального провадження, екстрадицією, визнанням вироків судів іноземних держав і міжнародних судових органів та передачею засуджених осіб) [15, с. 116].

Т.О. Мудряк і Н.А. Потомська зазначають, що міжнародне співробітництво під час кримінального провадження – це здійснювана на основі чинних норм міжнародного та внутрішньодержавного законодавства або на засадах взаємності узгоджена діяльність двох або більше держав в особі своїх компетентних органів і посадових осіб, а також міжнародних організацій, реалізована шляхом надання й отримання правової

допомоги, виконання окремих процесуальних дій, тимчасової передачі осіб, здійснення кримінального провадження в порядку перейняття, видачі (екстрадиції) осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передачі засуджених осіб і виконання вироків із метою запобігання, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень і досягнення мети кримінального судочинства [13, с. 214]. М.І. Смирнов зазначає, що міжнародне співробітництво спрямоване на вирішення загальних завдань кримінального судочинства, пов'язане з порушенням, розслідуванням, розглядом і вирішенням кримінальних проваджень, а також виконанням ухвалених процесуальних рішень, захистом прав і законних інтересів осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві [17, с. 20].

Отже, з вищевказаних визначень випливає, що міжнародне співробітництво:

- 1) узгоджена діяльність між уповноваженими органами держав;
- 2) взаємодія судових і правоохоронних органів держав і міжнародних об'єднань;
- 3) регулюється національним законодавством або міжнародно-правовими договорами;
- 4) ґрунтується на взаємності надання правової допомоги;
- 5) пов'язане з розслідуванням кримінального провадження та спрямоване на вирішення загальних завдань кримінального судочинства;
- 6) спрямоване на захист інтересів особи;
- 7) здійснюване у формах, визначених міжнародним або національним законодавством.

П.М. Маланчук, О.М. Льон, Д.І. Тарасенко дефініцію міжнародного співробітництва під час кримінального провадження формулюють як міждержавну форму співробітництва у протидії злочинності, що здійснюється на підставі міжнародних угод або на засадах взаємності, між компетентними органами держав у вигляді запиту на проведення кримінальних процесуальних або інших дій [11, с. 78]. Із цього випливає, що міжнародне співробітництво визначається міжнародно-правовими договорами й угодами та може бути здійснене шляхом надання або отримання правової допомоги. Отже, якщо держава не є учасницею міжнародно-правових договорів щодо міжнародного співробітництва або ж нею не укладено угоди з іншими державами або їх уповноваженими органами щодо співробітництва, це не унеможливає надання взаємної міжнародної правової допомоги у вигляді надання запиту або відповіді на запит.

На думку В.Я. Горбачевського, міжнародне співробітництво передбачає надання правової допомоги компетентними органами, а саме проведення процесуальних дій у межах досудового розслідування, судового розгляду, або виконання вироку, ухваленого судом іншої держави [3, с. 128]. Проте надане науковцем визначення не охоплює специфіки міжнародного співробітництва та не відображає його основні ознаки.

О.С. Дроздов зазначає, що міжнародне співробітництво під час кримінального провадження має свою специфіку, яка полягає в такому: 1) обсяг міжнародного співробітництва під час кримінального провадження; 2) законодавство, яким регулюється сфера міжнародного співробітництва; 3) суб'єкти міжнародного співробітництва під час кримінального провадження; 4) документи, якими ініціюється провадження з міжнародного співробітництва під час кримінального провадження; 5) особливості зберігання та передавання речових доказів і документів; 6) доказова сила офіційних документів

[7, с. 724]. До особливостей міжнародного співробітництва, на нашу думку, варто додати форми здійснення міжнародного співробітництва, які передбачені національними та міжнародно-правовими актами, а також мету, яка полягає в наданні правової допомоги, забезпечення кримінального провадження доказовою інформацією, проведення необхідних процесуальних дій, кримінального переслідування злочинця, а також видачу особи та виконання вироків.

М.І. Карпенко зазначає, що міжнародне співробітництво здійснюється з метою встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні та забезпечення гарантії правосуддя, захисту прав і свобод людини, законних інтересів фізичних і юридичних осіб [5, с. 56], а також має місце тоді, коли обвинувачений чи засуджений у кримінальному провадженні, розпочатому на території однієї держави, переховується на території іншої держави або коли свідки чи інші учасники кримінального судочинства, чи деякі документи, що мають значення для справи, перебувають не на території держави, на якій розслідується або розглядається кримінальне провадження, з метою виконання завдань кримінального провадження, держави звертаються одна до одної по допомогу в розшуку обвинуваченого або підозрюваного, для його затримання або взяття під варту, а також його видачі з метою залучення до кримінальної відповідальності, про вчинення слідчих чи інших процесуальних дій, без яких неможливі досудове розслідування, судовий розгляд або виконання вироку суду [5, с. 57].

На нашу думку, міжнародне співробітництво під час кримінального провадження – це процесуальні правовідносини між компетентними правоохоронними органами України й інших держав (міжнародних об'єднань і співтовариств), що регулюються національним законодавством і міжнародно-правовими договорами у процесі здійснення ними кримінального провадження щодо вчинення кримінальних правопорушень іноземними громадянами на території України або громадянами України на території інших держав, а також транснаціональних злочинів, що створює необхідність у наданні взаємної правової допомоги щодо обміну доказовою інформацією, проведення процесуальних дій і здійснення інших форм співробітництва, що передбачені національним законодавством і міжнародними договорами.

Міжнародне співробітництво у сфері кримінального судочинства відбувається за різними напрямками й у різноманітних формах, кожна з яких знаходить своє регулювання в міжнародних договорах і має регламентуватися національним кримінальним процесуальним законодавством. Таке співробітництво здійснюється для досягнення цілей судочинства і може відбуватися на різних стадіях кримінального провадження [15, с. 114].

Не можемо не погодитись з тим, що співпраця правоохоронних органів має здійснюватися в режимі міжнародної законності, тобто за точного та неухильного дотримання міжнародно-правових норм, насамперед – загальновизнаних норм міжнародного права. Під час взаємодії у правоохоронній сфері держави використовують дві основні правові форми:

1) договірно-правову, або конвенційну, – висновок і реалізація двосторонніх або багатосторонніх договорів, у яких регулюються відносини в даній сфері, із правоохоронними органами іноземних держав;

2) інституційну – співпраця в межах міжнародних організацій як загального, так і регіонального

характеру: ООН, Інтерпол, Рада Європи, ОБСЄ тощо [9, с. 91–92].

Під процесуальними формами міжнародного співробітництва під час кримінального провадження необхідно розуміти зовнішній вираз, прояв узгодженої або сумісної діяльності, що виражається у визначеному кримінальним процесуальним законодавством порядку провадження окремих процесуальних дій, порядку ухвалення та виконання процесуальних рішень, з урахуванням особливостей і відмінностей кожного із проваджень, обсягу, суб'єктів і предмета правового регулювання, а також наявності специфічної мети [15, с. 118]. Уважаємо, що форми міжнародного співробітництва є різновидами діяльності уповноважених (компетентних) органів, які спрямовані на вирішення завдань кримінального провадження, що здійснюється в межах співпраці, передбаченої нормами міжнародного або національного законодавства держав.

Науковці Л.Д. Удалова, М.А. Макаров, Ю.І. Азаров, С.О. Заїка, О.В. Кубарева, О.В. Рymarчук, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький зазначають, що конструкція ст. 542 КПК України дозволяє виділити сім форм міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, як-от: 1) вручення документів; 2) виконання окремих процесуальних дій; 3) видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення; 4) тимчасова передача осіб; 5) перейняття кримінального переслідування; 6) передача засуджених осіб; 7) виконання вироків [8, с. 395].

І.М. Леган надає такі типові форми міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії транснаціональній злочинності, як: 1) запобігання та протидія організованим злочинам шляхом проведення спільних оперативно-розшукових дій і заходів, виявлення можливих причин і загроз на шляху функціонування та розвитку транснаціональної злочинності; 2) взаємна правова допомога та співпраця у напрямках розслідування, виконання процесуальних дій (огляди, обшуки, експертизи, допити тощо) та судового розгляду кримінальних справ про транснаціональну злочинність; 3) видача злочинців, причетних до транснаціональних злочинів, іншим державам або міжнародним органам із метою притягнення до кримінальної відповідальності; 4) передача проваджень у кримінальних справах з метою кримінального переслідування на підставі клопотань інших держав; 5) передача обвинувачених або засуджених осіб з метою відбування покарання за ініціативи інших держав, громадянами якої вони є або на території якої постійно проживають; 6) обмін досвідом і спільні навчання представників правоохоронних органів різних держав з метою запобігання та протидії транснаціональній злочинності; 7) підготовка спеціальних кадрів, надання відповідних послуг, забезпечення матеріально-технічними ресурсами з метою протидії транснаціональній злочинності [10, с. 180].

На думку М.І. Пашковського, варто виділяти такі основні процесуальні види взаємодії у кримінальному судочинстві: міжнародну правову допомогу у кримінальних провадженнях (у вузькому розумінні); видачу (екстрадицію), передачу (для міжнародних організацій) переслідуваних осіб (підозрюваних, обвинувачених); передачу засуджених осіб; перейняття кримінального провадження; виконання рішень [14, с. 9].

Вищевказане говорить про те, що серед науковців немає єдиної думки щодо форм міжнародного співробітництва, а тому пропонуємо розглянути форми, визначені законодавцем. У ст. 542 КПК України зазначено такі форми міжнародного співробітництва: 1) надання

міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів; 2) виконання окремих процесуальних дій; 3) видачу осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасову передачу осіб; 4) перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб; 5) виконання вироків [6]. Варто акцентувати увагу на тому, що інші форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження можуть бути передбачені міжнародними договорами й угодами України. А тому пропонуємо такий перелік форм міжнародного співробітництва під час кримінального провадження: 1) обмін інформацією під час досудового розслідування; 2) участь представників правоохоронних органів договірної держави у проведенні процесуальних дій; 3) міжнародна правова допомога; 4) видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення; 5) тимчасова передача осіб; 6) перейняття кримінального переслідування; 7) передача засуджених осіб; 8) виконання вироків; 9) інші форми співробітництва, що передбачені міжнародними договорами й угодами (перевидача особи третій державі, тимчасовий арешт особи, транзитне перевезення та передача особи або власності тощо).

Міжнародне співробітництво має на меті вирішити завдання кримінального судочинства, з урахуванням інтересів держави, на території якої було вчинено кримінальне правопорушення, задовольнити права фізичних і юридичних осіб на захист від злочинних посягань завдяки використанню правового потенціалу держави, яка надає таку допомогу [4, с. 8]. Діяльність уповноважених органів, що здійснюють міжнародне співробітництво, має базуватись не тільки на положеннях міжнародно-правових договорів і угод, а й на правових принципах, що гарантують ефективну та результативну взаємну правову допомогу.

Не можемо не погодитись із думкою Р.В. Баранніка про те, що кримінальне процесуальне законодавство України не розкриває змісту основних принципів, на базі яких має здійснюватися міжнародне співробітництво, а також правила, яких варто дотримуватись під час виникнення спірних і колізійних ситуацій [1, с. 12]. Тому пропонуємо детально розглянути дане питання.

Загальні засади міжнародного співробітництва під час кримінального провадження націлені на захист прав людини, дотримання гарантій під час проведення досудового розслідування [11, с. 80]. До засад кримінального провадження кримінальним процесуальним законодавством (ст. 7 КПК України) віднесено: 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повагу до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу й особисту недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таємницю спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї; 12) заборону двічі притягувати до кримінальної відповідальності за те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя й обов'язковість судових рішень; 15) змагальність сторін і свободу в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості; 16) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 21) розумність строків;

22) мову, якою здійснюється кримінальне провадження [6]. Уважаємо, що вказані засади кримінального провадження є непорушними, фундаментальними під час надання міжнародної правової допомоги та здійснення окремих процесуальних дій.

О.І. Виноградова під принципами міжнародного співробітництва пропонує розуміти правила поведінки суб'єктів міжнародних правовідносин у найважливіших питаннях міжнародного життя, закріплені в міжнародно-правових актах [2]. Будучи найбільш важливими, імперативними, загальновизнаними нормами, принципи міжнародного співробітництва держав під час кримінального провадження та надання міжнародно-правової допомоги у кримінальних справах регламентують характер міждержавних відносин у визначеній галузі, чим забезпечують міжнародний правопорядок [1, с. 12].

На нашу думку, принципи міжнародного співробітництва під час кримінального провадження – це закріплені національним законодавством і міжнародно-правовими договорами концепти, що визначають правову основу міжнародного співробітництва судових і слідчих органів держав, забезпечують ефективність і результативність взаємної правової допомоги, дотримання суверенітету, захисту прав і свобод людини, балансу між інтересами держав і невтручання у внутрішню політику, здійснення спільних зусиль щодо розслідування кримінальних правопорушень.

Додержання принципів міжнародного співробітництва в галузі боротьби зі злочинністю сприяє стабілізації міжнародних відносин (обмежує їх нормативними рамками), розвитку міжнародних відносин, оскільки принципи фіксують усе нове, що з'являється в міжнародно-правовій практиці, визначенню основи взаємодії суб'єктів міжнародного співробітництва, закріплюючи їхні права й обов'язки, забезпеченню пріоритету загальнолюдських цінностей, в основі яких лежать мир, міжнародне співробітництво, права людини. Основу міжнародного співробітництва під час кримінального провадження становить сукупність принципів:

- міжнародного права, які регулюють співробітництво держави загалом;
- викладених у міжнародних договорах окремої країни про надання правової допомоги;
- внутрішнього (національного) законодавства країни (кримінального, кримінально-процесуального, конституційного тощо) [2].

На думку П.М. Маланчука, принципи міжнародного співробітництва є попередніми правовими основами міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства, які охоплюють:

- 1) принцип поваги національної незалежності, суверенітету і територіальної цілісності, який визначений у Статуті ООН і регулює всі двосторонні та багатосторонні міжнародні відносини;
- 2) принцип рівності та взаємної вигоди, який означає, що в міжнародних відносинах усі країни, незалежно від їхніх політичних режимів і розмірів, мають ті ж міжнародні права й обов'язки, а міжнародне співробітництво в галузі кримінального процесу також має забезпечити взаємні вигоди для всіх сторін;
- 3) принцип відповідності Конституції України, а також основним принципам міжнародного права;
- 4) принцип дотримання міжнародних зобов'язань, оскільки міжнародне співробітництво в галузі кримінального судочинства здійснюється на основі багатосторонніх або двосторонніх угод, які Україна укладає або до яких приєднується;

5) принцип взаємності, який спрямований на забезпечення рівності та вигоди сторін у міжнародному співробітництві [12, с. 73–74].

О.І. Виноградова принципи міжнародного співробітництва під час кримінального провадження поділила на загальні та спеціальні. До загальних принципів у галузі боротьби зі злочинністю та міжнародних нормативно-правових актів віднесено принципи: міжнародного співробітництва; незастосування сили або погрози силою; мирного врегулювання міжнародних спорів; невтручання у внутрішні справи інших держав; рівноправності та самовизначення народів; суверенної рівності держав; добросовісного виконання зобов'язань щодо міжнародного права; недоторканності кордонів; територіальної цілісності; поваги прав людини [2].

До спеціальних принципів співробітництва в боротьбі зі злочинністю О.І. Виноградова відносить: принцип взаємності та добровільності співробітництва; принцип додержання суверенітету та безпеки держав – учасниць міжнародного договору; принцип уступки частини суверенітету; принцип відповідності проханням сторони, яка звертається із запитом, законодавству держави, яка виконує запит, і реалізації умов договору за допомогою застосування національного законодавства, основні його складові частини; принцип рівноправності повноважень судово-слідчих органів, які здійснюють взаємодію; принцип забезпечення правового захисту рівності учасників кримінального процесу на території держав – учасниць міжнародного договору; принцип обмеження застосування міжнародного договору територіями держав – учасниць цього договору; принцип додержання прав та інтересів третіх держав або осіб учасниками договірних відносин; принцип обов'язкового дотримання умов договору; принцип взаємодії держав у боротьбі зі злочинністю на основі права [2].

На нашу думку, важливим під час міжнародного співробітництва є дотримання принципів, визначених не тільки міжнародно-правовими договорами й угодами, а й Конституцією та національним законодавством України. До таких принципів ми пропонуємо віднести: дотримання прав і свобод людини і громадянина, законності, верховенства права, рівності перед законом і судом.

Висновки. Отже, міжнародне співробітництво під час кримінального провадження – це процесуальні правовідносини між компетентними правоохоронними органами України й інших держав (міжнародних об'єднань і співтовариств), що регулюються національним законодавством і міжнародно-правовими договорами, у процесі здійснення ними кримінального провадження щодо вчинення кримінальних правопорушень іноземними громадянами на території України або громадянами України на території інших держав, а також транснаціональних злочинів, що створює необхідність у наданні взаємної правової допомоги щодо обміну доказовою інформацією, проведення процесуальних дій і здійснення інших форм співробітництва, що передбачені національним законодавством і міжнародними договорами.

З метою досягнення цілей міжнародного співробітництва і забезпечення законності в діяльності уповноважених органів щодо надання міжнародної правової допомоги, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб і виконання

вироків має значення дотримання правових принципів, визначених як національним законодавством, так і міжнародно-правовими договорами. Беззаперечними, на нашу думку, є такі принципи: 1) дотримання прав і свобод людини і громадянина, захисту інтересів особи; 2) взаємності та добровільності співпраці дер-

жав; 3) невторчання у внутрішні справи інших держав; 4) суверенної рівності держав; 5) сумлінного виконання зобов'язань, визначених міжнародними договорами; 6) швидкого й ефективного здійснення міжнародної правової допомоги; 7) законності; 8) верховенства права; 9) рівності перед законом і судом.

Список використаних джерел

1. Бараннік Р.В. Принципи міжнародного співробітництва та міжнародної правової допомоги під час кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 11–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2017_2_3 (дата звернення: 18.11.2024).
2. Виноградова О.І. Міжнародне співробітництво України в галузі боротьби зі злочинністю (кримінально-процесуальний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2000. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=D0C/2000/00voigbz.zip (дата звернення: 13.11.2024).
3. Горбачевський В.Я. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження. С. 128–130. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?cluster=9838308221445767997&hl=uk&as_sdt=0,5#d=gs_qabs&t=1734249235357&u=%23p%3DPYMUqjOxIlGj (дата звернення: 29.11.2024).
4. Зуєв В.В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження: монографія. Харків: ТОВ «Оберіг», 2017. 204 с. URL: <https://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2852/1/2017.pdf> (дата звернення: 27.11.2024).
5. Карпенко М.І. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2013. № 8. С. 56–68. URL: <https://legal.nam.edu.ua/journal/8-2013.pdf#page=56> (дата звернення: 18.11.2024).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 27.11.2024).
7. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий та ін.; за ред. В.Я. Тація та ін. Харків: Право, 2013. 824 с.
8. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях: навчальний посібник / Л.Д. Удалова та ін. Київ, 2020. 497 с. URL: <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/2869> (дата звернення: 30.11.2024).
9. Леган І.М. Основні напрями й форми міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. С. 89–93. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/c5817099-a841-49ba-a6de-6316127829eb> (дата звернення: 28.11.2024).
10. Леган І.М. Удосконалення правового механізму міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності. *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 177–181. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/download/249/227/466> (дата звернення: 12.11.2024).
11. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні / П.М. Маланчук та ін. *Правові горизонти*. 2017. № 3 (16). С. 77–81. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/57912> (дата звернення: 30.11.2024).
12. Маланчук П.М., Кандиба Ю.О. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження. *Правові горизонти*. 2017. № 3 (16). С. 71–76. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/57909/1/Malanchuk_Kandyba.pdf (дата звернення: 30.11.2024).
13. Мудряк Т.О., Потомська Н.А. Міжнародне співробітництво щодо криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 211–216. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/urid_2014_6_37.pdf (дата звернення: 18.11.2024).
14. Пашковський М.І. Особливості доказування у кримінальних справах, пов'язаних з наданням міжнародної правової допомоги: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 21 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/17827> (дата звернення: 18.11.2024).
15. Підгородинська А.В. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні: поняття та процесуальні форми. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 4. Т. 3. С. 114–118. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvkhdu_jur_2015_4\(3\)_29.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvkhdu_jur_2015_4(3)_29.pdf) (дата звернення: 30.11.2024).
16. Правові засади міжнародного співробітництва під час кримінального провадження / Ю.І. Семчук та ін. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. 2023. № 38. С. 175–183. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/1282> (дата звернення: 12.11.2024).
17. Смирнов М.І. Інститут взаємної правової допомоги у кримінальних справах: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. Одеса, 2006. 252 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5e9b6269-d8b2-4150-87fb-5a9e13c697fc/content> (дата звернення: 18.11.2024).

References

1. Barannik, R.V. (2017). Pryntsypy mizhnarodnoho spivrobitnytstva ta mizhnarodnoi pravovoi dopomohy pid chas kryminalnoho provadzhennia [Principles of international cooperation and international legal assistance during criminal proceedings]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 2. S. 11–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2017_2_3 (data zvernennia: 18.11.2024) [in Ukrainian].
2. Vynogradova, O.I. (2000). Mizhnarodne spivrobitnytstvo Ukrainy u haluzi borotby zi zlochynnistiu (kryminalno-protsesualnyi aspekt) [International cooperation of Ukraine in the field of combating crime (criminal procedural aspect)]: avtoref. dys. ... kand. yur. nauk: 12.00.09. Kharkiv. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=

2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2000/00voigbz.zip (data zvernennia: 13.11.2024) [in Ukrainian].

3. Horbachevskiy, V.Ia. Mizhnarodne spivrobitnytstvo pid chas kryminalnogo provadzhennia [International cooperation during criminal proceedings]. S. 128–130. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?cluster=9838308221445767997&hl=uk&as_sdt=0,5#d=gs_qabs&t=1734249235357&u=%23p%3DPYMUqjOxiIgJ (data zvernennia: 29.11.2024) [in Ukrainian].

4. Zuiev, V.V. (2017). Kryminalni protsesualni harantii prav osoby pry mizhnarodnomu spivrobitnytstvi pid chas kryminalnogo provadzhennia [Criminal procedural guarantees of individual rights in international cooperation during criminal proceedings]: monohrafiia. Kharkiv: TOV “Oberih”. URL: <https://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2852/1/2017.pdf> (data zvernennia: 27.11.2024) [in Ukrainian].

5. Karpenko, M.I. (2013). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u kryminalnomu provadzhenni [International cooperation in criminal proceedings]. *Yurydychna nauka*. № 8. S. 56–68. URL: <https://legal.nam.edu.ua/journal/8-2013.pdf#page=56> (data zvernennia: 18.11.2024) [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennia: 27.11.2024) [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protses [Criminal process]: pidruchnyk / Yu.M. Hroshevyi, V.Ya. Tatsii, A.R. Tumanians ta in.; za red. V.Ya. Tatsiia, Yu.M. Hroshevoho, O.V. Kaplinoi, O.H. Shylo (2013). Kharkiv [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi protses Ukrainy u pytanniakh i vidpovidiakh [Criminal process of Ukraine in questions and answers]: navch. posib. / L.D. Udalova ta in. (2020). Kyiv. URL: <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/2869> (data zvernennia: 30.11.2024) [in Ukrainian].

9. Lehan, I.M. (2021). Osnovni napriamy y formy mizhnarodnogo spivrobitnytstva shchodo zapobihannia ta protydii transnatsionalnii zlochynnosti [Main directions and forms of international cooperation in preventing and combating transnational crime]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. S. 89–93. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/c5817099-a841-49ba-a6de-6316127829eb> (data zvernennia: 28.11.2024) [in Ukrainian].

10. Lehan, I.M. (2022). Udokonalennia pravovoho mekhanizmu mizhnarodnogo spivrobitnytstva shchodo zapobihannia ta protydii transnatsionalnii zlochynnosti [Improving the legal mechanism of international cooperation in preventing and combating transnational crime]. *Nove ukrainske pravo*. № 2. S. 177–181. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/download/249/227/466> (data zvernennia: 12.11.2024) [in Ukrainian].

11. Malanchuk, P.M., Lon, O.M., Tarasenko, D.I. (2017). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u kryminalnomu provadzhenni [International cooperation in criminal proceedings]. *Pravovi horyzonty*. № 3 (16). S. 77–81. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/57912> (data zvernennia: 30.11.2024) [in Ukrainian].

12. Malanchuk, P.M., Kandyba, Yu.O. (2017). Mizhnarodne spivrobitnytstvo pid chas kryminalnogo provadzhennia [International cooperation during criminal proceedings]. *Pravovi horyzonty*. № 3 (16). S. 71–76. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/57909/1/Malanchuk_Kandyba.pdf (data zvernennia: 30.11.2024) [in Ukrainian].

13. Mudriak, T., Potomska, N. (2014). Mizhnarodne spivrobitnytstvo shchodo kryminalistychnoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv [International cooperation on forensic support for the investigation of crimes]. *Yurydychnyi visnyk*. № 6. S. 211–216. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/urid_2014_6_37.pdf (data zvernennia: 18.11.2024) [in Ukrainian].

14. Pashkovskiy, M.I. (2003). Osoblyvosti dokazuvannia u kryminalnykh spravakh, poviazanykh z nadanniam mizhnarodnoi pravovoi dopomohy [Peculiarities of proof in criminal cases related to the provision of international legal assistance]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/17827> (data zvernennia: 18.11.2024) [in Ukrainian].

15. Pidhorodynska, A.V. (2015). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u kryminalnomu provadzhenni: poniattia ta protsesualni formy [International cooperation in criminal proceedings: concepts and procedural forms]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. № 4. T. 3. S. 114–118. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvkhdu_jur_2015_4\(3\)_29.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvkhdu_jur_2015_4(3)_29.pdf) (data zvernennia: 30.11.2024) [in Ukrainian].

16. Semchuk, Yu.I., Dziuba, O.O., Zorena, P.I., Shchur, N.M., Pavliuk, O.-I.V., Hevko, A.B. (2023). Pravovi zasady mizhnarodnogo spivrobitnytstva pid chas kryminalnogo provadzhennia [Legal principles of international cooperation during criminal proceedings]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu i prava*. № 38. S. 175–183. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/1282> (data zvernennia: 12.11.2024) [in Ukrainian].

17. Smyrnov, M.I. (2006). Instytut vzaiemnoi pravovoi dopomohy u kryminalnykh spravakh: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Institute of Mutual Legal Assistance in Criminal Matters: Current State and Development Prospects]: monohrafiia. Odesa. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5e9b6269-d8b2-4150-87fb-5a9e13c697fc/content> (data zvernennia: 18.11.2024) [in Ukrainian].

Zubenko Serhiy,

Postgraduate Student of the Research Laboratory on the Problems
of Preventing Criminal Offenses of the Faculty № 3

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4565-6552>

CONCEPT AND LEGAL BASIS OF INTERNATIONAL COOPERATION

The article is devoted to the study of the concept, principles and forms of international cooperation during criminal proceedings. It is determined that international cooperation during criminal proceedings promotes interaction between law enforcement agencies of states regarding the exchange of information, transfer of data, documents, materials and conduct of procedural actions, which ensures a comprehensive study of evidence and their inclusion in the materials of criminal proceedings, and also provides an opportunity to fully and objectively study the circumstances of the crime, to make a reasoned and motivated decision.

The forms of international cooperation are considered. Attention is focused on the fact that the forms of international cooperation during criminal proceedings are provided for not only by national legislation, but also by international treaties and agreements of Ukraine.

International cooperation during criminal proceedings is carried out in the following forms: 1) exchange of information during pre-trial investigation; 2) participation of representatives of law enforcement agencies of the contracting state in conducting procedural actions; 3) international legal assistance; 4) extradition of persons who have committed a criminal offense; 5) temporary transfer of persons; 6) taking over criminal prosecution; 7) transfer of convicted persons; 8) execution of sentences; 9) other forms of cooperation provided for by international treaties and agreements (extradition of a person to a third state, temporary arrest of a person, transit transportation and transfer of a person or property, etc.).

The article outlines the concept and types of principles of international cooperation, namely: 1) observance of human and citizen rights and freedoms, protection of the interests of the person; 2) reciprocity and voluntariness of cooperation of states; 3) non-interference in the internal affairs of other states; 4) sovereign equality of states; 5) conscientious fulfillment of obligations defined by international treaties; 6) prompt and effective implementation of international legal assistance; 7) legality; 8) rule of law; 9) equality before the law and court.

Key words: international cooperation, legal aid, criminal proceedings, criminal offense, crime, law enforcement agencies.

Надіслано до редколегії 16.12.2024

Козаченко Роман Анатолійович,

викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0643-3945>

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

У статті досліджується взаємозв'язок між політичним режимом і розвитком правової системи. Особливу увагу приділено аналізу впливу різних типів політичних режимів – демократичних, авторитарних і гібридних – на формування та функціонування правових інститутів. Розглянуто способи визначення політичними режимами характеру правового регулювання, а також роль правової системи як інструменту підтримки стабільності держави або контролю за суспільством. Проаналізовано, як демократичні режими сприяють захисту прав людини та забезпеченню верховенства права, тоді як авторитарні та гібридні режими часто використовують правову систему для обмеження прав і свобод громадян.

Ключові слова: політичний режим, правова система, демократія, авторитаризм, гібридні режими, права людини, правові реформи.

Постановка проблеми. Політичний режим є важливим елементом соціально-політичної структури будь-якої країни, оскільки визначає основні принципи функціонування влади, правові норми й інститути, що забезпечують управління суспільством. У цьому контексті політичний режим має безпосередній вплив на правову систему, оскільки її розвиток часто залежить від політичних рішень, що ухвалюються на найвищому рівні державної влади. Цей взаємозв'язок між політичним режимом і правовою системою є одним з основних об'єктів дослідження в галузі правознавства, політичної науки та соціології права.

Особливого значення цей зв'язок набуває в умовах змін у політичному ландшафті, зокрема під час трансформаційних процесів, як-от демократизація, зміни в політичному режимі, перехід від авторитаризму до демократії, або в умовах гібридних політичних режимів, що поєднують елементи як демократичних, так і авторитарних систем. Перехідний період часто супроводжується політичними кризами, які можуть призводити до порушення правових норм і нестабільності правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємозв'язку між політичним режимом і правовою системою привертає увагу численних дослідників, формуються різні підходи до цього питання. Можна виділити роботи Мартіна Ліпсета [1], Чарльза Тейлора [2], Томаса Фрідмана [3], Ірини Бекешкіної [4], Олексія Гараня [5], Євгена Головахи [4], Віктора Небоженка [4]. Однак, попри значну кількість наукових праць, проблема взаємодії політичного режиму та правової системи ще залишається маловивченою в контексті специфічних трансформаційних процесів, що відбуваються у країнах пострадянського простору та в умовах гібридних політичних систем. Актуальними є визначення основних закономірностей впливу політичних режимів на розвиток правових систем і вивчення можливих шляхів їх інтеграції в демократичний правовий простір,

що сприяє як теоретичному осмисленню процесів політичної та правової трансформації, так і розробленню практичних рекомендацій щодо зміцнення правової держави у країнах з різними політичними режимами.

Метою статті є проведення аналізу впливу різних типів політичних режимів на правову систему та визначення механізмів, через які політичні режими змінюють функціонування правових інститутів.

Виклад основного матеріалу. Зв'язок між політичним режимом і правовою системою має важливі наслідки для функціонування держави й ефективності правового захисту прав і свобод громадян. Політичний режим визначає принципи функціонування правових інститутів, розподіл влади і контроль за її здійсненням. В умовах стабільної демократії правова система зазвичай є незалежною, а суди й інші правові інститути забезпечують захист прав і свобод громадян, виступають «контролером» за діями політичної влади. Демократичний політичний режим передбачає високий рівень незалежності суддів, прозорості правозастосування та підзвітності органів влади. Натомість в авторитарних і тоталітарних режимах правова система часто зазнає серйозних обмежень у своїй незалежності. Судова влада й інші правові органи можуть бути підпорядковані політичному контролю, а законодавство може використовуватися як інструмент політичної репресії або легітимізації авторитарного правління. У таких режимах права людини часто обмежуються, правова система не виконує роль гаранта правопорядку, натомість стає механізмом утримання влади окремими політичними елітами.

Варто зазначити, що вплив політичного режиму на правову систему може бути різним залежно від специфіки конкретної держави. Наприклад, у країнах з гібридними політичними режимами, де поєднуються елементи демократії й авторитаризму, правова система може бути за формою демократичною, але на практиці її незалежність значно обмежена політичними силами, що перебувають при владі. У такому разі правова

система часто стає інструментом, що допомагає утримувати політичну стабільність, але не завжди гарантує справедливість чи рівність перед законом. В авторитарних режимах правова система не має реальної незалежності від політичної влади. Одним з основних механізмів, що визначає взаємозв'язок авторитаризму та правової системи, є використання судової системи як інструменту для зміцнення контролю над суспільством. Судді часто призначаються або затверджуються політичними елітами, а іноді й безпосередньо керівником держави, що призводить до того, що судова влада стає частиною механізму політичного тиску. У таких умовах суди не виконують своєї основної функції – забезпечення правосуддя та захисту прав громадян, натомість вони стають засобом політичних репресій і легітимізації рішень, вигідних панівним колам. Одним із найбільш яскравих прикладів цього є практика країн, де існує політизованість судової влади, коли суди використовуються не для реалізації справедливості, а для збереження наявного режиму. Судові рішення можуть бути політично вмотивованими, наприклад у справах проти представників опозиції. У такому разі правова система зазвичай застосовує жорсткі санкції, а на процесах часто немає належних гарантій для захисту прав обвинувачених.

Ганна Арендт [6] підкреслює, що правова система в авторитарних країнах має тенденцію бути закритою, неконкурентною та відстороненою від реальних потреб суспільства. Інститути правосуддя часто діють на основі політичних вказівок і рідко можуть бути залучені до вирішення питань, що стосуються корупції або порушення прав людини з боку представників влади. Відсутність справедливості і належного правосуддя створює атмосферу безкарності, що значно посилює можливості для зловживань владою та політичних репресій.

Застосування законів під політичне замовлення є характерною рисою авторитарних режимів. У таких системах можна спостерігати тенденцію до ухвалення нормативних актів, що обмежують свободи або дають уряду можливість значно розширити свої повноваження. Наприклад, закони про боротьбу з тероризмом, які використовуються для придушення політичної опозиції, жорсткі регламентації у сфері ЗМІ, що дозволяють цензурувати інформацію й обмежувати свободу слова.

Як зазначає Ганна Арендт, однією з найхарактерніших рис є значна репресивна складова частина правової системи, яка не тільки забезпечує законодавчу підтримку авторитарного правління, але й дозволяє зберігати соціальну та політичну стабільність, перешкоджає будь-яким проявам опору з боку громадян чи опозиції. У країнах з авторитарним режимом навіть вищі інститути правової системи, як-от прокуратура або національні правозахисні організації, часто можуть перебувати під тиском або контролем панівної верхівки, що робить їхню діяльність неефективною в контексті захисту прав людини.

У результаті в умовах авторитарного режиму правова система може стати не тільки інструментом підтримки режиму, що існує, а й механізмом, що знижує рівень довіри до державних інститутів, посилює соціальну нестабільність. У таких країнах відсутність ефективного правосуддя створює перешкоди для розвитку правової свідомості та правової культури громадян.

Тоталітарні режими відрізняються від авторитарних більш жорстким і всеосяжним контролем, який

охоплює навіть найдрібніші аспекти життя громадян, створює систему тотального нагляду та підкорення. Однією з основних характеристик правової системи в тоталітарних режимах є цілковита відсутність її незалежності. Право в таких системах часто є лише інструментом легітимізації влади, а судова система, поліція й інші правові інститути служать для контролю за громадянами та придушення опору. Тоталітарні режими не визнають поділу влади, судова, законодавча та виконавча гілки часто зливаються в єдину структуру, яка підконтрольна одному органу або партії. Це означає, що правова система стає всеохопно підпорядкованою політичним цілям, а її функція полягає не стільки в забезпеченні справедливості, скільки в підтримці режиму, що існує.

У таких системах права людини зазвичай не мають реального захисту. Закони часто розробляються таким чином, щоб не лише придушити будь-яку опозицію, а й створити правові підстави для тотального контролю за громадянами. Судові органи можуть бути використані для того, щоб санкціонувати політичні переслідування, репресії й арешти, зокрема й за участь у демонстраціях або виступах проти влади. Одним із яскравих прикладів є практика, коли суди ухвалюють рішення на основі політичної доцільності за готовими «методичками», а не на основі правових норм.

Генрі Кіссінджер [7] зазначає, що правова система в тоталітарних режимах обмежує громадянські свободи та допускає велику кількість політично мотивованих судових рішень. Наприклад, у часи Йосипа Сталіна всі інститути діяли в єдиному ланцюгу для реалізації політичних замовлень, судові рішення були безпосередньо результатом рішень партії, що визначала, хто є ворогом народу.

У тоталітарних країнах практикується «підконтрольне право», яке не має на меті досягнення реальної справедливості. Одним з основних аспектів цього явища є те, що правова система існує лише для того, щоб контролювати суспільство й узаконити політичні репресії. У судовій практиці часто застосовуються подвійні стандарти, коли одні категорії осіб, що підтримують режим, не піддаються покаранням за серйозні правопорушення, а інші, що виражають незадоволення владою, можуть бути арештовані чи засуджені за мінімальні провини. Карл Шмітт [8], один із найбільш відомих політичних теоретиків, який вивчає тоталітарні режими, вказує на те, що правова система в таких режимах стає інструментом для визначення того, хто є «другом держави», а хто – «ворогом». Право фактично зливається з політичною волею правителя, і це змінює саму сутність права як об'єктивної норми. Ернст Фрідріх Шумахер [9] також відзначає, що правова система в тоталітарних державах часто виступає не як орган, що захищає інтереси громадян, а як засіб підтримки колективної ідеології та забезпечення лояльності до влади. У таких умовах правова система більше нагадує інструмент для нагляду та відстеження всіх аспектів життєдіяльності громадян.

Тоталітарні режими зазвичай здійснюють масові репресії через юридичні механізми. Правова система активно використовує адміністративний і кримінальний кодекси для арештів, катувань, убивств опозиційних активістів, представників етнічних меншин або тих, хто не відповідає ідеологічним вимогам режиму. Сучасні тоталітарні режими, як-от у Північній Кореї, продовжують застосовувати такі методи, де суди виконують лише функцію санкціонування рішень панівної

верхівки, а сама правова система є механізмом політичного контролю.

У демократичних режимах основною метою правової системи є забезпечення прав і свобод громадян, захист від зловживань владою та гарантування рівності перед законом. Демократія як форма правління характеризується високим рівнем політичної та правової участі громадян, а також поділом влади, що запобігає концентрації влади в одних руках. У демократичних країнах правова система покликана бути незалежною, суди – неупередженими, забезпечувати захист прав, а також здійснення ефективного правосуддя на основі принципів правової держави. Розподіл влади між трьома гілками є однією з основних засад демократії, що гарантує уникнення зловживань і концентрації влади. Правова система демократичних держав включає не тільки традиційні суди, але й інші інститути, як-от органи прокуратури, омбудсмени, правозахисні організації, що здатні активно захищати права людини та контролювати законність дій державних органів.

Ще західноєвропейські просвітителі наголошують на важливості захисту природних прав людини, що є основою для створення правової системи демократичної держави. Наприклад, Джон Лок [10] уважав, що люди мають право на життя, свободу і власність, влада повинна бути обмежена законами, які захищають ці права. Відповідно, правова система має бути орієнтована на захист індивідуальних прав і свобод, де суди відіграють ключову роль у забезпеченні правосуддя.

Як стверджує Ганс Кельзен [11], правова система має бути самостійною та незалежною від політичних органів влади, із чітким поділом норм на законодавчі акти та судові рішення. Відповідно, вона не тільки має забезпечувати права громадян, а й діяти в інтересах стабільності та розвитку суспільства загалом.

У демократичних системах правова система завжди має добре розвинену систему правозахисту, яка включає інститути, здатні реагувати на порушення прав людини. Це стосується як національних, так і міжнародних механізмів захисту прав. У багатьох демократичних країнах існують спеціальні правозахисні організації, як-от Amnesty International або Freedom House, які мають можливість проводити моніторинг і оцінювання ситуації із правами людини та давати рекомендації урядам. Окрім того, у межах міжнародних правових механізмів діють інститути, як-от Європейський суд з прав людини або Міжнародний кримінальний суд, що дозволяють громадянам звертатися до міжнародних інстанцій по захист своїх прав.

Роль правової освіти є надважливою в демократичному суспільстві. Значний акцент робиться на навчанні громадян щодо їхніх прав і обов'язків, що дозволяє ефективно захищати свої інтереси. Правова освіта також включає питання, як працює правова система, як здійснювати вплив на законодавчі процеси через участь у виборах чи інші форми політичної активності, як можна використовувати судові органи для захисту своїх прав.

Одним із ключових аспектів демократичних режимів є забезпечення відкритості та прозорості правового процесу. Демократичні держави прагнуть до того, щоб правова система була зрозумілою та доступною для громадян, з можливістю для кожної особи отримати правову допомогу. Це дозволяє уникнути зловживань у правовій практиці та забезпечує рівний доступ до правосуддя для всіх верств населення.

Сучасні політичні режими мають різноманітні характеристики, які визначають взаємодію між полі-

тичною владою та правовою системою. Однією із ключових проблем є зміна ролі правової системи в умовах глобалізації, яка призводить до розвитку нових політичних моделей і правових механізмів. Незважаючи на те, що сучасні політичні режими можуть бути демократичними, авторитарними або гібридними, правова система завжди залишається важливим інструментом для реалізації політичних цілей. Водночас її роль може значно змінюватися залежно від характеру режиму, який домінує в державі.

У сучасних демократичних державах правова система продовжує виконувати важливу роль у забезпеченні прав і свобод громадян, контролі за діяльністю державних органів. Зокрема, в умовах глобалізації й інтеграції роль правових механізмів набуває ще більшого значення. Міжнародне право, наявність міжнародних судів і організацій, як-от Міжнародний суд ООН і Європейський суд з прав людини, створюють додаткові механізми для контролю за дотриманням прав людини. Національні правові системи все більше орієнтовані на інтеграцію цих міжнародних стандартів, що сприяє розвитку правової культури та гарантує більшій рівень захисту громадян.

Окрім того, у демократичних країнах правова система стає важливим інструментом для боротьби з корупцією, забезпечення рівності та справедливості в суспільстві. Антикорупційні закони, незалежні суди, правозахисні організації – усе це служить для забезпечення прозорості в управлінні та контролі за діями влади. Правова система в демократичних країнах також активно працює над забезпеченням рівності перед законом для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу, політичних переконань чи національності.

На відміну від демократичних режимів, у сучасних авторитарних і гібридних системах правова система продовжує використовуватися як інструмент для легітимізації влади, забезпечення її стабільності, придушення політичної опозиції, обмеження свободи слова, зборів і асоціацій. Наприклад, у Росії, де спостерігається змішана система з елементами авторитаризму, правова система стає частиною політичної стратегії держави. Суди часто ухвалюють рішення, що підтримують інтереси панівної партії, майже всі важливі політичні процеси, зокрема й вибори та референдуми, здійснюються під суворим контролем держави. У Китаї правова система також використовується як інструмент для підтримки стабільності комуністичної партії. Судова гілка влади у країні підпорядкована уряду, вона практично не має незалежності в ухваленні рішень. Останні зміни в китайському законодавстві також демонструють тенденцію до посилення державного контролю, зокрема через закони про національну безпеку, що дозволяють уряду жорстко реагувати на будь-які форми протесту або незадоволення. Акцентуємо ще раз: використання правових норм для політичних репресій – це характерна риса авторитарних режимів, де законодавство часто переписується для забезпечення інтересів панівних еліт.

Гібридні режими, які поєднують елементи демократії й авторитаризму, створюють особливу ситуацію для розвитку правової системи. Вона тут може демонструвати деяку незалежність, але лише до якогось часу, коли це не суперечить інтересам панівного класу. Вона може виглядати як демократична на поверхні, проте часто її функціонування обмежується політичними чинниками. Прикладом таких режимів є Туреччина, де в останні

роки спостерігається значний тиск на судову систему з боку президента та панівної партії.

У сучасних політичних режимах, особливо авторитарних і гібридних, роль правової системи значно змінюється під впливом цифрових технологій. Інтернет і соціальні мережі стають новим полем для боротьби за свободу слова, інформаційну незалежність і права людини. Багато режимів намагаються обмежити доступ до інформації та використовувати правові механізми для цензури та контролю над цифровими платформами. Проте, поряд із негативними тенденціями, цифровізація правових процесів також відкриває нові можливості для демократизації: використання електронного судочинства й онлайн-платформ для публічного доступу до інформації.

Інтернет-цензура стає важливим аспектом правової системи в авторитарних режимах. У таких країнах, як Іран, Китай, Туреччина, влада активно обмежує доступ до інтернету та блокує доступ до сайтів, що критикують режим. У цьому контексті правова система стає важливим інструментом для обмеження свободи інформації та підтримки стабільності політичного режиму.

Правова система в сучасних політичних режимах є багатогранним інститутом, що здатен як служити інтересам держави та панівної еліти, так і захищати права людини, коли система функціонує в демократичному контексті. Проте навіть у демократичних країнах роль правової системи постійно зазнає змін, спричинених глобалізацією та розвитком нових технологій, що також важливо враховувати під час проведення аналізу її функцій у сучасному світі.

Висновки. Політичний режим має вирішальний вплив на розвиток правової системи. Різні типи політичних режимів – демократичні, авторитарні та гібридні – створюють специфічні умови для функціонування правової системи, що впливає на забезпечення прав і свобод громадян, стабільність і ефективність

держави. Правова система є не лише відображенням політичного режиму, а й важливим інструментом його підтримки.

У демократичних режимах правова система сприяє захисту прав людини, верховенству права, стабільності суспільства через незалежність судів і заохочення громадянської активності. Вона має ключове значення для забезпечення рівності перед законом і справедливості, покликана бути засобом для боротьби з корупцією та забезпечення прозорості в державному управлінні. Важливим аспектом є інтеграція міжнародного права в національні правові системи, що забезпечує додаткові механізми захисту прав людини та дозволяє підтримувати високий рівень правової культури.

В авторитарних і гібридних режимах правова система часто виконує функцію контролю за суспільством й обмеження прав і свобод, зокрема через політичну цензуру, маніпулювання судовою системою та недотримання основних правових принципів. В умовах авторитаризму вона є інструментом для легітимізації влади та придушення політичної опозиції. Суди тут часто захищають інтереси правлячого класу. Гібридні режими, які поєднують елементи демократії й авторитаризму, створюють правові системи, що мають формальний вигляд демократії, але в реальності часто підпорядковані політичним інтересам. Це призводить до обмеження прав і свобод громадян, особливо у сферах, пов'язаних з політичною активністю й опозиційною діяльністю.

Отже, взаємодія між політичним режимом і правовою системою є складним, багатовимірним процесом, де політичний режим безпосередньо визначає напрям розвитку правових інститутів і механізмів. Важливим є те, що правова система не лише відображає політичну ситуацію у країні, але й може слугувати інструментом змін, розвитку правової держави, забезпечення правосуддя, якщо наявні належні умови для її функціонування.

Список використаних джерел

1. Lipset S. M. *Political Man: The Social Bases of Politics*. Garden City, New York : Doubleday, 1960. 432 p.
2. Taylor C. *Modern Social Imaginaries*. Durham : Duke University Press, 2004. 232 p.
3. Friedman T.L. *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2005. 488 p.
4. Демократизація суспільства і розвиток особистості: від тоталітаризму до демократії / Є.І. Головаха та ін. Київ : Наукова думка, 1992. 267 с.
5. Гарань О.В. Від Брежнєва до Зеленського: дилеми українського політолога. Київ : Стилос, 2021. 249 с.
6. Arendt H. *The Origins of Totalitarianism*. New York : Harcourt, Brace & Co., 1951. 477 p.
7. Kissinger H. *Diplomacy*. New York : Simon & Schuster, 1995. 912 p.
8. Schmitt C. *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. Berlin : Duncker & Humblot, 2009. 70 p.
9. Schumacher E.F. *Small Is Beautiful: Economics as If People Mattered*. London : Blond & Briggs, 1973. 319 p.
10. Locke J. *Two Treatises of Government*. Cambridge : Cambridge University Press, 1988. 478 p.
11. Kelsen H. *Pure Theory of Law*. Berkeley : University of California Press, 1967. 366 p.

References

1. Lipset, S.M. (1960). *Political Man: The Social Bases of Politics*. Garden City, New York: Doubleday [in English].
2. Taylor, C. (2004). *Modern Social Imaginaries*. Durham: Duke University Press [in English].
3. Friedman, T.L. (2005). *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*. New York: Farrar, Straus and Giroux [in English].
4. Демократизація суспільства і розвиток особистості: від тоталітаризму до демократії / Ye.I. Holovakha, I.E. Bekeshkina, & V.S. Nebozhenko (1992). Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
5. Haran, O.V. (2021). *Vid Brezhniewa do Zelenskoho: Dylmy ukraïnskoho politoloha*. Kyiv: Stylos [in Ukrainian].
6. Arendt, H. (1951). *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace & Co [in English].
7. Kissinger, H. (1995). *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster [in English].
8. Schmitt, C. (2009). *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. Berlin: Duncker & Humblot [in German].
9. Schumacher, E.F. (1973). *Small Is Beautiful: Economics as If People Mattered*. London: Blond & Briggs [in English].

10. Locke, J. (1988). *Two Treatises of Government*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
11. Kelsen, H. (1967). *Pure Theory of Law*. Berkeley: University of California Press [in English].

Kozachenko Roman,

Lecturer at the Department of Social and Humanitarian Disciplines of Faculty № 1

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0643-3945>

**POLITICAL REGIME AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT
OF THE LEGAL SYSTEM**

The article explores the relationship between political regimes and the development of the legal system, which is a crucial aspect of modern political science and law. Special attention is given to analyzing the impact of different types of political regimes – democratic, authoritarian, and hybrid – on the formation, functioning, and transformation of legal institutions. It is noted that political regimes shape the nature of legal regulation through their influence on legislative, executive, and judicial branches of government, as well as on the overall legal culture in society. The role of the legal system is defined as a tool for ensuring state stability, controlling society, or guaranteeing citizens' rights and freedoms. The article examines how democratic regimes create conditions for the protection of human rights and the rule of law, implemented through the independence of the judiciary, transparency in law enforcement, and accountability of public authorities. In democratic societies, the legal system aims to ensure equality before the law, protect citizens' rights, and prevent abuses of power. Significant attention is paid to the role of international legal standards, which contribute to integrating national legal systems into the global legal framework. In contrast, in authoritarian and hybrid regimes, the legal system is often used as a tool to maintain power and restrict citizens' rights and freedoms. In such contexts, legislation is frequently employed for political repression, and judicial power is subordinated to political control. It is noted that hybrid regimes combine elements of democracy and authoritarianism, creating the appearance of democratic institutions while effectively undermining their genuine independence. These systems are primarily aimed at maintaining political stability by limiting information freedom and citizens' political activity. The conclusion emphasizes that the interaction between political regimes and the legal system is a dynamic and multidimensional process that determines the directions of state development, its stability, and the level of human rights protection. The article also highlights the importance of international cooperation in the legal sphere, particularly the integration of international standards into national legal systems. These processes are critically important for countries undergoing political transformation, such as post-Soviet states or countries with hybrid political regimes.

Key words: political regime, legal system, democracy, authoritarianism, hybrid regimes, human rights, legal reforms.

Надіслано до редколегії 17.12.2024

УДК 340.12:347.824(477)(045)
DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-21-26

Стецюк Богдан Романович,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
права та правового забезпечення авіаційної діяльності
(Українська державна льотна академія, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2273-637X>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ІНСТИТУТУ БЕЗПЕКИ В ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ

У статті розглядаються теоретико-правові аспекти інституту безпеки як основного складника для всіх учасників авіаційної діяльності. Саме правова регламентація безпеки у сфері цивільної авіації дає гарантії в мінімізації ризиків, підвищенні надійності авіаційної техніки, а також забезпечення безпечних умов для пасажирів і членів екіпажу.

Наголошується, що теоретико-правові аспекти регулювання безпеки в цивільній авіації є основою для створення ефективної та безпечної правової системи в цій галузі. Зазначено важливість їх інтеграції для досягнення сталого розвитку авіаційної діяльності, підвищення безпеки цивільної авіації та забезпечення високих стандартів обслуговування пасажирів. Розкрито сутність міжнародних угод та інших нормативно-правових документів, які відіграють ключову роль у правовій регламентації безпеки сфери цивільної авіації.

Ключові слова: безпека авіації, нульовий ризик у цивільній авіації, безпека польотів, безумовний контроль у цивільній авіації, правова відповідальність у цивільній авіації.

Постановка проблеми. Галузь цивільної авіації є важливою складовою частиною транспортної інфраструктури будь-якої країни, що забезпечує перевезення пасажирів і вантажів, а також здійснює важливі соціально-економічні функції. З огляду на високу небезпеку й складність операцій, що здійснюються в межах цієї галузі, інститут правової регламентації безпеки цивільної авіації є необхідним не тільки для забезпечення безпеки, а й для ефективності розвитку галузі цивільної авіації. Ефективність діяльності у сфері цивільної авіації можлива лише за умови належного теоретико-правового базису для правового регулювання, яке ґрунтується на комплексному підході та враховує специфіку авіаційного транспорту. Теоретико-правові аспекти регламентації інституту безпеки цивільної авіації визначають основні правила, норми та механізми взаємодії між державними органами, авіаційними компаніями та іншими учасниками процесу, зокрема в контексті забезпечення безпеки польотів. Проте не можна стверджувати, що найближчим часом буде сформована дієва правова основа для повної регламентації інституту безпеки в галузі цивільної авіації. На сьогодні в Україні немає закону не тільки про безпеку цивільної авіації, а й про транспортну безпеку загалом. Можливо, із цим пов'язаний той факт, що у вітчизняній юридичній доктрині майже відсутні ґрунтовні дослідження з правової регламентації інституту безпеки цивільної авіації як комплексної категорії, хоч це поняття є законодавчо закріпленим. Через що актуально, спираючись на теоретико-правову основу, привести чинне законодавство в цій сфері у відповідність до викликів часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема теоретико-правових аспектів регламентації інституту безпеки в галузі цивільної авіації є важливою частиною

сучасних досліджень у юридичних науках, оскільки забезпечення безпеки в авіації є критично важливим для захисту життя та здоров'я людей, а також для економічного розвитку авіаційного сектору.

Окремі питання галузевої правової регламентації безпеки цивільної авіації в Україні висвітлювали у вітчизняній науковій літературі в працях Б. Соловйова, Л. Єрмоленко-Князевої, Н. Кирилюка, О. Троянського та ін.

Прямо чи опосередковано правові аспекти безпеки галузі цивільної авіації досліджували І. Поліщук, А. Нашинець-Наумова, І. Гуцал, А. Плянська та ін.

Однак незважаючи на те, що проблема досить жваво дискутувалася в зарубіжній та вітчизняній науці, не так багато дослідників робили спробу дати самостійне наукове визначення теоретико-правових аспектів інституту безпеки цивільної авіації.

Мета статті – розглянути та проаналізувати ключові теоретико-правові аспекти, які лежать в основі правового регулювання інституту цивільної авіації, що дасть змогу зрозуміти сутність теоретико-правової основи розвитку авіаційної галузі та її інтеграції в глобальну транспортну систему.

Виклад основного матеріалу. Як показує аналіз юридичної літератури та нормативно-правових документів, на сьогодні відсутні єдині підходи до визначення теоретико-правових аспектів регулювання у сфері цивільної авіації. Дійсно можна пояснити тим, що перелік напрямів у сфері діяльності різноманітний і в кожній можуть бути свої, специфічні особливості. Загалом теоретико-правові аспекти регулювання у сфері цивільної авіації становлять цілісну систему взаємопов'язаних напрямів, кожен із яких є основою для формування імперативної правової бази, що забезпечує належне функціонування цивільної авіації загалом.

Оскільки безпека в галузі цивільної авіації є одним із найважливіших елементів, що забезпечує ефективну та надійну роботу авіаційного транспорту, то, на нашу думку, безпека є однією з основних умов щодо діяльності галузі цивільної авіації. Теоретико-правові аспекти регламентації інституту безпеки охоплюють не тільки технічні характеристики авіаційних засобів та інфраструктури, а й комплекс правових норм і стандартів, що регулюють діяльність авіаційних підприємств, організацій і посадових осіб, а також зобов'язання держав і міжнародних організацій у сфері забезпечення безпеки авіаційних перевезень.

Відповідно до ст. 10 Повітряного кодексу України, безпека авіації передбачає безпеку польотів, авіаційну безпеку, екологічну безпеку, економічну та інформаційну безпеку [1].

Державною програмою авіаційної безпеки цивільної авіації принцип «авіаційна безпека» визначається як комплекс заходів із забезпечення безпеки авіаційних операцій, спрямованих на запобігання аваріям, катастрофам, інцидентам і небезпечним ситуаціям під час виконання авіаційних операцій. Вона охоплює як технічні, так й організаційні та правові аспекти, які містять стандарти безпеки, моніторинг ризиків, управління ними та відповідальність [2].

Основними джерелами правової регламентації безпеки цивільної авіації є міжнародні договори та угоди, національні закони й підзаконні акти. На міжнародному рівні головну роль у забезпеченні безпеки цивільної авіації відіграють Конвенція про міжнародну цивільну авіацію (1944) [3] та установи, створені в межах ООН, зокрема Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО). ІКАО розробляє міжнародні стандарти й рекомендації з питань безпеки, які є обов'язковими для держав, що приєдналися до цієї організації. Зазначена організація розробляє нормативно-правові документи з двох основних категорій: Стандарти (Annexes), які є обов'язковими для виконання норм щодо забезпечення безпеки ефективності та регулярності авіаційних перевезень, а також Рекомендації (Manuals), що не є обов'язковими до виконання й більше використовуються як практичні рекомендації та настанови. Водночас було затверджено в 1971 р. Конвенцію про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти цивільної авіації [4] та в 1999 р. Конвенцію про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень [5].

На території Європейського Союзу для забезпечення безпеки цивільної авіації також розроблено низку нормативно-правових, які покликані уніфікувати національні закони з міжнародними стандартами. Одним із таких документів є Регламент ЄС № 300/2008, яким визначаються стандарти безпеки цивільної авіації для авіакомпаній, аеропортів і пасажирів у ЄС. Зазначений регламент охоплює питання щодо захисту літаків від незаконного втручання, перевірок багажу та пасажирів, а також установлює заходи реагування на терористичні загрози [6].

Крім міжнародних документів, кожна країна має національні правові акти, які встановлюють вимоги до безпеки цивільної авіації, включно із сертифікацією авіакомпаній, перевіркою технічного стану літаків, а також підготовкою та навчанням персоналу. В Україні головними документами, що регулюють безпеку в галузі цивільної авіації, є Закон України «Про цивільну авіацію», Повітряний кодекс України [1], а також норми, встановлені Державіаслужбою та іншими органами [7].

Загалом нормативно-правові документи з регулювання безпеки цивільної авіації мають критичне зна-

чення у створенні єдиного глобального простору для безпечних авіаперевезень. Важливою умовою є відповідність національної нормативно-правової регламентації стандартам ІКАО та міжнародним нормам, що гарантує високу безпеку авіаційних перевезень у глобальному масштабі [8].

Головним складником правової регламентації інституту безпеки галузі цивільної авіації є принцип нульового ризику, принцип безумовного контролю та принцип відповідальності.

Теоретико-правовий принцип нульового ризику в цивільній авіації полягає в прагненні максимально знизити або повністю усунути будь-які потенційні небезпеки для життя, здоров'я та майна пасажирів, екіпажу й інших осіб, пов'язаних із діяльністю цивільної авіації. Цей принцип є важливим елементом в управлінні авіаційною безпекою та базується на науково обґрунтованому підході до ризиків, пов'язаних з авіацією. Основними аспектами принципу нульового ризику є:

зменшення ризиків до мінімуму, оскільки в реальному світі технічно неможливо повністю усунути всі ризики, проте їх можна звести до мінімуму, що майже не має значення для безпеки;

забезпечення найвищих стандартів безпеки, що виражаються в дотриманні суворих міжнародних та національних стандартів у формі регулярних перевірок технічного стану літаків, навчання та сертифікації персоналу, моніторингу умов навколишнього середовища тощо.

На сьогодні, в епоху розвитку новітніх інноваційних технологій, не менш важливим елементом реалізації принципу нульового ризику щодо запобігання аваріям та інцидентам є технологічно-профілактичні заходи. Вони зумовлюють не лише реагування на наявні ризики, а й уживання превентивних заходів для запобігання небезпечним ситуаціям.

Потрібно зауважити, що принцип нульового ризику вимагає постійного вдосконалення наявних систем і процедур безпеки, а також швидкої адаптації до нових ризиків, пов'язаних з технічними, екологічними, економічними та іншими змінами в галузі цивільної авіації.

Загалом принцип нульового ризику є надзвичайно важливим у цивільній авіації, оскільки він дає змогу забезпечити максимальний рівень безпеки в умовах високої складності та потенційних небезпек, з якими стикаються авіаційні системи. Попри те, що неможливо повністю усунути ризик, головним пріоритетом у роботі авіаційних організацій і державних органів є його мінімізація.

До основоположної концепції забезпечення безпеки авіаційних операцій належить теоретико-правовий принцип безумовного контролю в цивільній авіації, який вимагає наявності постійного, всебічного та обов'язкового нагляду за діяльністю учасників авіаційного процесу. Цей принцип застосовують з метою запобігання авіаційним інцидентам та аваріям, забезпечення стабільності та безпеки авіаційного транспорту, а також нагляду за дотриманням відповідних норм і стандартів.

Основними аспектами принципу безумовного контролю є:

безперервність контролю, сутність якого полягає в постійному нагляді за діями на всіх етапах: від підготовки до польоту, здійснення самого польоту, до заходів після приземлення. Це передбачає перевірку технічного стану повітряних суден, кваліфікації екіпажу, виконання польотних планів, погодних умов тощо;

регулярність і всебічність контролю, що не обмежується окремими моментами чи випадками, а має системний характер й охоплює всі аспекти авіаційної діяльності;

обов'язковість для всіх учасників, що означає застосування безумовного контролю до всіх учасників авіаційного процесу: авіакомпаній, персоналу аеропортів, технічних служб, органів регулювання та нагляду;

правові норми: принцип застосування безумовного контролю базується на міжнародних та національних правових актах, як-от Конвенція про міжнародну цивільну авіацію (Чиказька конвенція), положення, встановлені Міжнародною організацією цивільної авіації (ICAO), а також національні стандарти й правила авіаційної безпеки;

виконання стандартів безпеки, що виражається в забезпеченні відповідності авіаційної діяльності міжнародним стандартам безпеки: аудит технічного стану авіаційної техніки, регулярні перевірки авіаційного персоналу, моніторинг дотримання всіх норм під час виконання польотів.

Принцип безумовного контролю в цивільній авіації ґрунтується на двох основних теоретичних підходах: превентивний контроль, який передбачає своєчасне виявлення й усунення можливих загроз до того, як вони призведуть до аварії або інциденту, та відповідальність і нагляд, за якого кожен учасник авіаційного процесу несе юридичну відповідальність за безпеку польотів, а органи регулювання здійснюють нагляд за дотриманням усіх стандартів і вимог.

У практичній площині принцип безумовного контролю в цивільній авіації виражається через постійну взаємодію між авіаційною адміністрацією, комерційними авіаперевізниками, технічними службами та іншими учасниками, які повинні дотримуватися суворих стандартів. Для забезпечення безпеки польотів важливим є застосування сучасних технологій моніторингу й контролю. Загалом принцип безумовного контролю в цивільній авіації є основою для створення ефективної системи управління безпекою, яка здатна мінімізувати ризики та підвищити довіру до авіаційної індустрії.

Сутність теоретико-правового принципу відповідальності виражається в чіткому визначенні відповідальності за дії, що можуть призвести до небезпечних ситуацій у процесі авіаційної діяльності. Зазначений принцип відображає основи правового регулювання відповідальності за порушення норм і стандартів, що стосуються безпеки авіаційних перевезень та діяльності авіакомпаній, а також прав і обов'язків авіапасажирів та інших учасників авіаційного процесу [9].

Принципи відповідальності в цивільній авіації базуються на таких ключових аспектах, як:

об'єктивна та суб'єктивна відповідальність, де об'єктивна відповідальність означає, що особа (авіакомпанія, пілот, аеропорт тощо) може бути притягнута до відповідальності за порушення правил авіаційної безпеки, навіть якщо не було наміру чи неналежної уваги з боку порушника, а суб'єктивна відповідальність передбачає, що особа несе відповідальність за порушення через власну необережність або умисне порушення правил;

неухильне виконання норм безпеки, що виражає необхідність забезпечення максимального рівня безпеки польотів. Відповідно до нього невиконання або порушення стандартів безпеки (навіть за відсутності прямої провини) авіакомпанії чи організації можуть нести відповідальність;

відшкодування збитків виражається в обов'язковій компенсації потерпілій стороні всіх втрат, якщо вона їх зазнала в результаті порушення правил авіаційної діяльності. Це передбачає відшкодування за пошкодження майна або тілесні ушкодження, де винна сторона зобов'язана компенсувати витрати на лікування, відшкодування моральної шкоди та інші пов'язані з цим витрати;

міжнародний та національний правовий контекст, який передбачає регламентацію відповідальності в цивільній авіації як на міжнародному, так і на національному рівнях. Міжнародні норми визначають умови відповідальності авіаперевізників за затримки, втрату або пошкодження багажу, тілесні ушкодження пасажирів та інші порушення, а на національному рівні країни можуть розробляти специфічні закони, які уточнюють ці норми, враховуючи особливості національного правопорядку [10, с. 249–250];

превенція для запобігання можливих порушень у цивільній авіації, що передбачає забезпечення належного рівня безпеки всіма учасниками авіаційного процесу та передбачає регулярне навчання персоналу, аудит технічного стану авіаційної техніки, а також своєчасне реагування на можливі загрози;

суворості в разі порушень правил, беручи до уваги високу небезпеку, яку несе порушення правил авіаційної безпеки, законодавство часто передбачає суворі санкції для осіб і компаній, винних у порушенні безпечних вимог. Це може бути як фінансова відповідальність, так і кримінальні санкції в разі серйозних аварій або катастроф.

Отже, можна стверджувати, що теоретико-правовий принцип відповідальності в цивільній авіації ґрунтується на комплексному підході до забезпечення безпеки польотів та захисту прав пасажирів. Він визначає не лише обов'язки всіх учасників авіаційної діяльності, а й механізми притягнення до відповідальності за порушення цих обов'язків, що має забезпечити належний рівень безпеки та довіри до авіаційної системи загалом.

Для реалізації зазначених принципів ICAO розроблено систему стандартів і рекомендацій (SARPs), що охоплюють такі складники авіаційної діяльності, як технічні вимоги до авіаційних суден, вимоги до професійної підготовки та кваліфікації авіаційного персоналу й забезпечення безпеки на аеродромах та в повітряному просторі [11].

Забезпечення відповідальності є важливим аспектом підтримки високих стандартів безпеки. Усі суб'єкти сфери діяльності цивільної авіації зобов'язані суворо дотримуватися стандартів безпеки цивільної авіації, а інакше за їх порушення накладаються санкції як для юридичних, так і для фізичних осіб.

Правова відповідальність за порушення безпеки в галузі цивільної авіації може бути адміністративною, цивільно-правовою та кримінальною. Адміністративна відповідальність накладається на фізичних та юридичних осіб за порушення норм безпеки, які не містять ознак злочину, але можуть завдати шкоди державним інтересам або громадському порядку. Зокрема, адміністративна відповідальність застосовується при невиконанні вимог органів авіаційної безпеки, порушенні вимог до експлуатації авіаційної техніки та недотриманні стандартів авіаційної освіти й кваліфікації персоналу. За адміністративні порушення можуть бути накладені штрафи, тимчасове позбавлення ліцензії або інших прав, пов'язаних з виконанням авіаційних обов'язків [12].

Цивільно-правова відповідальність застосовується в разі завдання збитків, як матеріальних, так і нематеріальних. Ця відповідальність накладається на організації чи осіб, які спричинили шкоду через порушення норм безпеки. Основні випадки, за яких може бути накладена цивільна відповідальність, це пошкодження або втрата майна під час авіаперевезень, шкода здоров'ю чи життю пасажирів або членів екіпажу та порушення умов договору, що призвело до матеріальних втрат. У разі цивільно-правової відповідальності постраждалі особи можуть вимагати компенсації за завдані збитки [13].

Кримінальна відповідальність застосовується за більш серйозні порушення, що мають прямий зв'язок із загрозою для життя, здоров'я чи безпеки людей. Кримінальна відповідальність може настати за порушення правил авіаційної безпеки, що призвели до катастроф або аварій, виготовлення або використання фальшивих документів для отримання дозволів чи ліцензій, ненадання допомоги в разі аварії повітряного судна. За такі порушення може бути накладене покарання у вигляді штрафу, позбавлення волі, а в окремих випадках – довічне ув'язнення.

Оскільки цивільна авіація є сферою міжнародної діяльності, то порушення безпеки можуть мати міжнародні наслідки. Для забезпечення єдиного підходу до правової відповідальності міжнародні організації, зокрема ІКАО, розробляють міжнародні конвенції та рекомендації, які регулюють питання авіаційної безпеки. У разі міжнародних порушень можуть застосовувати санкції згідно з міжнародним правом, а також механізми правового співробітництва між країнами. Зокрема, держави зобов'язані надавати взаємну допомогу в розслідуванні авіаційних інцидентів, а також моніторити дотримання міжнародних стандартів безпеки.

Висновки. Отже, теоретико-правові аспекти правової регламентації інституту безпеки в цивільній авіації є пріоритетом, що визначає ефективність не лише пра-

вового регулювання, а й діяльності авіаційної галузі загалом.

Законодавче регулювання безпеки авіації має суттєве значення для створення ефективної системи управління безпекою та гарантії захисту життя пасажирів і персоналу. Нормативно-правова база повинна забезпечувати чітке визначення прав та обов'язків суб'єктів авіаційної діяльності, а також механізми контролю та моніторингу за їх виконанням.

Важливим складником теоретико-правового забезпечення безпеки є дотримання міжнародних стандартів, зокрема тих, що встановлені Міжнародною організацією цивільної авіації (ІКАО). Адаптація міжнародних норм до національних правових систем є ключовим елементом для інтеграції в глобальну авіаційну спільноту. Впровадження сучасних технологій, як-от автоматизовані системи управління повітряним рухом та нові методи перевірки авіаційних засобів, покращує безпеку. Проте впровадження цих технологій потребує відповідного правового регулювання для уникнення правових прогалин.

У майбутньому, спираючись на теоретико-правову базу, необхідно продовжувати вдосконалювати правове регулювання, зокрема шляхом створення більш гнучких механізмів, що дають змогу оперативно реагувати на зміни в технологіях та оперативних умовах. Важливою є також робота щодо підвищення правової свідомості серед учасників авіаційної діяльності.

Правова відповідальність за порушення безпеки в галузі цивільної авіації є важливим інструментом для забезпечення безпеки польотів та захисту інтересів як держави, так і громадян. Вона охоплює різні рівні: від адміністративної до кримінальної відповідальності, і має на меті не тільки покарання порушників, а й запобігання інцидентам у майбутньому. Порушення безпеки в авіації можуть мати серйозні наслідки, тому вкрай важливо, щоб усі учасники авіаційної діяльності дотримувалися високих стандартів безпеки і правових норм.

Список використаних джерел

1. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 р. № 3393-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 48–49. Ст. 536. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>
2. Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації : Закон України від 21.03.2017 р. № 1965-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 16. Ст. 199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1965-19#Text>
3. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. Редакція від 06.10.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text
4. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23 вересня 1971 р. Редакція від 01.01.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_165#Text
5. Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень від 28 травня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_594#Text
6. Європейська організація з безпеки аеронавігації. (Євроконтроль). URL: <https://www.eurocontrol.int/safety>
7. Перелік нормативно-правових документів з авіаційної безпеки станом на 8.03.2024. *Державна авіаційна служба України*. URL: <https://avia.gov.ua/bezpeka-aviatsiyi/aviatsijna-bezpeka/perelik-normatyvno-pravovyh-dokumentiv-z-aviatsijnoyi-bezpeky>
8. ICAO's Regional Presence. International Civil Aviation Organization, official site. URL: <https://www.icao.int/secretariat/RegionalOffice/Pages/default.aspx>
9. Стецюк Б. Поняття правового регулювання в галузі цивільної авіації (теоретико-правові аспекти) / The concert of legal regulation in the field of civil aviation (theoretical and legal aspects). *Information and legal foundations for the professional training of aviation specialists: monograph* / edited by O. Danylko and M. Wierzbik-Strońska. Katowice, 2022. S. 203–217. URL: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/dbfc396f139e49202401f4d68e08eb9a.pdf>
10. Мошняга Л., Стецюк Б. Міжнародно-правове регулювання забезпечення авіаційної безпеки: стан та перспективи розвитку в рамках загального теоретичного дослідження. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022. Nr. 4(36). S. 232–258.
11. SARPS – стандарти та рекомендована практика. URL: <https://www.icao.int/safety/safetymanagement/pages/sarps.aspx>
12. Троянський О. Адміністративна відповідальність за адміністративні правопорушення в галузі цивільної авіації України / Administrative responsibility for administrative offenses in the field of civil aviation of Ukraine. *Information and legal*

foundations for the professional training of aviation specialists: monograph / edited by O. Danylko and M. Wierzbik-Strońska. Katowice, 2022. S. 237–257. URL: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/dbfc396f139e49202401f4d68e08eb9a.pdf>

13. Єрмоленко-Князева Л. Цивільно-правова відповідальність в галузі цивільної авіації / Civil liability in the field of civil aviation. *Information and legal foundations for the professional training of aviation specialists: monograph* / edited by O. Danylko and M. Wierzbik-Strońska. Katowice, 2022. S. 149–166. URL: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/dbfc396f139e49202401f4d68e08eb9a.pdf>

References

1. Povitrianyi kodeks Ukrainy [Air Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 19.05.2011 r. № 3393-VI. (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 48–49. St. 536. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> [in Ukrainian].
2. Pro Derzhavnu prohramu aviatsiinoi bezpeky tsyvilnoi aviatsii [About the State Program of Aviation Safety of Civil Aviation]: Zakon Ukrainy vid 21.03.2017 r. № 1965-VIII. (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 16. St. 199. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1965-19#Text> [in Ukrainian].
3. Konventsiiia pro mizhnarodnu tsyvilnu aviatsiiu 1944 r. [Convention on International Civil Aviation of 1944]. Redaktsiia vid 06.10.2016. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text [in Ukrainian].
4. Konventsiiia pro borotbu z nezakonnymy aktamy, spriamovanyymi proty bezpeky tsyvilnoi aviatsii vid 23 veresnia 1971 r. [Convention on Combating Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation of September 23, 1971]. Redaktsiia vid 01.01.2023. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_165#Text [in Ukrainian].
5. Konventsiiia pro unifikatsiiu deiakykh pravyl mizhnarodnykh povitrianykh perevezen vid 28 travnia 1999 r. [Convention on the unification of certain rules of international air transportation dated May 28, 1999]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_594#Text [in Ukrainian].
6. Ievropeiska orhanizatsiia z bezpeky aeronavihatsii. (Ievrokontrol). [European Organization for the Safety of Air Navigation. (Eurocontrol)]. Retrieved from: <https://www.eurocontrol.int/safety> [in Ukrainian].
7. Perelik normatyvno-pravovykh dokumentiv z aviatsiinoi bezpeky stanom na 8.03.2024. [List of regulatory documents on aviation security as of March 8, 2024]. *Derzhavna aviatsiina sluzhba Ukrainy*. Retrieved from: <https://avia.gov.ua/bezpeka-aviatsiyni/aviatsiina-bezpeka/perelik-normatyvno-pravovykh-dokumentiv-z-aviatsiynoi-bezpeky> [in Ukrainian].
8. ICAO's Regional Presence. International Civil Aviation Organization, official site. Retrieved from: <https://www.icao.int/secretariat/RegionalOffice/Pages/default.aspx> [in Ukrainian].
9. Stetsiuk, B. (2022). Poniattia pravovoho rehuliuвання v haluzi tsyvilnoi aviatsii (teoretyko-pravovi aspekty) [The concert of legal regulation in the field of civil aviation (theoretical and legal aspects)]. *Information and legal foundations for the professional training of aviation specialists: monograph* / edited by O. Danylko and M. Wierzbik-Strońska. Katowice. S. 203–217. Retrieved from: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/dbfc396f139e49202401f4d68e08eb9a.pdf> [in Ukrainian].
10. Moshniha, L., Stetsiuk, B. (2022). Mizhnarodno-pravove rehuliuвання zabezpechennia aviatsiinoi bezpeky: stan ta perspektyvy rozvytku v ramkakh zahalnoho teoretychnoho doslidzhennia [International legal regulation of aviation security: the state and prospects of development within the framework of a general theoretical study]. *Krakovskie Studia Malopolskie*. Nr. 4(36). S. 232–258. [in Ukrainian].
11. SARPS – standarty ta rekomendovana praktyka [SARPS – standards and recommended practice]. Retrieved from: <https://www.icao.int/safety/safetymanagement/pages/sarps.aspx> [in Ukrainian].
12. Troianskyi, O. (2022). Administratyvna vidpovidalnist za administratyvni pravoporushennia v haluzi tsyvilnoi aviatsii Ukrainy [Administrative responsibility for administrative offenses in the field of civil aviation of Ukraine]. *Information and legal foundations for the professional training of aviation specialists: monograph* / edited by O. Danylko and M. Wierzbik-Strońska. Katowice. S. 237–257. Retrieved from: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/dbfc396f139e49202401f4d68e08eb9a.pdf> [in Ukrainian].
13. Iermolenko-Kniazieva, L. (2022). Tsyvilno-pravova vidpovidalnist v haluzi tsyvilnoi aviatsii [Civil liability in the field of civil aviation]. *Information and legal foundations for the professional training of aviation specialists: monograph* / edited by O. Danylko and M. Wierzbik-Strońska. Katowice. S. 149–166. Retrieved from: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/dbfc396f139e49202401f4d68e08eb9a.pdf> [in Ukrainian].

Stetsiuk Bogdan,

Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Law and Legal Support

(Aviation Activity Ukrainian State Flight Academy, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2273-637X>

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE REGULATIONS OF THE INSTITUTE SECURITY IN THE INDUSTRY OF CIVIL AVIATION

Civil aviation is one of the most important components of modern transport, which ensures fast, safe and efficient transportation of people and goods. Ensuring security requires coordinated work of international and national organizations, effective application of legal norms and standards, as well as constant improvement of technological and organizational measures. Given the importance of this area for the national and international economy, the legal regulation of civil aviation security is an extremely important and multifaceted process that requires clear legal norms and principles that determine the order and rules of its operation.

The article examines the theoretical and legal aspects of the institute of safety as the main component for all participants in aviation activities. It is the legal regulation of safety in the field of civil aviation that provides guarantees in minimizing risks, increasing the reliability of aviation equipment, as well as ensuring safe conditions for passengers and crew members. This is achieved through the creation and enforcement of clear legal norms and standards relating to all aspects of aviation operations.

It is indicated that theoretical and legal aspects of safety regulation in civil aviation are the basis for creating an effective and safe legal system in this field. The importance of their integration for achieving the sustainable development of aviation activities, improving the safety of civil aviation and ensuring high standards of passenger service is noted. The essence of international agreements and other legal documents, which play a key role in ensuring the security of this sphere, is revealed.

Attention is drawn to the fact that in the theoretical and legal context, the regulation of civil aviation includes a number of key aspects that ensure safety, efficiency, stability and development of aviation activities. The basic theoretical and legal principles on which the regulation of the safety institute in the field of civil aviation is based are also considered.

Key words: *aviation safety, zero risk in civil aviation, flight safety, unconditional control in civil aviation, legal responsibility in civil aviation.*

Надіслано до редколегії 10.12.2024

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 347.78

DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-27-31

Болдирева Вікторія Михайлівна,доцент Міжнародної кадрової академії,
старший викладач кафедри правознавства

(Північноукраїнський інститут імені Героїв Крут Приватного

акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»», м. Чернігів)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4502-595X>**СИРІТСЬКІ ТВОРИ ТА ОБ'ЄКТИ СУМІЖНИХ ПРАВ:
ПРАВОВИЙ СТАТУС В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ**

Стаття присвячена аналізу основних правових засад, які регулюють процес набуття та втрати статусу сирітських творів, фонограм, відеогам і зафіксованих у них видів виконання в Україні. Розглядаються ключові положення Закону України «Про авторське право і суміжні права», які вперше визначили юридичний статус таких об'єктів, окреслили механізми їх використання у сфері культури та науки. У роботі акцентується увага на ретельному пошуку правовласників як обов'язковій передумові визнання твору сирітським, а також на умовах використання цих об'єктів без порушення авторських і суміжних прав. Деталізуються умови втрати статусу сирітських об'єктів, порядок їх реєстрації та нормативно-правове регулювання Кабінетом Міністрів України. Особливе місце в дослідженні належить аналізу гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, зокрема впровадження Директиви 2012/28/ЄС. Визначаються практичні аспекти реалізації Закону в частині забезпечення доступу до культурної спадщини, захисту інтересів правовласників і користувачів. У статті також розглядаються виклики, пов'язані з ефективністю дотримання положень Закону та їх значення для суспільного розвитку.

Ключові слова: авторське право, сирітські твори, суміжні права, реєстрація сирітських творів.

Постановка проблеми. У сучасному світі питання регулювання використання сирітських творів і об'єктів суміжних прав набуває дедалі більшої актуальності. Ці об'єкти, які не мають ідентифікованих або доступних правовласників, становлять значну частину культурної спадщини. Однак через невизначений правовий статус вони залишаються недоступними для широкого використання, зокрема у сфері науки, освіти та культури. Відсутність правових механізмів для легального використання сирітських творів створює ризики порушення авторських і суміжних прав та стримує розвиток інновацій у відповідних галузях. У цьому контексті запровадження чітких правил набуття та втрати статусу сирітських об'єктів є необхідною умовою для забезпечення балансу між інтересами суспільства і правовласників.

В Україні до 2023 р. не існувало законодавчо визначеного поняття «сирітський твір». Це ускладнювало регулювання відповідних правовідносин і спричиняло численні правові прогалини. Відсутність єдиного реєстру таких об'єктів, а також механізмів перевірки статусу правовласників перешкоджала використанню сирітських творів і фонограм у суспільних інтересах. Окрім того, відсутність уніфікованих стандартів

пошуку правовласників ускладнювала взаємодію між користувачами таких об'єктів і державними органами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження та правове регулювання сирітських творів зробили провідні міжнародні й українські фахівці в галузі авторського права. Зокрема, серед європейських авторів варто відзначити праці С. Дюсол'є (Severine Dusollier), П. Самуельсон (Pamela Samuelson), Дж. Фрозіо (Giancarlo Frosio), що зосереджуються на проблемах пошуку правовласників і гармонізації законодавства. В Україні цій тематиці приділяли увагу такі експерти, як Л. Приходько, саме вона досліджує «сирітські твори» як об'єкти авторського права: причини виникнення і масштабність проблеми; розглядає поняттєве юридичне тлумачення, сутнісні ознаки, механізми виявлення, правові підстави переходу до суспільного надбання, досвід розроблення правового режиму їх використання в Євросоюзі; О. Улітіна, яка аналізує проблеми правозастосовної практики щодо різноманітних об'єктів авторського права у сфері цифровізації та доступу до культурної спадщини; Л. Майданик, що пропонує моделі вдосконалення процедур ідентифікації правовласників, а також С. Литвин, Л. Мамчур,

О. Піхурець, В. Токарева й інші, які активно досліджують механізми впровадження європейських директив у національне законодавство. Їхні роботи стали основою для розроблення ефективних процедур визнання статусу сирітських об'єктів, які враховують специфіку національного правового середовища.

Отже, проблема правового регулювання сирітських творів є багатогранною: вона охоплює питання не лише доступу до культурної спадщини, але й забезпечення дотримання авторських прав та їхньої гармонізації з міжнародними нормами. Запровадження Закону України «Про авторське право і суміжні права» з урахуванням європейських стандартів є значним кроком до вирішення цієї проблеми.

Мета написання статті – визначити правові засади набуття та втрати статусу сирітських творів і об'єктів суміжних прав в Україні та запропонувати рекомендації щодо їх практичного застосування з урахуванням міжнародного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Авторське право в теоретичному та науковому аспектах розглядається як система правових норм, спрямованих на регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку зі створенням і використанням літературних, художніх і наукових творів, а також на захист прав і законних інтересів осіб, причетних до цих творів. Інститут суміжних прав, своєю чергою, охоплює норми, які врегульовують відносини, пов'язані з виконанням, фонограмами, відеограмами та програмами організації мовлення. Обидва правові інститути є складниками підгалузі права інтелектуальної власності в межах цивільного права України.

Юридичні аспекти використання об'єктів авторського права та суміжних прав є ключовими у формуванні творчих і економічних взаємин у сферах культури, мистецтва, науки й інновацій. Вони визначають механізми доступу до результатів творчої діяльності, забезпечують їх правову охорону та регулюють способи легального використання. Ці правові інструменти слугують фундаментом для розвитку культурного й інноваційного потенціалу суспільства, водночас охороняють права творців і їхніх правонаступників.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» (далі – Закон), який набрав чинності 1 січня 2023 р., став визначальним у формуванні сучасного правового поля у сфері інтелектуальної власності. Уперше на законодавчому рівні були запроваджені терміни, що стосуються сирітських творів і об'єктів суміжних прав, а також чітко окреслені умови їх набуття та використання [1].

Закон імплементує в національне законодавство ключові положення Директиви Європейського парламенту та Ради (2012/28/ЄС), спрямованої на уніфікацію підходів до регулювання сирітських творів у країнах – членах Європейського Союзу. Основною метою цих положень є врегулювання правових відносин, які виникають у процесі використання творів, чий правовласники не можуть бути ідентифіковані або їхнє місцезнаходження не встановлене [2].

Запровадження таких норм має велике значення для розвитку наукової, освітньої та культурної діяльності. Сирітські твори, до яких належать літературні, художні, музичні, аудіовізуальні твори та зафіксоване виконання, становлять значну частину культурної спадщини. Проте через невизначеність їхнього правового статусу вони тривалий час залишалися недоступними для широкого використання.

Інноваційним кроком Закону є встановлення чітких механізмів набуття статусу сирітських об'єктів через

проведення ретельного пошуку правовласників, використання офіційних реєстрів і організацій колективного управління. Також окреслено умови втрати цього статусу в разі виявлення правовласників або їхніх законних представників. Усі ці положення сприяють захисту інтересів правовласників, водночас відкривають можливість для легального використання творів, які раніше не були залучені до обігу через правову невизначеність.

Отже, Закон є важливим етапом адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів і створює підґрунтя для більш ефективного використання культурних та інтелектуальних ресурсів України.

Відповідно до пункту 51 статті 1 Закону, «сирітський твір» і «сирітський об'єкт суміжних прав» визначаються як оприлюднені в Україні твори, фонограми, відеограми (зокрема, ті, що входять до складу аудіовізуальних творів), зафіксоване виконання, щодо яких жоден із суб'єктів майнових прав не ідентифікований після ретельного пошуку. У разі ідентифікації такого суб'єкта, але неможливості встановлення його місцезнаходження, об'єкти також набувають статусу сирітських.

Цей підхід відповідає загальноприйнятим міжнародним стандартам і сприяє врегулюванню правовідносин у сфері авторського права та суміжних прав. Закон закладає основу для забезпечення доступу до таких об'єктів без порушення прав інтелектуальної власності, зокрема, для бібліотек, музеїв, архівів та інших культурних установ.

У статтях 29 і 44 Закону встановлено процедуру набуття статусу сирітського твору, фонограми, відеограми та зафіксованих у них видів виконання. Зокрема, цей статус може бути наданий творам, що опубліковані у книгах, журналах, газетах або інших письмових виданнях, які перебувають у фондах бібліотек, музеїв, архівів чи організацій зі збереження фондів аудіо- та відеозаписів, а також аудіовізуальним творам, фонограмам, відеограмам і зафіксованому в них виконанню, які зберігаються в зазначених установах.

Перед наданням статусу сирітського твору передбачено вжиття ретельних заходів з пошуку правовласників, які охоплюють: перевірку реєстрів авторських прав; звернення до організацій колективного управління правами; публікацію оголошень про пошук правовласників у засобах масової інформації.

Порядок проведення такого пошуку та документального підтвердження його результатів регламентується постановою Кабінету Міністрів України № 1312 від 15 грудня 2023 р. «Про затвердження Порядку набуття та втрати статусу сирітських творів, фонограм, відеограм та зафіксованих у них виконань, умов їх дозволеного використання та ведення реєстру» [3].

Згідно із Законом, сирітські об'єкти можуть використовуватися без дозволу правовласників, але лише з дотриманням деяких умов. Основні суб'єкти такого використання такі: бібліотеки, музеї, архіви, організації зі збереження фондів аудіо- та відеозаписів.

Мета використання обмежується відтворенням об'єктів для:

- оцифрування (процес перетворення фізичних або аналогових об'єктів (наприклад, рукописів, книг, фотографій, аудіо- або відеозаписів) у цифрову форму. Оцифрування забезпечує збереження інформації у форматі, що легко зчитується сучасними технологіями, і полегшує доступ до таких об'єктів у цифрових архівах, бібліотеках чи базах даних);

- індексації (створення систематизованого переліку або каталогу, який дозволяє швидко знайти й отримати

доступ до об'єктів. Індексція передбачає присвоєння ключових слів, тегів або кодів, які описують зміст чи характеристики сирітських творів, для полегшення їх пошуку);

- каталогізації (формування детальних описів об'єктів для їх упорядкованого збереження в бібліотеках, архівах або інших установах. Каталогізація передбачає створення структурованих записів із зазначенням назви, автора (за можливості), дати створення, типу об'єкта, його особливостей);

- збереження (діяльність, спрямована на запобігання втраті або пошкодженню сирітських об'єктів. Це передбачає фізичний захист матеріальних носіїв, створення резервних копій, підтримання цифрових форматів в актуальному стані та заходи із продовження терміну використання творів);

- відновлення копій (виготовлення нових копій пошкоджених, втрачених чи зношених сирітських об'єктів для збереження їхньої цілісності та забезпечення доступу до них у майбутньому. Відновлення може передбачати ремонт фізичних носіїв або реконструкцію цифрових файлів із резервних копій чи інших джерел).

Такі заходи сприяють збереженню культурної спадщини, а також забезпечують доступність сирітських об'єктів для наукових, освітніх і культурних цілей [4].

Використання сирітських об'єктів дозволяється лише після вжиття ретельних заходів з ідентифікації авторів або інших суб'єктів майнових прав. Ці заходи передбачають комплексну перевірку та пошук інформації, яка може підтвердити або спростувати існування і доступність правовласників. Якщо такі заходи не приводять до успішного встановлення особи автора чи правовласника, а також їх місцезнаходження, об'єкт може бути використаний у визначеному законом порядку.

Ретельний пошук інформації здійснюється шляхом систематичного збору даних із доступних джерел, як-от офіційні реєстри авторських прав, каталоги бібліотек, бази даних організацій колективного управління правами й інші відкриті джерела. Це забезпечує прозорість процесу та мінімізує ризик помилок.

Аналізуються супровідні матеріали, зокрема й укладені договори, заяви та метадані об'єкта (назва, рік створення, місце публікації). Це допомагає ідентифікувати можливого автора або правовласника чи підтвердити його відсутність. У разі браку інформації проводяться запити до відповідних органів, як-от організації колективного управління правами, установи, що зберігають об'єкт, або інші структури, які можуть володіти потрібними даними [5].

Інформація про об'єкт і спроби знайти правовласника публікується в офіційних джерелах, як-от спеціалізовані видання чи сайти, щоб правовласник або його представники могли заявити про свої права. Усі дії, пов'язані з пошуком правовласників, документуються. Зберігаються результати запитів, отримані відповіді, перелік перевірених джерел та інші підтвердження виконаної роботи. Якщо ідентифікація правовласника не вдалася, це також фіксується з відповідними підтвердженнями [5].

Якщо жоден із заходів не приводить до встановлення особи автора або місцезнаходження правовласника, об'єкт може бути визнаний сирітським відповідно до законодавства. Уповноважений орган офіційно фіксує цей статус для подальшого дозволеного використання [6].

Саме такий комплекс заходів забезпечує належний баланс між інтересами суспільства в доступі до

культурної спадщини та захистом прав авторів і правовласників. Він також є важливою складовою частиною прозорості та легітимності процесу використання сирітських об'єктів.

Перейдемо до аналізу норм, які регламентують позбавлення сирітських об'єктів відповідного статусу. Статус сирітського об'єкта втрачається в разі: подання правовласником заяви, що включає підтвердження його прав на відповідний об'єкт, документальне обґрунтування підстав їх виникнення, термін дії цих прав, а також надання актуальних контактних даних заявника; занесення відповідної інформації до офіційного реєстру сирітських творів, що ведеться уповноваженим органом, із зазначенням оновлених даних про правовласника й об'єкт [7].

Після втрати статусу сирітського об'єкта він охороняється за загальними положеннями Закону, а його використання без згоди правовласника забороняється [8].

Кабінет Міністрів України відіграє ключову роль у регулюванні процедур, пов'язаних із набуттям і втраченою статусу сирітських творів і об'єктів суміжних прав. На основі положень статей 29 і 44 Закону Кабінет Міністрів затвердив постанову № 1312 від 15 грудня 2023 р., у якій встановлено детальні правила та вимоги щодо цих процедур, а саме детально визначив: порядок і умови набуття та втрати статусу сирітських об'єктів; вимоги до документування процесу ретельного пошуку правовласників; процедуру ведення реєстру сирітських об'єктів; обов'язки суб'єктів, які здійснюють використання таких об'єктів.

Регулювання Кабінету Міністрів України забезпечує чіткість і єдність підходів до правового статусу сирітських творів. Упроваджені механізми дозволяють не лише спростити процедури для користувачів, але й гарантувати захист прав потенційних правовласників. Створенням єдиного реєстру та встановленням прозорих правил використання таких об'єктів Кабінет Міністрів сприяє збереженню культурної спадщини, забезпечує водночас баланс між суспільними інтересами та правами авторів.

Ці нормативно-правові акти є основою для забезпечення прозорості процесу та захисту інтересів усіх учасників правовідносин у сфері авторського права та суміжних прав.

Висновки. Запровадження в Україні правового регулювання сирітських творів і об'єктів суміжних прав є значним кроком у вдосконаленні національного законодавства в галузі інтелектуальної власності. Уперше чітко визначені умови набуття статусу сирітських творів і механізми їх використання, що забезпечує баланс між інтересами суспільства, яке прагне доступу до культурної спадщини, та захистом прав правовласників.

Створення єдиного реєстру сирітських об'єктів, а також прозорих процедур їх ідентифікації та використання сприяє відкриттю нових можливостей для освітніх, наукових і культурних установ. Такі зміни відповідають міжнародним стандартам, зокрема положенням Директиви 2012/28/ЄС, що є важливим етапом у гармонізації українського законодавства з європейськими нормами.

Положення Закону, а також детальні правила, затверджені Кабінетом Міністрів України, гарантують належний правовий захист як для потенційних правовласників, так і для користувачів сирітських творів. Водночас законодавчі ініціативи відкривають шлях до ефективного використання сирітських творів для збереження

та популяризації культурної спадщини, що є важливим для суспільного розвитку.

Однак упровадження цих норм потребує постійного моніторингу законодавчих норм і заходів щодо стандартизації документообігу, розроблення чітких процедур для документування пошуку правовласників, які включають використання сучасних цифрових інструментів; створення єдиного реєстру для автоматизації перевірок і підвищення прозорості процесу; запровадження навчальних програм для підготовки фахівців із правової роботи із сирітськими творами; підвищення ефективності взаємодії між установами, які зберігають сирітські твори, і органами державної влади, щоби уникнути зловживань і забезпечити відповідність процесів чинному законодавству.

Особливу увагу приділено практичним аспектам удосконалення процедур пошуку правовласників. У статті детально розкрито, як такі заходи сприяють забезпеченню прозорості й ефективності реалізації положень Закону, а також зниженню ризику зловживань.

Ці конкретизовані положення дозволяють краще зрозуміти механізми впровадження законодавчих змін і визначити їх вплив на практику використання сирітських творів. Отже, Закон України «Про авторське право і суміжні права» та його практичне застосування становлять базис для розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні, забезпечують доступ до сирітських творів і захищають права авторів, водночас сприяють розвитку науки, культури й освіти.

Список використаних джерел

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2811–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855>.
2. Directive 2012/28/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on certain permitted uses of orphan works. *Official Journal of the European Union*. 2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/28/oj>.
3. Про затвердження Порядку набуття та втрати статусу сирітських творів, фонограм, відеограм та зафіксованих у них виконань : постанова Кабінету Міністрів України № 1312 від 15 грудня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1312-2023>.
4. Приходько Л. «Сирітські твори» як об'єкти авторського права: поняття, правовий режим використання. *Архіви України* : науково-практичний журнал. 2022. С. 29–57.
5. Улітіна О. Особливості охорони авторського права на деякі види творів сучасного мистецтва. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. С. 36–42.
6. Майданик Л. Принципи авторського права України: поняття, види, система. *Право України*. 2017. С. 181–188.
7. Піхурець О. Проблеми використання «сирітських творів». *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доповіді учасників Науково-практичної конференції. Харків : ХНУВС, 2017. С. 201–204.
8. Токарева В. Окремі аспекти сирітських творів в умовах інтеграційних процесів. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2019. № 3. С. 97–101.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2022, December 1). Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy № 2811–ІХ [On copyright and related rights: Law of Ukraine № 2811–ІХ]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855>.
2. European Parliament and Council of the European Union (2012, October 25). Directive 2012/28/EU of the European Parliament and of the Council on certain permitted uses of orphan works. *Official Journal of the European Union*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/28/oj>.
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023, December 15). Pro zatverdzhennia Poriadku nabuttia ta vtraty statusu syritskykh tvoriv, fonogram, videogram ta zafiksovanykh u nykh vykonan': postanova № 1312 [On approval of the procedure for acquiring and losing the status of orphan works, phonograms, video recordings, and performances recorded in them: Resolution № 1312]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1312-2023>.
4. Prykhodko, L. (2022). Syrits'ki tvory yak ob'yekty avtors'koho prava: ponyattya, pravovyy rezhym vykorystannya [Orphan works as objects of copyright: Definition and legal regime of use]. *Naukovyi-praktychnyi zhurnal "Arkhivy Ukrainy"*, 29–57.
5. Ulitina, O. (2020). Osoblyvosti okhorony avtors'koho prava na deyaki vydy tvoriv suchasnoho mystetstva [Features of copyright protection for certain types of contemporary art works]. *Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti*, 36–42.
6. Maidanik, L. (2017). Pryntsypy avtors'koho prava Ukrainy: ponyattya, vydy, systema [Principles of copyright law in Ukraine: Concepts, types, system]. *Pravo Ukrainy*, 181–188.
7. Pikhurets, O. (2017). Problemy vykorystannya "syrits'kykh tvoriv" [Problems of using orphan works]. *Problemy tsyvil'noho prava ta protsesu: tezy dopovidey uchasykiv naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* [Problems of Civil Law and Procedure: Abstracts of reports of participants of the scientific and practical conference], Kharkiv: KhNUVS, 201–204.
8. Tokareva, V. (2019). Okremi aspekty syrits'kykh tvoriv v umovakh intehtatsiynykh protsesiv [Certain aspects of orphan works in the context of integration processes]. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*, 3, 97–101.

Boldyreva Viktoriia,

Associate Professor at the International Academy of Law,

Senior Lecturer at the Department of “Jurisprudence”

(The North-Ukrainian Institute of the Private Joint Stock Company “Higher education institution

“The Interregional Academy of Personnel Management””, Chernihiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4502-595X>

ORPHAN WORKS AND RELATED RIGHTS OBJECTS: LEGAL STATUS IN UKRAINIAN LEGISLATION

This article explores the core legal principles regulating the acquisition and loss of orphan works and objects of related rights, such as phonograms, videograms, and performances fixed therein, under Ukrainian law. It examines the pivotal provisions of the Ukrainian Law “On Copyright and Related Rights”, which established the legal framework for identifying these objects and outlined mechanisms for their use in cultural and scientific fields. Key attention is given to the mandatory diligent search for rights holders as a prerequisite for declaring a work orphaned, as well as conditions under which these objects can be legally used without infringing copyrights or related rights. The article also addresses the loss of orphan status, registration processes, and regulatory oversight by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Special emphasis is placed on the harmonization of Ukrainian legislation with European standards, particularly the implementation of Directive 2012/28/EU. Practical aspects of applying the law are analyzed, focusing on ensuring access to cultural heritage while safeguarding the interests of rights holders and users. The challenges associated with implementing the provisions of the law and their significance for societal development are also considered.

The article highlights the legal and practical implications of orphan works, including the newly established procedures for diligent search and registration, the conditions for lawful use by cultural and scientific institutions, and the loss of orphan status when rights holders are identified. It discusses how the introduction of a unified orphan works registry and compliance with European directives improve access to cultural resources and intellectual property rights protection. Furthermore, the challenges of enforcement and the need for consistent monitoring and refinement of these legal mechanisms are explored.

By providing a detailed analysis of both Ukrainian and European legal frameworks, this article contributes to the understanding of orphan works' regulation and offers practical recommendations for harmonizing laws, protecting rights, and facilitating access to cultural heritage in compliance with international standards.

Key words: copyright, orphan works, related rights, registration of orphan works.

Надіслано до редколегії 18.12.2024

УДК 347.68

DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-32-36

Кочина Олександра Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного та приватного права

(Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5625-8703>**Москаленко Анжеліка Олександрівна,**

здобувач вищої освіти юридичного факультету

(Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1367-0759>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ ДОГОВОРІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Інститут спадкового договору є відносно новим для цивільного законодавства України, тому має низку теоретичних і практичних питань, які потребують детального розгляду. Для вирішення цих питань було проведено аналіз поняття спадкового договору, його основних рис та місця в системі цивільного права. Досліджено предмет і характеристику сторін договору. Розглянуто практичне застосування договору та визначено проблему розірвання спадкового договору. Здійснено порівняльний аналіз українського та зарубіжного законодавства, який демонструє, що останнє надає ширші можливості для реалізації цього інституту. На підставі проведеного дослідження автор пропонує рекомендації для вдосконалення українського законодавства шляхом гармонізації із зарубіжними стандартами.

Ключові слова: *спадковий договір, правове регулювання, спадкування, зобов'язальні правовідносини, законодавчі норми, іноземний досвід.*

Постановка проблеми. Інститут спадкового договору є відносно новим елементом цивільного законодавства України, що зумовлює його недостатнє дослідження як у теоретичному, так і у практичному аспекті. В умовах сучасного розвитку правовідносин і необхідності забезпечення ефективного механізму передачі майна спадковий договір може стати важливим інструментом, що доповнює традиційні форми спадкування – за законом і за заповітом. Проте недосконалість законодавчого регулювання, нечіткість правових норм і брак гармонізації з міжнародними стандартами значно обмежують його практичне застосування.

Основні труднощі спостерігаються у визначенні сутності спадкового договору, його предмета, а також прав і обов'язків сторін. Відсутність єдності в юридичній літературі та судовій практиці лише ускладнює тлумачення правової природи цього договору. Удосконалення регулювання цього інституту сприятиме підвищенню правової культури, забезпеченню інтересів громадян

і розширенню вибору способів передачі майна, що робить дослідження цієї теми актуальним і необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка науковців у своїх працях детально розглядали характеристику, проблематику та перспективи розвитку спадкового договору, зокрема, А.С. Амеліна, В.К. Антошкіна, О.О. Бичківський, А.Б. Гриняк, О.В. Старцев, Є.О. Харитонов, Н.П. Шама й інші. Дослідники сходяться на думці, що вдосконалення правового регулювання спадкового договору є необхідною умовою для його широко використання й ефективного застосування.

Мета статті – проаналізувати проблеми правового регулювання спадкових договорів в Україні, виявити їхні недоліки в законодавстві та правозастосовній практиці, запропонувати шляхи вдосконалення цього інституту з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Спадковий договір, як відносно новий інститут цивільного законодавства, має низку теоретичних і практичних питань. Неналежна

деталізація законодавчих норм призводить до проблем у його тлумаченні, зокрема, щодо його сутності, предмета, ролі сторін тощо. Також норми, які регулюють цей договір, стосуються більше інституту зобов'язального, а не спадкового права, що теж створює проблеми у правозастосуванні. Отже, цей договір потребує детального розгляду.

Згідно із Цивільним кодексом (далі – ЦК) України, спадковий договір – це «договір, за яким одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача» [1]. Таке визначення спричиняє спірні питання в багатьох науковців-юристів, як наслідок – немає чіткої позиції щодо поняття договору. У юридичній літературі пропонується альтернатива поняття спадкового договору.

Деякі розглядають його як акт дарування. Проте дарування полягає в тому, що дарувальник втрачає право власності на майно, яке подарував, а спадкодавець має право розпоряджатися своїм майном до самої смерті, а спадкоємець – це та особа, яка в майбутньому стане володіти цим майном [3, с. 145].

Спадковий договір відмінний і від заповіту. Заповіт полягає в тому, що власник розпоряджається майбутньою долею майна, виражає волю однієї особи, отже, становить односторонній правочин. Спадковий же договір виражає волю двох осіб, участь в його укладенні беруть дві особи і мають однакові права й обов'язки. Отже, спадковий договір – двосторонній правочин [3, с. 146].

В.К. Антошкіна вважає, що юридичною сутністю (у широкому розумінні) класичного спадкового договору є не що інше, як установлення права спадкування на користь визначеної особи, яке за своїм змістом посідає місце поряд з іншими видами спадкування: за заповітом і за законом [4, с. 214].

Є.О. Харитонova вважає, що спадковий договір не є договором про спадкування, оскільки спрямований на встановлення не спадкових, а зобов'язальних відносин [5, с. 799]. Верховний Суд України також зазначає, що спадковий договір не є окремим видом спадкування, тому на відносини сторін не поширюються правила про спадкування [2].

Спадковий договір є своєрідним договором, який діє як розпорядження майном на випадок смерті. Хоча за життя спадкодавця спадкоємець не має жодних прав на майно, після смерті спадкодавця його права набувають чинності. Отже, спадковий договір є унікальним правовим інструментом, який поєднує в собі елементи договору та розпорядження на випадок смерті [3, с. 147].

Характеристика спадкового договору також є дискусійним питанням. Одним із них є віднесення спадкового договору до одно- чи двосторонніх договорів. Одні вчені відносять його до консенсуального, двостороннього, оплатного й алеаторного договору, інші вважають, що договір є одностороннім, адже «з моменту укладення договору в набувача виникають обов'язки вчинити певні дії в інтересах відчужувача, а відчужувач має право вимагати виконання дій, передбачених договором» [6, с. 68].

Для вирішення цього питання варто звернути увагу на те, якими правами володіють сторони, які обов'язки виконують і чи виконують узагалі. Відчужувач має право давати розпорядження набувачу та вимагати виконання цих розпоряджень, а також дотримання умов договору; в обов'язки відчужувача входить: не відчужувати майно, визначене спадковим договором, забезпечу-

вати належне ставлення до цього майна. Що стосується набувача, то він має право власності на майно відчужувача, вимагати розірвання договору, якщо не може виконати розпорядження; обов'язки – виконувати розпорядження відчужувача. Підтвердження цього можна знайти у ст. 1308 ЦК України, де зазначається, що спадковий договір може бути розірваний судом на вимогу відчужувача в разі невиконання набувачем його розпоряджень або на вимогу набувача в разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача [1]. З огляду на це спадковий договір варто вважати двостороннім, оскільки як у першій, так і у другій сторони виникають права й обов'язки.

Щодо інших характеристик договору, то він є консенсуальним, оскільки спадковий договір набуває чинності з миті згоди сторін щодо умов договору і закріплення форми, передбаченої законом. Відплатним, оскільки набувач отримає майно відчужувача, а останній отримає будь-яку дію майнового або немайнового характеру. Алеаторним, оскільки ні набувачу, ні відчужувачу невідомий обсяг прав і обов'язків.

Істотною умовою спадкового договору є його предмет. Законодавство чітко не визначає, чим саме може виступати предмет такого договору. За допомогою аналізу юридичної літератури, попри розбіжності думок, можна визначити спільне і з'ясувати, чим є предмет спадкового договору. А.С. Амеліна вважає, що предметом спадкового договору є дії майнового або немайнового характеру, які має виконати набувач до відкриття спадщини чи після її відкриття [7, с. 20]. О.О. Бичківський уважає, що предметом такого договору є майно, яке належить відчужувачу і переходить у власність набувача в разі смерті відчужувача [8, с. 137]. Мін'юст України зазначає, що предметом може виступати лише майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності; майно, яке є особистою власністю одного з подружжя; нерухоме майно, яке підлягає державній реєстрації; нерухоме майно, яке посвідчується нотаріусом, та інше [9].

Отже, якщо враховувати думки обох сторін, то варто виокремити основний і допоміжний предмет спадкового договору. Основний – передача майна у власність набувача в разі смерті відчужувача. Допоміжний – дії набувача щодо виконання розпорядження відчужувача.

Питання сторін спадкового договору не тільки теоретичні, а й практичні. ЦК України визначає такі сторони спадкового договору: відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один із подружжя або інша особа; набувачем може бути фізична або юридична особа [1]. Вимоги до останньої можуть бути лише щодо наявності спеціального дозволу або ліцензії для вчинення визначених дій.

Відчужувач – особа, яка зобов'язується передати своє майно іншій особі після смерті. Відчужувач – власник відповідного майна. Оскільки Цивільний кодекс визначає таку сторону як подружжя, одного з подружжя або іншу фізичну особу, то така сторона не може бути юридичною особою. Це пов'язано з тим, що така особа не може «померти» у прямому сенсі цього слова. Постає питання: хто ж така «інша фізична особа»? Іншою особою треба вважати фізичну особу, яке не перебуває у шлюбі.

Щодо подружжя, то воно має право укладати спадковий договір щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. Договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя майно переходить до іншого; у разі смерті другого з подружжя

майно буде переходити до набувача. Отже, набувач може виконувати зобов'язання від кожного члена подружжя або від них обох. Один із подружжя, після смерті другого, має право контролювати дотримання умов договору, змінювати їх, розірвати договір відповідно до законодавства.

Проблема сторін спадкового договору стосується також віку та дієздатності. У постанові Пленуму Верховного Суду України визначено, що відчужувачем і набувачем за спадковим договором може бути як цілком дієздатна особа, так і особи, зазначені у ст. ст. 32, 36 ЦК України [2]. З огляду на це спадковий договір за участі неповнолітньої або особи, дієздатність якої обмежена, може укладатися лише за наявності письмової нотаріально посвідченої згоди батьків або піклувальника та дозволу органу опіки або піклувальника. Відмова батьків або піклувальника дати згоду на укладення спадкового договору може бути оскаржена в суді.

Проблеми спадкового договору є і на практиці. Оскільки спадковий договір має характер зобов'язальних правовідносин, то під час його дотримання не застосовуються законодавчі норми, які стосуються спадкування за законом і заповітом. Це особливо помітно в разі навмисного вбивства набувачем відчужувача. У ст. 1308 ЦК України зазначено, що спадковий договір може бути розірвано лише на вимогу відчужувача та набувача, коли виконання не було здійснено або було здійснено неналежно; частково; із простроченням. Тобто не передбачено всі варіанти розірвання спадкового договору.

Отже, у разі навмисного вбивства набувачем відчужувача спадковий договір не може бути розірвано на вимогу спадкоємців. Верховний Суд України використовує аналогію закону, зокрема, згідно з нормами, які застосовуються до договору дарування (якщо обдарований учинив умисне вбивство дарувальника, спадкоємці мають право вимагати розірвання договору дарування). Але така аналогія має свої недоліки, оскільки є суттєва різниця у природі правовідносин договору дарування та спадкового договору. Тому ст. 1308 ЦК України варто розширити та зазначити: «Якщо набувач учинив умисне вбивство відчужувача, спадкоємці відчужувача мають право вимагати розірвання спадкового договору» [10, с. 75].

Питання постає і щодо повноважень особи, яка здійснює контроль за дотриманням спадкового договору після смерті відчужувача. Особа, що контролює (частіше за все нотаріус), не має права розірвати договір, отже, контроль за виконанням розпорядження стає проблематичним. До того ж у такої особи важко визначити правовий статус. Вона не є ані стороною договору, ані третьою особою, на користь якої такий договір виконується. Це питання потребує законодавчого регулювання, зокрема доповнення статті ЦК України таким чином: «Особа, яка контролює виконання спадкового договору після смерті відчужувача, має право звернутися до суду з вимогою зобов'язати набувача виконати визначені дії. Спадковий договір може бути розірваний судом на прохання контролюючої особи, після смерті відчужувача, якщо набувач не виконує розпоряджень відчужувача» [10, с. 76].

З метою забезпечення якісного правового регулювання спадкового договору варто звернути увагу на зарубіжну практику. Спадковий договір широко засто-

совується у праві Німеччини, Австрії, Угорщини, Латвії тощо. У цих країнах він відіграє роль третьої підстави для спадкування, тобто стоїть на рівні зі спадкуванням за законом і заповітом, отже, розширює вибір спадкодавця щодо спадкоємця. Інші країни застосовують регулювання спадкового договору на німецькій правовій системі. Оскільки історично модель такого договору виникла саме в Німеччині.

Згідно із законодавством Німеччини, можна виокремити проблематику регулювання спадкового договору в Україні, взявши до уваги досвід німецького права, урегулювати ці питання. Такий договір за німецьким законодавством – угода, укладена за життя, яка визначає, хто успадкує майно після смерті відчужувача. Такий договір може бути укладений двома особами або однією. Ключові особливості такі: обов'язково вказується, хто саме отримує спадщину; можуть бути встановлені додаткові умови; кожна зі сторін може самостійно змінювати деякі умови договору після його укладення; але такі умови не є обов'язковими для іншої сторони і можуть бути скасовані заповітом [11, с. 117].

У законодавстві зарубіжних країн спадковий договір виступає як формальна угода, яка має більш вільний характер, ніж в українському праві. Наприклад, у Німеччині спадкодавець після укладення спадкового договору має право вільно розпоряджатися своїм майном. ЦК України передбачає, що відчужувач не має права відчужувати майно, тобто основним його обов'язком щодо майна є його збереження. ЦК Швейцарії розглядає спадковий договір як один із видів розпоряджень на випадок смерті. Спадкодавець може заздалегідь вирішити, як розподілити своє майно після смерті: розділити між різними спадкоємцями; залишити одному зі спадкоємців; укласти угоду про відмову від спадщини або її викуп. Тому закони зарубіжних країн, на відміну від законодавства України, спрямовано більше на захист прав спадкодавця.

Висновки. У результаті розгляду теоретичних і практичних аспектів спадкового договору, а також його правового регулювання в Україні, можна зробити висновок, що цей інститут, попри свій потенціал, залишається не досить розвиненим. З метою вдосконалення правового регулювання спадкового договору пропонується доповнити ст. 1308 ЦК України ч. 3 такого змісту: «У разі умисного вбивства відчужувача набувачем спадкоємці відчужувача мають право вимагати розірвання спадкового договору». А ч. 4 має передбачати таке: «Контролююча особа, яка здійснює нагляд за виконанням умов спадкового договору, уповноважена звертатися до суду з метою зобов'язати набувача виконати передбачені договором дії або ініціювати розірвання договору в разі невиконання чи неналежного виконання ним своїх обов'язків».

Зважаючи на практику країн Європейського Союзу (зокрема, Німеччини, Швейцарії, Латвії), де спадковий договір розглядається як рівноправний спосіб спадкування разом із заповітом і спадкуванням за законом, необхідно ввести більш гнучкі правила щодо можливості розпорядження відчужувача своїм майном після укладення договору.

Удосконалення цих аспектів сприятиме підвищенню правової визначеності, розширенню можливостей для реалізації спадкового договору та забезпеченню його ефективного застосування.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.11.2024).
2. Про судову практику у справах про спадкування : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text> (дата звернення: 04.12.2024).
3. Шама Н.П. Правова природа спадкового договору. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 144–148.
4. Антошкіна В.К. Проблеми правового регулювання спадкового договору в Цивільному праві. *Вісник Донецького національного університету*. 2011. Вип. 2. С. 213–216
5. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України. Київ : Істина, 2007. 816 с.
6. Гриняк А.Б. Дискусійні питання природи спадкового договору та його місця в системі цивільно правових договорів. *Проблеми цивільного права та процесу*. 2017. С. 67–69.
7. Амеліна А.С. Поняття та ознаки спадкового договору. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 17–20.
8. Бичківський О.О. Спадковий договір: проблемні питання законодавчого врегулювання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 2. С.136–141.
9. Мініюст повідомляє, як укласти спадковий договір. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/miniust-povidomliaie-iak-uklasty-spadkovyi-dohovir> (дата звернення 07.11.2024).
10. Кухарев О.Є. Щодо питання стосовно вдосконалення інституту спадкового договору в контексті рекодифікації цивільного законодавства України. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 72–77.
11. Труфанова Ю.В., Яценко Х.В. Спадковий договір: гармонізація з правом Європейського Союзу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Вип. 2. С. 115–120.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2003, January 16). Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine], № 435–IV, January 16, 2003. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 40–44. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
2. Supreme Court of Ukraine (2008, May 30). Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy “Pro sudovu praktyku u spravakh pro spadkuvannia” [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine “On judicial practice in inheritance cases”], № 7. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text> [in Ukrainian].
3. Shama, N.P. (2006). Pravova pryroda spadkovoho dohovoru [Legal nature of the inheritance contract]. *Universytetski naukovy zapysky* [University Scientific Notes], 2, 144–148 [in Ukrainian].
4. Antoshkina, V.K. (2011). Problemy pravovoho rehuliuвання spadkovoho dohovoru v tsyvilnomu pravi [Problems of legal regulation of the inheritance contract in civil law]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu* [Bulletin of Donetsk National University], 2, 213–216 [in Ukrainian].
5. Kharytonov, Ye.O., & Startsev, O.V. (2007). *Tsyvilne pravo Ukrainy* [Civil Law of Ukraine]. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
6. Hryniak, A.B. (2017). Dyskusiini pytannia pryrody spadkovoho dohovoru ta yoho mistisia v systemi tsyvilno-pravovykh dohovoriv [Controversial issues of the nature of the inheritance contract and its place in the system of civil contracts]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu* [Problems of Civil Law and Procedure], 67–69 [in Ukrainian].
7. Amelina, A.S. (2011). Poniattia ta oznaky spadkovoho dohovoru [Definition and characteristics of the inheritance contract]. *Pravo ta upravlinnia* [Law and Administration], 1, 17–20 [in Ukrainian].
8. Bychkivskiy, O.O. (2010). Spadkovyi dohovir: problemni pytannia zakonodavchoho vrehuliuвання [Inheritance contract: problematic issues of legislative regulation]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu* [Bulletin of Zaporizhzhia National University], 2, 136–141 [in Ukrainian].
9. Ministry of Justice of Ukraine. Miniust povidomliaie, iak uklasty spadkovyi dohovir [The Ministry of Justice informs how to conclude an inheritance contract]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/miniust-povidomliaie-iak-uklasty-spadkovyi-dohovir> [in Ukrainian].
10. Kukhariev, O.Ye. (2021). Shchodo pytannia stosovno vdoskonalennia instytutu spadkovoho dohovoru v konteksti rekodyfikatsii tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy [On the issue of improving the institution of the inheritance contract in the context of the recodification of Ukraine’s civil legislation]. *Nove ukrainske pravo* [New Ukrainian Law], 3, 72–77 [in Ukrainian].
11. Trufanova, Yu., & Yatsenko, Kh. (2022). Spadkovyi dohovir: harmonizatsiia z pravom Yevropeiskoho Soiuzu [Inheritance contract: Harmonization with European Union law]. *Aktualni problemy pravoznavstva* [Topical Issues of Jurisprudence], 2, 115–120 [in Ukrainian].

Kochyna Oleksandra,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public and Private Law
(National University Chernihiv Polytechnic, Chernihiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5625-8703>

Moskalenko Anzhelika,

Student of the Faculty of Law
(National University Chernihiv Polytechnic, Chernihiv)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1367-0759>

**PROBLEMS AND PROSPECTS OF LEGAL REGULATION
OF INHERITANCE CONTRACTS IN UKRAINE**

The article is devoted to the analysis of the problems and prospects of legal regulation of inheritance contracts in Ukraine. This institution is relatively new to the civil legislation of Ukraine, and therefore has a number of theoretical and practical issues that require detailed consideration. The concept of an inheritance contract, its main features, and its place in the system of civil law have been analyzed. In particular, the differences between an inheritance contract, a will, and a gift agreement have been examined. It is noted that the regulation of this institution has more characteristics of obligations law rather than inheritance law.

The article explores the issues of the unilateral or bilateral nature of the contract, its consensuality, compensation, and aleatory aspects. Significant attention is given to analyzing the subject matter. Taking into account various scientific viewpoints, the author proposes their own vision of defining the subject of such a contract. The characterization of the parties to the contract focuses on determining their legal status, rights, and obligations. The article considers the practical application of inheritance contracts and identifies the problem of contract termination, particularly in the context of the intentional murder of the transferor by the acquirer.

The role of the controlling person, who ensures the execution of the inheritance contract after the transferor's death, is outlined. Changes to the articles of the Civil Code of Ukraine are proposed to address these shortcomings. A comparative analysis of Ukrainian and foreign legislation, particularly the legal systems of Germany, which have a long-standing experience in regulating inheritance contracts, has been conducted. It is demonstrated that foreign legislation provides broader opportunities for implementing this institution. A foreign inheritance contract aims to give the testators greater priority and rights than the heirs.

In conclusion, the author offers recommendations for improving Ukrainian legislation by harmonizing it with foreign standards. This will increase the efficiency and accessibility of using inheritance contracts in Ukraine.

Key words: inheritance contract, legal regulation, inheritance, obligations, legislative norms, foreign experience.

Надіслано до редколегії 12.12.2024

Мірошник Богдан Юрійович,аспірант кафедри цивільного, трудового права
та права соціального забезпечення факультету №4

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4044-2586>

КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ ФОРМ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

Статтю присвячено дослідженню форм захисту трудових прав працівників у цілісному механізмі захисту. Концептуальна ідея статті полягає в тому, що захист трудових прав працівників як цілісний правовий механізм реалізується в активних діях уповноважених на те суб'єктів, де превентивні заходи запобігання порушення трудових прав є необхідним складником захисту трудових прав працівників загалом. Такий правовий механізм функціонує не лише у випадках порушення або оспорування прав, а й на етапі реалізації працівником його прав у сфері праці як індивідуальних, так і колективних. Схарактеризовано юрисдикційну та неюрисдикційну форми захисту трудових прав. Стверджується, що форму захисту трудових прав варто розуміти як спосіб організації нормативно встановлених і законодавчо регламентованих дій, спрямованих на визнання чи відновлення оспорюваних або порушених трудових прав і законних інтересів працівників. Обстоюється думка, що юрисдикційна та неюрисдикційна форми захисту трудових прав працівників мають такі основні критерії розмежування: 1) однорідність правомочностей інституції, що вирішує трудовий спір; 2) правова природа захисту трудових прав (нормативна й договірна). Окремо наголошується на тому, що договірна природа неюрисдикційних форм захисту, зокрема в частині альтернативних форм захисту трудових прав, незважаючи на позитивний вплив на цілісний правовий механізм захисту трудових прав працівників потребує окремої уваги держави щодо визначення правових умов, за яких можуть застосовувати такі форми захисту.

Ключові слова: працівники, захист трудових прав, форми захисту трудових прав, юрисдикційна форма захисту, неюрисдикційна форма захисту, критерії розмежування форм захисту.

Постановка проблеми. Захист прав працівників був та залишається одним із пріоритетних завдань демократичної, соціальної та правової держави, що у своїй основі базується на правових нормах та соціально орієнтованих підходах до організації праці працівників у процесі реалізації ними права на працю. Дієвість захисту прав працівників повинна забезпечуватися певними правовими механізмами, що побудовані як система відповідних засобів захисту. Забезпечення дієвості механізмів захисту прав працівників є одним із завдань держави, адже наскільки захищені права людини й громадянина у сфері праці, настільки держава виконує свої обов'язки перед громадянами і є демократичною та правовою.

Отже, правове забезпечення захисту трудових прав працівників є актуальним науково-практичним завданням, що полягає у створенні необхідних правових умов для захисту прав та організаційного забезпечення реальної можливості громадян захищати свої права, зокрема й трудові. Водночас сучасні тенденції до розширення форм захисту трудових прав указують на необхідність визначення критеріїв розмежування юрисдикційної та неюрисдикційної форм захисту задля забезпечення їх сталості в єдиному механізмі захисту трудових прав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання захисту прав працівників постійно перебуває в полі зору науковців у галузі трудового права, але зміна соціально-економічних умов розвитку держави, безпе-

кові чинники так чи так впливають на процес зміни правових підходів як до самого механізму захисту трудових прав працівників, так і на види способів захисту та їх форми. Тому методологічною основою цієї роботи стали праці В. Бурака, І. Іншина, І. Лагутіної, Л. Павловської, Т. Подковенко, О. Процевського, А. Романюка, Г. Тимченка, О. Ярошенка, у яких сформовано засадничі підходи до розкриття сутності й значення захисту прав та їх форм.

Мета статі – розкрити сутність юрисдикційної та неюрисдикційної форми захисту трудових прав на основі критеріїв їх розмежування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Захист прав людини є універсальною, фундаментальною науковою категорією, яка спрямована на реалізацію захисної функції права в різних сферах суспільного життя, урегульованих законодавством. У цивілізованих державах світу право на захист має конституційну природу та існує в межах відносин держави й громадянина. В Україні право на захист, зокрема за участі держави через систему органів судової влади, закріплено в статті 55 Конституції України [1], проте право на захист не зводиться (не повинно зводитися) виключно до права на захист судом.

«Зміст права на захист полягає в можливості його володаря самому вчиняти юридично значущі активні дії. При цьому право на захист характеризується багатоступеневою реалізацією – через правовий статус, пра-

воздатність та ін. Основна функціональна характеристика права на захист зводиться до того, що воно набуває своєї юридичної дійсності в межах загальних правовідносин пасивного типу й породжує юридичний ефект автоматично» [2, с. 5]. Далі Г. Тимченко обґрунтовує, що «відмінність права на захист від інших прав такого типу полягає в тому, що це право має самостійне значення в механізмі правового регулювання й у вищому ступені фіксує свободу правомірної поведінки суб'єктів права» [2, с. 10].

Тобто право на захист трудових прав полягає в правових можливостях суб'єкта трудового права вчиняти дії, спрямовані на визначення чи відновлення порушень або оспорюваних прав. Як самостійний складник механізму правового регулювання праці захист трудових прав є правомірною поведінкою, що відповідає правомочностям суб'єкта. Водночас у трудовому праві є свої особливості, що зумовлені, зокрема, колом його суб'єктів, де відповідно до частини 3 статті 36 Конституції України «громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів...» [1].

Отже, у трудовому праві на конституційному рівні закріплено, що профспілкova організація є тим суб'єктом права, статутною діяльністю якої є захист трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Це, своєю чергою, дає підставу стверджувати, що захист трудових прав працівників не обмежується виключно активними діями самого працівника, а й охоплює «юридично значущі активні дії» інших суб'єктів трудового права, правовий статус яких визначається їхньою правосуб'єктністю щодо захисту трудових прав. Профспілка в цьому контексті є ключовим, але не єдиним суб'єктом, утвореним задля захисту трудових прав працівників, а сама сутність права на захист трудових прав працівника зумовлена своєрідністю методу трудового права який у сукупності прийомів та способів регулювання містить «специфічні способи захисту трудових прав та забезпечення виконання трудових обов'язків» [3, с. 313].

Особливістю захисту трудових прав працівників також є включення до цього правового явища різноманітних заходів, які вживає держава, в особі її органів, та профспілкові організації для активного запобігання правопорушенням у сфері трудових і тісно пов'язаних з ними відносин. Необхідно констатувати, що захист трудових прав працівників із залученням інших суб'єктів трудового права (трудоий колектив, профспілка, органи нагляду й контролю у сфері праці, примирна комісія, комісія з трудових спорів, трудових арбітраж, медіатор, суд та ін.) вимагає відповіді на практичні питання: якими засобами та у яких формах має реалізовуватися захист трудових прав працівника?

Наукові дослідження особливостей захисту трудових прав працівників доводять, що такий захист необхідно розглядати в широкому та вузькому значенні. Так, І. Лагутіна обґрунтовує, що «захист трудових прав та інтересів працівників у широкому значенні пов'язаний з реалізацією захисної функції трудового права, яка відображає захисну функцію держави. Ідеться про встановлення високого рівня умов праці, державних гарантій трудових прав працівників, відповідальності за їх порушення. Захист трудових прав та інтересів працівників у вузькому значенні пов'язується із забезпеченням додержання трудових прав, запобіганням і профілактикою їх порушень, реальним поновленням незаконно порушених прав і встановленням трудовим законодавством та діями відповідних органів ефектив-

ної відповідальності роботодавців за порушення трудових прав працівників» [4, с. 7].

Наведене дає підставу стверджувати, що захист трудових прав працівників як цілісний правовий механізм реалізується в активних діях уповноважених на те суб'єктів, де превентивні заходи запобігання порушення трудових прав є необхідним складником захисту трудових прав працівників загалом. Такий правовий механізм функціонує (повинен функціонувати) не лише у випадках порушення або оспорювання прав, а й на етапі реалізації працівником його прав у сфері праці як індивідуальних, так і колективних.

Галузева специфіка захисту трудових прав працівника, на думку В. Бурака, розкривається через «повсюдне та активне впровадження процедур соціального діалогу в правовому механізмі впорядкування трудових правовідносин. Соціальний діалог визначає особливий характер захисту прав та законних інтересів суб'єктів трудових правовідносин, сприяє розвитку нових форм правового захисту суб'єктів трудових правовідносин, а також появі особливих правових його способів» [5, с. 13].

Наведене переконує в тому, що захист трудових прав працівників як галузеве правове явище має свої особливості, а форми захисту трудових прав працівників охоплюють специфічні, притаманні виключно трудовому праву способи захисту трудових прав, застосування яких здійснюється не лише працівником як учасником трудових відносин, а й іншими уповноваженими суб'єктами, діяльність яких заснована на захисті трудових прав працівника, трудового колективу чи професійної групи працівників. Соціально-партнерські відносини як складник предмета трудового права також містять у своєму юридичному змісті правомочності на вчинення юридично значущих дій, спрямованих на захист трудових і соціально-економічних прав та інтересів працівників.

Необхідно наголосити, що захист трудових прав працівників, як і будь-яких інших суб'єктів трудового права, не обмежується правовою визначеністю на національному рівні права на захист. Так, відповідно до статті 13 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, «кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [6]. А отже, у демократичних державах світу усталеною є практика захисту прав і свобод у національних органах, що не виключає правової можливості захисту прав в інші способи за межами таких органів, щонайменше самозахист є одним із таких засобів.

Якщо зважати на те, що способи захисту різняться, а їх властивості щодо «примусу» залежать від повноважень, наданих суб'єкту в процесі відновлення або визнання порушеного чи оспорюваного права, то, відповідно, такі засоби захисту мають групуватися в конкретні форми. Щодо таких форм захисту у вітчизняній правовій доктрині вони традиційно поділяються на юрисдикційну та неюрисдикційну форми захисту. Водночас саме поняття «форма» і, відповідно, «форма захисту» науковці тлумачать по-різному.

Поняття «форма» в тлумачному словнику розкривається як: «1. Обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд... 2. Пристрій, шаблон, за допомогою якого чому-небудь надають певних обрисів, якогось вигляду... 3. Поверхня з рельєф-

ним зображенням для друкування; друкарський набір, уміщений в раму... 4. Тип, будова, спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом» [7, с. 617–618]. З наведеного вбачається, що форма як поняття, яке має охоплювати поняття «форма захисту» для застосування у сфері прав та свобод, має розглядатися в тлумаченні способу організації й зовнішнього вияву такого правового явища, як захист трудових прав, де сутнісний зв'язок внутрішніх організаційних складників форми зумовлений змістом трудових прав та обов'язків суб'єктів трудового права.

Так, М. Іншин зазначав, що «під формами захисту трудових прав працівників доцільно розглядати правовий комплекс особливих юридичних процедур, які можуть здійснювати правозастосовні й правозахисні органи (інституції, особи) та безпосередньо працівники в межах відповідного правозахисного процесу, що мають на меті реальне відновлення порушених трудових прав і подальшу передбачену чинними нормативно-правовими актами відповідну компенсацію за їх порушення матеріального, морального чи організаційно-правового характеру» [8, с. 132].

Отже, форму захисту трудових прав варто розуміти як спосіб організації нормативно встановлених і законодавчо регламентованих дій, спрямованих на визнання чи відновлення оспорюваних або порушених трудових прав і законних інтересів працівників. Тобто, по суті, форма захисту трудових прав як правове явище є збірним поняттям, у якому його елементи поєднанні однорідним предметом, що характеризує єдине ціле.

Фактично, для виокремлення форми захисту трудових прав як працівників, так і роботодавців потрібна єдність предмета, якою є правомочності інституції, що бере участь у захисті прав, свобод та інтересів. На наш погляд, саме однорідність правомочностей інституції, що вирішує спір, і дає змогу розподілити різні форми захисту прав на дві групи: 1) юрисдикційну; 2) неюрисдикційну.

Відповідь на запитання про критерій віднесення форми захисту трудових прав до юрисдикційної чи неюрисдикційної сьогодні набула актуальності у зв'язку із сучасними тенденціями розвитку трудового законодавства, що свідчать про розширення форм захисту трудових прав. Зокрема, однією з таких нових форм стала медіація, застосування якої при вирішенні трудових спорів передбачено статтею 222-1 [9]. А отже, застосовуючи критерій правомочності інституції, що вирішує трудовий спір, конфлікт чи суперечку, медіація «потрапляє» до неюрисдикційної форми захисту трудових прав.

Якщо припустити, що однорідність правомочностей інституції, що вирішує спір, є основним критерієм розмежування форм захисту, то які інші критерії можуть стати критерієм розмежування? Для відповіді на це питання проаналізуємо наукові підходи до юрисдикційної та неюрисдикційної форм захисту.

У сучасній науці висловлюється думка, що «національними юрисдикційними формами захисту трудових прав та законних інтересів працівників є судова та адміністративна форми, які містять захист прав працівників у судових органах та Державною службою України з питань праці. Справи, що виникають із трудових правовідносин, розглядають за правилами цивільного судочинства в порядку спрощеного позовного провадження та в наказному провадженні. Державна служба України з питань праці здійснює захист трудових прав

через запобігання вчинення трудових правопорушень та після їх безпосереднього виявлення, притягнення винних до відповідальності» [10, с. 199].

Наведене свідчить, що під юрисдикційною формою захисту розуміють діяльність уповноважених державою органів із захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних прав. Значення юрисдикційної форми захисту полягає в тому, що особа, чий права порушено чи оспорується, звертається до державних компетентних органів, на які законом покладено обов'язок вжити необхідних заходів для визнання права, припинення правопорушення та відновлення порушених прав, зокрема трудових.

«Юрисдикційні форми захисту трудових прав працівників є ефективними механізмами захисту прав працівників, особливо за умов сьогодення. Незважаючи на проблемні моменти в процедурних питаннях, судова та адміністративна форми захисту сприяють недопущенню порушень трудового законодавства в умовах воєнного стану» [10, с. 199].

Наведене дає підставу стверджувати, що юрисдикційна форма захисту спирається не просто на правомочності інституції (суд, Державна служба України з питань праці тощо), а й на владні повноваження, якими наділена інституція. Головною ознакою цих владних повноважень є право на застосування «примусу» від імені держави.

«Неюрисдикційна форма захисту – це встановлений порядок діяльності, що здійснюється сторонами спору (або їх представниками) чи створені ними суб'єкти, які самостійно оцінюють правомірність дій сторін й ухвалюють рішення, спрямовані на відновлення порушеного права, усунення перешкод у його реалізації, відшкодування або компенсація шкоди, завданої порушенням цього права» [5, с. 271].

Тобто неюрисдикційна форма захисту охоплює інституції, правомочності яких визначаються сторонами, і навіть нормативне закріплення повноважень таких інституцій на законодавчому рівні не надає їм права на застосування примусу, адже взаємодія суб'єктів спору щодо його вирішення, зокрема і через їх представників не передбачає права будь-якої сторони права на застосування примусу у вирішуваній справі. Якщо виходити з того, що працівник і роботодавець є юридично рівними суб'єктами, то і їх представники не можуть мати більш переважальних правомочностей одним над одним. Важливою умовою для такої форми захисту є те, що вона має втілюватися способами та заходами, що не заборонені законом та не суперечать засадам моральності.

Як наголошує В. Буряк, «характерною ознакою неюрисдикційних форм захисту є мета, яка полягає не лише у вирішенні спору, а й у сприянні сторонам спору в досягненні компромісу шляхом ухвалення взаємоприйнятного рішення» [5, с. 272]. І це твердження ґрунтується, зокрема, на тому, що до неюрисдикційних форм захисту «належать: а) альтернативні форми захисту трудових прав; б) самозахист; 3) громадський захист, який здійснюють громадські організації або їхні органи» [5, с. 272]. Фактично орієнтація неюрисдикційних форм захисту на компромісне (взаємоприйнятне) рішення у вирішенні спору вказує на договірну природу вирішення спору, що заснована на волі сторін, а не на нормативних приписах.

Отже, юрисдикційна форма захисту трудових прав за своєю правовою природою побудована на державному примусі, а неюрисдикційна – на договорі як віль-

ному волевиявленні сторін. Це вказує на наступний критерій розмежування форм захисту трудових прав, яким є правова природа захисту трудових прав, а саме: 1) нормативна, тобто відповідно до чинного законодавства; 2) договірна, тобто відповідно до договірних умов на основі досягнутого компромісу між сторонами.

Маючи на увазі договірну природу неюрисдикційних форм захисту необхідно зупинитися на альтернативних формах захисту трудових прав, що останнім часом в Україні мають тенденцію до розширення. Так, «механізми ADR стали політичним пріоритетом, оголошеним інституціями ЄС з метою просування альтернативних технологій та забезпечення належних умов розвитку. Цей політичний пріоритет особливо підкреслюється у зв'язку з необхідністю посилення ролі нових механізмів врегулювання спорів на основі технологічних рішень так званого онлайн-розв'язання спорів (on-line dispute resolution). Впровадження альтернативних способів вирішення спорів у нашій правовій системі актуалізується переважно в контексті необхідності гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами. Необхідність розробки альтернативних методів вирішення спорів також свідчить про пошук нової правової моделі, що відповідатиме динамічним змінам, що відбуваються в соціальному та економічному житті нашого суспільства» [11, с. 38].

Договірна природа та переваги альтернативних форм захисту, щодо гнучкості та тривалості вирішення

спору, беззаперечно сприяють мінімізації конфронтації між сторонами трудового спору, але альтернатива судового або адміністративного захисту трудових прав може вплинути на формування уявлень сторін трудових спорів стосовно ролі держави в забезпеченні стану законності у відносинах у сфері праці. Отже, варто підсилити роль держави у врегулюванні правових умов застосування альтернативних форм захисту трудових прав працівників. Таке врегулювання може містити перелік тих категорій спорів, що можуть вирішуватися із застосуванням альтернативних форм захисту.

Висновки. Резюмуючи викладене, слід зазначити, що юрисдикційна та неюрисдикційна форми захисту трудових прав працівників мають два основні критерії розмежування, зокрема:

1) однорідність правомочностей інституції, що вирішує трудовий спір;

2) правова природа захисту трудових прав (нормативна і договірна). Договірна природа неюрисдикційних форм захисту, зокрема в частині альтернативних форм захисту трудових прав, незважаючи на позитивний вплив на цілісний правовий механізм захисту трудових прав працівників, потребує окремої уваги держави щодо визначення правових умов, за яких можуть застосовуватися такі форми захисту. Отже, роль держави у врегулюванні правових умов застосування альтернативних форм захисту трудових прав працівників зумовлена необхідністю забезпечення ефективності захисної функції трудового права.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2002. 20 с.
3. Процевський О. І., Ярошенко О. М. Метод трудового права. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 11: Трудове право / ред. кол. С. М. Прилипко (голова), М. І. Іншин (заст. голови), О. М. Ярошенко та ін.; Нац. акад. прав. наук України; ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. С. 309–314.
4. Лагутіна І. В. Форми захисту трудових прав працівників : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2007. 22 с.
5. Бурак В. Я. Правовий механізм захисту трудових прав та законних інтересів працівників: монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. 440 с.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
7. Словник української мови: в 11 т. Т. 10 (Т-Ф)/ за ред. І. К. Білодіда, А. А. Бурячок та ін. Київ : Наук. думка, 1979. 659 с.
8. Іншин І. М. Захист трудових прав працівників: аналіз законодавства. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 2 (2). С. 129–133.
9. 9. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375.
10. Павловська Л. В., Романюк А. Б. Юрисдикційні форми захисту трудових прав та законних інтересів працівників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 196–199.
11. Подковенко Т. Альтернативні способи вирішення спорів: розвиток концепції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 36–41.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 № 254k/96-VR (1996). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Tymchenko, H. P. (2002). Sposoby ta protsesualni formy zakhystu tsyvilnykh prav [Ways and procedural forms of protection of civil rights] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Protsevs'kyi, O.I., Yaroshenko, O.M. (2018). Metod trudovoho prava [Method of labor law]. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 11: Trudove pravo / red. kol. S.M. Prylypko (holova), M.I. Inshyn (zast. holovy), O.M. Yaroshenko ta in.; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; in-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. S. 309–314 [in Ukrainian].

4. Lahutina, I.V. (2007). *Formy zakhystu trudovykh prav pratsivnykiv* [Forms of protection of labor rights of employees] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05. Odesa [in Ukrainian].
5. Burak, V.Ia. (2021). *Pravovyi mekhanizm zakhystu trudovykh prav ta zakonnykh interesiv pratsivnykiv* [Legal mechanism for protection of labor rights and legitimate interests of employees] : monohrafiia. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
6. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04.11.1950 r. (1950). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
7. *Slovyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] : v 11 t. T. 10 (T-F)/ za red. I. K. Bilodida, A. A. Buriachok ta in. (1979). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
8. Inshyn, I.M. (2015). *Zakhyst trudovykh prav pratsivnykiv: analiz zakonodavstva* [Protection of labor rights of employees: analysis of legislation]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*. № 2 (2). S. 129–133 [in Ukrainian].
9. *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy vid 10 hrudnia 1971 r. № 322-VIII* [Code zakoniv pro pratsiu Ukrainy vid 10 hrudnia 1971 r. No. 322-VIII]. (1971). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*. № 50. St. 375 [in Ukrainian].
10. Pavlovska, L.V., Romaniuk, A.B. (2023). *Yurydyktsiyni formy zakhystu trudovykh prav ta zakonnykh interesiv pratsivnykiv* [Jurisdictional forms of protection of labor rights and legal interests of employees]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 1. S. 196–199 [in Ukrainian].
11. Podkovenko, T. (2018). *Alternatyvni sposoby vyrishennia sporiv: rozvytok kontseptsii* [Alternative methods of dispute resolution: development of the concept]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. Vyp. 1 (13). S. 36–41 [in Ukrainian].

Miroshnyk Bohdan,

Postgraduate Student at the Department of Civil, Labor Law
and Social Security Law of the Faculty No 4

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4044-2586>

CRITERIA FOR DISTINGUISHING FORMS OF PROTECTION OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES

The article is devoted to the study of forms of protection of labor rights of employees in a holistic protection mechanism. The conceptual idea of the article is that the protection of labor rights of employees as a holistic legal mechanism is implemented in the active actions of authorized entities, where preventive measures to prevent violations of labor rights are a necessary component of the protection of labor rights of employees as a whole.

Such a legal mechanism functions (should function) not only in cases of violation or challenge of rights, but also at the stage of the employee's realization of his rights in the labor sphere, both individual and collective. The jurisdictional and non-jurisdictional forms of protection of labor rights are characterized.

It is argued that the form of protection of labor rights should be understood as a way of organizing normatively established and legislatively regulated actions aimed at recognizing or restoring disputed or violated labor rights and legitimate interests of employees. In essence, the form of protection of labor rights as a legal phenomenon is a collective concept in which its elements are combined into a homogeneous subject that characterizes a single whole.

The opinion is that jurisdictional and non-jurisdictional forms of protection of labor rights of employees have the following main criteria for differentiation: 1) uniformity of the powers of the institution that resolves the labor dispute; 2) the legal nature of the protection of labor rights (normative and contractual).

It is separately emphasized that the contractual nature of non-jurisdictional forms of protection, in particular in terms of alternative forms of protection of labor rights, despite the positive impact on the holistic legal mechanism for the protection of labor rights of employees, requires special attention from the state to determine the legal conditions under which such forms of protection can be applied. The role of the state in regulating the legal conditions for the application of alternative forms of protection of labor rights of employees is determined by the need for the state to ensure the functionality of the protective function of labor law.

Key words: *employees, protection of labor rights, forms of protection of labor rights, jurisdictional form of protection, non-jurisdictional form of protection, criteria for distinguishing forms of protection.*

Надіслано до редколегії 12.12.2024

УДК 346.7:368.21

DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-42-48

Світличний Денис Сергійович,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії

(Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень

імені В.К. Макутова НАН України», м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5547-1294>

Захарченко Андрій Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6359-2475>

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ УЧАСНИКАМИ ВІДНОСИН У СФЕРІ ТРАНСПОРТНОГО СТРАХУВАННЯ

У статті досліджено питання щодо застосування господарсько-правових засобів забезпечення належного виконання зобов'язань учасниками відносин у сфері транспортного страхування. Зокрема, запропоновано застосування відповідних заходів господарсько-правової відповідальності та інших стимулювальних засобів, спрямованих на зниження аварійності на транспорті та витрат страховиків. Наголошено на необхідності нормативної систематизації переліку заходів впливу, що можуть застосовуватися Національним банком України в разі вчинення порушень страховиками. Запропоновано засоби захисту інтересів страховиків у разі вчинення перевізниками недобросовісних дій. Аргументовано доцільність поширення засобів позитивного і негативного стимулювання під час страхування у сфері автоперевезень через систему «бонус-малус» на відносини за участі перевізників іншими видами транспорту.

Ключові слова: страховик, страхувальник, транспорт, господарська відповідальність, суб'єкт господарювання, стимулювання, господарська діяльність, договірні зобов'язання.

Постановка проблеми. Належне виконання своїх обов'язків перевізниками перед контрагентами, а також обов'язків страховиків перед перевізниками може забезпечуватися різними способами. Безумовним пріоритетом серед них має бути застосування засобів господарсько-правової роботи, що полягають у позитивному стимулюванні суб'єктами господарювання один одного. Проте не завжди всі контрагенти мають можливість і бажання належним чином виконати свої зобов'язання. У таких випадках на перше місце повинна виходити господарсько-правова й інша відповідальність, окремі заходи якої мають застосовуватися до страховиків, перевізників і споживачів послуг останніх. Узагальнено господарсько-правову відповідальність розуміють як передбачене законом або договором і засноване на державному примусі понесення суб'єктом господарю-

вання несприятливих наслідків своєї неправомірної поведінки, що виражається в ущемленні його економічних інтересів [1, с. 250]; економічні за змістом і юридичні за формою методи впливу на економічні інтереси суб'єкта господарювання – правопорушника [1, с. 267], потерпання господарським органом несприятливих економічних наслідків безпосередньо через застосування до нього передбачених законом санкцій (заходів відповідальності) економічного характеру [2, с. 601]. У цьому контексті мається на увазі застосування штрафних санкцій до порушника – суб'єкта господарювання або іншого учасника господарських відносин. Поряд із цим у сфері страхування на транспорті можуть застосовуватися і санкції, передбачені адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством. Окремо варто відзначити можливість застосування до

порушників адміністративно-господарських санкцій. Із цього приводу деякі вчені визнають позитивним те, що вперше на законодавчому рівні в Господарському кодексі України (далі – ГК України) закріплено відповідну систему заходів адміністративного впливу, яка може бути застосована до суб'єктів господарювання [3, с. 143]. Водночас ефективне виконання договірних і нормативних зобов'язань у сфері транспортного страхування може забезпечуватися застосуванням й інших господарсько-правових засобів, щодо яких є потреба в додатковому нормативно-правовому врегулюванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українськими дослідниками з різних галузей права й економіки розглядалися окремі аспекти застосування заходів господарської відповідальності, зокрема й у сфері страхової та транспортної діяльності. Можна назвати присвячені подоланню проблем застосування заходів господарської та іншої відповідальності роботи таких науковців, як М. А. Боданюк [4], О. М. Болсунова [5], І. В. Булгакова [1], Р. В. Вереша [6], І. С. Войтенко [3], Н. В. Вороніна [7], Т. В. Галабурда [8], Б. В. Деревянко [9], Е. М. Деркач [10], Д. О. Острий [11], О. І. Панченко [12], Т. І. Швидка [13] та ін. Проте комплексного дослідження щодо виявлення способів зниження аварійності на транспорті, витрат страховиків і шкоди життю та здоров'ю учасників дорожнього руху через застосування господарсько-правових засобів проведено не було.

Зазначене вище свідчить про актуальність теми цієї статті.

Метою цієї статті є обґрунтування пропозицій щодо застосування господарсько-правових засобів забезпечення належного виконання зобов'язань учасниками відносин у сфері транспортного страхування.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні вчені правильно вказують, що юридична відповідальність є різновидом відповідальності соціальної, застосовується уповноваженими суб'єктами за скоєне правопорушення у юридично закріпленому процедурно-процесуальному порядку [5, с. 63]. Юридична відповідальність, яка передбачає господарсько-, адміністративно-, цивільно-, кримінально-правову й інші види відповідальності, у сфері здійснення страхової діяльності на транспорті має матеріальний і процесуальний характер. Зазвичай суб'єкти господарювання, права яких були порушені контрагентами, змушені звертатися за захистом своїх інтересів до господарського, загального чи адміністративного суду. Завданням суду, зі свого боку, є всебічний об'єктивний розгляд спору за участю страховика, перевізника та/або його контрагента і прийняття правильного рішення, яким буде відновлене порушене становище постраждалої сторони, подано сигнал усім наявним і потенційним контрагентам порушника та вчинено тиск на економічний інтерес порушника з метою максимального унеможливлення повторення ним порушення в майбутньому.

Якщо покарання стосується фізичної особи, то воно має слугувати тій меті, що переслідує держава в разі застосування цього покарання [6, с. 56]. На відміну від фізичної особи, для суб'єкта господарювання найбільш значним покаранням буде завдання йому додаткових фінансових витрат, які він змушений буде понести через застосування до нього санкцій штрафного та компенсаційного характеру. А для постраждалої сторони певного господарського правовідношення найбільш ефективним є відшкодування понесених нею витрат і збитків, у тому числі сплата вартості неотриманого прибутку чи упущеної вигоди, а в окремих випадках – і відшкоду-

вання моральної шкоди, завданої торговельній марці, комерційному найменуванню суб'єкта господарювання, чесному імені та репутації суб'єкта господарювання та/або його керівникам чи власникам майна.

Прихильники теорії спеціального попередження відстоювали ідею застосування покарання суто для того, щоб сам винуватий не вчинив нового злочину [6, с. 55]. Проте мета покарання чи то за злочин, чи то за цивільне, адміністративне, господарське правопорушення повинна мати більш комплексний характер. Тобто запобігання новим правопорушенням і сигналізаційна функція господарської відповідальності залишається важливою.

І. В. Булгакова зазначає, що метою застосування господарсько-правової відповідальності є захист прав і законних інтересів громадян, організацій і держави та забезпечення правопорядку у сфері господарювання [1, с. 266]. Тобто мету застосування відповідальності слід визначати через захист прав та інтересів, а не через застосування санкцій, які є лише способом досягнення мети відповідальності. Останню думку підтверджують висновки окремих вітчизняних учених: «...насправді, кара, репресії – це є ті обмеження і позбавлення, які складають зміст покарання, але не його мету. Якщо ж кару визначати як самостійну мету покарання, то це вже буде наближено до середньовічного анахронізму» [6, с. 60]. У сфері господарювання мета покарання є комплексною, що складається із кількох частин, спрямованих на реалізацію трьох основних функцій господарсько-правової відповідальності – стимулювальної (штрафної), інформаційної (сигналізаційної) і компенсаційної. Так само заходи покарання можуть застосовуватися до різних суб'єктів на боці порушника – самого суб'єкта, власників його майна, акціонерів, менеджменту (керівників), співробітників та ін.

Юридична відповідальність має інституційну цінність, яка виявляється в тому, що юридичну відповідальність можна розглядати як самостійний інститут, що має власну внутрішню структуру [5, с. 64]. На прикладі господарсько-правової відповідальності можна з'ясувати, що юридична відповідальність має свої функції, будується на основі власних визначених у ГК України принципів, спирається на власний механізм застосування й реалізується через застосування різного роду штрафних, адміністративно-господарських, оперативно-господарських санкцій.

Крім того, юридична відповідальність має каральну властивість, оскільки надає змогу засобами покарання виправити й не допустити в подальшому скоєння правопорушень тими особами, які їх скоювали в минулому [5, с. 64]. Каральна властивість характеризує вплив на економічні інтереси суб'єкта господарювання – порушника досліджуваних правовідносин, який об'єктивно заінтересований покращити свою діяльність із метою запобігання застосування до нього штрафних санкцій.

Названі ціннісні засади юридичної відповідальності притаманні заходам негативного впливу з боку Національного банку України (далі – НБУ) як регулятора на фінансовому ринку і як органу ліцензування, який видавав ліцензію страховикам. У статті 73 «Заходи впливу» Закону України «Про банки і банківську діяльність» передбачено понад десять груп заходів негативного впливу НБУ на діяльність банків і фінансово-кредитних установ як реакцію на порушення банківського, валютного законодавства, законодавства, що регулює діяльність на платіжному ринку, законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів,

одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, законодавства з питань захисту критичної інфраструктури, кіберзахисту й інформаційної безпеки, законодавства про віртуальні активи, актів НБУ та ін. [14]. Поряд із цим стаття 74 цього Закону – «Порядок застосування заходів впливу» – містить норми процесуального характеру. Стосовно самих заходів впливу висловлюється думка про відсутність розмежування їх за групами, що допомогло б розкрити сутність цих заходів та їх взаємодію і створило б підґрунтя для більш ефективного впливу [8, с. 14].

Водночас варто зауважити, що спеціальний Закон України «Про страхування» не містить упорядкованого переліку санкцій, які НБУ, як орган ліцензування і регулятор, може застосовувати до страховиків. Окремі заходи впливу НБУ на страховиків у Законі називаються, але вони розпорошені по тексті всього Закону і визначене коло таких заходів є неповним. Тому на майбутнє було б важливим не лише впорядкувати в Законі України «Про банки і банківську діяльність» систему заходів негативного впливу НБУ на банки-порушники, але й систематизувати та внести аналогічну систему заходів у Закон України «Про страхування» стосовно страховиків.

Прихильники різних теорій про мету покарання в різних варіантах визнають метою покарання: залякування, відплату, відшкодування спричиненої моральної шкоди, виправлення, загальну і спеціальну превенцію. Ці теорії різняться не тільки поєднанням мети, а і їх значущістю. В одних пріоритет надається меті залякування, відплати, в інших – меті запобігання або виправлення [6, с. 56]. Так само варіативно змінюється головна мета застосування заходів відповідальності за порушення у відносинах зі страхування діяльності та ризиків чи об'єктів на транспорті. Залежно від ситуації головна мета може полягати в запобіганні вчиненню правопорушення в майбутньому, відшкодуванні завданих збитків, заспокоєнні суспільства тощо. При цьому варіативність може визначатися не тільки ситуацією, але й категорією порушника. Якщо порушником виступає перевізник, через дії якого постраждали люди, багаж і вантаж, то головною метою застосування відповідальності буде максимальне унеможливлення вчинення порушень у майбутньому. Якщо ж порушником є страховик або перевізник стосовно страховика, то мета застосування заходів відповідальності до порушника буде комплексною. У будь-якому випадку порушник відносин у сфері перевезень різними видами транспорту має нести відповідальність. Так, вітчизняними економістами зазначається, що в разі перевезень залізничним транспортом застрахованих вантажів відповідальність залізничного перевізника також застрахована. У разі страхування вантажу захищаються інтереси його власника, а у страхуванні відповідальності залізничного перевізника – інтереси перевізника, пов'язані з виконанням його зобов'язань перед вантажовідправником (вантажовласником). До того ж страховим захистом відповідальності перевізника покривається не тільки шкода, завдана вантажу, але й шкода, завдана третім особам вантажем, що перевозиться. У будь-якому випадку залізничний перевізник не уникне витрат на відшкодування збитків [12, с. 116]. Він добровільно або після судового розгляду відшкодуватиме частину завданих збитків.

Страховики й перевізники можуть брати участь в об'єднаннях підприємств, зокрема й у інших країнах.

У такому випадку внаслідок порушення антимонопольно-конкурентного законодавства до них також можуть бути застосовані санкції. У ЄС Європейська комісія перевіряє процеси злиття й об'єднання підприємств на відповідність критеріям: «значення в масштабах Співтовариства», «домінуюче становище», «дієва конкуренція», «відповідний ринок». У випадку виявлення фактів, що свідчать про потенційно можливе виникнення або посилення домінуючого становища або іншого серйозного порушення конкуренції, Європейська комісія має право застосувати до порушників штраф [13, с. 81]. Тому участь в об'єднанні має бути відповідальною. Само по собі зайняття монопольного становища на ринку не є порушенням ні в Україні, ні у країнах ЄС. Порушенням є зловживання таким становищем, чого не має допускати ні український страховик, ні перевізник.

У договорі страхування можуть вказуватися різні страхові випадки, у разі настання яких страховик відшкодуватиме завдані збитки. Значна частина таких випадків не має господарсько-правової природи, а носить радше кримінально- або адміністративно-правовий характер (стосовно залізничного транспорту М. А. Боданюк вказує, що з огляду на цілодобовий цикл роботи залізничного транспорту наявність підприємств торгівлі, громадського харчування й побутового обслуговування, скупчення пасажирів, одночасне перебування на стаціонарних об'єктах і в рухомому складі великих обсягів матеріальних цінностей, значна частина яких належить до категорії товарів широкого вжитку й підвищеного попиту, зумовлюють перетворення вокзалів, станцій у точки особливого притягання для осіб, схильних до здійснення майнових злочинів та інших правопорушень [4, с. 57]). Проте господарсько-правові відносини поновлюються (виникають вони раніше, ще під час укладення договору) між страховиком і перевізником – транспортною організацією у момент настання страхового випадку. Набирають ваги положення договору страхування про відшкодування тих чи інших збитків, що були завдані страховальнику або третім особам унаслідок настання страхового випадку. Підвищений ризик вчинення правопорушень чи скоєння злочинів у сфері перевезень є лише додатковою підставою для страхування різноманітних об'єктів, відносин чи прав.

Зазвичай договір страхування за часом обмежується дією договору перевезення. Договір перевезення пасажирів автомобільним транспортом укладається на один рік. Тут може мати місце і суб'єктивний фактор, коли представник перевізника (водій), професійну відповідальність якого було застраховано, допустив порушення, що призвело до дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП), пошкодження вантажу чи інших тяжких наслідків у момент, коли не виконував завдання з перевезення за відповідним договором. У такому випадку страховик може відмовитися від відшкодування втрат, понесених третіми особами, а перевізник буде змушений вирішувати питання з відшкодування шкоди зі своїм працівником у межах трудового й цивільного законодавства.

Професійна помилка працівника може спричинити несприятливі наслідки для третіх осіб, однак відповідальність у нього перед цими особами не виникає, оскільки згідно із законом її покладено на роботодавця. Рівень професіоналізму, сумлінності та чесності кожного працівника (у наведеному прикладі – водія) не впливає на ступінь його відповідальності перед третіми особами. Страхування професійної відповідаль-

ності призначене для страхового захисту осіб певних професій від несприятливих фінансових наслідків, що виникають унаслідок юридичних домагань, виявлення третьою особою (потерпілим) у зв'язку з виникненням шкоди (збитків), заподіяної через помилку, недбалість, допущені застрахованою особою в процесі виконання нею професійних обов'язків [7, с. 85].

Отже, застосування заходів юридичної відповідальності до порушників у відносинах зі страхування у сфері транспорту передбачає досягнення складної мети, що інтегрує у собі елементи преюдиції, покарання й відновлення порушеного становища. Для можливості ефективного застосування заходів відповідальності до порушників – перевізників і страховиків – повинна бути підстава. У ГК України підставою господарсько-правової відповідальності визнано сам факт правопорушення. З іншого боку, норми глави 32 ГК України, що регулюють перевезення вантажів, у низці статей містять вказівку на наявність вини перевізника: перевізник звільняється від відповідальності за прострочення в доставці вантажу, якщо прострочення сталося не з його вини, а також за втрату, нестачу, пошкодження вантажу, прийнятого до перевезення, якщо не доведе, що це сталося не з його вини (хоча в певних випадках він не повинен доводити невинуватість, а інші учасники відносин, наприклад відправник або вантажоотримувач, мають доводити наявність вини перевізника) [10, с. 155]. Тобто в багатьох випадках постраждала сторона має довести настання збитків і причинно-наслідковий зв'язок між ними та діями іншої сторони. Це може бути відмова від виконання свого зобов'язання страховиком у разі настання страхового випадку, відмова від сплати своїх страхових внесків перевізником чи іншим страхувальником або можуть бути шахрайські дії з боку перевізника, зокрема імітація пошкодження транспортного засобу, вантажу тощо. Такі випадки повинні розглядатися в суді. При цьому в другому випадку можлива реалізація заходів адміністративного чи кримінального покарання до посадової особи перевізника правоохоронними органами держави. Однак сам страховик від цього не отримує економічних зисків, хоча посягання зроблено на його кошти. Тобто у випадку здійснення перевізником таких недобросовісних дій страховик відшкодує йому чи його контрагентам збитки, яких насправді не було. А у випадку викриття таких недобросовісних дій перевізника страховик не отримає жодних грошових відшкодувань.

З урахуванням цього доцільно порушити питання про відрухування страховику хоча б частки від штрафних санкцій. Зрозуміло, що це питання є суперечливим. Якщо в ігрових видах спорту гравець, проти якого було порушено правила, отримує бонус у вигляді штрафного удару або надання чисельної переваги на ігровому полі, то в правовому полі штрафні санкції застосовуються державними органами на користь держави. Сьогодні українське законодавство має прецедент виплати частини неправомірної вигоди викривачу корупціонера. Аналогічно певну частину суми адміністративно-господарських штрафів може бути перераховано постраждалій або управленій стороні.

Додаткові санкції до порушників-перевізників, що намагалися фальсифікувати страхові випадки, можуть отримати вигляд оперативно-господарських і застосовуватися страховиком та іншими страховими компаніями. Законодавством не заборонено страховику оприлюднювати інформацію про спробу фальсифікації фактів перевізником, передавати її іншим страховим компа-

ніям, що діють у сфері транспорту. Також їм не заборонено встановлювати більш не вигідні за звичайні умови в майбутніх договорах із перевізниками-шахраями, якщо такі укладатимуться. Не заборонено страховику застосовувати й інші попереджувальні оперативно-господарські санкції до вже відомого або потенційного порушника. Та в багатьох інших випадках (наприклад, на основі статті 114 Статуту залізниць України) саме перевізник має довести, що втрата, нестача, псування або пошкодження вантажу сталися внаслідок обставин, яким він не міг перешкодити й усунення яких від нього не залежало, за винятком випадків, які і так звільняють перевізника від відповідальності [10, с. 160]. Але ж це не означає, що страховик у випадку звільнення перевізника від відповідальності не відшкодуватиме іншим учасникам відносин у сфері транспорту понесені ними збитки. Усе залежатиме від змісту договору страхування. У випадку відмови страховика виконати свої зобов'язання за договором або законом останній нестиме відповідальність.

Згідно із частиною першою статті 218 «Підстави господарсько-правової відповідальності» ГК України «Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання» [15]. Можливо, за аналогією із цією нормою є підстави страхового випадку – завдання шкоди будь-яким інтересам будь-кого з учасників страхових відносин у сфері транспорту. Не випадково в пункті 59 частини першої статті 1 «Визначення термінів» Закону України «Про страхування» страховий випадок визначено як подію [16]. Але настання цієї події ще не свідчить про настання відповідальності у страховика. Вона є підставою для виконання страховиком своїх зобов'язань за договором страхування або в силу закону. Підставою господарсько-правової відповідальності страховика буде факт невиконання ним у визначений договором та/або законом строк свого зобов'язання.

Відшкодування від страховика можуть отримувати як учасники цивільних відносин – самі пасажери або їх родичі чи інші особи, так і суб'єкти господарювання. До страховиків, що надають послуги зі страхування життя, висуваються додаткові вимоги порівняно зі «звичайними» страховиками. Але це виправдовується тим, що в летальному випадку внаслідок ДТП страховик зобов'язаний сплатити велику грошову суму компенсації родичам загиблого або іншим особам. Враховуючи достатньо високий рівень рентабельності діяльності страхових компаній, а також велику кількість ДТП, що скоюються в Україні, потрібно підтримати пропозицію щодо перманентного зростання сум відшкодування шкоди життю і здоров'ю учасникам ДТП. Після підвищення ліміту відповідальності страховика будуть підвищені і страхові внески від перевізників. Тож через економічні важелі перевізник буде об'єктивно зацікавленим у зменшенні кількості ДТП за участі його транспортних засобів.

Для стимулювання перевізників до зменшення кількості ДТП, а отже, до зменшення обсягів страхових виплат перевізникам та їх контрагентам законодавством про страхування було передбачено застосування програми «бонус-малус», що передбачає класовість для страхувальників – власників транспортних засобів / транспортних організацій. Після кожного року безаварійного водіння розмір оплати страхової премії для страхувальника зменшується, в іншому випадку – збільшується. Таким чином, рейтинг водія / власника

транспортного засобу для страховика щороку змінюється. Економічну користь від цього мають отримати обидві сторони договору – страховик і власник транспортного засобу – страхувальник. Інакше кажучи, безаварійний рік обумовлює надання страховиком бонуса власнику транспортного засобу. У випадку «аварійного» року й понесення витрат страховиком власник транспортного засобу отримує «малус» – тобто підвищений розмір страхової премії, яку сплачує страховику. І «бонус», і «малус» визначаються на основі певної таблиці коефіцієнтів, пропорційних відсотку аварійності чи безаварійності. Така система побудована на впливі на економічний інтерес перевізників, а тому повинна об'єктивно стимулювати досягнення необхідного результату. Перевізник, зі свого боку, може надавати підтримку своїм клієнтам – поклажедавцям і поклажеотримувачам, а також пасажиром, які протягом тривалого часу користуються їх послугами з перевезень і з якими не трапляється страхових випадків. Завдяки таким механізмам позитивного чи негативного стимулювання можна реалізувати принцип соціальної справедливості як стосовно страховика, так і стосовно власника транспортного засобу, власника вантажу, перевізника, пасажирів чи контрагента перевізника.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Підсумовуючи викладене вище, можна дійти висновку про доцільність застосування різних господарсько-правових засобів забезпечення належного виконання зобов'язань учасниками відносин у сфері транспортного страхування. Зокрема, у разі вчинення правопорушень у цих відносинах до порушника можуть застосовуватися відшкодування збитків, штрафні, оперативно-господарські й адміністративно-господарські санкції. В останньому випадку за наявності вини порушника (зокрема, у разі вчинення свідомих шахрайських дій учасником дорожнього руху чи процесу

перевезень із метою незаконного отримання страхового відшкодування) можна запропонувати частину суми адміністративно-господарських штрафів перераховувати постраждалій стороні, зокрема страховику.

Враховуючи положення статті 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність», варто за аналогією внести доповнення до Закону України «Про страхування» із закріпленням систематизованого переліку заходів негативного впливу на страховиків з боку регулятора (НБУ), а також із зазначенням можливості застосування санкцій іншого галузевого законодавства до їх контрагентів-порушників.

Застосування у сфері транспортного страхування системи «бонус-малус» вкладається в концепцію застосування заходів позитивного і негативного стимулювання як способів забезпечення виконання господарських зобов'язань. Для стимулювання перевізника-страхувальника, водії якого практикують максимально безаварійні перевезення, останньому можуть надаватися значні знижки (страхові премії, платежі, внески) під час майбутніх укладень договорів страхування. В іншому випадку можуть застосовуватися заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень. Такі механізми виводять на перший план економічні способи регулювання господарської діяльності, що позитивно впливають на економічний інтерес суб'єкта господарювання – учасника відносин із перевезень і учасника відносин зі страхування. Ці механізми доцільно поширити за межі страхування автоцивільної відповідальності, застосовуючи їх до перевізників іншими видами транспорту.

Поряд із цим процесуальний порядок застосування заходів відповідальності у страхуванні у сфері транспорту має стати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Булгакова І. В. Господарське право України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2006. 346 с.
2. Господарське право : навч. посіб. у схемах і таблицях. За заг. ред. канд. юрид. наук, доц. Шелухіна М. Л. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 616 с.
3. Войтенко І. С. Органи (посадові особи), які мають право застосовувати адміністративно-господарські санкції. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 142–148.
4. Боданюк М. А. Правові засади охорони майнових прав громадян на залізничному транспорті України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 1. С. 56–58.
5. Болсунова О. М. Аксіологія юридичної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 62–65.
6. Вереша Р. В., Лоєнко К. Ю. Мета покарання: теорії (концепції), історія, та сучасний стан. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 2 (18). С. 54–61.
7. Вороніна Н. В. До питання щодо правової природи страхування професійної відповідальності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1 (26). С. 84–87.
8. Галабурда Т. В. Щодо заходів впливу Національного банку України за порушення банківського законодавства. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присв. 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, 11–12 жовтня 2019 р.); наук. ред. А.Г. Бобкова, А.М. Захарченко. Вінниця : ТОВ Віндрук, 2019. С. 13–14.
9. Дерев'янко Б. В., Рижкова Є. Ю. Про відповідальність приватних закладів охорони здоров'я та їхніх співробітників за порушення договорів та/або законодавства. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 4 (65). С. 112–122.
10. Деркач Е. М. Концептуальні засади господарсько-правового регулювання транспортної діяльності : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2021. 376 с.
11. Дерев'янко Б., Острій Д. Особливості бюджетної відповідальності як різновиду фінансово-правової відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 145–149.
12. Панченко О. І. Роль та значення страхування відповідальності залізничного перевізника в економічному захисті підприємств залізничного транспорту. *Формування стратегії науково-технічного, екологічного і соціально-економічного розвитку суспільства* : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Тернопіль, 6–7 грудня 2012 р.). Ч. 2. Тернопіль : Крок, 2012. С. 115–117.

13. Швидка Т. І. Економічна конкуренція: сучасний стан законодавчого забезпечення та перспективи його модернізації : монографія. Харків : Право, 2020. 376 с.
14. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5–6. Ст. 30.
15. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18–22. Ст. 144.
16. Про страхування : Закон України від 18 листопада 2021 року № 1909-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 12–13. Ст. 28.

References

1. Bulhakova, I.V. (2006). *Hospodarske pravo Ukrainy: navch. posib.* [Economic law of Ukraine: a textbook]. Kyiv: Pretsedent [in Ukrainian].
2. *Hospodarske pravo: navch. posibnyk u skhemakh i tablytsiakh* [Economic law: a textbook in diagrams and tables]. Za zah. red. kand. yuryd. nauk, dots. Shelukhina M.L. (2006). Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
3. Voitenko, I.S. (2011). Orhany (posadovi osoby), yaki maiut pravo zastosovuvaty administrativno-hospodarski sanktsii [Bodies (officials) that have the right to apply administrative and economic sanctions]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 1, 142–148 [in Ukrainian].
4. Bodaniuk, M.A. (2012). Pravovi zasady okhorony mainovykh prav hromadian na zaliznychnomu transporti Ukrainy [Legal principles of protection the citizen's property rights of in railway transport of Ukraine]. *Pivdenoukrainskyi pravnychy chasopys*, 1, 56–58 [in Ukrainian].
5. Bolsunova, O.M. (2010). Aksiologhiia yurydychnoi vidpovidalnosti [Axiology of Legal Responsibility]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 2, 62–65 [in Ukrainian].
6. Veresha, R.V., Loienko, K.Iu. (2010). Meta pokarannia: teorii (kontseptsii), istoriia, ta suchasnyi stan [The Purpose of Punishment: Theories (Concepts), History, and Current State]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*, 2 (18), 54–61 [in Ukrainian].
7. Voronina, N.V. (2019). Do pytannia shchodo pravovoi pryrody strakhuvannia profesiinoi vidpovidalnosti [On the issue of the legal nature of professional liability insurance]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 1 (26), 84–87 [in Ukrainian].
8. Halaburda, T.V. (2019). Shchodo zakhodiv vplyvu Natsionalnoho banku Ukrainy za porushennia bankivskoho zakonodavstva [Regarding the measures of influence of the National Bank of Ukraine for violation of banking legislation]. *Pravove zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku: stan ta perspektyvy: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysv. 35-richchiu kafedry hospodarskoho prava Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa (m. Vinnytsia, 11–12 zhovtnia 2019 r.)*; nauk. red. A.H. Bobkova, A.M. Zakharchenko. Vinnytsia: TOV Vindruk. P. 13–14 [in Ukrainian].
9. Derevianko, B.V., Ryzhkova, Ye.Iu. (2018). Pro vidpovidalnist pryvatnykh zakladiv okhorony zdorovia ta yikhnikh spivrobotnykiv za porushennia dohovoriv ta/abo zakonodavstva [About the responsibility of private health organizations and their employees for violation of contracts and/or legislation]. *Pravovyi chasopys Donbasu*, 4 (65), 112–122 [in Ukrainian].
10. Derkach, E.M. (2021). Kontseptualni zasady hospodarsko-pravovoho rehuliuвання transportnoi diialnosti [Conceptual principles of economic and legal regulation of transport activities]: monohrafiia. Vinnytsia: TVORY [in Ukrainian].
11. Derevianko, B., Ostryi, D. (2016). Osoblyvosti biudzhethnoi vidpovidalnosti yak riznovydu finansovo-pravovoi vidpovidalnosti [Features of budget responsibility as a form of financial liability]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 6, 145–149 [in Ukrainian].
12. Panchenko, O.I. (2012). Rol ta znachennia strakhuvannia vidpovidalnosti zaliznychnoho pereviznyka v ekonomichnomu zakhysti pidpriemstv zaliznychnoho transportu [The role and significance of railway carrier liability insurance in the economic protection of railway transport enterprises]. *Formuvannia stratehii nauko-tekhnichnoho, ekolohichnoho i sotsialno-ekonomichnoho rozvytku suspilstva: materialy mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (m. Ternopil, 6–7 hrudnia 2012 r.)*. Ch. 2. Ternopil: Krok. P. 115–117 [in Ukrainian].
13. Shvydka, T.I. (2020). Ekonomichna konkurentsii: suchasnyi stan zakonodavchoho zabezpechennia ta perspektyvy yoho modernizatsii [Economic competition: current state of legislative support and prospects for its modernization]: monohrafiia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
14. Pro banky i bankivsku diialnist [On banks and banking]: Zakon Ukrainy vid 7 hrudnia 2000 roku № 2121-3 (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 5-6. St. 30 [in Ukrainian].
15. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [The Economic Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 436-4. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 18-22. St. 144 [in Ukrainian].
16. Pro strakhuvannia [On insurance]: Zakon Ukrainy vid 18 lystopada 2021 roku № 1909-9 (2023). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 12–13. St. 28 [in Ukrainian].

Svitlychnyi Denys,

Postgraduate Student

(State Organization “V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of the National Academy of Sciences of Ukraine”, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5547-1294>

Zakharchenko Andrii,

Doctor of Law, Professor,

Head of the Scientific and Research Laboratory of Public Safety of Communities of the Faculty № 2

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6359-2475>

ECONOMIC AND LEGAL MEASURES TO ENSURING PROPER PERFORMANCE OF OBLIGATIONS BY PARTICIPANTS OF RELATIONS IN THE FIELD OF TRANSPORT INSURANCE

The article examines the issue of applying economic and legal means to ensure proper performance of obligations by participants of relations in the field of transport insurance. In particular, it is proposed to apply appropriate measures of economic and legal liability and other incentive measures aimed at reducing the accident rate in transport and the costs of insurers.

It is specified that in the event of violations by participants of relations in the field of transport insurance, compensation for losses, fines, operational-economic and administrative-economic sanctions may be applied to the violators. At the same time, it is proposed that in the event of a participant in the transportation process committing intentional fraudulent actions in order to illegally obtain insurance compensation, part of the amount of administrative and economic fines be transferred to the injured party, in particular the insurer.

Proposals for amendments to the Law of Ukraine “On Insurance” are substantiated, with the consolidation of a systematic list of measures of negative influence on insurers by the regulator (the National Bank of Ukraine), as well as the indication of the possibility of applying sanctions of other industry legislation to their counterparties-violators.

It is determined that the use of the “bonus-malus” system in the field of transport insurance is included in the concept of applying positive and negative incentive measures as ways to ensure the fulfillment of economic obligations. To stimulate the carrier – the insured, whose drivers practice maximum accident-free transportation, the latter may be provided with significant discounts (insurance premiums, payments, contributions) when concluding future insurance contracts. Otherwise, measures of operational influence on the offender may be applied in order to terminate or prevent the recurrence of violations. Such mechanisms bring to the fore economic methods of regulating economic activity, which positively affect the economic interest of the business entity – a participant in transportation relations and a participant in insurance relations. Taking into account the above, it is proposed to extend these mechanisms beyond motor third party liability insurance, applying them to carriers of other types of transport.

Key words: insurer, insured, transport, economic liability, business entity, incentives, economic activity, contractual obligations.

Надіслано до редколегії 17.12.2024

УДК 346.9

DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-49-52

Ярмоленко Олександр Сергійович,

кандидат юридичних наук, докторант

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1414-5991>

ВИСУВАННЯ КРЕДИТОРСЬКИХ ВИМОГ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

Статтю присвячено дослідженню особливостей висування кредиторських вимог у справі про банкрутство. Розглянуто процес висування вимог кредиторів до боржника залежно від виду кредитора у справі про банкрутство. Обґрунтовано, що статус кредитора у справі про банкрутство в широкому розумінні особа отримує після її визнання такою в судовому порядку, про що виноситься ухвала. Аргументовано, що висування кредиторських вимог до боржника здійснюється: на стадії подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство; у процедурі розпорядження майном; у ліквідаційній процедурі.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, кредитор, Кодекс України з процедур банкрутства, розпорядження майном, ліквідаційна процедура.

Постановка проблеми. Поняття кредитора в цивільно-правовому розумінні та в контексті законодавства про банкрутство суттєво різняться. Після відкриття провадження у справі про банкрутство щодо боржника кредитори останнього втрачають можливість висувати до нього вимоги в межах виконавчого провадження або інших процедур, а єдиним способом стягнення боргів з такого боржника стає процедура банкрутства. Однак самого лише факту існування заборгованості боржника перед кредитором недостатньо, щоб останній автоматично став повноцінним учасником справи про банкрутство: для цього потрібно подати відповідну заяву, оформлену належним чином і у встановлені законодавством строки. Тому висування кредиторських вимог у справі про банкрутство є важливим етапом такої справи, з якого для кожного кредитора починається (або не починається) участь у конкурсному процесі. Цей етап потребує дослідження та наукового осмислення, спроба чого й буде зроблена в цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом неодноразово ставали предметом дослідження для вітчизняних науковців та практиків, серед яких слід відзначити: О. Беяневич, О. Бірюкова, А. Бутирського, І. Бутирську, Л. Грабован, М. Гурина, В. Джуна, В. Дутку, С. Жукова, Ю. Кабенюк, Л. Ніколенко, Б. Полякова, Р. Полякова, П. Пригузу, В. Радзивілюк та інших. При цьому питання висування кредиторських вимог у справі про банкрутство залишається актуальним з огляду на постійні зміни як у законодавстві, так і в практиці застосування відповідних правових норм.

Мета статті – розкрити особливості висування кредиторських вимог у справі про банкрутство.

Виклад основного матеріалу дослідження. Справа про банкрутство є складним механізмом, який поєднує норми різних галузей права, причому не лише матеріальних, а й процесуальних. Така множинність галузей

права зумовлена досягненням головної мети справи про банкрутство – задоволення вимог кредиторів.

Кредитором, у розумінні ст. 1 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ), є юридична або фізична особа, а також орган контролю, уповноважений відповідно до Податкового кодексу України вживати заходів щодо забезпечення погашення податкового боргу та недоїмки зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у межах своїх повноважень, та інші державні органи, які мають вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, що мають підтверджені у встановленому порядку документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника [1]. Беручи участь у справі про банкрутство боржника, кредитори мають на меті задовольнити свої грошові вимоги [2, с. 67].

Цивільний кодекс України в ст. 510 визначає кредитора як одну зі сторін у зобов'язанні. Натомість щоб стати кредитором у справі про банкрутство, недостатньо бути таким у розумінні Цивільного кодексу України. За нормами КУзПБ необхідно подати відповідну заяву до господарського суду, який розглядає справу про банкрутство.

При цьому процес подання згаданих заяв є різним залежно від виду кредитора. Аналізуючи зміст ст. 1 КУзПБ, можна дійти висновку, що у справі про банкрутство беруть участь три види кредиторів: конкурсні, поточні та забезпечені. Проте аналіз решти положень КУзПБ дає змогу виокремити й інші види кредиторів, зокрема: ініціювальний кредитор; адміністратор за випуском облігацій, який діє як конкурсний кредитор; кредитори за вимогами щодо виплати заробітної плати, авторської винагороди, аліментів, а також за вимогами щодо відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадян, сплати страхових внесків на загально-

обов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування тощо.

Отже, розглянемо процес висування вимог кредиторів до боржника в процедурі розпорядження майном залежно від виду кредитора у справі про банкрутство.

Ініціювальний кредитор насамперед висуває грошові вимоги до боржника одночасно з поданням заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність). Крім того, ініціювальний кредитор також має право заявити додаткові грошові вимоги до боржника в межах тридцятиденного строку.

Стосовно вимог ініціювального кредитора є важливим, щоб господарський суд установив відсутність спору про право щодо вимог такого кредитора. Адже якщо під час розгляду заяви ініціювального кредитора буде встановлено наявність спору про право, суд відмовляє навіть відкрити провадження у справі про банкрутство. Безспірність майнових вимог кредиторів має підтверджуватись об'єктивними факторами [3, с. 91]. Господарський спір науковцями визначається як суперечність між учасниками господарських відносин щодо різного розуміння взаємних прав та обов'язків, які наявні через реалізацію або порушення правових норм в економіці та які підлягають вирішенню сторонами або в юрисдикційному порядку [4, с. 14]. Встановлення наявності чи відсутності спору про право – це завдання господарського суду, який на свій розсуд, оцінивши всі подані ініціювальним кредитором докази, повинен ухвалити важливе рішення – відкривати провадження у справі про банкрутство чи ні. Розсуд суду є комплексом правомочності, оскільки господарське судочинство є сукупністю стадій, у кожній із яких господарський суд, реалізуючи надані права, провадить різну діяльність, визначену завданнями судочинства [5, с. 32]. Оцінюючи заявлені грошові вимоги ініціювального кредитора, господарський суд повинен перевірити обґрунтованість вимог заявника та факт неплатоспроможності боржника, адже, як зазначає Л. Грабован, «... відсутність будь-яких критеріїв підстав відкриття справи про банкрутство може мати наслідком неоднакову практику застосування вказаних норм та величезну кількість випадків відкриття справ стосовно підприємств, які не мають ознак неспроможності» [6, с. 54].

Конкурсні кредитори за вимогами, що виникли до дня відкриття провадження у справі про банкрутство, зобов'язані подати до господарського суду письмові заяви з вимогами до боржника, а також документи, що їх підтверджують, протягом 30 днів з дня офіційного оприлюднення оголошення про відкриття провадження у справі про банкрутство.

Поточні кредитори з метою захисту своїх прав зобов'язані представити до суду свої вимоги до боржника до початку ліквідаційної процедури [7, с. 26]. До визнання боржника банкрутом спори боржника з кредиторами, які мають поточні вимоги до боржника, вирішують у межах справи про банкрутство шляхом їх розгляду в позовному провадженні господарським судом.

Забезпечені кредитори зобов'язані подати заяву з грошовими вимогами до боржника під час провадження у справі про банкрутство в частині вимог, що є незабезпеченими, або за умови відмови від забезпечення.

Адміністратор за випуском облігацій, який діє як конкурсний кредитор, подає заяву з вимогами до боржника з урахуванням вимог статті 93-1 КУзПБ (адміністратор за випуском облігацій зазначає у заяві з вимогами до боржника єдину вимогу кредитора, що дорівнює сумі

всіх підтверджених вимог власників облігацій, в інтересах яких діє такий адміністратор).

Кредитори за вимогами щодо виплати заробітної плати, авторської винагороди, аліментів, а також за вимогами щодо відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадян, сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування мають право подати до господарського суду письмові заяви з вимогами до боржника, а також документи, що їх підтверджують.

За загальним правилом вимоги кредиторів, заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, задовольняють у порядку черговості, встановленої КУзПБ. Такі вимоги є конкурсними, однак не мають права вирішального голосу на зборах та комітеті кредиторів.

Із наведеного вбачається, що для конкурсних кредиторів діє присікальний строк (30 днів), а для інших кредиторів такий строк не діє, останні можуть не подавати заяви в тридцятиденний строк, а розпорядник майна зобов'язаний окремо повідомити господарський суд про вимоги кредиторів, які забезпечені заставою майна боржника, згідно з їхніми заявами, а за відсутності таких заяв – згідно з даними обліку боржника, а також внести окремо до реєстру відомості про майно боржника, яке є предметом застави згідно з відповідним державним реєстром.

Також розпорядник майна зобов'язаний окремо повідомити господарський суд про вимоги щодо виплати заробітної плати, авторської винагороди, аліментів, а також про вимоги щодо відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадян, згідно із заявами таких кредиторів та/або даними обліку боржника.

Статус кредитора у справі про банкрутство у широкому розумінні особа отримує після її визнання такою в судовому порядку, про що виноситься ухвала. Тобто в цьому контексті йдеться про кредитора з усім переліком прав та обов'язків, що визначені в КУзПБ. У вузькому розумінні певних прав кредитора особа набуває і без такого статусу, набутого в судовому порядку (зокрема, саме по собі подання заяви з кредиторськими вимогами до боржника призводить до виникнення в такої особи певних прав, наприклад, права оскарження ухвали суду щодо своїх кредиторських вимог).

Так, певними особливостями характеризується статус тих заявників, які подали заяви з грошовими вимогами до боржника, на етапі попереднього засідання, у якому вирішується питання про визнання чи невизнання кредиторських вимог таких заявників. Останні в такому засіданні ще не є повноцінними кредиторами, оскільки ще немає ухвали про визнання їх вимог, але вже користуються певними процесуальними правами – зокрема, правом на оспорування вимог, заявлених іншими заявниками. Р. Поляков щодо цього зазначає, що в попередньому засіданні, нехай навіть з обмеженим процесуальним інструментарієм, все ж таки має місце змагальність сторін і, відповідно, здійснення правосуддя [8, с. 178]. Поряд із цим принцип змагальності в господарському суді впливає на весь процес формування і дослідження фактичного матеріалу, необхідного для розгляду справ, визначає дії сторін та інших учасників процесу зі збору й дослідження доказів, послідовність здійснення цих дій і їх правові наслідки, роль судді в такому процесі [9, с. 178].

Як зазначалося вище, висунення кредиторських вимог у справі про банкрутство відбувається шляхом подання відповідної заяви. Така заява згідно зі ст. 45 КУзПБ має містити:

– найменування боржника, його місцеперебування, ідентифікаційний код юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків, або серію та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний орган контролю і мають відмітку в паспорті);

– ім'я або найменування кредитора, його місцеперебування або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків, або серію та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний орган контролю і мають відмітку в паспорті);

– розмір вимог кредитора до боржника з окремим зазначенням суми неустойки (штрафу, пені);

– виклад обставин, що підтверджують вимоги до боржника, та їх обґрунтування;

– відомості про наявність заставного майна боржника, яке є забезпеченням вимог;

– перелік документів, що додаються до заяви.

До заяви в обов'язковому порядку додають докази сплати судового збору, докази надсилання копії заяви боржнику й розпоряднику майна, а також документи, що підтверджують грошові вимоги до боржника.

Заява підписується кредитором або його уповноваженим представником [1].

Однак заява кредитора, крім перелічених вимог, має відповідати також загальним нормам Господарського процесуального кодексу України. Наприклад, якщо письмові докази подаються в копіях, то вони мають бути засвідчені належним чином.

Якщо заяву кредитора подано без дотримання вимог КУЗПБ та Господарського процесуального кодексу України, суд залишає таку заяву без руху. В ухвалі про залишення заяви без руху суд повідомляє заявнику про недоліки заяви та строк, протягом якого він зобов'язаний їх усунути, який не може перевищувати п'яти днів з дня вручення ухвали про залишення заяви без руху.

Кредиторські вимоги висувають не лише в процедурі розпорядження майном. Так, у заяві про відкриття провадження у справі про банкрутство, що подається кредитором, вказуються відомості про розмір вимог кредитора до боржника із зазначенням окремо розміру неустойки (штрафу, пені), яка підлягає сплаті, а в ухвалі про відкриття провадження у справі про банкрутство зазначається про визнання вимог кредитора та їх розмір.

Отже, на стадії подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство також здійснюється висування кредиторських вимог до боржника.

Ліквідаційна процедура в справі про банкрутство – одна з ключових стадій такої справи, під час якої відбувається реалізація майна банкрута й задоволення за рахунок вилучених від цього коштів вимог кредиторів. Реалізація майна банкрута в ліквідаційній процедурі в справі про банкрутство є «кульмінацією» всієї справи, оскільки саме на цьому етапі майно банкрута вибуває з його власності, а кредитори нарешті зможуть отримати реальне задоволення своїх вимог [10, с. 78]. У ліквідаційній процедурі також здійснюється висування кредиторських вимог до боржника, адже згідно із ч. 4 ст. 60 КУЗПБ у ліквідаційній процедурі господарський суд розглядає заяви з вимогами поточних кредиторів, які надійшли до господарського суду після офіційного оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом.

Висновки. Отже, правовий статус кредитора у справі про банкрутство є значно ширшим, ніж у цивільних правовідносинах, оскільки крім того, що особа є кредитором у зобов'язанні, необхідно подати до суду відповідну заяву з кредиторськими вимогами до боржника.

Висунення кредиторських вимог до боржника здійснюється:

- на стадії подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство;
- у процедурі розпорядження майном;
- у ліквідаційній процедурі.

Список використаних джерел

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
2. Бутирська І. А. Правове становище боржника у справі про банкрутство. *Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Серія «Правознавство»*. 2013. Вип. 682. С. 66–70.
3. Поляков Р. Підстави відкриття провадження у справі про банкрутство (неспроможність) в Україні та в Німеччині. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 87–94.
4. Бутирський А. А. Вирішення господарських спорів в Україні та країнах Східної Європи : дис.... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Чернівці, 2015. 473 с.
5. Ніколенко Л. М. Дискреційні повноваження господарського суду: межі та умови їх реалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2013. № 6-2. Т. 2. С. 32–36.
6. Грабован Л. Правовий статус кредиторів за Кодексом України з процедур банкрутства. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 52–60.
7. Латинін О. А. Класифікація кредиторів у справах про банкрутство. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. Вип. 15. С. 22–27.
8. Поляков Р. Б. Попереднє засідання у справі про банкрутство (неплатоспроможність). *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2023. № 2. С. 44–54.
9. Ніколенко Л. М. Реалізація основних принципів господарського судочинства при перегляді судових актів. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 174–180.
10. Бутирський А. А. Проблемні питання реалізації майна банкрута у ліквідаційній процедурі. *Економіка та право*. 2019. № 2. С. 78–83.

References

1. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures]: Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnia 2018 roku № 2597-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2019. № 19. St. 74 [in Ukrainian].

2. Butyrska, I. A. (2013). Pravove stanovyshe borzhnyka u spravi pro bankrutstvo [The legal position of the debtor in a bankruptcy case]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu im. Yu. Fedkovycha. Seriiia "Pravoznavstvo"*. Vyp. 682. S. 66–70 [in Ukrainian].
3. Poliakov, R. (2020). Pidstavy vidkryttia provadzhennia u spravi pro bankrutstvo (nespromozhnist) v Ukraini ta v Nimechchyni [Grounds for opening proceedings in a bankruptcy (insolvency) case in Ukraine and in Germany]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 8. S. 87–94 [in Ukrainian].
4. Butyrskyi, A. A. (2015). Vyrishennia hospodarskykh sporiv v Ukraini ta krainakh Skhidnoi Yevropy [Resolution of economic disputes in Ukraine and Eastern European countries]. Doctor's thesis. Chernivtsi. 473 s. [in Ukrainian].
5. Nikolenko, L. M. (2013). Dyskretsiini povnovazhennia hospodarskoho sudu: mezhi ta umovy yikh realizatsii [Discretionary powers of the commercial court: limits and conditions of their implementation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Yurysprudentsiia*. № 6-2. T. 2. S. 32–36 [in Ukrainian].
6. Hrabovan, L. (2019). Pravovyi status kredytoriv za Kodeksom Ukrainy z protsedur bankrutstva [Legal status of creditors under the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 10. S. 52–60 [in Ukrainian].
7. Latynin, O. A. (2011). Klasyfikatsiia kredytoriv u spravakh pro bankrutstvo [Classification of creditors in bankruptcy cases]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia "Pravo"*. Vyp. 15. S. 22–27 [in Ukrainian].
8. Poliakov, R. B. (2023). Poperednie zasidannia u spravi pro bankrutstvo (neplatospromozhnist) [Preliminary hearing in a bankruptcy case (insolvency)]. *Derzhava ta rehiony. Seriiia "Pravo"*. № 2. S. 44–54 [in Ukrainian].
9. Nikolenko, L. M. (2013). Realizatsiia osnovnykh pryntsyviv hospodarskoho sudochynstva pry perehliadi sudovykh aktiv [Implementation of the basic principles of economic justice when reviewing judicial acts]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1. S. 174–180 [in Ukrainian].
10. Butyrskyi, A. A. (2019). Problemni pytannia realizatsii maina bankruta u likvidatsiinii protseduri [Problematic issues of the sale of bankrupt property in the liquidation procedure]. *Ekonomika ta pravo*. № 2. S. 78–83 [in Ukrainian].

Iarmolenko Oleksandr,

Candidate of Legal Sciences, Postdoctoral Student

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1414-5991>

SUBMISSION OF CREDITOR CLAIMS IN A BANKRUPTCY CASE

The article is devoted to the study of the features of presenting creditor claims in a bankruptcy case. The process of presenting creditors' claims to the debtor in the property disposal procedure is considered depending on the type of creditor in the bankruptcy case. Creditors in bankruptcy proceedings for claims that arose before the date of the opening of bankruptcy proceedings are obliged to submit written statements with claims against the debtor to the commercial court, as well as documents confirming them, within 30 days from the date of the official publication of the announcement of the opening of bankruptcy proceedings.

Until the debtor is declared bankrupt, disputes between the debtor and creditors who have current claims against the debtor are resolved within the bankruptcy case by considering them in the claim proceedings by the commercial court.

Secured creditors are obliged to submit a statement with monetary claims against the debtor during the bankruptcy proceedings in respect of claims that are unsecured, or subject to the waiver of security.

It is substantiated that the status of a creditor in a bankruptcy case in the broad sense is obtained by a person after his recognition as such in court, which is the subject of a ruling. A broad understanding refers to a creditor with the entire list of rights and obligations defined in the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures. In the narrow sense, a person acquires certain creditor rights even without such status acquired in court (in particular, the very submission of an application with creditor claims to the debtor leads to the emergence of certain rights for such a person, for example, the right to appeal a court ruling regarding his creditor claims).

Creditor claims are presented not only in the property disposal procedure. Thus, the application for the opening of bankruptcy proceedings, filed by the creditor, indicates the amount of the creditor's claims against the debtor, indicating separately the amount of the penalty (fine, penalty) that is subject to payment, and the resolution on the opening of bankruptcy proceedings states the recognition of the creditor's claims and their amount. It is argued that the presentation of creditor claims to the debtor is carried out: at the stage of submitting an application to open proceedings in a bankruptcy case; in the property disposal procedure; in the liquidation procedure.

Key words: *bankruptcy, insolvency, creditor, Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, property disposal, liquidation procedure.*

Надіслано до редколегії 10.12.2024

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951:349.422

DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-53-58

Іваненко Дмитро Дмитрович,кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
та економічної безпеки факультету № 4

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6728-4488>

ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ РЕЧОВИХ ПРАВ НА МЕЛІОРАТИВНІ МЕРЕЖІ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ

Статтю присвячено особливостям державної реєстрації речових прав на меліоративні мережі та її складові частини. Аналізується процес державної реєстрації речових прав на меліоративні мережі та її складові частини в аспекті запроваджених законодавчих змін. Здійснено комплексний аналіз основних етапів, що передують державній реєстрації речових прав: визначення території обслуговування організації водокористувачів, інвентаризація, внесення відповідних відомостей до Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Зазначено про появу правового механізму набуття прав на меліоративні мережі та її складові частини в чинному законодавстві.

Ключові слова: Державний земельний кадастр, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, державна реєстрація прав, інвентаризація, меліоративна мережа, організація водокористувачів, складова частина меліоративної мережі, територія обслуговування.

Постановка проблеми. Серед об'єктів нерухомого майна, щодо яких здійснюється державна реєстрація речових прав, чинне законодавство виокремлює меліоративні мережі та її складові частини. Тривалий час зазначені об'єкти не мали належного правового регулювання, що призвело до низької організаційно-правових питань забезпечення потреб водокористувачів та функціонування меліоративної системи як цілісного технологічного комплексу. З метою усунення нормативних прогалин ухвалено Закон України «Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель» від 17.02.2022 № 2079-IX (далі – Закон № 2079-IX) [1], що містить низку новел, спрямованих на врегулювання правового становища організацій водокористувачів (далі – ОВК), питань технічного та юридичного обліку прав на меліоративні мережі та її складові частини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового становища меліоративних мереж стали об'єктом наукового пошуку таких вітчизняних науковців, як Х. А. Григор'єва, М. А. Дейнега, Я. В. Злий, П. Ф. Кулинич, В. О. Ситнік та ін. Сьогодні триває наукова дискусія щодо стану та перспектив меліоративної реформи, питань пов'язаних зі створенням ОВК, визначення території обслуговування ОВК, внесення відомостей до Державного земельного кадастру (далі – ДЗК), державної реєстрації прав на меліоративні мережі /

складові частини. Аналіз чинного законодавства та наукової доктрини свідчить про відсутність ґрунтовних досліджень у зазначеній сфері, сфокусованих саме на процесі державної реєстрації прав, що підкреслює актуальність обраної теми.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз процесу державної реєстрації прав на меліоративні мережі та її складові частини в аспекті запроваджених законодавчих змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Паювання земель сільськогосподарського призначення, реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств, призвело до збільшення кількості водокористувачів, зміни структури меліоративних мереж. Фактично, внутрішньогосподарські меліоративні мережі залишилися без власника. Хоча внутрішньогосподарські меліоративні системи не підлягали паюванню під час реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств [2]. Передані на баланс правонаступників внутрішньогосподарські меліоративні системи підлягали безоплатній передачі в комунальну власність. Методика уточнення складу й вартості пайових фондів майна членів колективних сільськогосподарських підприємств, зокрема реорганізованих [3], не передбачала правового механізму паювання меліоративних систем.

Тривалий час залишалося неврегульованим питання передачі сільськогосподарським товаровиробникам

внутрішньогосподарських меліоративних систем. Це призвело до деградації та руйнування меліоративних мереж, порушення технологічно цілісної інженерної інфраструктури. Тому забезпечення належного функціонування меліоративної системи потребувало нових законодавчих новацій. Ухвалена Кабінетом Міністрів України Стратегія зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року від 14.08.2019 № 688-р визначила стратегічним напрямом державну політику щодо зрошення та дренажу, забезпечення сталого екозбалансованого розвитку землеробства [4].

Одним зі шляхів реалізації Стратегії є перенесення на рівень басейнів управління дренажем та іригацією, відокремлення управління водними ресурсами від інфраструктури, пов'язаної з водою, інклюзивна участь зацікавлених сторін в ОВК. Закон № 2079-IX забезпечив організаційно-правові умови об'єднання сільськогосподарських товаровиробників в ОВК, передбачив правовий механізм отримання меліоративних мереж у власність ОВК передачі інженерної інфраструктури меліоративної мережі ОВК. Особливості правового становища ОВК врегульовано нормами Закону № 2079-IX. Створюється для ефективного проведення гідротехнічної меліорації на земельних ділянках сільськогосподарського призначення на території обслуговування ОВК. Вона не має права здійснювати виробництво продукції, надавати послуги та виконувати роботи, не пов'язані із забезпеченням гідротехнічної меліорації. ОВК створюється як непідприємницьке товариство, є неприбутковою організацією, не має на меті одержання прибутку. Засновниками та членами ОВК можуть бути особи, які мають дозвіл на спеціальне водокористування. Також Закон № 2079-IX визначає порядок та умови набуття прав на об'єкти інженерної інфраструктури міжгосподарських та внутрішньогосподарських меліоративних систем, порядок внесення відомостей про меліоративну мережу до ДЗК, передачу у власність ОВК об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем, право власності на інженерну інфраструктуру міжгосподарських меліоративних систем та її окремі об'єкти, право власності на меліоративну мережу ОВК, інших юридичних осіб приватного права та фізичних осіб [1].

Аналіз норм чинного законодавства дає змогу виокремити такі етапи набуття прав на меліоративну мережу ОВК – від визначення території обслуговування до внесення реєстраційного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (далі – ДРРП):

1) *визначення території обслуговування на етапі створення ОВК.* Згідно зі ст. 1 Закону України «Про меліорацію земель», територія обслуговування меліоративної мережі становить собою сукупність земельних ділянок (частин земельних ділянок) сільськогосподарського призначення, гідротехнічна меліорація яких може забезпечуватися меліоративною мережею [5].

Визначення території обслуговування здійснюється на етапі створення ОВК. З'ясування території обслуговування має на меті визначити коло учасників установчих зборів. Територія обслуговування містить земельні ділянки, що пов'язані одним джерелом зрошення або меліорації. На такій точці може бути створена тільки одна ОВК для обслуговування вміщених до неї територій. Під час формування території обслуговування можуть бути використані такі джерела інформації: документація із землеустрою; відомості ДЗК; відомості Державного агентства водних ресурсів України про підприємства, установи, організації що належать до сфери його управління. Власник (користувач) земельної

ділянки сільськогосподарського призначення, гідротехнічна меліорація земельної ділянки якого здійснюється або не здійснюється, але може здійснюватися, з метою пошуку інформації щодо території обслуговування ОВК може подавати відповідні запити [1];

2) *інвентаризація меліоративної мережі та її складників, внесення інформації до ДЗК.* Підставою внесення відомостей про меліоративну мережу та її складників є інвентаризація, яку здійснює сертифікований інженер-землевпорядник. Замовником документації із землеустрою обов'язково є ОВК. На підставі отриманого витягу з ДЗК ОВК отримує можливість здійснити державну реєстрацію прав. Протягом одного місяця ОВК зобов'язана привести у відповідність визначену статуту територію обслуговування ОВК з відповідними відомостями ДЗК в разі наявності відмінностей.

Законодавчі зміни уточнили вимоги до технічної документації із землеустрою для інвентаризації земель, урегулювали підстави щодо проведення інвентаризації земель у нормах ст. 57 Закону України «Про землеустрій». Документація із землеустрою розробляється за рішенням власників (розпорядників) земельних ділянок. Інвентаризація проводиться з метою визначення місця розташування об'єктів землеустрою, їхніх меж, розмірів, правового статусу, формування земельних ділянок, виявлення земель, що не використовуються, тощо відповідно до норм ст. 35 Закону України «Про землеустрій». Крім того, законодавчі зміни до Закону України «Про землеустрій» уточнили повноваження Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру (далі – Держгеокадастр), надавши право здійснювати землеустрій, проводити державну інвентаризацію земель та земельних ділянок усіх форм власності. До повноважень сільських, селищних, міських рад у сфері землеустрою належить організація та здійснення землеустрою, проведення інвентаризації земель та земельних ділянок усіх форм власності. До замовників документації із землеустрою віднесено «інші юридичні та фізичні особи» [6]. Уточнено мету проведення інвентаризації земель при здійсненні землеустрою – «виявлення та виправлення помилок у відомостях Державного земельного кадастру». Крім того, внесені зміни до норм ст. 186 Земельного кодексу України визначили, що технічна документація із землеустрою щодо інвентаризації земель погоджується з власниками таких земельних ділянок, якщо земельні ділянки перебувають у користуванні, – землекористувачами. Отже, внесені законодавчі зміни у сфері ведення ДЗК передбачають необхідність внести до складу ДЗК відомості про такі об'єкти, як меліоративна мережа та окремо складова частина меліоративної мережі [7].

Закон України «Про Державний земельний кадастр» доповнено нормами, що дають змогу виокремити меліоративні мережі / складники як окремий об'єкт, внести відповідну інформацію до ДЗК, як єдиної державної геоінформаційної системи відомостей. До повноважень Держгеокадастру віднесено питання державної реєстрації меліоративних мереж / складових частин зокрема. Нині до ДЗК вносять відомості про земельні ділянки: частину земельної ділянки, на якій може проводитися гідротехнічна меліорація; відомості про назву, код (номер) меліоративної мережі, яка забезпечує гідротехнічну меліорацію відповідної земельної ділянки. На кадастровому плані земельної ділянки відображаються: контури об'єктів нерухомого майна, меліоративних мереж, складових частин меліоративних мереж та точки водовиділу, розташовані на земельній

ділянки; межі частин земельної ділянки, на якій може проводитися гідротехнічна меліорація. З метою належного відображення в ДЗК відомостей про меліоративні мережі / складові частини Закон України «Про Державний земельний кадастр» доповнено ст. 28-1. «Внесення до ДЗК відомостей (змін до них) про меліоративну мережу / складову частину» [8], внесено відповідні зміни до Порядку ведення Державного земельного кадастру від 17.10.2012 № 1051 [9] що надало можливість вносити відомості до ДЗК відомостей саме про меліоративну мережу / складову частину. Внесення відомостей здійснюється шляхом державної реєстрації на підставі заяви заінтересованої особи. Заявник подає Державному кадастровому реєстратору: 1) заяву про державну реєстрацію; 2) документи, на підставі яких встановлено відомості про меліоративну мережу / складову частину; 3) електронний документ, що містить відомості про меліоративну мережу / складову частину.

Технічна документація із землеустрою повинна містити відомості про територію обслуговування меліоративної мережі ОВК – земельні ділянки, меліорація яких повинна забезпечуватися технологічно цілісними з відповідною точкою водовиділу об'єктами міжгосподарських та/або внутрішньогосподарських меліоративних систем згідно з проектною документацією на будівництво (розміщення) відповідних систем та об'єктів. Такі земельні ділянки вносять до території обслуговування меліоративної мережі ОВК незалежно від того, чи наявні на день виготовлення документації із землеустрою об'єкти міжгосподарських та/або внутрішньогосподарських меліоративних систем, що були збудовані (розміщені) для гідротехнічної меліорації таких ділянок.

Реєстрація меліоративної мережі / складової частини є адміністративною послугою «Державна реєстрація меліоративної мережі (змін до відомостей про неї) з видачею витягу з Державного земельного кадастру» (ідентифікатор послуги 02442) [10], «Державна реєстрація складової частини меліоративної мережі (змін до відомостей про неї) з видачею витягу з Державного земельного кадастру» (ідентифікатор послуги 02444) [11] відповідно. Надається безкоштовно протягом 14 днів Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру або Центром надання адміністративних послуг.

У ДЗК реєстрацію меліоративних мереж та їх складових частин розпочато в червні 2023 року – зареєстровано меліоративну мережу на території Ізмайльського району Одеської області [12] відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 року № 1077 «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо стимулювання меліорації земель» [13];

3) *безоплатна передача об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем у власність ОВК, державна реєстрація речових прав*. Порядок передачі у власність ОВК інженерної інфраструктури меліоративних систем визначає ст. 21 Закону № 2079-IX [1]. Аналіз норм цієї статті передбачає можливість передачі ОВК технологічно цілісні з точкою водовиділу об'єкти інженерної інфраструктури що перебувають у державній власності, комунальній власності, безхазайні (забезпечують / можуть забезпечувати в разі ремонту подання (забір), доставку та/або відведення води при здійсненні гідротехнічної меліорації земельних ділянок). Безхазайними об'єктами є інженерна інфраструктура міжгосподарських та внутрішньогосподарських

меліоративних систем, де відсутній власник (неможливо встановити), згідно з отриманими ОВК відомостями з державних реєстрів. Необхідно зауважити, що в такому разі поняття «безхазайне майно» не застосовується відповідно до норм Цивільного кодексу України, має іншу правову природу та призначення. Об'єкти інженерної інфраструктури приватної власності, меліоративні системи загальнодержавного значення, канали державного значення, зокрема, не передаються. Також згідно з нормами статті визначено перелік суб'єктів, уповноважених передавати об'єкти у власність ОВК: об'єкти державної власності – центральний орган виконавчої влади, що здійснює відповідно до закону функції з управління відповідними об'єктами державної власності (виключна компетенція); об'єкти комунальної власності та безхазайні – виконавчий орган місцевого самоврядування, уповноважений відповідною сільською, селищною, міською радою (сільською, селищною, міською, районною, обласною радою). Отримання у власність ОВК об'єктів меліоративної мережі містить такі етапи:

- заява про отримання у власність об'єктів меліоративної мережі (містить відповідний перелік об'єктів з їх ідентифікаційними даними);

- ухвалення рішення про передачу об'єктів меліоративної мережі (уповноважені органи ухвалюють рішення протягом 20 днів з дня отримання заяви від ОВК про передачу відповідних об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем або рішення про відмову передачі ОВК згідно з виключним переліком таких підстав. Передача об'єктів у власність ОВК, речові права на які підлягають державній реєстрації, але не були зареєстровані, здійснюється без попередньої реєстрації права власності);

- передача об'єктів ОВК (здійснюється протягом одного місяця з дня ухвалення останнього з рішень, які були ухвалені на попередньому етапі. Передачу здійснює комісія з питань передачі об'єктів, яку утворює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері гідротехнічної меліорації земель. До складу комісії входять представники: а) Державного агентства водних ресурсів України (далі – Держводагентство); б) центрального органу виконавчої влади, що здійснює відповідно до закону функції з управління відповідними об'єктами державної власності в разі управління окремими об'єктами державної власності центральним органом виконавчої влади відмінним від Держводагентства; в) виконавчих органів відповідних рад; г) ОВК. Передача об'єктів оформлюється актом приймання-передачі. При передачі об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем передається документація на них. Акт приймання-передачі містить інформацію про ОВК як юридичну особу, відомості ДЗК про складові частини меліоративної мережі, документи, що підтверджують право державної або комунальної власності на майно, опис об'єктів інженерної інфраструктури, інвентарний номер об'єктів, їх вартість, ступінь зношеності, амортизаційні відрахування, дата, з якої ОВК є відповідальним за надання послуг водокористувачам;

- державна реєстрація речових прав на меліоративні мережі / складові частини за ОВК. Реєстрація прав здійснюється у форматі адміністративної реєстраційної послуги.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» заяву про державну реєстрацію прав на меліо-

ративну мережу / складові частини може подати ОВК, інший власник меліоративної мережі, власник складової частини меліоративної мережі [14]. Для державної реєстрації речових прав ОВК подає: 1) заяву про державну реєстрацію; 2) рішення центрального органу виконавчої влади, що здійснює управління відповідними об'єктами державної власності, та/або органу місцевого самоврядування про передачу у власність ОВК об'єктів інженерної інфраструктури міжгосподарських та/або внутрішньогосподарських меліоративних систем; 3) акт приймання-передачі ОВК об'єктів. У разі належності речових прав на окремі складові частини (об'єкти) меліоративної мережі різним особам до ДРРП вносяться відомості про таких осіб та код (номер) відповідних складових частин (об'єктів) меліоративної мережі згідно з відомостями ДЗК.

Державну реєстрацію прав здійснює державний реєстратор речових прав на нерухоме майно, який виконує функціональні повноваження в межах області. Строк державної реєстрації становить 3–5 робочих днів. Результат адміністративної послуги – витяг з ДРРП про зареєстроване право на меліоративну мережу / складову частину.

Правовий механізм державної реєстрації прав, передбачений нормами Закону № 2079-IX, мав незавершений характер. Технічна можливість державної реєстрації прав на меліоративну мережу / складову частину з'явилася 10 травня 2024 року. Державне підприємство «Національні інформаційні системи» оновило програмне забезпечення ДРРП – запроваджено функціонал державної реєстрації речових прав та обтяжень на меліоративні мережі та складові частини меліоративних мереж; оновлено довідник супровідних доку-

ментів (додано такий документ як протокол проведення перевірки набувача земельної ділянки сільськогосподарського призначення); оптимізовано відображення інформації на документах, які формуються програмними засобами ДРРП [15]. У травні 2024 року право власності отримали Тур'є-Реметівська сільська рада (Закарпатська область) та Організація водокористувачів «Вода життя» з (Одеська область) [16].

Висновки. Унаслідок законодавчих змін запроваджено низку новацій: а) серед об'єктів нерухомого майна, що підлягають державній реєстрації прав, виокремлено меліоративні мережі та її складові частини; б) у сфері землеустрою з'явилася можливість здійснювати інвентаризацію меліоративних мереж та її складових частин; в) у сфері ведення ДЗК з'явилася можливість вносити до складу відомостей ДЗК меліоративні мережі та її складові частини; г) визначено спеціалізованого суб'єкта, що має право отримувати у власність меліоративні мережі та її складові частини з відповідною інфраструктурою; д) унаслідок цього створено правовий механізм набуття прав на меліоративні мережі та її складові частини, що охоплює етапи: визначення території обслуговування ОВК, інвентаризації меліоративної мережі та її складників, внесення інформації до ДЗК, безоплатна передача об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем у власність ОВК, державної реєстрації речових прав.

Оскільки правовий механізм набуття прав на меліоративні мережі та її складові частини є багатоконпонентним явищем, зачіпає значне коло правовідносин багатьох галузей права, це дослідження засвідчило потребу подальших наукових розробок.

Список використаних джерел

1. Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель : Закон України від 17.02.2022 № 2079-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2079-20#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
2. Про колективне сільськогосподарське підприємство : Закон України від 14.02.1992 № 2114-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-12#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
3. Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки : Постанова Кабінету Міністрів України; Методика, Порядок, Положення від 28.02.2001 № 177. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
4. Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 14.08.2019 № 688-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
5. Про меліорацію земель : Закон України від 14.01.2000 № 1389-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1389-14#n9> (дата звернення: 15.10.2024).
6. Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
7. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
8. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011 № 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
9. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 № 1051. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
10. Реєстрація меліоративної мережі з видачею витягу з Державного земельного кадастру. URL: <https://guide.diia.gov.ua/view/derzhavna-reiestratsiia-melioryativnoi-merezhi-z-min-do-vidomostei-pro-nei-z-vydacheiu-vytiahu-z-derzhavnoho-zemelnoho-kadastru> (дата звернення: 15.10.2024).
11. Реєстрація складової частини меліоративної мережі з видачею витягу з Державного земельного кадастру. URL: <https://guide.diia.gov.ua/view/derzhavna-reiestratsiia-skladovoi-chastyny-melioryativnoi-merezhi-z-min-do-vidomostei-pro-nei-z-vydacheiu-vytiahu-z-derzhavnoho-z> (дата звернення: 15.10.2024).
12. Держгеокадастр запровадив реєстрацію в Державному земельному кадастрі меліоративної мережі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhheokadastr-zaprovadyv-reiestratsiiu-v-derzhavnomu-zemelnomu-kadastri-melioryativnoi-merezhi> (дата звернення: 15.10.2024).

13. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо стимулювання меліорації земель : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 № 1077. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1077-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.10.2024).

14. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (дата звернення: 15.10.2024).

15. Впроваджено реєстрацію речових прав на меліоративні мережі. URL: <https://nais.gov.ua/article/vprovadjeno-reestratsiyu-rechovih-prav-na-meliorativni-mereji> (дата звернення: 15.10.2024).

16. В Україні розпочато державну реєстрацію речових прав на меліоративні мережі та їх частини. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-rozpochato-derzhavnu-reestratsiyu-rechovikh-prav-na-meliorativni-merezhi-ta-ikh-chastynu> (дата звернення: 15.10.2024).

References

1. Pro orhanizatsii vodokorystuvachiv ta stymuliuvannia hidrotekhnichnoi melioratsii zemel: Zakon Ukraini vid 17.02.2022 № 2079-IX [Water Users' Organizations and Stimulation of Hydrotechnical Land Reclamation: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2079-20#Text> [in Ukrainian].

2. Pro kolektyvne silskohospodarske pidpriemstvo: Zakon Ukraini vid 14.02.1992 № 2114-XII [On collective agricultural enterprises: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-12#Text> [in Ukrainian].

3. Pro vrehuliuvannia pytan shchodo zabezpechennia zakhystu mainovykh prav selian u protsesi reformuvannia ahrarnoho sektoru ekonomiky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Metodyka, Poriadok, Polozhennia vid 28.02.2001 № 177 [On Efforts to Secure Protection of the Peasants' Property Rights while Reforming the Agrarian Sector of Economy: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177-2001-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

4. Pro skhvalennia Stratehii zroshennia ta drenazhu v Ukraini na period do 2030 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy; Stratehiia vid 14.08.2019 № 688-p [Irrigation and drainage strategy of Ukraine till 2030]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

5. Pro melioratsiiu zemel: Zakon Ukraini vid 14.01.2000 № 1389-XIV [On Land Reclamation: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1389-14#n9> [in Ukrainian].

6. Pro zemleustrii: Zakon Ukraini vid 22.05.2003 № 858-IV [On Land Management: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> [in Ukrainian].

7. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25.10.2001 № 2768-III [Land Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].

8. Pro Derzhavnyi zemelnyi kadastr: Zakon Ukraini vid 07.07.2011 № 3613-VI [On the State Land Cadastre: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Derzhavnoho zemelnogo kadastru: Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 17.10.2012 № 1051 [On approval of the Procedure for maintaining the State Land Cadastre: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

10. Reiestratsiia meliorativnoi merezhi z vydacheiu vytiahu z Derzhavnoho zemelnogo kadastru [Registration of the land reclamation network with the issuance of an extract from the State Land Cadastre]. Retrieved from: <https://guide.diia.gov.ua/view/derzhavna-reiestratsiia-meliorativnoi-merezhi-zmin-do-vidomostei-pro-nei-z-vidacheiu-vytiahu-z-derzhavnoho-zemelnogo-kadastru> [in Ukrainian].

11. Reiestratsiia skladovoi chastyny meliorativnoi merezhi z vydacheiu vytiahu z Derzhavnoho zemelnogo kadastru [Registration of a component part of the reclamation network with the issuance of an extract from the State Land Cadastre]. Retrieved from: <https://guide.diia.gov.ua/view/derzhavna-reiestratsiia-skladovoi-chastyny-meliorativnoi-merezhi-zmin-do-vidomostei-pro-nei-z-vidacheiu-vytiahu-z-derzhavnoho-z> [in Ukrainian].

12. Derzhheokadastr zaprovadyv reiestratsiiu v Derzhavnomu zemelnomu kadastru meliorativnoi merezhi [The State Geocadastre introduced the registration of the reclamation network in the State Land Cadastre]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhheokadastr-zaprovadyv-reiestratsiiu-v-derzhavnomu-zemelnomu-kadastru-meliorativnoi-merezhi> [in Ukrainian].

13. Pro vnesennya zmin do deyakih aktiv Kabinetu Ministriv Ukraini shchodo stymuliuvannia melioratsii zemel: Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 27.09.2022 № 1077 [On Amending some Acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine Regarding Stimulation of Land Reclamation]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1077-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

14. Pro derzhavnu reestratsiyu rechovih prav na neruhome majno ta yih obtyazhen': Zakon Ukraini vid 01.07.2004 № 1952-IV [On State Registration of Property Rights to Real Estate and their Encumbrances: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> [in Ukrainian].

15. Vprovadzhenno reiestratsiiu rechovikh prav na meliorativni merezhi [Registration of property rights to reclamation networks has been implemented]. Retrieved from: <https://nais.gov.ua/article/vprovadjeno-reestratsiyu-rechovih-prav-na-meliorativni-mereji> [in Ukrainian].

16. V Ukraini rozpochato derzhavnu reiestratsiiu rechovikh prav na meliorativni merezhi ta yikh chastyny [In Ukraine, state registration of property rights to land reclamation networks has begun]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-rozpochato-derzhavnu-reiestratsiiu-rechovikh-prav-na-meliorativni-merezhi-ta-ikh-chastyny> [in Ukrainian].

Ivanenko Dmytro,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6728-4488>

STATE REGISTRATION OF PROPERTY RIGHTS TO LAND-RECLAMATION NETWORKS AND ITS COMPONENT PARTS

The scientific article examines the complex process of state registration of rights to land-reclamation networks and its components in the aspect of introduced legislative changes.

It is noted about the allocation of agricultural lands, the reorganization of collective agricultural enterprises, which led to an increase in the number of water users, changes in the structure of reclamation networks. Therefore, intra-household reclamation networks were left without an owner.

The reasons for the adoption of the Law of Ukraine “On Water User Organizations and Stimulation of Hydrotechnical Land Reclamation” dated February 17, 2022 No. 2079-IX, which contains a number of amendments aimed at regulating the legal position of water user organizations, issues of state registration, state registration of rights to reclamation networks and its components, are indicated.

The following stages of acquisition of rights to the land-reclamation network by water user organizations are distinguished: 1) definition of the service territory at the stage of creation of the water user organization; 2) inventory of the reclamation network and its components, entering information into the State Land Cadastre; 3) free transfer of objects of the engineering infrastructure of land-reclamation systems to the ownership of the organization of water users, state registration of property rights.

Conclusions were made about the effectiveness of the introduced legislative changes. The updating of legislation in the field of land management provided an opportunity to carry out an inventory of reclamation networks and its parts. In the field of land cadastre management, it provided an opportunity to include information on reclamation networks and its constituent parts in the State Land Cadastre. The norms of the Law of Ukraine “On Water User Organizations and Stimulation of Hydrotechnical Land Reclamation” defined a specialized subject that has the right to acquire ownership of land-reclamation networks and their components with the corresponding infrastructure. As a result, a legal mechanism for acquiring rights to melioration networks and its constituent parts was created from the moment of determining the service territory of the water user organization to the state registration of property rights.

Key words: State Land Cadastre, State Register of Real Property Rights, State Registration of Rights, inventory, land-reclamation network, Organization of Water Users, component of reclamation network, service territory.

Надіслано до редколегії 07.12.2024

УДК 342.7

DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-59-63

Конарева Ганна Олегівна,

кандидат юридичних наук,

завідувач кафедри державно-правових дисциплін

та публічного управління факультету № 4

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3000-5737>

Чорна Марина Василівна,

доктор філософії в галузі права,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

та публічного управління факультету № 4

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3679-6130>

ПРИМУСОВЕ ВИДВОРЕННЯ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА В ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Статтю присвячено аналізу особливостей примусового видворення іноземців та осіб без громадянства в порядку адміністративного судочинства. Розглянуто поняття, правову природу й підстави примусового видворення іноземців та осіб без громадянства. Окрему увагу приділено судовій практиці розгляду справ про примусове видворення в порядку адміністративного судочинства. Щодо видворення визначено ключові принципи судового контролю за законністю таких рішень, необхідність дотримання прав людини, забезпечення права на перекладача та правову допомогу. Примусове видворення розглянуто в контексті забезпечення балансу між інтересами національної безпеки та необхідністю дотримання прав людини. Зроблено висновок, що процедура видворення повинна відповідати принципам законності, пропорційності та дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини.

Ключові слова: іноземець, особа без громадянства, примусове повернення, видворення, адміністративне судочинство.

Постановка проблеми. Міграція є однією з найбільш актуальних тем сучасного суспільства, яка набуває глобального характеру в умовах політичних, соціальних, економічних і екологічних викликів. У контексті глобалізації, збройних конфліктів, економічної нерівності та зміни клімату міжнародна та внутрішня міграція значно впливає на національні правові системи, міжнародні відносини, права людини, а також безпеку держав. Не всі мігранти мають правові підстави перебування на території України та відповідні документи, що може створювати корупційні ризики у сфері державного управління. Нелегальне перебування іноземців та осіб без громадянства на території України може створювати загрозу порушення безпеки та громадського порядку. Процедура видворення іноземців є важливим інструментом державної політики у сфері контролю за міграційними процесами й забезпечення національної безпеки. Видворення, як примусовий захід, застосову-

ється до іноземців або осіб без громадянства, які порушили законодавство України, загрожують громадському порядку чи національній безпеці або перебувають на території держави без законних підстав. Актуальність дослідження особливостей примусового видворення іноземців в адміністративному судочинстві обумовлена необхідністю знаходження балансу між інтересами держави щодо забезпечення національної безпеки та дотримання прав і свобод особи. Примусове видворення є серйозним втручанням у приватне життя людини, що охороняється Конституцією України та міжнародними договорами. Водночас держава має право вживати заходів щодо осіб, які порушують міграційне законодавство або становлять загрозу суспільству.

Метою статті є дослідження поняття та правової природи видворення, аналіз особливостей примусового видворення іноземців та осіб без громадянства в порядку адміністративного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правову природу видворення, процесуальний порядок і особливості розгляду справ щодо примусового видворення іноземців та осіб без громадянства в адміністративному судочинстві розглядали в своїх наукових працях Н. Демчик, В. Зуй, М. Сірант, Р. Гаврік, проте зазначені питання потребують подальшого наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Насамперед потрібно визначити поняття та правову природу видворення іноземців та осіб без громадянства. Енциклопедія сучасної України визначає видворення іноземців як різновид міжнародної практики, що застосовують стосовно іноземців у вигляді припису залишити країну впродовж певного строку [1].

Відповідно до пункту 2 Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства терміни «примусове повернення» та «примусове видворення» означають систему адміністративно-правових заходів, спрямованих на примушування іноземців, які незаконно перебувають в Україні, покинути територію України всупереч їх волі й бажанню [2].

Як вказує С. Д. Карнаушенко, примусове видворення на сьогодні є одним із найефективніших заходів, що сприяють міграційному порядку в країні, а також профілактиці вчинення злочинів та адміністративних правопорушень іноземними громадянами й особами без громадянства. Одним з основних завдань міграційної політики, що проводиться державою, є своєчасне припинення протиправних дій з боку іноземних громадян та осіб без громадянства, які в'їжджають, перебувають і виїжджають із території країни. Незалежно від терміну перебування іноземні громадяни, стаючи учасниками правових відносин, відповідно до законодавства України наділяються правами й обов'язками [3, с. 290].

Видворення – це адміністративний захід, який має профілактичний і запобіжний характер. Основними підставами для його застосування є порушення іноземцями законодавства України, зокрема міграційних правил, участь у діяльності, що загрожує державній безпеці, або вчинення інших правопорушень. Видворення може бути добровільним або примусовим. Добровільне видворення передбачає самостійний виїзд іноземця з країни у визначений термін, тоді як примусове видворення здійснюється за рішенням суду.

Як зазначає В. І. Палько, адміністративне видворення, виходячи з аналізу не тільки норм національного законодавства, а й враховуючи положення міжнародних норм, інколи застосовується з метою попередження можливих правопорушень і негативних наслідків для забезпечення національної безпеки держави, суспільства й окремих громадян. У цьому випадку можна говорити про адміністративне видворення іноземців і осіб без громадянства як про захід адміністративного попередження. Іноді примусове видворення іноземців та осіб без громадянства застосовується з метою припинення протиправної поведінки. Тут слід говорити про адміністративне видворення як про захід адміністративного припинення. У тих же випадках, коли основна мета застосування видворення іноземців і осіб без громадянства полягає у вихованні й покаранні особи, то потрібно вести мову про заходи адміністративного стягнення. Тобто залежно від підстав і цілей застосування адміністративного видворення іноземців і осіб без громадянства його можна віднести і до заходів попередження, і до заходів припинення, і до адміністративних стягнень [4, с. 88].

Відповідно до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», іноземці та особи без громадянства можуть бути примусово повернуті в країну походження або третю країну в таких випадках:

1. Порушення міграційного законодавства. Наприклад, перебування на території України без відповідних документів або після закінчення терміну дії дозволу на перебування. Незаконний перетин кордону або відмова залишити територію України після закінчення терміну легального перебування також є підставою для видворення.

2. Загроза національній безпеці або громадському порядку. Це стосується іноземців, які беруть участь у діяльності, що становить загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності або конституційному ладу України. До цієї категорії входять особи, причетні до тероризму, екстремізму або інших злочинів, що становлять загрозу суспільству.

3. Вчинення кримінального або адміністративного правопорушення. Іноземці, які порушили кримінальне або адміністративне законодавство України, можуть бути видворені після відбуття покарання або накладення адміністративного стягнення. Однак рішення про видворення в таких випадках має бути обґрунтованим і відповідати принципу пропорційності.

4. Порушення умов перебування або транзиту. Наприклад, якщо іноземець не дотримується встановлених правил проживання або використання візи для іншої мети, ніж було заявлено [5].

Примусове видворення іноземця чи особи без громадянства здійснюється на підставі рішення суду. Такі справи розглядаються в порядку адміністративного судочинства.

У постанові від 24.05.2023 у справі № 296/8455/22 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду вказує, що примусовому видворенню іноземця чи особи без громадянства передують дві обставини: 1) прийняття рішення відповідним компетентним органом про примусове видворення; 2) ухилення від виїзду після прийняття рішення про повернення або наявність обґрунтованих підстав вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилитиметься від виконання такого рішення [6].

Пунктом 4 Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства визначено підстави для подання позову про примусове видворення іноземців:

– невиконання іноземцем в установленний строк без поважних причин рішення про примусове повернення;

– наявність обґрунтованих підстав вважати, що іноземець ухилитиметься від виконання рішення про примусове повернення, крім випадків затримання іноземця за незаконне перетинання державного кордону України поза пунктами пропуску через державний кордон України та його передачі прикордонним органам суміжної держави;

– якщо іноземці, прийняті відповідно до міжнародного договору про реадмісію, не мають законних підстав для перебування на території України та якщо між Україною і країною громадянської належності чи країною попереднього постійного проживання таких осіб відсутній договір про реадмісію;

– якщо іноземець, стосовно якого прийнято рішення про скасування дозволу на імміграцію, не виїхав з України протягом місяця з дня отримання копії такого рішення, за винятком випадків, коли особа оскаржила рішення про скасування дозволу на імміграцію до суду, – до набрання рішенням суду законної сили [2].

Примусове видворення передбачає такі стадії:

- виявлення порушника;
- можливість поміщення його в пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території України;
- документальне оформлення примусового видворення;

- подальше супроводження іноземця до пункту пропуску через державний кордон України чи до країни походження.

З аналізу судової практики розгляду справ щодо затримання іноземців або осіб без громадянства, примусового повернення, видворення та реадмісії можна зробити висновок про такі позиції Верховного Суду:

- нормами чинного законодавства не передбачена вимога зазначення судом конкретної країни, до якої має бути видворена особа;

- право іноземця на перекладача закріплено в пункті 1 статті 5 Декларації про права людини стосовно осіб, що не є громадянами країни, у якій проживають, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 1985 року на виконання Міжнародних пактів про права людини, що ратифіковані Україною. У пункті 2 статті 5 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод також визначено, що кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього. Верховний Суд зауважив, що дотримання права іноземця на перекладача в разі прийняття суб'єктом владних повноважень рішень стосовно нього є достатньою і необхідною правовою підставою вважати, що він обізнаний із його змістом і сутністю, а отже, знає або повинен знати про втручання у його права;

- рішення про примусове повернення особи з України в країну походження в разі наявності в такої особи дітей має прийматися з урахуванням інтересів дітей, як це визначено вимогами Конвенції про права дітей і Законом України «Про охорону дитинства» [7].

Процес видворення передбачає кілька етапів: встановлення факту порушення законодавства, ухвалення відповідного рішення, надання іноземцю можливості оскаржити це рішення та, власне, реалізація процедури видворення. Важливо підкреслити, що на всіх етапах потрібно дотримуватися прав людини, зокрема права на справедливий судовий розгляд і права на захист. Іноземці, щодо яких ухвалено рішення про видворення, мають право на правову допомогу, а також можуть оскаржити це рішення в суді.

Однією з ключових ознак правової природи процедури видворення є її індивідуальний характер. Рішення про видворення не може прийматися колективно або без належного розгляду обставин конкретної справи. Міграційні органи та суди повинні враховувати такі фактори, як тривалість перебування іноземця на території України, наявність у нього сімейних або трудових зв'язків, а також можливі наслідки видворення для його життя та здоров'я. Особливу увагу слід приділяти питанням видворення осіб, які потребують міжнародного захисту, оскільки їх повернення до країни походження може становити загрозу їхньому життю.

Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держава зобов'язана гарантувати, що процедура видворення не суперечить принципу недискримінації та не створює ризику катувань або нелюдського поводження для іноземця в країні повернення. Зобов'язання України як учасника Євро-

пейської конвенції з прав людини потребують від національних судів урахування практики ЄСПЛ у справах про примусове видворення. Особливу увагу слід звертати на справи, у яких ЄСПЛ підкреслює недопустимість видворення, якщо це суперечить статтям 3 (заборона катувань) і 8 (право на приватне та сімейне життя) Конвенції. Ця практика зобов'язує українські адміністративні суди під час розгляду справ про видворення детально досліджувати всі обставини, що можуть мати значення для справи, зокрема:

- тривалість перебування іноземця в Україні;
- наявність сімейних зв'язків;
- ризики, з якими особа може зіткнутися в країні повернення.

Видворення іноземців не повинно бути свавільним і має відповідати принципам необхідності та пропорційності. Кожне рішення повинно бути обґрунтованим, а іноземцю слід надати можливість для його оскарження. Недотримання цих вимог може призвести до порушення міжнародних зобов'язань України та негативних наслідків для її репутації на міжнародній арені.

Таким чином, примусове видворення іноземців – це складний механізм, що потребує балансу між інтересами національної безпеки й необхідністю дотримання прав людини. Ефективне та правомірне застосування процедури видворення сприяє забезпеченню правопорядку в країні та виконанню міжнародних стандартів у сфері міграції.

Висновки. Примусове видворення іноземців та осіб без громадянства є специфічним адміністративно-правовим заходом, який спрямований на захист публічного порядку, національної безпеки й дотримання міграційного законодавства. Видворення має профілактичний, запобіжний і за певних обставин каральний характер, залежно від мети його застосування. Залежно від підстав і цілей застосування адміністративного видворення іноземців та осіб без громадянства, його можна віднести і до заходів попередження, і до заходів припинення, і до адміністративних стягнень. Підставами для видворення є порушення міграційного законодавства, участь у діяльності, що становить загрозу національній безпеці, та вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень. Видворення має індивідуальний характер і потребує ретельного аналізу обставин конкретної справи, як-от тривалість перебування в країні, сімейні зв'язки та ризики, з якими може зіткнутися особа в країні повернення.

Процедура видворення повинна бути побудована на основі принципів верховенства права, необхідності та пропорційності. Важливо забезпечити права іноземця на справедливий судовий розгляд, правову допомогу, доступ до перекладача, оскарження рішення про видворення. Недотримання цих процедурних гарантій може призвести до визнання рішень про видворення незаконними, зокрема й у Європейському суді з прав людини.

За результатами аналізу судової практики розгляду справ про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства можна зробити висновок про наявність недоліків у цій сфері правозастосовчої діяльності, які в кінцевому підсумку позначаються на загальному рівні захищеності прав іноземців та осіб без громадянства. Суди мають враховувати дотримання інтересів дітей, а також забезпечення права на перекладача та правову допомогу. Судові справи про примусове видворення повинні розглядатися з урахуванням обставин конкретної справи для запобігання порушень принципів недискримінації, необхідності та пропорційності.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що примусове видворення іноземців є необхідним інструментом міграційної політики, що поєднує захист національної безпеки з дотриманням міжнародних стан-

дартів у сфері прав людини. Ефективне та справедливе правозастосування цієї процедури є важливим як для внутрішньої стабільності держави, так і для забезпечення її позитивного іміджу на міжнародній арені.

Список використаних джерел

1. Видворення іноземця. Л. В. Губерський. *Енциклопедія сучасної України*. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. URL: <https://esu.com.ua/article-33947>.
2. Про затвердження Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства : наказ Міністерства внутрішніх справ України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України від 23.04.2012 № 353/271/150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-12#Text>.
3. Карнаушенко С. Д. Адміністративне судочинство щодо примусового видворення іноземців. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 288–292.
4. Палько В. І. Актуальні проблеми видворення у системі заходів адміністративного примусу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1 (42). С. 86–90.
5. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>.
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 24.05.2023 у справі № 296/8455/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111078219>.
7. Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справах з приводу затримання іноземців або осіб без громадянства, примусового повернення, видворення та реадмісії. Рішення, внесені до ЄДРСР, за січень 2018 р. – жовтень 2021 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1242994/>.

References

1. Huberskyi, L.V. (2005). Vydvorennia inozemtsia [Expulsion of a foreigner]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Redkol.: I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskiy, M.H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-33947> [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Instruksii pro prymusove povnennia i prymusove vydvorennia z Ukrainy inozemtsiv ta osib bez hromadianstva [On the approval of the Instruction on forced return and forced expulsion from Ukraine of foreigners and stateless persons]: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 23.04.2012 № 353/271/150 (2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-12#Text> [in Ukrainian].
3. Karnaushenko, S.D. (2023). Administratyvne sudochynstvo shchodo prymusovoho vydvorennia inozemtsiv [Administrative proceedings regarding forced deportation of foreigners]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 3, 288–292 [in Ukrainian].
4. Palko, V.I. (2022). Aktualni problemy vydvorennia u systemi zakhodiv administratyvnoho prymusu [Actual problems of expulsion in the system of administrative coercion measures]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 1 (42), 86–90 [in Ukrainian].
5. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva [About the legal status of foreigners and stateless persons]: Zakon Ukrainy vid 22.09.2011 № 3773-VI (2011). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> [in Ukrainian].
6. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 24.05.2023 u spravi № 296/8455/22 [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Administrative Court dated 05/24/2023 in case No. 296/8455/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111078219> [in Ukrainian].
7. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu u spravakh z pryvodu zatyrmannia inozemtsiv abo osib bez hromadianstva, prymusovoho povnennia, vydvorennia ta readmisii. Rishennia, vneseni do YEDRSR, za sichen 2018 r. – zhovten 2021 r. [Review of the judicial practice of the Administrative Court of Cassation as part of the Supreme Court in cases involving the detention of foreigners or stateless persons, forced return, deportation and readmission. Decisions submitted to the USSR for January 2018 – October 2021]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1242994/> [in Ukrainian].

Konarieva Hanna,

Candidate of Legal,

Head of the Department of State and Legal Disciplines and Public Administration

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3000-5737>

Chorna Maryna,

PhD in Law,

Associate Professor at the Department of State and Legal Disciplines and Public Administration

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3679-6130>

FORCED DEPORTATION OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

The article examines the specifics of the forced deportation of foreigners and stateless persons within administrative procedures. It explores the concept, legal nature, and grounds for the forced deportation of such individuals. Deportation serves a preventive, deterrent, and, in certain cases, punitive function, depending on its purpose. Depending on the grounds and objectives of administrative deportation, it can be considered as a preventive measure, a means of termination, or an administrative sanction. As an individualized measure, deportation requires a thorough assessment of the specific circumstances of each case, including the duration of stay in the country, family ties, and potential risks the person may face upon return.

Special attention is given to judicial practice in handling cases of forced deportation within administrative procedures. The article highlights key principles of judicial oversight regarding the legality of such decisions, the necessity of upholding human rights, and the importance of ensuring access to interpreters and legal assistance. Ukrainian courts are required to consider the rulings of the European Court of Human Rights in cases of forced deportation. Forced deportation is analyzed in the context of balancing national security interests with the obligation to respect human rights. The study concludes that deportation procedures must adhere to the principles of legality, proportionality, and compliance with international human rights standards. The effective and lawful implementation of deportation procedures helps maintain public order and ensures compliance with international migration standards.

Key words: *foreigner, stateless person, forced return, deportation, administrative proceedings.*

Надіслано до редколегії 05.12.2024

Онопрієнко Станіслав Григорович,

кандидат юридичних наук,

асистент проєкту

(Центр підтримки переселенців Євразія,

Програма прийому біженців у Сполучених Штатах Америки)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5524-1798>

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ОРГАНІВ ВРЯДУВАННЯ (ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА)

У статті на основі узагальнення та аналізу досвіду Республіки Польща визначено основні напрями вдосконалення інформаційної безпеки внутрішнього аудиту органів врядування. З'ясовано, що внутрішній аудит містить різні види інформаційної діяльності (збирання, одержання, використання інформації), що сприяє виникненню в процесі його здійснення інформаційних ризиків. Окреслено вектори розвитку методології внутрішнього аудиту в Республіці Польща. З'ясовано особливості інформаційного складника внутрішнього аудиту органів врядування. На підставі аналізу підходів, що сформувалися в польській науковій думці та практиці, визначено пріоритетні напрями забезпечення інформаційної безпеки внутрішнього аудиту органів врядування.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційні ризики, внутрішній аудит, органи врядування, Республіка Польща.

Постановка проблеми. Кожне підприємство, установа, організація або орган влади (далі – організація) у своїй діяльності стикається з впливом негативних факторів, до яких належать неефективна робота персоналу, нераціональне витрачання ресурсів, розкрадання коштів, порушення в технологічних процесах тощо. Такі порушення безпосередньо впливають на безпеку діяльності організації та може призвести до неможливості виконання ним своїх функцій. Для того щоб оперативно запобігти можливим негативним наслідкам наявних порушень, запроваджено систему внутрішнього аудиту. Внутрішній аудит дає змогу оперативно здійснювати перевірку, оцінювання та моніторинг відповідності й функціонування систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю, аналізує ситуації ризику й запобігання банкрутства; використовує ноу-хау для збільшення прибутку й ефективності нової технології, вживає інших заходів, що сприяють розвитку організації.

Водночас внутрішній аудит містить різні види інформаційної діяльності (збирання, одержання, використання інформації). Це сприяє виникненню в процесі здійснення внутрішнього аудиту певних інформаційних ризиків, які можуть негативно вплинути на діяльність організації. У період правового режиму воєнного стану в Україні такий негативний вплив може посилюватися, шкодячи системам національної, економічної, воєнної безпеки. Вказане підтверджує доцільність аналізу досвіду інших держав, які мають певні здобутки у сфері забезпечення інформаційної безпеки внутрішнього аудиту та зумовлює актуальність теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вдосконалення інформаційного складника внутрішнього аудиту в Республіці Польща розглядали в роботах таких учених, як Р. Бургемейстер, у працях якого визначено роль внутрішнього аудиту в розбудові систем

врядування, зокрема його інформаційного складника. Автором акцентовано на тому, що в межах функцій управління ризиками та контролю внутрішній аудит відіграє особливу роль, забезпечує незалежне та об'єктивне підтвердження достовірності інформації на всіх рівнях організації. Внутрішні аудитори не лише підтверджують дотримання правил або процедур, а й оцінюють відповідність дизайну, операційну ефективність, точність і прозорість звітності про результати внутрішнього контролю відповідно до профілю ризику та стратегії підприємства. Тому функція внутрішнього аудиту повинна посідати особливе місце в організації, забезпечуючи чітке розуміння місії, бачення, стратегії та довгострокових цілей [1, с. 5]. Додамо, що такий підхід дає змогу відійти від вузького розуміння внутрішнього аудиту як процедури, що застосовується виключно для суб'єктів підприємницької діяльності з метою збільшення їх прибутків, і використати всі переваги означеного виду аудиту для підвищення ефективності органів публічної влади.

П. Лагодскі розглядає внутрішній аудит як незалежну, об'єктивну діяльність із надання достовірної інформації та консультування, спрямовану на підвищення цінності організації та покращення її діяльності. Внутрішній аудит, на думку науковця, підтримує організацію в досягненні її цілей, систематично й послідовно підвищуючи ефективність управління. Запровадження принципів внутрішнього аудиту може слугувати своєрідним інформаційним запобіжником проти корпоративних зловживань [2, с. 387]. Нам уявляється дуже важливим такий напрям внутрішнього аудиту, як визначення ступеня досягнення цілей організації, а також акцентування уваги на проблемі підвищення ефективності управління.

Досить цікавим уявляється підхід Б. Камінської-Чубали до проблем забезпечення інформаційної безпеки,

що розглядається в системному зв'язку з проведенням зовнішнього та внутрішнього аудиту. Авторка обстоює переваги, розробку та використання моделі цілісного оцінювання стану інформаційної безпеки «10 на 10», яка містить 100 стандартів у 10 сферах інформаційної безпеки в організації як інструмента для вимірювання рівня безпеки [3]. Перевагою цього підходу, на нашу думку, є алгоритмізація визначення актуального стану інформаційної безпеки організації. Водночас визначення конкретних критеріїв оцінювання стану інформаційної безпеки потребує попередньої кропіткої аналітичної роботи, результати якої періодично мають переглядатися у зв'язку із суттєвими змінами умов функціонування організації (які для України в умовах правового режиму воєнного стану постійно супроводжують функціонування всіх юридичних осіб).

Однак слід указати на недостатність висвітлення проблем інформаційної безпеки внутрішнього аудиту системи врядування як у дослідженнях польських науковців, так і у вітчизняних дослідженнях. У сукупності ці фактори є підтвердженням актуальності теми цієї статті.

Мета статті – на основі узагальнення та аналізу досвіду Республіки Польща визначити основні напрями вдосконалення інформаційної безпеки внутрішнього аудиту органів врядування.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Міжнародним стандартом професійної практики внутрішнього аудиту останній розуміється як «незалежна, об'єктивна діяльність з надання впевненості та консультування, що має додавати вартості організації та покращувати її діяльність. Внутрішній аудит допомагає організації досягти поставлених цілей за допомогою систематичного, послідовного підходу до оцінки й підвищення ефективності процесів управління ризиками, контролю та корпоративного управління» [4].

Відповідно до методологічних підходів, що сформувався в Республіці Польща, внутрішній аудит здійснюють працівники організації, що перевіряється. Для того щоб процес оцінки був об'єктивним і незалежним, його повинні проводити співробітники з іншого відділу, ніж той, що перевіряється. Це забезпечує неупередженість і зменшує можливість конфлікту інтересів. Співробітники, відповідальні за аудит, мають знання про діяльність організації та її процеси, що допомагає їм глибоко ідентифікувати всі порушення. Аудитори перевіряють та оцінюють дотримання компанією норм, правил, стандартів і внутрішніх процедур. Це процес незалежної та об'єктивної оцінки, який допомагає керівництву вдосконалювати діяльність, виявляти ризики та управляти ними [5]. Це породжує комплекс вимог до інформаційних складників професійної компетентності внутрішніх аудиторів: по-перше, вони мають бути належно інформовані про діяльність структурних ланок підприємства, які перевіряють, включно з нормативно-правовим складником їх функціонування та типові порушення й помилки, які при цьому виникають. По-друге, їх діяльність має бути убезпечено від конфлікту інтересів, пов'язаних із недодержанням вимог професійної етики при поводженні з масивами інформації, поширення якої може негативно вплинути на імідж підприємства або його структурного підрозділу (однак це не стосується випадків виявлення за результатами внутрішнього аудиту кримінальних правопорушень).

Ми погоджуємося з думкою, що внутрішній аудит не тільки допомагає мінімізувати ризик невідповідно-

стей і порушень, а й захищає репутацію та імідж організації. Інформація та рекомендації, отримані під час внутрішнього аудиту, можуть бути використані для внесення змін і вдосконалень у функціонування організації, що сприяє підвищенню операційної ефективності та досягненню стратегічних цілей. Внутрішній аудит також спрямований на забезпечення прозорості організації завдяки незалежній оцінці та зворотного зв'язку щодо діяльності організації. Звіти та результати внутрішнього аудиту зазвичай представляють керівництву та іншим зацікавленим сторонам. Це сприяє більшій прозорості та уможливорює підзвітність керівництва за свої рішення й ефективне управління організацією [5].

Отже, внутрішній аудит сприяє підвищенню ефективності діяльності організації завдяки пошуку порушень фінансового законодавства, виявлення фактів нераціонального використання ресурсів підприємства, знаходження можливостей заощадження коштів. У масштабі діяльності органів врядування інформаційний складник внутрішнього аудиту дає змогу своєчасно отримувати відомості та дані про відхилення від заданих стратегічними документами параметрів, а також знаходити нові шляхи поставлених цілей. Слід погодитися з позицією Я. Пшибильської відносно того, що сучасний внутрішній аудит, зосереджений на перевірці ефективності діяльності суб'єкта господарювання, має допомагати керівництву. Окрім безпосереднього виявлення проблем, він дає змогу краще зрозуміти функціонування підрозділу [6, с. 48]. Детальні процедури внутрішнього аудиту охоплюють весь його процес, зокрема, планування аудиту та оцінки ризиків, інформування про його результати шляхом звітування, а також подальші дії, що містять оцінку виконання аудиторських рекомендацій. Це знайшло своє втілення в книгах та картах процедур внутрішнього аудиту, які затверджуються в Республіці Польща на місцевому рівні [7].

Аудитор базує свою роботу на оцінці ризику суттєвих помилок та ризиків у сферах діяльності підприємства та підпорядкованих йому незалежних структурних підрозділів, які підлягають внутрішньому аудиту. Ризик у польській доктрині внутрішнього аудиту розуміється як імовірність виникнення будь-якої події, дії або бездіяльності, яка може призвести до завдання шкоди активам або іміджу компанії та підпорядкованих їй відокремлених структурних підрозділів чи перешкоджати досягненню поставлених цілей і завдань [8]. М. Татой справедливо зауважує, що оцінка ризиків (визначення сфер ризику та їх аналіз) у діяльності суб'єкта сектору державних фінансів, яку виконує внутрішній аудитор, є непростим завданням. Воно вимагає хорошої предметної підготовки (кваліфікації) у сфері теорії внутрішнього аудиту, а також, і, можливо, насамперед, великого професійного досвіду, відповідних особистісних якостей, знання суб'єкта господарювання та володіння методами виявлення факторів і зон ризику, а також його аналізу [9, с. 285].

Слід сказати, що ризики діяльності підприємства або органу владу є різноплановими, і не всі з них пов'язані з питаннями інформаційної безпеки. Однак можна виокремити групу інформаційних ризиків, які можуть бути предметом внутрішнього аудиту. Їх ідентифікація потребує кропіткої підготовчої роботи, під час якої уявляється важливим визначити, у яких саме сферах діяльності організації такі інформаційні ризики виникають, а також ранжувати їх залежно від ступеня впливу на загальну ефективність суб'єкта. Цей процес вимагає і залежить від знань внутрішнього аудитора, розуміння

ім цілей, діяльності, організаційної структури офісу, а також підпорядкованих незалежних організаційних одиниць, сфери відповідальності окремих працівників чи від його інтуїції [10].

Розвиток інформаційних технологій сприяє широкому використанню автоматизованих методів оцінки ризиків у діяльності підприємств та органів публічного адміністрування, зокрема з використанням штучного інтелекту. Це дає змогу здійснювати частину процесів у внутрішній аудиторській діяльності дистанційно, що має значення в разі знаходження структурних підрозділів організації в різних географічних регіонах. Однак процес визначення інформаційних ризиків у діяльності органа врядування вимагає застосування креативних методів, які потребують застосовування здібностей людини.

Зауважимо, що застосування аудитором своєї інтуїції не має правового характеру й не може бути регламентовано методологією правової науки. Завданням правових досліджень, на нашу думку, має бути саме виокремлення інформаційних ризиків діяльності органа врядування, а також визначення серед них найбільш пріоритетних. Слід також додати, що в умовах повномасштабної збройної російської агресії проти України майже всі інформаційні ризики можуть розглядатися і в аспекті національної та воєнної безпеки, оскільки всі вразливості інформаційних та інформаційно-комунікаційних систем можуть бути використані противником. Прикладом такого використання слабких місць українських систем обміну відомостями та даними, утвореними в процесі функціонування органів врядування, стала кібератака на державні реєстри України в грудні 2024 року. З огляду на це важливість набуває виявлення помилок та ризиків на найраніших етапах внутрішнього аудиту, щоб недоліки у функціонуванні інформаційних та інформаційно-комунікаційних систем не накопичувалися, а своєчасно коригувалися.

Крім того, слід звернути увагу на визначення польськими дослідниками важливості зворотного зв'язку між аудитором та замовником. Оцінювання внутрішнього аудиту надає аудиторам інформацію про те, чи має їхня робота вимірювану цінність для одержувачів аудиторських послуг. Думки об'єктів аудиту та одержувачів звітів мають бути враховані в наступних аудитах [11, с. 339]. Використання зворотного зв'язку для

вдосконалення систем інформаційної безпеки містить низку дій, пов'язаних як із визначенням задоволеності керівництва органу врядування результатами аудиту, так і з визначенням задоволеності персоналу заходами вдосконалення функціонування їх підрозділів після проведення аудиту, а також установлення впливу здійснених змін на задоволеність і довіру з боку громадян, якщо йдеться про користування певними публічними послугами.

Отже, нині розвиток методології внутрішнього аудиту в Республіці Польща відбувається за двома основними векторами: 1) визначення технік та методів, що дадуть змогу своєчасно проводити ідентифікацію та оцінку наявних і ймовірних ризиків; 2) розробка дієвих методик та технологій, які допоможуть побудувати систему раннього попередження ризиків та оцінку ефективності діяльності організації. Для органів врядування важливими векторами розвитку внутрішнього аудиту є встановлення відповідності між їх цілями, місією, візією та спрямованістю практичної діяльності, а також визначення впливу реалізації певних стратегій, програм, планів на динаміку рівня довіри з боку громадян.

Висновки. На підставі аналізу підходів, що сформувалися в польській науковій думці та практиці, можна визначити пріоритетні напрями забезпечення інформаційної безпеки внутрішнього аудиту органів врядування. До них належать визначення відповідності цілей, місії та візії організації її практичній інформаційній діяльності; встановлення рівня врегульованості найбільш важливих аспектів інформаційних правовідносин на законодавчому, підзаконному та локальному рівні; визначення наступності в оцінюванні рівня інформаційної безпеки організації на підставі попередніх аудитів чи інших перевірок; виокремлення, структурування та ранжування інформаційних ризиків, які можуть утворювати вагомий небезпеку для діяльності організації та досягнення її цілей; додержання вимог інформаційного та цивільного законодавства відносно цифрових продуктів, особливо – вимог авторського права; забезпечення діяльності внутрішніх аудиторів від комплас-ризиків; динаміка рівня довіри до організації у зв'язку з виконанням нею вимог щодо транспарентності, доступу до публічної інформації та захисту персональних даних.

Список використаних джерел

1. Burgemejster S. Rola audytu wewnętrznego w budowaniu ładu. Warszawa: Instytut Audytorów Wewnętrznych IIA Polska, 2019. S. 5–13.
2. Łagodzki P. Audyt wewnętrzny : wybrane zagadnienia. *Internal Audit Selected Issues*. 2011. № 32. S. 387–395.
3. Kamińska-Czubala B. Efektywność wybranych metod ewaluacji bezpieczeństwa informacyjnego. *Bezpieczeństwo informacyjne w dyskursie naukowym* / pod redakcją naukową Hanny Batorowskiej i Emilii Musiał. Kraków : Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej. Instytut Bezpieczeństwa i Edukacji Obywatelskiej. Katedra Kultury Informacyjnej i Zarządzania Informacją, 2017. S. 54–68.
4. Definicja audytu wewnętrznego, Kodeks Etyki, Międzynarodowe standardy praktyki zawodowej audytu wewnętrznego, poradniki (2011), Stowarzyszenie Audytorów Wewnętrznych IIA Polska, Warszawa. URL: <https://www.iaa.org.pl/o-nas/dokumenty/>
5. Audyt wewnętrzny – cele, rodzaje i znaczenie audytu. Warszawa: Akademia Leona Koźmińskiego, 2023. URL: <https://www.kozminski.edu.pl/p/1/view/audyt-wewnetrny-cele-rodzaje-i-znaczenie-audyty>.
6. Przybylska J. Audyt wewnętrzny w sektorze publicznym (wyd. III), Warszawa: CeDeWu, 2023. 232 s.
7. Księga procedur audytu wewnętrznego: Załącznik do Zarządzenia Nr 51/2016 Burmistrza Miasta Gorlice z dnia 1 marca 2016 r. w sprawie wprowadzenia Księgi Procedur Audytu Wewnętrznego w Urzędzie Miejskim w Gorlicach. URL: [https://bip.malopolska.pl/e,pobierz,get.html?id=1388440#:~:text=Ksi%C4%99ga%20Procedur%20Audyty%20Wewn%C4%99trznego%20\(zwana,opis%20stosowanej%20metodyki%20audytu%20wewn%C4%99trznego](https://bip.malopolska.pl/e,pobierz,get.html?id=1388440#:~:text=Ksi%C4%99ga%20Procedur%20Audyty%20Wewn%C4%99trznego%20(zwana,opis%20stosowanej%20metodyki%20audytu%20wewn%C4%99trznego).
8. Karta audytu wewnętrznego miasta Luboń. Załącznik nr 1 do Zarządzenia nr 61/2014 Burmistrza Miasta Luboń z dnia 17.10.2014 roku. URL: https://archiwum-bip.lubon.pl/cms_inc/61_2014_Karta_audyty_wewn%C4%99trznego459c.doc?id=2823&dok_id=5780

9. Tator M. Ocena ryzyka na potrzeby audytu wewnętrznego jednostek sektora polskich finansów publicznych. *Zeszyty teoretyczne rachunkowości*. 2009. T. 53. № 109. S. 271–288.
10. Mazurek A., Piolunowicz M. Audyt wewnętrzny w sektorze publicznym w Polsce – Diagnoza i propozycje zmian. Wydawnictwo Fundacja FOR, Warszawa, 2008. 35 s.
11. Czerwiński K. Audyt wewnętrzny. Warszawa: InfoAudit Sp. z o.o., 2004. 450 s.

References

1. Burhemeyster, S. (2019). Rol' vnutrishn'oho audytu v rozbudovi ladu [The role of internal audit in building order]. Warshava: Instytut vnutrishnikh audytoriv IIA Pol'shcha, 5–13. [In Polish]
2. Lahodzki, P. (2011). Vnutrishniy audyt: vybrani pytannya [Internal audit: selected issues]. Vybrani pytannya vnutrishn'oho audytu [Internal Audit Selected Issues], 32: 387–395. [In Polish]
3. Kamins'ka-Chubala, B. (2017) Efektyvnist' obranykh metodiv otsinky informatsiynoyi bezpeky [Effectiveness of selected information security evaluation methods]. Informatsiyna bezpeka v naukovomu dyskursi [Information security in scientific discourse]/ za red. Hanny Batorovs'koyi ta Emiliyi Musyal. Krakiv: Pedagogichnyy universytet Krakova Komisiya narodnoyi osvity. Instytut bezpeky ta hromadyans'koyi osvity. Kafedra informatsiynoyi kul'tury ta informatsiynoho menedzhmentu, 54–68. [In Polish]
4. Vyznachennya vnutrishn'oho audytu [Definition of internal audit]. Kodeks etyky, Mizhnarodni standarty profesiiy-noyi praktyky vnutrishn'oho audytu, posibnyky (2011), Asotsiatsiya vnutrishnikh audytoriv IIA Pol'shcha, Warshava. URL: <https://www.iaa.org.pl/o-nas/dokumenty/> [In Polish]
5. Vnutrishniy audyt – tsili, vydy ta znachennya audytu [Internal audit – objectives, types and importance of audit] (2023). Warshava: Akademia Leona Koźmińskiego. URL: <https://www.kozminski.edu.pl/pl/review/audyt-wewnetrzny-cele-rodzaje-i-zdrowie-audytu>. [In Polish]
6. Przychybyl's'ka, YA. (2023). Vnutrishniy audyt u derzhavnomu sektori [Internal audit in the public sector] (3-ye vyd.), Warshava: CeDeWu, 232. [In Polish]
7. Knyha protsedur vnutrishn'oho audytu [Book of internal audit procedures] (2016): Dodatok do Rozporyadzhennya № 51/2016 mis'koho holovy Horlyts' vid 1 bereznya 2016 roku pro zaprovadzhennya Knyhy protsedur vnutrishn'oho audytu v mis'komu ofisi Horlyts'. URL: [https://bip.malopolska.pl/e,pobierz,get.html?id=1388440#:~:text=Ksi%C4%99ga%20Procedur%20Audytu%20Wewn%C4%99trznego%20\(nazwa, opys %20%20metodolohiya,%20vykorystana%20dlya%20vnutrishn'o-ho%C4%99audytu](https://bip.malopolska.pl/e,pobierz,get.html?id=1388440#:~:text=Ksi%C4%99ga%20Procedur%20Audytu%20Wewn%C4%99trznego%20(nazwa, opys %20%20metodolohiya,%20vykorystana%20dlya%20vnutrishn'o-ho%C4%99audytu). [In Polish]
8. Kartka vnutrishn'oho audytu m. Lyubon' [Internal audit card of the city of Luboń] (2014). Dodatok No1 do rozporyadzhennya Lyubons'koho mis'koho holovy No61/2014 vid 17.10.2014. URL: https://archiwum-bip.lubon.pl/cms_inc/61_2014_Karta_audytu_wewn%C4%99trznego459c.doc?id=2823&dok_id=5780 [In Polish]
9. Tator, M. (2009). Otsinka ryzykiv dlya tsiley vnutrishn'oho audytu pidrozdiliv sektoru derzhavnykh finansiv Pol'shchi [Risk assessment for the needs of internal audit of Polish public finance sector entities]. Zoshyty z teoretychnoho obliku [Theoretical accounting notebooks], 53, 109: 271–288 [In Polish]
10. Mazurek, A. (2008). Piolunovich M. Vnutrishniy audyt u derzhavnomu sektori v Pol'shchi – Diagnostyka ta propozyitsiyi shchodo zmin [Internal audit in the public sector in Poland – Diagnosis and proposals for changes]. Vydavnytstvo Fundacja FOR, Warshava, 35. [In Polish]
11. Czerwiński, K. (2004). Vnutrishniy audyt [Internal audit]. Warshava: InfoAudit, 450. [In Polish]

Onopriienko Stanislav,

Candidate of Legal Sciences,

Project Assistant

(RSC Eurasia, USRAP)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5524-1798>

INFORMATION SECURITY IN THE INTERNAL AUDIT OF GOVERNMENT BODIES (EXPERIENCE OF THE REPUBLIC OF POLAND)

The purpose of the article is to identify the main directions for improving information security in the internal audit of government bodies based on generalization and analysis of the experience of the Republic of Poland.

Internal audit has been found to include various types of information-related activities, including the collection, receipt, and use of information. This contributes to the emergence of certain information risks in the process of internal audit, which may adversely affect the activities of the organization. During the legal regime of martial law in Ukraine, such a negative impact may increase, causing damage to the systems of national, economic, and military security.

The development of the internal audit methodology in the Republic of Poland is currently substantiated to be progressing along two main vectors: 1) determination of techniques and methods that will allow timely identification and assessment of existing and probable risks; 2) development of effective methods and technologies that will allow building an early warning system of risks and assessing the effectiveness of the organization. For governance bodies, important vectors of internal audit development are to establish compliance between their goals, mission, vision, and focus of practical activities, as well as to determine the impact of the implementation of certain strategies, programs, and plans on the dynamics of the level of public trust.

The author identifies the priority areas of ensuring information security in the internal audit of government bodies based on the analysis of the approaches developed in Polish scientific thought and practice. These include the following: determining whether the goals, mission, and vision of the organization are consistent with its practical information activities; establishing the level of regulation of the most important aspects of information relations at the legislative, by-law, and local levels; determining the continuity in assessing the level of information security of the organization based on previous audits or other inspections; Identification, structuring, and ranking of information risks that may pose a significant threat to the organization's activities and achievement of its goals; compliance with the requirements of information and civil legislation in relation to digital products, especially copyright requirements; protecting the activities of internal auditors from compliance risks; dynamics of the level of trust in the organization in connection with its compliance with the requirements for transparency, access to public information and protection of personal data.

Key words: information security, information risks, internal audit, government bodies, Republic of Poland.

Надіслано до редколегії 19.12.2024

Цицюра Володимир Іванович,

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,

полковник юстиції, заступник начальника

Управління розвитку військової юстиції та взаємодії з правоохоронними органами

Головного управління військової юстиції Міністерства оборони України

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4201-7172>**ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ
ТА ЇХ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

В умовах тривалої дії в Україні правового режиму воєнного стану та постійної військової агресії з боку російської федерації науковці та правники України дедалі більше уваги приділяють урегулюванню суспільних відносин, які виникли та виникають в умовах війни. Питання заходів забезпечення правового режиму воєнного стану відіграють особливу роль у цьому питанні, враховуючи те, що зазначений правовий режим воєнного стану реалізується в практичній площині та відіграє особливу роль у забезпеченні національних інтересів держави. З огляду на що постає необхідність дослідити питання заходів забезпечення правового режиму воєнного стану та їх впливу на регулювання суспільних відносин у зазначеній сфері. Тривалий термін дії правового режиму воєнного стану в Україні, а також досвід проведення інтенсивних бойових дій, які тривають в Україні майже три роки, дає змогу дійти висновку, що питання заходів забезпечення правового режиму воєнного стану, їх видів та характеристики окремих заходів режиму стало однією з актуальних проблем сучасності.

Практична актуальність дослідження цього питання зумовлена також тим, що на сьогоднішній день завдяки практичному досвіду, якого Україна набула протягом останніх років в умовах воєнного стану та затяжного збройного конфлікту, можна більш глибоко та з теоретичної боку дослідити питання, пов'язані із заходами забезпечення правового режиму воєнного стану та проблемами їх реалізації в практичній площині.

За результатами дослідження на підставі розуміння поняття «правові заходи», а також наукових підходів до поняття «заходи забезпечення правового режиму воєнного стану», аналізу чинного законодавства наведено авторське визначення заходів забезпечення правового режиму воєнного стану, визначено їх види та проведено їх загальну характеристику. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити більшу увагу на дослідженні окремих видів заходів забезпечення правового режиму воєнного стану, що допоможе глибоко дослідити порушені питання та за необхідності врегулювати питання, пов'язані із заходами забезпечення правового режиму воєнного стану на законодавчому рівні.

Ключові слова: правові заходи, заходи забезпечення, правовий режим, воєнний стан, національна безпека, евакуація, комендантська година, військова адміністрація, мобілізація, реквізиція, військові формування.

Постановка проблеми. З початком військової агресії рф проти України активність правових досліджень питань правового режиму воєнного стану, зокрема заходів його забезпечення, значно підвищилася та не втрачає своєї важливості й актуальності, а також має вагомe значення для подальшого розвитку держави й суспільства загалом. Враховуючи актуальність зазначеної теми в умовах сьогодення, вимоги сучасної юридичної науки та введення в Україні воєнного стану, можна з упевненістю стверджувати, що дослідження порушеного питання є доцільним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд теми дослідження ґрунтується на працях фахівців вітчизняної науки у сфері адміністративного права, а також теорії держави та права. Проблеми, пов'язані з поняттям «захід», «правові заходи», «заходи забез-

печення правового режиму воєнного стану», знаходять своє відображення у працях вітчизняних учених, зокрема: О. Коба [2], З. Гонтар [3], Л. Кравченко [4]. Питання адміністративно-правового забезпечення реалізації заходів правового режиму воєнного стану знайшли своє відображення в дисертаційному дослідженні Д. Власенка [6]. В. Коваленко [8] розглядає питання банківської системи в умовах дії воєнного стану. Інформаційний простір та стратегічні комунікації в умовах гібридної війни досліджували О. Солдатенко [9], С. Корчунський [10]. Водночас залишаються невирішеними проблемні питання в частині розкриття визначення поняття «заходи забезпечення правового режиму воєнного стану», їх характеристика та важливості в умовах сьогодення під час військового вторгнення рф на територію України.

Мета дослідження – за допомогою використання методів наукового пізнання, опрацювання наукових праць, норм чинного законодавства та практики його застосування проаналізувати заходи забезпечення правового режиму воєнного стану, здійснити їх загальну характеристику, на основі чого надати авторське визначення заходів забезпечення правового режиму воєнного стану та схарактеризувати їх.

Виклад основного матеріалу. У тлумачних словниках української мови термін «захід» має багато значень, серед яких можна виокремити такі: 1) сукупність дій (засобів) для досягнення, здійснення чого-небудь; 2) задум, намір здійснити що-небудь [1].

Прийнятим з юридичного погляду вважаємо підхід до трактування категорії «заходи» через сукупність відповідних засобів, зокрема правових.

На нашу думку, правові заходи – це сукупність дій, процедур та інструментів, які застосовують для врегулювання суспільних відносин, що здійснюються, як правило, державні та місцеві органи на підставі закону та інших нормативно-правових актів з метою реалізації юридичних норм, захисту прав і законних інтересів осіб, зокрема забезпечення правопорядку. Зазначені заходи можуть бути різноманітними за своєю природою та охоплювати різні сфери суспільних відносин (цивільно-правові, кримінально-правові, адміністративно-правові тощо).

Якщо розглядати поняття заходів правового режиму воєнного стану, то в науковій літературі немає єдиного підходу стосовно цього питання. Зокрема, О. Коба, визначає їх як дії та рішення, які ухвалюють державні та місцеві органи для підтримки правопорядку, захисту територіальної цілісності й суверенітету в умовах дії воєнного стану, включно із запровадженням конкретних заходів правового режиму (евакуація, комендантська година, утворення військових адміністрацій) [2, с. 54]. Водночас З. Гонтар розглядає їх як сукупність спеціальних адміністративних та військових заходів, основним призначенням яких є підтримка стабільності державного управління та забезпечення національної оборони під час воєнних дій (загрози національній безпеці) [3, с. 170]. Згідно з позицією Л. Кравченко, заходи забезпечення правового режиму воєнного стану – це дії державних органів, зокрема й військового командування, спрямовані на захист національної безпеки в умовах воєнного конфлікту, включно із заходами пов'язаними з обмеженням прав та свобод громадян, проведенням мобілізації тощо [4, с. 8].

Перелік заходів правового режиму воєнного стану в Україні, які можуть вводитися та застосовуватися в умовах воєнного стану, врегульовано в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [5]. Цей закон визначає перелік заходів правового режиму воєнного стану, а також питання, пов'язані з порядком введення та скасування воєнного стану, перелік органів державної та місцевої влади, зокрема військового командування та військових адміністрацій, які мають право вводити відповідні заходи правового режиму, а також гарантії прав та свобод громадян, інтереси юридичних осіб.

Потрібно зазначити, що заходи правового режиму воєнного стану вводять виключно в умовах крайньої необхідності за рішенням визначених органів державної влади. Їх застосування має бути обґрунтованим, пропорційним і не перевищувати меж, необхідних для досягнення поставлених цілей, які визначені державою для забезпечення національної безпеки держави. Метою введення зазначених заходів є запобігання подальшим

виявам агресії та дестабілізації ситуації в країні, захисту територіальної цілісності й незалежності держави, створення нормальних умов для стабільної роботи критично важливих об'єктів, органів державної та місцевої влади, збереження й захист життя та здоров'я громадян, забезпечення їхніх основних прав та свобод.

Основними характеристиками заходів забезпечення правового режиму воєнного стану є: 1) тимчасовий характер, тобто зазначені заходи діють лише протягом періоду дії воєнного стану; 2) зазначені заходи вводяться спеціально для виконання конкретних завдань (підтримання правопорядку, відбиття агресії, захист національних інтересів) та пов'язані з введенням воєнного стану; 3) передбачають розширення повноважень органів влади та утворення нових (військових адміністрацій), що пов'язане з наданням ним додаткових повноважень для ефективного протистояння загрозам, що виникають у державі; 4) запровадження зазначених заходів, як правило, пов'язане з обмеженням прав і свобод громадян та законних інтересів юридичних осіб.

Заходи забезпечення правового режиму воєнного стану є різноманітними та охоплюють широкий спектр сфер суспільного життя. Зазначені заходи є спеціальними, тому що виходять за межі звичайного правового регулювання та вводяться виключно в умовах воєнного стану. Вони спрямовані на забезпечення національної безпеки, відсіч збройної агресії та спрямовані на захист населення й збереження територіальної цілісності держави.

Д. Власенко у своїй дисертаційній роботі класифікував основні види заходів забезпечення правового режиму воєнного стану за кількома критеріями. Він виокремлює обмежувальні, контрольні, оборонні та правоохоронні заходи й зазначає про їх вплив і важливість в умовах правового режиму воєнного стану [6].

Водночас аналіз вимог Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5] дозволяє заходи забезпечення правового режиму воєнного стану за сферою застосування поділити на:

1) військові заходи, що є одними з найважливіших складників правового режиму воєнного стану, метою введення яких є забезпечення обороноздатності держави, підтримання громадського порядку та захист населення.

До основних військових заходів належать: 1) мобілізація, яка передбачає як призов громадян на військову службу, так і переведення економіки держави на військові рейки. Мобілізація економіки передбачає переорієнтування підприємств на виробництво військової продукції, забезпечення безперебійного функціонування транспортної інфраструктури, а також упровадження спеціальних режимів роботи для критично важливих об'єктів економіки [7, с. 72]; 2) залучення військових формувань та використання військового транспорту до виконання завдань цивільної оборони; 3) реквізиція майна громадян і юридичних осіб для потреб оборони; 4) установа військових комендатур для забезпечення правопорядку та забезпечення діяльності в містах й інших населених пунктах; 5) створення військових адміністрацій як тимчасових органів в умовах воєнного стану для виконання функцій органів влади в районах, де ведуть бойові дії або є загроза нападу.

До військових заходів також можна зарахувати психологічну підтримку та реабілітацію військовослужбовців, зокрема й цивільних осіб. Так, організують програми психологічної допомоги для осіб,

які постраждали від бойових дій. Психологи та інші фахівці надають допомогу в подоланні травм, стресу й інших психологічних проблем, які пов'язані з веденням бойових дій;

2) економічні заходи мають на меті забезпечити стабільність економіки в умовах воєнного стану, мобілізувати ресурси для потреб оборони та мінімізувати соціальні наслідки.

До основних економічних заходів належать: 1) введення державного регулювання цін, щоб запобігти спекуляції та забезпечити доступність товарів для населення; 2) обмеження експорту та імпорту, тобто призупинення або обмеження експорту стратегічно важливих товарів й імпорту товарів, які необхідні для військових цілей; 3) організація державного оборонного замовлення та контроль за виробництвом, розподілом товарів, цінами на нерухомість; 4) запровадження трудової повинності працездатного населення до виконання робіт, пов'язаних з обороною держави; 5) обмеження банківської таємниці, тобто введення обмежень на зняття готівки, проведення валютних операцій тощо.

Окрема увага приділяється захисту фінансової системи країни, що пов'язані з упровадженням заходів для стабілізації національної валюти, протидії виведенню капіталу з країни, запобігання фінансовим спекуляціям тощо. При цьому банківська система, зокрема й центральний (національний) банк, координує свою роботу з урядом з метою забезпечення доступу громадян до банківських послуг [8, с. 219];

3) соціальні заходи – це заходи, які вживає держава для задоволення базових потреб населення (мінімальних соціальних гарантій) в складних умовах. Вони мають на меті зберегти життя та здоров'я людей, забезпечити їх основними потребами, а також підтримувати соціальну стабільність у країні. Основними соціальними заходами в умовах воєнного стану є: 1) гуманітарна допомога, яка передбачає надання продуктів харчування, медикаментів, одягу для населення, що постраждало внаслідок бойових дій; евакуація населення з небезпечних зон, зокрема примусова; тимчасове поселення та забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, евакуаційні заходи повинні бути організовані так, щоб максимально забезпечити безпеку населення та збереження їх майна; 2) забезпечення медичної допомоги, що передбачає евакуацію поранених та хворих; надання медичної допомоги в польових умовах та стаціонарах; забезпечення лікарень необхідними медикаментами та обладнаннями; 3) соціальний захист громадян, який передбачає виплату пенсій, соціальних допомог тощо; надання психологічної допомоги постраждалим; забезпечення доступу до освіти; 4) трудові відносини вміщують запровадження трудової повинності працездатного населення для виконання робіт, пов'язаних із забезпеченням оборони країни; гарантії збереження робочих місць для мобілізованих громадян; зміни умов праці та оплати праці;

4) інформаційні заходи під час воєнного стану набувають особливої важливості та спрямовані на забезпечення достовірності інформації, протидію дезінформації та захист інформаційної безпеки держави. Як правильно зазначив О. Солдатенко, контроль та регулювання інформаційного простору є важливим заходом держави, що містить контроль за діяльністю медіа, обмеження доступу до інформації, яке може становити загрозу територіальній цілісності держави [9, с. 138]. Зазначені заходи пов'язані із запровадженням держа-

вою військової цензури, тобто контролю за поширенням інформації; обмеженням доступу до інформації для запобігання розголошення державної таємниці; контроль за медіазасобами для поширення достовірної та офіційної інформації і недопущення дезінформації; створення єдиного інформаційного центру, який відповідатиме за поширення офіційної інформації та спростування фейків; захист інформаційних систем для підвищення рівня захисту державних інформаційних систем та критичної інфраструктури від кібератак.

В умовах воєнного стану підвищується ризик кібератак на критичну інфраструктуру країни, зокрема енергетичну систему, урядові структури, тому особлива увага приділяється також кібербезпеці. Для цього держава може запроваджувати додаткові заходи стосовно захисту інформаційних систем у державі, зокрема проводять додаткові навчання та здійснюють підготовку фахівців у цій галузі.

У період ведення активних бойових дій на території держави важливо підтримувати також моральний дух військових, зокрема й цивільного населення, для чого в державі запроваджують посилені заходи інформаційно-просвітницького характеру, а також додатково організовують культурно-масові заходи, спрямовані на підвищення патріотизму та формування у свідомості громадян позитивного ставлення до дій влади та військових;

5) адміністративні заходи є одним із ключових інструментів для забезпечення безпеки держави та її громадян. Вони спрямовані на швидку та ефективну організацію життя суспільства в умовах підвищеної загрози. Основними адміністративними заходами є заходи: 1) пов'язані з введенням комендантської години, яка встановлює час, протягом якого перебування на вулицях та в інших громадських місцях без спеціальних дозволів заборонено. Для посилення заходів безпеки здійснюють перевірку документів, встановлюють контрольно-пропускні пункти та обмежують доступ до певних територій. Збільшується кількість патрулів поліції, військових та представників інших правоохоронних органів; 2) введення особливого режиму роботи підприємств, установ, організацій; 3) організація та функціонування системи цивільної оборони, що передбачає підготовку населення до дій в умовах надзвичайних ситуацій, проведення навчань та тренувань, забезпечення засобами індивідуального захисту, а також створення мережі укриттів і сховищ; 4) спеціальні заходи щодо охорони державного кордону, які можуть передбачати посилення контролю на пропускних пунктах, патрулювання прикордонних територій та залучення додаткових сил і засобів для запобігання проникненню противника на територію держави; 5) контроль за дотриманням публічної безпеки й порядку, що може містити обмеження на проведення масових заходів, посилення патрулювання вулиць та інших громадських місць; 6) створення спеціальних оперативних штабів для забезпечення ефективної комунікації та координації дій між різними органами державної влади. Вони займаються розробленням і реалізацією планів реагування на надзвичайні ситуації, координацією діяльності військових, правоохоронних органів та інших структур; 7) планування постконфліктного відновлення держави, що передбачає підготовку до відбудови зруйнованої інфраструктури, відновлення економічної діяльності внаслідок впливу війни. Державні органи є відповідальними за розроблення програм реабілітації, реконструкції та розвитку, спрямованих на забезпечення стій-

кого миру та стабільності в постконфліктний період; 8) комплекс заходів, спрямованих на збереження довіри населення до уряду, що досягається через прозорість, підзвітність та ефективну комунікацію з населенням. При цьому державна влада повинна регулярно інформувати населення про ситуацію в країні, ухвалені рішення та заходи, що впроваджуються та важливо підтримувати відкритий діалог із громадськістю, враховувати її потреби й запити [10, с. 340];

6) судові заходи, які передбачають, що держава повинна гарантувати, щоб усі заходи, запроваджені під час воєнного стану, підлягали судовому контролю і могли бути оскаржені в судовому порядку. Крім того, ці заходи можуть передбачати запровадження воєнних трибуналів для розгляду справ, пов'язаних із воєнними злочинами та порушеннями правового режиму воєнного стану.

У світлі цих заходів введення воєнного стану є певним інструментом, який дає змогу державі ефективно реагувати на надзвичайні ситуації, що пов'язані з військовою агресією та загрозами національній безпеці, забезпечуючи необхідні умови для захисту держави та її громадян;

7) міжнародні заходи є важливим аспектом реалізації заходів забезпечення правового режиму воєнного стану. Вони полягають у тому, що органи державної влади повинні налагодити ефективну взаємодію з міжнародними партнерами та союзниками, що може містити дипломатичні зусилля для отримання міжнародної підтримки,

гуманітарної допомоги, військової та фінансової допомоги. Міжнародна співпраця також охоплює обмін розвідувальною інформацією, координацію зусиль у боротьбі з тероризмом й іншими глобальними загрозами.

На рівні міжнародного партнерства держава, незважаючи на війну, повинна продовжувати активно працювати над укладенням та виконанням міжнародних угод, що спрямовані на підтримку миру та безпеки [11, с. 195].

Висновок. Заходи забезпечення правового режиму воєнного стану, на наш погляд, слід розглядати як сукупність спеціальних (адміністративних, військових, економічних, соціальних, інформаційних, судових, міжнародних) заходів, які вводять тимчасово на всій території або в окремих її регіонах у період дії воєнного стану та, як правило, пов'язані з обмеженням прав і свобод громадян, законних інтересів юридичних осіб, які впроваджують державні та місцеві органи влади, зокрема створені тимчасово на період дії воєнного стану (військовими адміністраціями) з метою забезпечення національної безпеки, відбиття збройної агресії, підтримання правопорядку та захисту населення в умовах воєнного стану. Вони є комплексними, багатофакторними та охоплюють широкий спектр дій, орієнтовані для досягнення головної мети – забезпечення національної безпеки, збереження суверенітету, цілісності держави та добробуту її громадян, зокрема підтримку міжнародної співпраці, навіть в умовах правового режиму воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Захід. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Коба О. В. Заходи примусу під час військового стану, які може використовувати Національна гвардія України. Актуальні проблеми теорії та практики службово-бойової діяльності складових сектору безпеки та оборони в сучасних умовах: матеріали II Всеукр. наук. практ. конф. (м. Київ, 24 трав. 2024 р.). Київ : Київ. ін-т Нац. гвардії України, 2024. С. 53–55.
3. Гонтар З. Г., Купчак М. Я., Харчук А. І. Адміністративне право : навч. посіб. Львів : СПОЛОМ, 2019. 172 с.
4. Кравченко Л. О., Нікітюк Т. А., Лукичов В. Л., Арнаутова В. В. Взаємодія Збройних сил України з громадянським суспільством: довідник / за заг. ред. Л. О. Кравченко. Київ, 2021. 48 с.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 27.11.2024)
6. Власенко Д. А. Адміністративно-правове забезпечення реалізації заходів правового режиму воєнного стану : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2024. 23 с.
7. Оцінка проблем і можливостей забезпечення промисловості робочою силою в умовах воєнного стану та повоєнної розбудови України: наукова доповідь / О. Ф. Новікова, Ю. С. Залознова, В. П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2024. 108 с.
8. Розвиток банківської системи в умовах формування нової архітектури фінансового ринку / за ред. В. В. Коваленко. Одеса : Атлант, 2022. 765 с.
9. Солдатенко О. Інформаційний простір у мережі інтернет: правове регулювання та контроль. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 5. С. 134–140.
10. Корсунський С. В. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця : монографія. Київ : НА СБ України, 2018. 517 с.
11. Теорія міжнародного права : навч.-метод. посіб. / за ред. зав. кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон : Гельветика, 2020. 224 с.

References

1. Busel, V. (2005). *Zakhid [West]. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy*. Kyiv ; Irpin : VTF “Perun”. 1728 s. [in Ukrainian]
2. Koba, O. V. (2024). *Zakhody prymusu pid chas viiskovoho stanu, yaki mozhe vykorystovuvaty Natsionalna hvardiia Ukrainy [Coercive measures during martial law that may be used by the National Guard of Ukraine]. Aktualni problemy teorii ta praktyky sluzhbovo-boiovoi diialnosti skladovykh sektoru bezpeky ta oborony v suchasnykh umovakh: materialy II Vseukr. nauk. prakt. konf.* Kyiv. in-t Nats. hvardii Ukrainy. S. 53–55. [in Ukrainian]
3. Hontar, Z. H. (2019). *Administrativne pravo : navch. posib. [Administrative law: education. manual]*. Lviv : SPOLOM. 172 s. [in Ukrainian]

4. Kravchenko, L. O. (2021). *Vzaiemodiiia Zbroinykh syl Ukrainy z hromadianskym suspilstvom: dovidnyk [Interaction of the Armed Forces of Ukraine with civil society: a guide]*. Kyiv. 48 s. [in Ukrainian]
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2015). Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [About the legal regime of martial law] vid 12.05.2015 r. №389-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian]
6. Vlasenko, D. A. (2024). Administratyvno-pravove zabezpechennia realizatsii zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Administrative and legal support for the implementation of the measures of the legal regime of martial law]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkiv. 23 s. [in Ukrainian]
7. Novikova, O. F. (2024). *Otsinka problem i mozhlyvostei zabezpechennia promyslovosti robochoiu syloiu v umovakh voiennoho stanu ta povoiennoi rozbudovy Ukrainy: naukova dopovid [Assessment of the problems and opportunities of providing industry with labor force in the conditions of martial law and post-war development of Ukraine]*. NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. Kyiv. 108 s. [in Ukrainian]
8. Kovalenko, V. V. (2022). *Rozvytok bankivskoi systemy v umovakh formuvannia novoi arkhitektury finansovoho rynku [The development of the banking system in the conditions of the formation of a new architecture of the financial market]*. Odesa : Atlant. 765 s. [in Ukrainian]
9. Soldatenko, O. (2018). Informatsiinyi prostir u merezhi internet: pravove rehuliuвання ta kontrol. [Information space on the Internet: legal regulation and control]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 5. S. 134–140 [in Ukrainian]
10. Korsunskyi, S. V. (2018). *Stratehichni komunikatsii v umovakh hibrydnoi viiny: pohliad vid volontera do naukovtsia [Strategic Communications in Hybrid Warfare: A Volunteer-to-Scientist View]*. Kyiv : NA SB Ukrainy. 517 s. [in Ukrainian]
11. Bihniak, O. V. (2020). *Teoriia mizhnarodnoho prava : navch.-metod. posib. [Theory of international law: teaching method. manual]*. Kherson : Helvetyka. 224 s. [in Ukrainian]

Tsytsiura Volodymyr,

Colonel of Justice, Candidate of Legal Sciences,

Honored Lawyer of Ukraine,

Deputy Head of the Department for the Development of Military Justice and Cooperation

with Law Enforcement Bodies of the Main Department of Military Justice

of the Ministry of Defense of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4201-7172>

MEASURES OF SECURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW AND THEIR GENERAL CHARACTERISTICS

Given the prolonged martial law regime in Ukraine and the constant military aggression by the Russian Federation, Ukrainian scholars and lawyers are increasingly paying attention to the regulation of social relations which have arisen and are arising in the context of war. The issues of measures of securing the legal regime of martial law play a special role in this regard, given that the said legal regime of martial law is implemented in practice and plays a special role in ensuring the national interests of the state. In this regard, there is a need to study the issue of measures of securing the legal regime of martial law and their impact on the regulation of public relations in this area. Given the long duration of the legal regime of martial law in Ukraine, as well as the experience of intensive hostilities which have been going on in Ukraine for almost three years, we can conclude that the issue of measures of securing the legal regime of martial law, their types and characteristics of certain measures of the regime has become one of the most pressing issues of our time.

The practical relevance of the study of this issue is also due to the fact that today, thanks to the practical experience gained by Ukraine in recent years under martial law and protracted armed conflict, it is possible to study in more depth and from a theoretical point of view the issues related to the measures of securing the legal regime of martial law and the problems of their practical implementation.

Based on the results of the study, and on the understanding of the concept of “legal measures”, as well as scientific approaches to the concept of “measures of securing the legal regime of martial law”, and on the analysis of current legislation, the author provides the author's own definition of measures of securing the legal regime of martial law, identifies their types and provides their general characteristics. In further research, it is proposed to focus more attention on the study of certain types of measures of securing the legal regime of martial law, which will help to deeply investigate the issues raised and, if necessary, to regulate the issues related to the measures of securing the legal regime of martial law at the legislative level.

Key words: legal measures, security measures, legal regime, martial law, national security, evacuation, curfew, military administration, mobilization, requisition, military formations.

Надіслано до редколегії 13.12.2024

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.13

DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-74-78

Амеліна Анна Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального судочинства та аналітичної діяльності

(Державний податковий університет, м. Ірпінь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7148-3586>

Бубнова Анастасія Станіславівна,

здобувач вищої освіти

(Державний податковий університет, м. Ірпінь)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6861-1591>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗБИРАННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ ДОКУМЕНТІВ ЯК ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У процесі дослідження окреслено проблемні питання збирання й використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні.

Визначено, що в сучасному кримінальному процесі документи посідають важливе місце серед джерел доказів. Їх використання дає змогу встановити факти, які мають значення для вирішення справи, а також сприяє розкриттю обставин правопорушень. Окреслено критерії розмежування понять «документи як джерела доказів» і «документи як речові докази». Наголошено, що в кримінальному провадженні найбільш поширені документи як джерела доказів мають письмову форму. Висвітлено, що в процесі дослідження встановлено, що в правозастосовній діяльності широко використовують електронну форму документів, яку застосовують під час вчинення різних злочинів із використанням комп'ютерів, систем і мереж тощо. У підсумку зазначено, що проблемні питання збирання й використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні визначаються низкою факторів, включно з технічними, правовими та етичними відтінками.

Ключові слова: докази, документ, проблеми, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. У сучасному кримінальному процесі документи посідають важливе місце серед джерел доказів. Їх використання дає змогу встановити факти, які мають значення для вирішення справи, а також сприяє розкриттю обставин правопорушень. Однак процес збору, перевірки та використання документів у кримінальному провадженні супроводжується низкою складних питань, що стосуються їх достовірності, допустимості, законності отримання та належної оцінки в суді.

Завдання полягає не лише у визначенні документів як доказів, а й у забезпеченні їх належної автентичності та правомірності використання. Недотримання вимог законодавства при зборі чи обробці документів може призвести до їх визнання недопустимими в суді, що знижує ефективність доказування й ставить під загрозу правомірність вирішення справи. Тому вивчення проблемних аспектів використання документів у кримінальному провадженні є важливим як для теоретичної юриспруденції, так і для практики правозастосування.

Частини 2 і 3 статті 93 КПК України містять детальний перелік об'єктів витребування, до яких належать: речі, документи, відомості, висновки експертів, результати ревізій та акти перевірок. Деякі науковці справедливо зазначають, що терміни «відомості», «висновки експертів», «висновки ревізій та акти перевірок» фактично вміщуються в поняття «документ», тому потреба в їх окремому зазначенні в нормі частини 3 статті 93 КПК України є надлишковою [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми роками тема використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні привертає значну увагу як у наукових колах, так і серед практиків. Серед яких: А. В. Крушеницький, А. М. Удод [2], В. С. Сезонов А. В. Піддубна [3] та інші.

Мета статті – проаналізувати та виявити основні проблеми, що виникають під час збирання, оформлення й використання документів як доказів у кримінальних справах.

Виклад основного матеріалу. Розмежовуючи поняття «документи як джерела доказів» і «документи як речові докази», варто зазначити кілька критеріїв. Документ як речовий доказ є унікальним, оскільки зміни, що сталися з ним, пов'язані з кримінальним правопорушенням, і сліди в ньому є неповторними. Важливі не лише зміст документа, а й зовнішній вигляд, місце та час виявлення, а також матеріальна основа, форма та індивідуальні ознаки автора. Документ як джерело доказів є замінним, оскільки його можна копіювати чи дублювати без втрати доказового значення. Важливим є зміст документа, а форма має допоміжне значення [3, с. 112].

У кримінальному провадженні документи можуть бути використані як джерела доказів лише за умови дотримання вимог кримінального процесуального законодавства, а також за наявності належності та допустимості. Згідно зі статтею 85 КПК України, належність документа як самостійного доказу полягає в тому, що він містить відомості, які прямо чи опосередковано підтверджують наявність або відсутність обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному процесі, а також інші факти, які мають значення для провадження. Крім того, документ має підтверджувати достовірність або недостовірність інформації, а також можливість чи неможливість використання інших доказів [1]. Тобто належність документа як доказу визначається його здатністю встановлювати обставини, що мають значення для кримінального провадження. Допустимість документа регулюється процесуальним законодавством і містить два основні принципи: отримання документа згідно із ч. 1 ст. 86 КПК України та заборону на використання недопустимих доказів. Допустимий документ має бути отриманий належним суб'єктом у встановленому законодавством порядку. Недопустимий документ не може бути використаний для ухвалення процесуальних рішень або посилання на нього судом, якщо він отриманий унаслідок порушення прав людини або законодавства України [3, с. 114].

За результатами дослідження процесуальних норм щодо належності та допустимості доказів можна зробити висновок, що документ є джерелом доказів, якщо він відповідає кільком вимогам: містити інформацію, що має значення для кримінального провадження, вказує, як потрапив до матеріалів справи, та в ньому дотримані необхідні реквізити. Якщо документ викликає сумніви щодо достовірності, учасники судового процесу можуть просити суд вилучити його як доказ або

призначити експертизу. Не всі документи можуть бути визнані доказами, і навіть якщо їх використовує сторона обвинувачення, суд може не визнати їх належними чи допустимими. Документ має бути достовірним, тобто правильно відображати обставини, та достатнім, тобто підтверджувати всі обставини правопорушення. Закон також вимагає, щоб сторони надавали суду оригінали документів або їх електронні відображення, надаючи право подавати витяги або узагальнення, якщо повний документ незручний для дослідження. Дублікат документа або копії з інформаційних систем, виготовлені слідчим чи прокурором, визнаються оригіналом [3, с. 114].

Згідно із ч. 5 ст. 99 КПК України, для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості, якщо: 1) оригінал документа втрачений або знищений (окрім випадків, коли це сталося з вини потерпілого чи сторони, яка його надала); 2) оригінал неможливо отримати через доступні правові процедури; 3) оригінал перебуває у володінні однієї зі сторін і не надається на запит іншої сторони. Відповідно до ч. 2 ст. 99 КПК України, до документів як джерел доказів можуть належати: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації, зокрема електронні; 2) матеріали, отримані внаслідок заходів, передбачених міжнародними договорами, що ратифіковані Верховною Радою України; 3) протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких зафіксовано ці дії; 4) висновки ревізій та акти перевірок. За способом фіксації документи можуть бути письмові, графічні, фотодокументи, кінодокументи, відео- та звукозаписи [4, с. 184–190].

У кримінальному провадженні основними джерелами доказів є документи, переважно в письмовій формі. Це найбільш поширений спосіб фіксації інформації, яку подають та сприймають як службові особи, так й інші учасники процесу, без потреби в технічних засобах. Однак документи можуть містити не тільки письмові дані, а й інформацію в інших формах. Так, у правозастосуванні набули широкого поширення електронні документи, зокрема у випадках злочинів, пов'язаних із використанням комп'ютерних технологій, систем і мереж. У сучасному кримінальному процесі окремі норми, що регулюють використання електронних джерел доказів, уже закріплені на законодавчому рівні. Однак попри це рівень правового регулювання та наукове опрацювання питань, пов'язаних із виявленням, фіксацією, перевіркою та оцінкою електронних доказів, ще не відповідають вимогам практики [3, с. 115].

Ми поділяємо думку А. В. Коваленка [5, с. 240], однак вважаємо, що потребує перегляду положення, закріплене в частині 1 статті 99 КПК України щодо належності електронного документа до конкретного матеріального носія інформації. Згідно з таким підходом, документом у процесуальному значенні вважається не окремий електронний файл, що містить відомості, важливі для кримінального провадження, а фізичний носій, на якому зберігається цей файл. Ба більше, сучасні носії електронної інформації можуть містити численні файли різних форматів і розмірів, і тільки частина з них може бути релевантною для конкретного кримінального провадження. Це положення також спричиняє певні труднощі на практиці, коли необхідно вилучити інформацію з віддалених носіїв, доступ до яких вимагає спеціальних технічних знань та відповідного обладнання, що є значним недоліком у розробці методик розслідування. Зазначені питання

є лише частковими прикладами проблем, з якими стикаються правоохоронці під час роботи з електронними документами та інформацією в кримінальному провадженні, і ми підтримуємо цю думку. Однак уважаємо важливим додати, що в умовах науково-технічного прогресу з'являтимуться не лише нові джерела електронної доказової інформації, а й нові категорії доказів, які потребуватимуть дослідження, класифікації, систематизації, а також законодавчого закріплення і впровадження в правозастосовну практику.

Доказування в кримінальному провадженні, відповідно до частини 2 статті 91 КПК України, передбачає процес збирання, належної фіксації, перевірки та оцінки доказів з метою встановлення обставин, які мають значення для конкретного провадження. Згідно зі статтею 93 КПК України, збирання документів як джерел доказів відбувається через такі способи: проведення слідчих (розшукових) дій, а також негласних слідчих (розшукових) заходів; витребування та отримання документів, відомостей, висновків експертів, актів перевірок від органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових осіб та фізичних осіб; подання документів учасниками провадження або іншими фізичними та юридичними особами за власною ініціативою; одержання інформації через міжнародне співробітництво в разі необхідності виконання дій на території іншої держави під час кримінального провадження; а також проведення інших процесуальних заходів, передбачених КПК України [3, с. 116].

Витребування та отримання доказів від органів влади, підприємств, установ, організацій та осіб є двома самостійними способами збирання доказів, що відрізняються за ініціативою та наполегливістю суб'єктів. Витребування здійснюється за ініціативою слідчого, дізнавача, прокурора або суду, а отримання можливе за ініціативою інших суб'єктів через добровільне надання матеріалів. Прийняття матеріалів як доказів є правом слідчого, дізнавача, прокурора та суду. Науковці мають різні погляди на тлумачення поняття «витребування». В. В. Вапнярчук вважає, що цей термін «узагальнює різні форми вимагання й відображає сутність способу збирання доказів, оскільки інформація збирається саме через витребування, а не вимогу щодо вчинення певних дій» [6, с. 104–107].

Процесуальний механізм оформлення витребування та отримання від органів влади, підприємств, установ, організацій і фізичних осіб речей, документів, відомостей та інших матеріалів є важливим для кримінального провадження та визнання їх належними доказами. Згідно зі ст. 103–105 та 108 КПК України, фіксація отримання таких матеріалів здійснюється у вигляді протоколу на стадії досудового розслідування та журналу судового засідання на етапі судового розгляду. Всі рішення органів досудового розслідування виносять у формі постанови (ст. 110 КПК України). Органи влади та інші суб'єкти зобов'язані виконувати законні вимоги слідчого або дізнавача. Ураховуючи ці вимоги, витребування повинно оформлятися постановою, яка є обов'язковою для виконання відповідними особами. Так, пропонуємо визначення «витребування» як письмовий запит учасників кримінального провадження та суду на надання матеріалів, що мають значення для справи [3, с. 117].

В. С. Сезонов та А. В. Піддубна відзначають, що дослідження правових й організаційних основ збирання, перевірки й оцінки документів як джерел доказів у кримінальному провадженні показує, що документ

як процесуальне джерело доказів – це матеріальний об'єкт, створений для зберігання інформації, зафіксованої письмовими знаками, звуками чи зображеннями, що може бути використана для встановлення фактів або обставин у кримінальній справі. Він має відповідати вимогам належності, допустимості, достовірності та достатності [3, с. 117]. Повністю погоджуємося з думкою В. С. Сезонова та А. В. Піддубної. Дійсно, документ у кримінальному провадженні є важливим процесуальним джерелом доказів, оскільки він фіксує інформацію, що може бути використана для підтвердження фактів чи обставин справи. Ключовими є такі вимоги до документа, як належність, допустимість, достовірність та достатність, оскільки саме ці критерії визначають його цінність як доказу в процесі розслідування та судового розгляду.

Електронним документом у процесуальному контексті пропонується вважати не тільки окремих електронний файл, а й фізичного носія, на якому цей файл зберігається. Для покращення процесу витребування документів слідчими, дізнавачами та прокурорами від органів влади, підприємств, установ та осіб пропонується внести зміни до кримінального процесуального законодавства. Зокрема, до частини 2 статті 93 КПК України рекомендується додати таку редакцію: «Сторона обвинувачення здійснює витребування документів шляхом надсилання постанови, що відповідає вимогам статті 110 КПК України. Після отримання постанови органи та особи зобов'язані протягом п'яти робочих днів надати запитовані документи, за винятком інформації з обмеженим доступом. Термін виконання може бути продовжено до десяти робочих днів за умови надання обґрунтованого письмового повідомлення. У процесі отримання доказів складають відповідний протокол. Невиконання постанови є підставою для подання клопотання про застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження» [3, с. 117].

Можемо стверджувати, що розв'язання проблем збирання та використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні є надзвичайно важливим аспектом сучасного кримінального процесу. Це питання набуває ще більшої актуальності в умовах швидкого розвитку інформаційних технологій, змін у законодавстві, а також у світлі постійних викликів у боротьбі з криміналітетом, зокрема транснаціональними злочинами, кіберзлочинністю, тероризмом тощо.

Висновки. Отже, проблемні питання збирання й використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні визначаються низкою факторів, включно з технічними, правовими та етичними відтінками. З одного боку, необхідно враховувати широкий спектр різноманітних документів та їх форматів, щоб забезпечити повноту й об'єктивність розслідування. З іншого боку, важливо дотримуватися принципів легітимності, конфіденційності та правової валідності при збиранні й використанні документів, щоб уникнути порушення прав осіб та забезпечити справедливий судовий процес.

В умовах сучасності розв'язання проблем збирання та використання документів як джерел доказів у кримінальному процесі є надзвичайно важливим завданням для забезпечення ефективності правосуддя. Враховуючи розвиток цифрових технологій та складність сучасних кримінальних справ, необхідно постійно вдосконалювати процедури збору, зберігання та оцінки документів, а також забезпечити належне регулювання цих процесів на рівні законодавства та практики.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 01.01.2024 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 05.02.2024 р.)
2. Крушеницький А. В., Удод А. М. Документи – джерела доказів як об’єкти витребування та отримання у кримінальному провадженні. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*, 2024. (2). С. 8–15.
3. Сезонов В. С., Піддубна А. В. Проблемні питання збирання і використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*, 2021. Том 32 (71), № 1. С. 111–119.
4. Слободзян А. Документ як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 184–190.
5. Коваленко А. В. Електронні докази в кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи використання. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 4 (84). С. 237–245.
6. Вапнярчук В. В. Щодо витребування та отримання як способів збирання доказів. *Актуальні питання теорії та практики застосування сучасного вітчизняного та міжнародного права: Міжнародна науково-практична конференція*. Київ, 2015. 124 с.

References

1. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 01.01.2024 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine dated January 1, 2024 No. 4651-VI]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennya: 05.02.2024) [in Ukrainian].
2. Krushenyts'kyi, A. V., & Udod, A. M. (2024). Dokumenty – dzherela dokaziv yak ob'yekty vytrebuvannya ta otrymannya u kryminal'nomu provadzhenni [Documents are sources of evidence as objects of demand and receipt in criminal proceedings]. *Ukrayinska polityeystika: teoryya, zakonodavstvo, praktyka*, (2), 8–15 [in Ukrainian].
3. Sezonov, V. S., & Piddubna, A. V. (2021). Problemni pytannya zbyrannya i vykorystannya dokumentiv yak dzherel dokaziv u kryminal'nomu provadzhenni [Problematic issues of collecting and using documents as sources of evidence in criminal proceedings]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: yurydychni nauky*, 32(71), 111–119 [in Ukrainian].
4. Slobodzian, A. (2014). Dokument yak dzherelo dokaziv u kryminal'nomu provadzhenni [The document as a source of evidence in criminal proceedings]. *Naukovyy chasopys Natsional'noyi akademii prokuratury Ukrainy*, 1, 184–190 [in Ukrainian].
5. Kovalenko, A. V. (2018). Elektronni dokazy v kryminal'nomu provadzhenni: suchasny stan ta perspektyvy vykorystannya [Electronic evidence in criminal proceedings: current state and prospects of use]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka*, 4(84), 237–245 [in Ukrainian].
6. Vapnyarchuk, V. V. (2015). Shchodo vytrebuvannya ta otrymannya yak sposobiv zbyrannya dokaziv [Regarding demanding and receiving as methods of collecting evidence]. *U Aktual'ni pytannya teoryi ta praktyky zastosuvannya suchasnogo vitchyznyanogo ta mizhnarodnogo prava: Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiya* (s. 124). Kyiv [in Ukrainian].

Amelina Anna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Justice
and Analytical Activity
(State Tax University, Irpin)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7148-3586>

Bubnova Anastasia,

obtaining higher education
(State Tax University, Irpin)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7148-3586>

PROBLEMATIC ISSUES OF COLLECTING AND USING DOCUMENTS AS EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

During the study, problematic issues related to the collection and use of documents as sources of evidence in criminal proceedings were outlined. It was determined that in modern criminal proceedings, documents occupy an important place among sources of evidence. Their use allows for the establishment of facts that are significant for resolving the case, as well as contributing to the disclosure of circumstances surrounding the offense. However, the process of collecting, verifying, and using documents in criminal proceedings is accompanied by a number of complex issues related to their authenticity, admissibility, legality of acquisition, and proper evaluation in court. Criteria were outlined to distinguish between the concepts of “documents as sources of evidence” and “documents as physical evidence”. It was emphasized that in criminal proceedings, the most common documents used as sources of evidence are in written form. The study highlighted that electronic documents are widely used in law enforcement activities, particularly in cases involving crimes committed using computers, systems, and networks, among other things. It was established that a document, as one of the procedural sources of evidence, is a material object specially created to preserve information, containing data recorded through written signs, sounds, images, etc., which can be used as evidence of facts or circumstances established during the

criminal proceedings and significant for the case. It must meet the requirements of relevance, admissibility, authenticity, and sufficiency. In conclusion, it was noted that the problematic issues of collecting and using documents as sources of evidence in criminal proceedings are determined by several factors, including technical, legal, and ethical nuances. On the one hand, it is necessary to consider a wide range of various documents and their formats to ensure the completeness and objectivity of the investigation. On the other hand, it is important to adhere to the principles of legitimacy, confidentiality, and legal validity when collecting and using documents, in order to avoid violations of individuals' rights and ensure a fair judicial process.

Key words: *evidence, document, issues, criminal proceedings.*

Надіслано до редколегії 16.12.2024

Голубов Артем Євгенович,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,

доцент кафедри права

(Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут», м. Харків)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8608-4206>

РОЛЬ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ У ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті досліджено питання ролі морально-етичних норм у діяльності суду в кримінальному судочинстві, а також їх впливу на зміст процесуальної діяльності й результати відправлення правосуддя в кримінальному провадженні. Обґрунтовується думка, що поряд із дотриманням визначених у законі засад судочинства дотримання морально-етичних норм суддями забезпечує повагу й довіру до суду та результатів його діяльності. Звертається увага, що морально-етичні норми є підґрунтям формування засад кримінального судочинства та відображаються у їх змісті. Вказується, що подальше впровадження морально-етичних норм у кримінальне судочинство завдяки їх правовому опосередкуванню як його засад є засобом забезпечення доброчесності суддів та умовою зміцнення довіри суспільства до здійснюваного ними кримінального судочинства й ухвалюваних у процесі відправлення правосуддя судових рішень.

Ключові слова: міжнародно-правові стандарти, судова влада, судочинство, правосуддя, морально-етичні норми, принципи права, засади судочинства, професійна етика, доброчесність, справедливість.

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної, соціальної та правової держави неможливе без функціонування незалежних і безсторонніх судів. Цей елемент є одним із складових верховенства права [1, с. 28]. При цьому як діяльність судді, так і процедури здійснення кримінального судочинства, ухвалені судами рішення повинні не тільки базуватися й відповідати нормам чинного законодавства. Завдяки ним повинні втілюватися в життя усталені в суспільстві уявлення про законність, справедливість, рівність, свободу, гідність. Вказується, що такі вищі моральні цінності, як добро, благо, у структурі природно-правової концептуальної схеми конкретизуються у правові ідеали справедливості, рівності, свободи [2, с. 28]. Отже, реалізація цих ідеалів має не тільки правовий, а й морально-етичний вимір. Але звертається увага на ту обставину, що основна проблема, яка поки що залишається, – це усвідомлення важливості дотримання правил етичної поведінки самими представниками судової гілки влади [3, с. 200]. Адже недотримання суддями морально-етичних засад у їх діяльності, на жаль, має негативні наслідки, насамперед це втрата довіри до судової влади та правосуддя. Зазначається, що в умовах сучасної української дійсності, коли у громадян виникають серйозні сумніви щодо об'єктивності й безсторонності суддів, потрібно посилювати авторитет судової влади [4, с. 55]. Тож актуальним завданням юридичної науки є подальше опрацювання питання імплементації морально-етичних засад як основи здійснення правосуддя та підґрунтя діяльності судді в кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У правовій науці окремим питанням функціонування суду,

морально-етичних засад здійснення судочинства присвячували свої дослідження такі вчені, як В. С. Бігун, В. І. Борисов, В. Д. Бринцев, В. В. Городовенко, Ю. М. Грошовий, В. С. Зеленецький, Р. О. Куйбіда, І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, Л. П. Нестерчук, О. О. Овсяннікова, Н. М. Сенченко, В. В. Сердюк і багато інших. Незважаючи на змістовне розкриття окремих аспектів цієї проблематики науковцями, як свідчить аналіз сучасного стану функціонування судової системи України, питання морально-етичних засад здійснення судочинства, доброчесності суддів, ухвалення законних і справедливих судових рішень не втрачають свого значення.

Метою статті є виявлення ролі морально-етичних норм у діяльності суду в кримінальному судочинстві й опрацювання пропозицій щодо їх подальшого втілення як його ідеологічної основи та змістовної складової. Ця мета обумовлює постановку таких завдань: уточнення соціальної ролі суду, виявлення місця морально-етичних норм у формуванні процесуальних норм, визначення ролі правових форм їх закріплення, встановлення значення морально-етичних норм у забезпеченні незалежності, неупередженості, доброчесності суддів та ухваленні законного і справедливого судового рішення.

Виклад основного матеріалу. Діяльність судової влади спрямована на забезпечення кожному права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод (ст. 2 Закону України «Про судоустрій та статус судів»). Це створює умови для ствердження в суспільстві справедливості й підтримання законності. Як відзначають науковці, суди є та сприймаються такими широким

загалом як належний форум для встановлення юридичних прав і обов'язків та вирішення пов'язаних із цим спорів [5, с. 380], а суспільний сенс діяльності суду як специфічного соціального інституту полягає у захисті й регулюванні правових відносин шляхом неухильного дотримання законності [6, с. 182]. У цьому знаходить своє відображення соціальне призначення цього органу державної влади. Саме тому діяльність суду з огляду на таку важливу її роль у житті людини, суспільства, держави повинна бути всебічно та змістовно врегульована відповідним законодавством, зокрема процесуальним. Науковці характеризують норми процесуального права як такі, що регламентують правові процедури під час вирішення спорів або визначення відповідальності за правопорушення [7, с. 54]. Тобто процесуальне право як правова основа діяльності суду визначає зміст і характер його дій щодо вирішення за участю сторін кримінального провадження певної правової ситуації, чим узгоджує правові відносини зі змістом відповідної норми права.

Але поряд із цим здійснювана судом кримінальна процесуальна діяльність має ґрунтуватися на таких засадах і здійснюватися у такий спосіб та в таких формах, які б забезпечували довіру як учасників судового провадження, так і широкого загалу до суду й судових рішень. Погодимося, що саме бездоганна поведінка в очах громадськості має сприяти формуванню довіри як до окремого судді, так і до судової влади загалом [3, с. 196]. Л. М. Москвич також слушно зауважено, що суддя – це немов би еталонний громадянин держави, у якому віддзеркалилася система суспільних цінностей, і під час виконання своїх повноважень йому належить уникати всього, що викликає сумнів у його об'єктивності, справедливості й безсторонності [8, с. 228]. Ці засади не тільки відображують об'єктивні закономірності держави і права, а й характеризують спосіб регулювання суспільних відносин. Учені звертають увагу, що особливу роль у формуванні принципів права відіграє мораль, а специфіка моральних норм проявляється у їх важливій властивості: універсальності, наявності в будь-яких суспільних відносинах, у тому числі й правових, до того ж одна з найважливіших моральних категорій – справедливість – водночас є і категорією юридичною [9, с. 7–8].

Отже, цілком допустим є погляд на діяльність суду, суддів саме з позиції необхідності дотримання, виконання й використання під час відправлення правосуддя не тільки «букви» закону, а і його «духу». Останній є відображенням ідей добра, честі та гідності, чесноті, совісті та добропорядності, справедливості тощо. Невипадково науковці зауважують, що до зовнішніх функцій судової системи слід віднести виховну функцію [8, с. 58–59], де виховний вплив судового процесу передбачає і моральне виховання, що досягається значною мірою бездоганним дотриманням у судовому розгляді моральних норм суддями і всіма професійними учасниками кримінального судочинства [10, с. 214]. І, мабуть, саме тому в преамбулі Бангалорських принципів поведінки суддів вказується, що довіра суспільства до судової системи, а також до авторитету судової системи в питаннях моралі, чесності й непідкупності судових органів посідає першочергове місце в сучасному демократичному суспільстві [11]. Це додатково вказує на роль і значення моралі та відповідних норм в організації та здійсненні судочинства.

Тому звернемо увагу на те, що, зокрема, у сфері кримінального судочинства дії суду можуть сприймати не

тільки як його діяльність, врегульовану нормами кримінального процесуального права. Виходячи з наведеного вище щодо зв'язку моралі та права, впливу моралі на визначення змісту правових засад, а також беручи до уваги соціальну сутність (форма ствердження справедливості) та призначення (засіб вирішення спорів) судової влади, діяльність судів можна характеризувати не тільки як суто правове явище. О. Б. Загурський зауважує, що здійснення правосуддя – діяльність не тільки юридична, вона має яскраво виражений моральний характер, моральну спрямованість, а в її основі, крім правових приписів, лежать глибокі етичні принципи, які певною мірою визначають весь устрій кримінального судочинства, зміст його конкретних норм та інститутів, взаємовідносини, які виникають між учасникам і процесу [12, с. 189]. Тому діяльність суду можна характеризувати як різновид соціальної діяльності відповідних організаційних утворень (судів), а також як соціальні акти поведінки відповідних осіб (суддів, працівників апарату судів). Зокрема, правосуддя визначають як свідому, цілеспрямовану діяльність суддів, які вступають у складні взаємини з учасниками судочинства та розв'язують соціальні конфлікти, де саме судовою системою, що функціонує на принципах законності та справедливості, здатна внести в суспільство громадську злагоду, забезпечити гарантії прав і свобод особистості, моральних начал у житті [13, с. 183]. Ця позиція характеризує соціальну природу та роль суду в суспільному житті.

Погоджуючись із такою характеристикою діяльності суду та беручи до уваги наведені вище рядки з Бангалорських принципів поведінки суддів, відмітимо, що основу такого соціального зрізу правосуддя або соціальної площини здійснення судочинства утворюють відповідні моральні витоки, бо основна суспільна функція моралі, яка визначає специфіку її соціального буття, – це функція регуляції людської поведінки та міжлюдських стосунків [14, с. 24]. Так, суд можна розглядати як частину механізму впорядкування суспільних відносин, який, хоча і створюється державою, але призначений для вирішення суперечок між членами суспільства з приводу суспільних відносин, що виникли між ними. Погодимося з Л. М. Москвич, що моральна складова професійної діяльності носія судової влади пов'язана з виконанням соціальної функції щодо відновлення справедливості, захисту прав та свобод людини і громадянина [8, с. 198]. Тому діяльність суду, суддів має узгоджуватися з тими засадами, ідеалами та цінностями, які притаманні суспільству, визначають зміст і характер поведінки його суб'єктів і відносин між ними. Адже в основі формування поведінки особи, груп осіб та їх спільнот лежать певні соціальні цінності, які притаманні конкретному суспільству й відображують загальний рівень його розвитку та тих індивідів, уласть його утворюють. І залежно від поширеності, усталеності, визнання та сприйняття, а також дотримання тих чи інших цінностей та ціннісних орієнтирів окремими індивідами та суспільством загалом визначаються зміст і характер їх соціальної поведінки, а отже, і її результати. Звернуто увагу, що соціальна активність характеризується не тільки усвідомленням і прийняттям інтересів суспільства та певних спільнот, а й готовністю та вмінням реалізовувати ці інтереси, активною діяльністю самостійного суб'єкта [15, с. 249]. Тож зазначимо, що певні цінності та ціннісні орієнтири, наприклад відповідні морально-етичні норми, за умови їх визнання та втілення в суспільне життя, відображення їх у свідомості особи, прийняття нею здатні або

сприяти дотриманню цих норм, наприклад, сприяючи розвитку демократичної держави та громадянського суспільства, або стати передумовою стану аномії. Тому хто, як не суд, судді, мають бути насамперед носіями морально-етичних норм та їх дотримуватися. Погодилося з думкою, що лише високопрофесійна, моральна, етична поведінка судді здатна викликати повагу до суду й забезпечити впевненість учасників судового процесу та відвідувачів суду в неупереджених результатах розгляду справи [3, с. 197].

Отже, визначаючи важливе значення морально-етичних норм у формуванні правових норм, надаючи їм належне як основі міжлюдських стосунків, зокрема у сфері кримінального судочинства, не можна не вказати на них і як на основу формування основних засад кримінального судочинства та взагалі підґрунтя здійснення кримінального провадження. І якщо вони прямо не знаходять своє закріплення в системі засад кримінального провадження, то поза усіляким сумнівом вони відображаються у їх змісті. Адже кримінальне провадження можна характеризувати, як було вказано вище, як особливу форму міжособистісної взаємодії під час вирішення соціальних конфліктів. Зокрема, йдеться про такі засади кримінального провадження, як верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, повага до людської гідності, презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності тощо. Відповідні морально-етичні норми враховуються і під час вирішення питань застосування заходів забезпечення кримінального провадження, запобіжних заходів тощо.

Наведене також дає підстави для визначення морально-етичних норм як критеріїв оцінювання судових рішень з позиції їх справедливості, забезпечення рівності прав і свобод сторін судового розгляду та дотримання їх гідності. Етичні вимоги до поведінки судді, відмічає О. Овсяннікова, є сукупністю моральних правил поведінки судді, за допомогою яких можна оцінити його дії з погляду таких цінностей, як справедливість, сумлінність, гідність, людяність тощо [3, с. 196]. Так, підставами скасування судового рішення є неповнота судового розгляду, яка стала на заваді ухваленню законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення (ст. 410 КПК України), а також невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого, яке за своїм видом чи розміром є явно несправедливим через м'якість або через суворість (ст. 414 КПК України).

Таке значення вказаних норм обумовлює необхідність їх врахування та відображення у формально визначених порядках і процедурах відправлення правосуддя, тобто в нормах кримінального процесуального права. Учені відмічають, що та обставина, що кримінальне судочинство має не тільки правовий, але й моральний аспект, пронизане етичними основами, викликає необхідність суворого дотримання етичних правил, які в сукупності становлять предмет судової етики [12, с. 189]. Але не менш важливим є відображення вказаних морально-етичних засад в актах, якими регламентується статус, особливості формування та діяльності судової влади, а також безпосередньо умови доступу осіб до посади судді та здійснення суддями правосуддя. Як вказується, для сумлінного і професійного виконання суддівського обов'язку найважливіше значення мають високий професіоналізм і загальна

культура, а також розуміння суддями сутності суддівської незалежності, свого призначення, ролі й місця в системі правосуддя [10, с. 213]. Це відбувається шляхом закріплення морально-етичних норм у текстах нормативно-правових актів, насамперед міжнародно-правових актів, які визначають стандарти діяльності суду й етичні вимоги до їх професійної діяльності. Відмічається, що стандарти етичної поведінки суддів містяться в численних міжнародно-правових актах, які ухвалені уповноваженими органами чи інституціями міжнародних універсальних (ООН) або регіональних (передусім Рада Європи, Європейський Союз) організацій, а також міжнародними професійними асоціаціями суддів [3, с. 197]. Так, до основних універсальних міжнародних стандартів діяльності суддів належать: Основні принципи незалежності судових органів, Бангалорські принципи поведінки суддів, Загальна (універсальна) хартія судді, Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя, Європейська хартія про статус суддів, Європейський статут судді тощо. Зокрема, у п. 10 Основних принципів незалежності судових органів прямо визначено вимогу, що особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості та здібності, а також відповідну кваліфікацію в галузі права. Також до числа таких актів варто віднести відповідні етичні кодекси, зокрема Кодекс суддівської етики, затверджений рішенням XX чергового з'їзду суддів України 18.09.2024.

Відмітимо, що аналіз вказаних міжнародно-правових актів засвідчує, що одними з основних об'єктів забезпечення або явищем, яке формується внаслідок дотримання суддями морально-етичних норм, є незалежність, неупередженість, доброчесність суддів у процесі здійснення судочинства. Погодилося з думкою, що однією з формальних умов об'єктивної неупередженості судді є вимога додержання етичних засад їх діяльності [8, с. 182]. І як результат – ухвалення законного та справедливого судового рішення. Як відмічає Венеційська комісія, судівництво має бути незалежним і безстороннім, де незалежність означає, що судівництво є вільним від зовнішнього тиску, а безсторонність означає, що судівництво не справляє враження, що воно є неупередженим стосовно результату конкретної справи [1, с. 31–32]. Вважаємо, що ці характеристики, безумовно, базуються на відповідних морально-етичних нормах. Погодилося з Л. П. Нестерчук, що судді реалізують моральний обов'язок об'єктивно, неупереджено досліджувати справу, установити істину і справедливо її розглянути [10, с. 214]. Із цього приводу науковці відмічають, що складовою європейської правової традиції є визнання нерозривного зв'язку права і справедливості, а також судочинства і справедливості, де додержання вимог справедливості у здійсненні судочинства характеризує його як правосуддя [6, с. 14]. І тому дотримання суддями під час відправлення правосуддя морально-етичних норм можна розглядати як умову ухвалення законного та справедливого судового рішення, а також критерій оцінки відповідності такої особи високому званню судді. Зокрема, досліджуючи питання морально-етичних та інших засад оцінювання роботи судів, науковці акцентують увагу на тісному взаємозв'язку правосуддя з мораллю, а також наголошують, що саме морально-етичні засади оцінки роботи судів виступають первинними та системоутворювальними щодо організаційних і правових засад [16, с. 143, 148]. Визнання цього факту знаходить своє відображення в певних актах. Зокрема, у виданні «Системи

оцінювання роботи суду в Україні», затвердженого рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 № 28, а також у Методології оцінювання відповідності кандидата на зайняття посади члена Вищої ради правосуддя та членів Вищої ради правосуддя», затвердженої рішенням Етичної ради 09.12.2021 № 5. Це свідчить про актуальність і важливість питань імплементації морально-етичних норм як засад діяльності суддів та засобу забезпечення панування верховенства права. Погодилося з Л. М. Москвич, що принцип верховенства права ґрунтується на моральному баченні належного суду й оцінює правові норми з погляду того, наскільки вони дають можливість досягти поставлених перед судовою системою цілей [8, с. 43], а саме – забезпечити кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод людини – найвищої соціальної цінності.

Висновки. Морально-етичні норми за характером і ступенем свого впливу на зміст та наслідки кримінальної процесуальної діяльності суду, судді можуть бути визнані засадами здійснення кримінального судочинства. Саме тому існує потреба в подальшому нормативному їх оформленні як критерію професійної етики й вимог до доброчесності, правосвідомості та

правової культури як майбутніх, так і нинішніх суддів. Отже, потребують подальшого впровадження в зміст правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності вимоги професійної етики та доброчесності як безпосередні форми та засоби здійснення учасниками судового розгляду міжособистісної взаємодії під час вирішення відповідного соціального конфлікту (правового спору). Вбачається, що подальше включення морально-етичних норм у кримінальне судочинство завдяки їх правовому опосередкуванню як ідеологічної основи та змістовної складової його засад є засобом забезпечення доброчесності суддів та умовою зміцнення довіри суспільства до здійснюваного ними кримінального судочинства й ухвалюваних за результатами відправлення правосуддя законних і справедливих судових рішень. Реалізація такого підходу та вжиття відповідних заходів у цій сфері щодо здійснення національного кримінального судочинства на ґрунті морально-етичних норм є одним із чинників розбудови України як демократичної, соціальної та правової держави, де кожному забезпечено право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Доповідь про правовладдя. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). *Право України*. 2019. № 11. С. 14–38.
2. Васильченко О. П. Рівність людей та свобода і справедливість: питання співвідношення і пріоритету. *Наше право*. 2015. № 1. С. 27–33.
3. Овсяннікова О. Професійна етика суддів та працівників суду як чинник, що впливає на формування громадської думки. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 196–200.
4. Сенченко Н. М. Суддя – носій морально-правового потенціалу. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2017. № 1 (2). С. 51–55.
5. Маложон О. І. Роль судів у демократичному суспільстві. *Правове життя сучасної України*: у 3 т. : матеріали Міжн. нар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 379–382.
6. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення : колективна монографія. А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стомба. Відп. ред. В. С. Бігун. Київ, 2009. 316 с.
7. Калужний Р. А., Атаманчук І. В. Розвиток процесуального права України. Київ : «МП Леся», 2015. 188 с.
8. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. 384 с.
9. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
10. Нестерчук Л. П. Етичні основи в діяльності суддів України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 212–216.
11. Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН № 2006/23 від 19.05.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text (дата звернення: 15.09.2024).
12. Загурський О. Б. Етичні основи судових дебатів. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей викладачів юрид. факультету. Івано-Франківськ*, 2011. Вип. 6. С. 189–194.
13. Балинська О. М., Гуменюк Л. Й. Основи соціології права (для працівників органів внутрішніх справ) : навч. посіб. За заг. ред. М. М. Цимбалюка. Львів : ЛьДУВС, 2013. 412 с.
14. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посіб., 5-те вид. Київ : Либідь, 2004. 384 с.
15. Уйсімбаєва М. Соціальна активність особистості як чинник суспільного розвитку. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2014. Вип. 132. С. 247–250.
16. Музичук О. М., Невядовський В. О. Морально-етичні, організаційні та правові засади оцінювання роботи судів в Україні та світі. *Європейські перспективи*. 2023. № 4. С. 143–149. DOI: 10.32782/EP.2023.4.22.

References

1. Dopovid pro pravovladdia. Yevropeiska Komisiia "Za demokratiu cherez parvo" (Venetsiiska komisiia) (2019). [Report on the rule of law. European Commission "For Democracy through Law" (Venice Commission)]. *Pravo Ukrainy*, 11, 14–38 [in Ukrainian].
2. Vasylchenko, O.P. (2015). Rivnist liudei ta svoboda i spravedlyvist: pytannia spivvidnoshennia i priorytetu [Equality of people and freedom and justice: questions of correlation and priority]. *Nashe parvo*, 1, 27–33 [in Ukrainian].
3. Ovsiannikova, O. (2016). Profesiina etyka suddiv ta pratsivnykiv sudu yak chynnyk, shcho vplyvaie na formuvannia hromadskoi dumky [Professional ethics of judges and court employees as a factor influencing the formation of public opinion]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 8, 196–200 [in Ukrainian].

4. Senchenko, N.M. (2017). Suddia – nosii moralno-pravovoho potentsialu [A judge is a bearer of moral and legal potential]. *Aktualni problemy yurydychnoi nauky ta praktyky*, 1 (2), 51–55 [in Ukrainian].
5. Malozhon, O.I. (2020). Rol sudiv u demokratychnomu suspilstvi [The role of courts in a democratic society]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: u 3 t.: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. T. 1* (pp. 379–382). Odesa: Helvetyka [in Ukrainian].
6. Berniukov, A.M., Bihun, V.S., Loboda, Yu.P., et. al. (2009). Pravosuddia: filosofske ta teoretychne osmyslennia: kolektyvna monohrafiia [Justice: philosophical and theoretical understanding: collective monograph]. Kyiv, 316 p. [in Ukrainian].
7. Kaliuzhnyi, R.A., Atamanchuk, I.V. (2015). Rozvytok protsesualnogo prava Ukrainy [Development of procedural law of Ukraine]. Kyiv: “MP Lesia”, 188 p. [in Ukrainian].
8. Moskvych, L.M. (2011). Efektyvnist sudovoi systemy: kontseptualnyi analiz [Efficiency of the judicial system: conceptual analysis]. Kharkiv: FINN, 384 p. [in Ukrainian].
9. Kolodii, A. M. (1998). Pryntsypy prava Ukrainy: Monohrafiia [Principles of the law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter, 208 p. [in Ukrainian].
10. Nesterchuk, L.P. (2009). Etychni osnovy v diialnosti suddiv Ukrainy [Ethical foundations in the activities of judges of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 47, 212–216 [in Ukrainian].
11. Banhalorski pryntsypy povedinky suddiv, skhvaleni rezoliutsiieiu Ekonomichnoi ta Sotsialnoi rady OON (2006). [Bangalore Principles of Conduct for Judges, approved by the UN Economic and Social Council resolution]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text [in Ukrainian].
12. Zahurskyi, O.B. (2011). Etychni osnovy sudovykh debat [Ethical foundations of judicial debates]. *Aktualni problemy vdoshkonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy : zbirnyk naukovykh statei vykladachiv yuryd. fakultetu. Ivano-Frankivsk*, 6, 189–194 [in Ukrainian].
13. Balynska. O.M., Humeniuk L.Y. (2013). Osnovy sotsiologii prava (dlia pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav): navch. Posibnyk. Za zah. red. M.M. Tsymbaliuka [Fundamentals of sociology of law]. Lviv: LDUVS, 412 p. [in Ukrainian].
14. Malakhov, V.A. (2004). Etyka: Kurs lektsii. Navch. posibnyk. 5-te vyd. [Ethics: Lecture course]. Kyiv: Lybid, 384 p. [in Ukrainian].
15. Uisimbaeva, M. (2014). Sotsialna aktyvnist osobystosti yak chynnyk suspilnoho rozvytku [Social activity of the individual as a factor of social development]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Pedahohichni nauky*. 132, 247–250 [in Ukrainian].
16. Muzychuk, O.M., Neviadovskyi, V.O. (2023). Moralno-etychni, orhanizatsiini ta pravovi zasady otsiniuvannia roboty sudiv v Ukraini ta sviti [Moral and ethical, organizational and legal principles of evaluating the work of courts in Ukraine and the world]. *Yevropeiskii perspektivy*, 4, 143–149 [in Ukrainian].

Holubov Artem,

Candidate of Legal, Senior Scientist Researcher,

Associate Professor at the Department of Law

(National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”, Kharkiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8608-4206>

THE ROLE OF MORAL AND ETHICAL STANDARDS IN COURT ACTIVITIES IN CRIMINAL JURISDICTION

The article examines the role of moral and ethical norms in the activities of the court in criminal proceedings, as well as their influence on the content of procedural activities and the results of the administration of justice in criminal proceedings. The actions of the court in criminal proceedings are considered possible to be considered as a special type of socially important activity for resolving social conflicts. Such socially significant activity should be carried out on the basis of moral and ethical norms existing in society, which are a reflection of the ideas of goodness, honor and dignity, integrity, justice, etc. The idea is substantiated that, along with compliance with the principles of judicial proceedings defined in the law, compliance with moral and ethical norms by judges ensures respect and trust in the court and the results of its activities. It is noted that moral and ethical norms are the basis for the formation of the principles of criminal proceedings and are reflected in their content. These norms are also considered as criteria for evaluating court decisions from the standpoint of their compliance with the requirements of justice. The necessity of reflecting moral and ethical norms in formally defined orders and procedures of administration of justice is confirmed. This is done by consolidating such norms in the texts of regulatory legal acts, in particular international legal acts that determine the standards of activity of the court, judges and ethical requirements for their professional activities, etc. It is noted that the operation of moral and ethical norms ensures the independence, impartiality, and integrity of judges in the process of their administration of justice. It is indicated that the further implementation of moral and ethical norms in criminal justice through their legal mediation as its principles is a means of ensuring the integrity of judges and a condition for strengthening public trust in the criminal justice proceedings they carry out and the judicial decisions adopted in the process of administration of justice.

Key words: international legal standards, judiciary, judiciary, justice, moral and ethical norms, principles of law, principles of judiciary, professional ethics, integrity, justice.

Надіслано до редколегії 12.12.2024

УДК 343.9:341.1/.8(477)
DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-84-89

Красій Марія Омелянівна,

кандидат юридичних наук, доцент

(Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
м. Івано-Франківськ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8752-7371>

ЗОВНІШНЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

У статті наголошується на важливості зовнішньої кримінально-правової політики України як складника політики у сфері боротьби зі злочинністю. Автор акцентує увагу на транснаціональному характері сучасної злочинності, що вимагає активної міжнародної співпраці. Висвітлено важливість узгодження зовнішньої політики з внутрішніми правовими й політичними пріоритетами держави, а також на динамічному підході до подолання нових глобальних загроз. Зазначено, що для ефективного реалізації зовнішньої кримінально-правової політики необхідно вдосконалювати механізми імплементації міжнародних стандартів і посилювати співпрацю з міжнародними організаціями. Особлива увага приділяється співпраці з іншими державами та організаціями в боротьбі з міжнародними злочинами, гармонізації національного законодавства та активній участі України в розробці міжнародних угод і договорів.

Ключові слова: політика, зовнішня кримінально-правова політика України, політика у сфері боротьби зі злочинністю, кримінальне право, міжнародне співробітництво, міжнародна злочинність.

Постановка проблеми. Зовнішня кримінально-правова політика України є важливим складником загальної стратегії боротьби зі злочинністю в умовах глобалізації. Злочинність дедалі більше набуває транснаціонального характеру, що зумовлює необхідність міжнародного співробітництва у сфері кримінальної юстиції. Сучасні виклики, як-от тероризм, кіберзлочинність, торгівля людьми та відмивання коштів, вимагають від держави активної участі в міжнародних організаціях і виконання міжнародно-правових зобов'язань. Проблема полягає в пошуку ефективного балансу між збереженням національного суверенітету у сфері кримінальної юстиції та необхідністю адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів. Важливим є також питання узгодження зовнішньої кримінально-правової політики з внутрішніми правовими та політичними пріоритетами, забезпечення її гнучкості та динамічності у відповідь на нові глобальні загрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню наукової проблеми зовнішньої кримінально-правової політики України як складового елементу політики у сфері боротьби зі злочинністю присвятили наукові праці такі провідні науковці: Д. О. Баланова, О. О. Дудоров, О. О. Житний, І. В. Козич, В. В. Попко, Т. М. Тертиченко, О. В. Узунова, П. П. Узунов, П. Л. Фріс, В. І. Шакур та ін. Водночас з огляду на дедалі вищий інтерес до цієї теми, особливо у світлі євроінтеграційних процесів й активізації міжнародної співпраці у сфері боротьби зі злочинністю, вона все ще залишається недостатньо вивченою.

Мета статті – дослідити поняття зовнішньої кримінально-правової політики України як складового елементу політики у сфері боротьби зі злочинністю.

Виклад основного матеріалу. Сукупність зовнішніх політик світових держав, принаймні тих, які беруть участь у світових політичних процесах, а також сукупність політик міждержавних об'єднань (як-от Європейський Союз) та міжнародних організацій, утворюють глобальну (світову) політику у сфері протидії злочинності. А конкретні, нормативно закріплені (наприклад, на рівні договору чи конвенції) відносини між конкретними суб'єктами становлять міжнародну політику як її частину [1, с. 65]. Глобальна (світова) політика визначає загальні принципи та цілі, тоді як міжнародна політика конкретизує їх через правові механізми співпраці. Система політики у сфері боротьби зі злочинністю формується на глобальному (світовому) рівні та відображається в міжнародних взаємовідносинах. Ці відносини ґрунтуються на нормативно закріплених принципах та нормах, які визначають правила взаємодії між державами, міжнародними організаціями й іншими суб'єктами в цій сфері [2, с. 206].

Категорії «політика» і «право» вживаються повсякденно у всіх сферах життєдіяльності суспільства. І спеціалістами, і пересічними людьми вони зазвичай сприймаються як такі, що цілком зрозумілі для кожного й не потребують уточнення їх розуміння. Політика – термін, що має багато значень, які можуть кардинально відрізнятися одне від одного. Наприклад, в англійській мові є поняття policy і politics. Термін policy зазвичай уживають, коли йдеться про програму розвитку суспіль-

них сфер, країни, про діяльність задля реалізації цієї програми, а *politics* – здебільшого коли мовиться про боротьбу за владу, публічні маневрування, дії, вигідні окремим політичним суб'єктам [3, с. 4–5]. Отже, «...не політика у своєму русі йде за правом, пристосовуючись до його логіки і системи, а навпаки, право розвивається у напрямі вироблених політичних установок, у реалізації яких воно повинне брати участь», і «...кримінальна політика знаходить своє вираження у відповідних законах та інших нормативно-правових актах, концепціях, програмах. У найбільш концентрованому вигляді вона фокусується в кримінальному законі» [4, с. 127–128].

За твердженням Ю. Левенець, «політика – це політичні відносини між суб'єктами політики, питання про владу й механізми політичного процесу. На глобальному рівні політика є діяльністю міжнародних суб'єктів – держави, транснаціональних організацій, об'єднань держав [5, с. 475–477]. Юридична енциклопедія тлумачить поняття «політика» як систему цілей та засобів їх досягнення тієї чи тієї держави у сфері внутрішнього й зовнішнього життя [6, с. 629]. Ураховуючи наведене, політику поділяють на зовнішню і внутрішню. Під зовнішньою політикою В. Баштанник та Є. Суліма розуміють діяльність держави на міжнародній арені; комплекс дій, спрямованих на встановлення і підтримку відносин з міжнародним співтовариством, захист власного національного інтересу та поширення свого впливу на інші суб'єкти міжнародних відносин [7, с. 55].

На думку англійського вченого Й. Франкела, зовнішня політика – це сукупність дій та ухвалених рішень у відносинах з іншими державами [8, с. 15].

Не можна не погодитися з думкою П. П. Войтович, «зовнішня політика, незважаючи на те, що традиційно здійснюється в інтересах держави або в національних інтересах, сьогодні вже зовсім не вільна від контролю з боку міжнародних інститутів. Держави зобов'язуються поважати та сумлінно виконувати всі норми міжнародного права при проведенні своєї зовнішньої політики» [9, с. 8]. У сучасних умовах розвитку світового історичного процесу жодна держава не має змоги існувати уособлено, оскільки процеси глобалізації зумовлюють глибоку взаємозалежність і взаємопроникнення, нівелювання кордонів між зовнішньою та внутрішньою політикою, національним і міжнаціональним рівнями життя суспільства окремої держави. Зважаючи на це, будь-якій державі для забезпечення сталого розвитку необхідно постійно вступати у взаємини з іншими акторами міжнародних відносин, що й реалізується через національну зовнішню політику [10, с. 73].

Відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [11], ми виокремлюємо правову, безпекову, соціальну, економічну, культурну, інвестиційну, екологічну та інші підвиди зовнішньої політики України.

Як справедливо підкреслюють М. Панов та Л. Герасіна, «зміст правової політики, об'єктивно обумовлений волею народу (громадянського суспільства), фактично опосередковується його повноважним інституційним представником – державою. Це зумовлено тим, що переважна частина внутрішньої й зовнішньої політики держави регулюється за допомогою права, законотворчого процесу, винесенням політико-правових рішень, втілюється в нормативні форми й спирається на міжнародно-правові принципи» [12, с. 36]. За формою політика розглядається крізь призму політичних рішень і політичних документів, а право – правових норм і правових актів [3, с. 251].

Значення правової політики полягає в тому, щоб, з одного боку, «примусити» право як статичне явище більш активно й цілеспрямовано «працювати» на суспільство, а з іншого – широко використовувати соціальні цінності політики й одночасно «тримати» її в межах правового поля» [13, с. 7]. Зовнішня правова політика України – це продукт співпраці влади та європейських інституцій, міжнародних організацій з метою сприяння розвитку країни, зміцненню її позицій у світі та забезпеченню національних інтересів через ратифікацію та виконання міжнародних договорів.

П. Л. Фріс виокремлює такі сфери правової політики: державного будівництва, правового регулювання цивільних і господарських відносин, боротьби зі злочинністю та інші [14, с. 123]. Крім того, П. Л. Фріс розуміє під політикою у сфері боротьби зі злочинністю «вироблену Українською державою генеральну лінію, що визначає стратегію, основні концепції, напрями, цілі й засоби впливу на злочинність шляхом формування кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, регулювання практики їх застосування, а також розробка й реалізація заходів, спрямованих на попередження злочинів» [15, с. 32]. Звідси випливає, що політика у сфері боротьби зі злочинністю є напрямом державної діяльності, який визначає стратегію і тактику боротьби зі злочинністю на базі кримінального матеріального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого права та кримінології [16, с. 20].

Як зазначає І. В. Козич, «говорячи про політику у сфері протидії злочинності як про певну систему, необхідно враховувати, що будь-яку систему утворюють два надважливі складники: 1) її структура (набір необхідних елементів); 2) фактори, які дозволяють бути цим елементом у єдності, цілісності, взаємозв'язку й зумовленості» [17, с. 114].

Сьогодні більшість науковців підтримує позицію П. Л. Фріса, за якою політика у сфері боротьби зі злочинністю поділяється на окремі підсистеми – кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та кримінологічну політики [15, с. 28]. Політика у сфері боротьби зі злочинністю тісно пов'язана як з внутрішньою, так й із зовнішньою політикою держави, є їх складовим елементом. Не можна штучно виділити, відірвати українську політику у сфері боротьби із злочинністю від, наприклад, зовнішньої політики України в сфері боротьби з тероризмом, наркобізнесом, торгівлею людьми тощо [18, с. 11]. Одразу слід зазначити, що питання міжнародної кримінально-правової політики як загалом, так і в контексті її принципів та інших характеристик, не знайшло належного розкриття в національній кримінально-політичній науці [19, с. 114–115].

Правдиво зазначає Д. Балобанова, що «традиційно у вітчизняній кримінально-правовій науці кримінально-правова політика з різними акцентами, але однаково за сутністю розумілася як політика внутрішня. Це повною мірою обгрунтовано – майже всі відповідні дослідження здійснювали до етапу захоплення країн на теренах колишнього СРСР загальносвітовими глобалізаційними процесами, а отже, питання кримінального права, за винятком міжнародного кримінального права, було прерогативою держави в закритому суспільстві» [20, с. 67].

Міжнародна кримінально-правова політика – поняття багатогранне. Це і явище, яке містить взаємодію всіх акторів, і конкретна політична позиція певного

актора у взаємодії з іншими. У тому контексті, який важливий для дослідження динаміки кримінального права, може йтися про міжнародну кримінально-правову політику держави в політичному полі міжнародного співтовариства. Утім, і така політика залежить від міжнародних нормативних актів глобального значення або від міжнародних угод держави, рішення про приєднання до яких ухвалюють у межах конституційних повноважень відповідними органами влади. Так, зовнішня (міжнародна) кримінально-правова політика держави діє в межах глобальних міжнародних актів, міжнародних договорів країни, які ратифіковані у встановленому порядку і повністю відповідають Конституції [20, с. 68].

Убачається, що таким найістотнішим моментом у змісті міжнародної кримінально-правової політики є комплекс питань, пов'язаний із визнанням конкретних діянь, такими, що належать до міжнародних злочинів, тобто з визначенням магістральних напрямів, перспектив розвитку кримінального законодавства, підстав, характеру, обсягу й меж застосування заходів кримінально-правової дії (так би мовити, міжнародна криміналізація (декриміналізація)) [19, с. 116]. Із цією метою активно ухвалюють міжнародні конвенції, затверджують резолюції й рекомендації, скликають міжнародні форуми й конгреси, активізується діяльність міжнародних організацій, що здійснюють вагомий внесок у розробку міжнародних норм із протидії транснаціональній злочинності. Останні десятиліття ХХ ст. довели, що проблема глобалізації злочинності не може бути вирішена в межах обмежених національно-державних засобів і методів. Одночасно з практичною реалізацією такого співробітництва багато в чому стали запитувані й наукові дослідження в цій сфері, одним з яких у доктрині [21, с. 18] кримінально-політичної науки є вивчення взаємозв'язку зовнішньої і внутрішньої кримінально-правової політики.

Визначаючи власну кримінально-правову політику, держава дедалі частіше вимушена «оглядатися» на своїх партнерів з міжнародних організацій, прислухатися до їх позицій, враховувати її. Зміни та доповнення до КК України, які відбулися за роки його існування, є наочним підтвердженням висловленої тези: більшість змін та доповнень були викликані зобов'язаннями, взятими на себе Україною при підписанні та ратифікації відповідних міжнародних угод, і належать до так званих конвенційних норм [22, с. 89]. Отже, кримінально-правова політика України дедалі більше інтегрується в міжнародний правовий простір, що є невід'ємним складником її євроінтеграційного курсу та міжнародних зобов'язань. Внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України під впливом конвенційних норм підтверджує важливість дотримання міжнародних стандартів у сфері кримінальної юстиції. Це свідчить про дедалі вищу залежність національного законодавства від глобальних тенденцій і про прагнення України забезпечити відповідність своїх кримінально-правових механізмів вимогам міжнародної спільноти. Такий підхід не лише підвищує ефективність боротьби зі злочинністю, а й зміцнює міжнародну репутацію України як правової держави.

По-перше, саме кримінально-правова політика покликана забезпечувати єдність і наступність вимог до процесу криміналізації на його різних етапах. При цьому не можна відокремлювати питання про те, що виражає закон, від питання про те, як він це виражає. По-друге, на стадії формулювання кримінально-пра-

вової норми виключно вагомого значення набуває проблема законодавчої техніки [23, с. 9].

Владі необхідно усвідомити, що безпека української держави й перспективи розвитку залежать не стільки від суто економічної ситуації та спроможності розв'язувати поточні проблеми, скільки від створення динамічного, дієвого, кримінально-правового механізму реагування на злочинність [24, с. 7–8]. Безпека держави та її сталий розвиток нерозривно пов'язані з ефективністю кримінально-правового реагування на злочинність. Економічні успіхи та розв'язання поточних проблем можуть створити сприятливе середовище, але без надійної правової основи вони не забезпечать довготривалої стабільності.

Ефект міжнародного (міжнародно-правового) чинника в розвитку кримінального права України й міжнародний вимір останнього став можливим завдяки сукупності політичних та правових передумов: певного ступеня розвитку міжнародних відносин, звернення уваги міжнародної спільноти на необхідність встановити злочинність певних діянь та їх караності, самостійності держави в міжнародних відносинах, проголошення політичного курсу на інтеграцію до демократичної міжнародної спільноти. Тому міжнародний контекст у розвитку кримінального права України є поліфакторним, містить комплекс обставин, серед яких: 1) відкритість зовнішньої політики Української держави; 2) визнання в конституційних актах України та в принципових приписах КК пріоритету принципів і норм міжнародного права та готовність виконувати свої юридичні зобов'язання з міжнародного права; 3) міркування міжнародної репутації країни; 4) прагнення влади забезпечити інтеграцію України до ЄС та необхідність адаптації законодавства України, зокрема його «кримінально-правового блоку», до законодавства ЄС; 5) неможливість ефективного застосування деяких кримінально-правових норм без звернення до положень міжнародного права; 6) використання результатів міжнародної правотворчості як зразків для вдосконалення чинного кримінального законодавства [25, с. 112]. Отже, міжнародний вимір у розвитку кримінального права України є багатограним процесом, що містить не лише адаптацію законодавства, а й активну участь у формуванні міжнародних стандартів у сфері кримінального права, що підкреслює важливість тісної взаємодії з міжнародною спільнотою та необхідність подальшого вдосконалення правової системи України.

Ураховуючи той факт, що проєвропейський напрям зовнішньої політики посідає одне з провідних місць у системі зовнішньополітичних пріоритетів України, а невід'ємними складниками Європейського правового простору є юридичні норми, принципи та стандарти, вироблені в межах таких найвпливовіших регіональних міжнародних організацій та об'єднань, як Європейський союз та Рада Європи [26, с. 90], Україна активно адаптує своє законодавство й правозастосовну практику відповідно до цих вимог.

Попри велику кількість ухвалених на міжнародному рівні антикримінальних конвенцій (універсальних та регіональних), яких у наш час нараховують більше сотні, спрямованість діяльності Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу на протидію злочинності, тероризму, корупції, наркобізнесу, відмиванню «брудних» коштів, проведення постійної роботи з упровадження міжнародних стандартів відправлення правосуддя, роботи поліції, виконання покарань і поведіння з правопорушниками, правове регу-

лювання відносин у цій сфері не є досконалим: стрімко зростає міжнародна злочинність, урізноманітнюються форми й види транснаціональних злочинів та розширюються географічні кордони, а також спостерігається недостатній рівень упровадження й імплементації міжнародно-правових норм у національне законодавство [21, с. 18–19]. З огляду на просвітопейський вектор зовнішньої політики України, що є одним із ключових зовнішньополітичних пріоритетів держави, інтеграція до Європейського правового простору набуває особливого значення. Урахування юридичних норм, принципів і стандартів, розроблених під егідою таких міжнародних організацій, як Європейський Союз та Рада Європи, є важливим кроком до гармонізації національної правової системи з міжнародними вимогами. Отже, для ефективної реалізації зовнішньої кримінально-правової політики необхідне подальше вдосконалення механізмів імплементації міжнародних стандартів, а також посилення співпраці з міжнародними організаціями.

Висновки. Очевидно, що зовнішня політика в кожній сфері має свої особливості. Є вони і в кримінально-правовому вимірі проблеми. Зокрема:

по-перше, кримінально-правова політика в міжнародному контексті передбачає співпрацю з іншими державами та міжнародними організаціями у сфері екстра-

диції, боротьби з міжнародним тероризмом, торгівлею людьми, кіберзлочинністю, корупцією, наркобізнесом тощо;

по-друге, вона також спрямована на гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами та нормами, що є важливим чинником забезпечення ефективності боротьби з транснаціональною злочинністю;

по-третє, особливе значення має активна участь України в розробленні та впровадженні міжнародних договорів та угод, які визначають основи співпраці у сфері кримінального права.

Зовнішня кримінально-правова політика України – це система стратегічних дій і рішень держави, спрямована на забезпечення правопорядку та боротьбу зі злочинністю на міжнародному рівні шляхом співпраці з іншими державами й міжнародними організаціями. Вона базується на міжнародних нормативних актах і договорах, ратифікованих у встановленому порядку, і здійснюється в межах конституційних повноважень органів державної влади. Метою цієї політики є гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, ефективне реагування на транснаціональні злочинні загрози та зміцнення позицій України в глобальному правовому просторі.

Список використаних джерел

1. Козич І. В. Кримінально-правова політика: функції та функціонування : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2020. 300 с.
2. Красій М. О. Становлення та розвиток зовнішньої кримінально-правової політики України. *Правова наука і державотворення в Україні у контексті інтеграційних процесів*: матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 24 травня 2024 р.). м. Суми, 2024. С. 206–208.
3. Кукуруз О. В. Взаємодія політики і права у процесі суспільної трансформації в Україні та Республіці Польща : монографія. Київ : «ФОП-Подолін І.В.», 2020. 368 с.
4. Узунова О. В., Узунов П. П. Міжнародні договори України як джерела кримінально-правової політики. *Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми*: матеріали міжнар. наук. конф., м. Донецьк, 17–18 листопада 2006 р. Донецьк, 2006. С. 127–131.
5. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. 778 с.
6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2002. Т. 4. 720 с.
7. Баштанник В., Суліма Є. Удосконалення управлінської діяльності у системі зовнішньої політики України: методологія проблеми. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2003. № 3. С. 52–65.
8. Frankel J. The Making of Foreign Policy. *Oxford University Press*, 1963. 231 p.
9. Войтович П. П. Зовнішня політика держави: визначення змісту поняття. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. С. 6–8.
10. Ждмарова А. В. Зовнішня політика сучасної держави: основні підходи до визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Випуск 6. С. 72–78.
11. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.10.2010. № 2411-VI. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення 05.10.2024).
12. Панов М., Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття. *Право України*. 2001. № 8. С. 36–40.
13. Минькович-Слободяник О. В. Правова політика: стратегічні пріоритети і напрями вдосконалення: монографія. Київ: Логос, 2012. 196 с.
14. Фріс П. Л. До питання про Концепцію політики у сфері боротьби зі злочинністю. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5 груд. 2012 р.). Київ, 2013. С. 122–126.
15. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ...докт. юрид. наук. Київ, 2006. 440 с.
16. Загурський О. Б. Кримінальна процесуальна політика України: історико-правовий аспект : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2014. 215 с.
17. Козич І. В. Чи має сучасна політика в сфері протидії злочинності систему? Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 1–2 березня 2013 р.). Івано-Франківськ. 2013. С. 113–115.
18. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. Київ : Атіка, 2005. 329 с.

19. Фріс П. Л. Проблеми глобалізації і міжнародна кримінально-правова політика. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 12–13 жовтня 2017 р.). Харків, 2017. С. 112–116.
20. Балобанова Д. Кримінально-правова політика як рівень динаміки кримінального права: внутрішній та зовнішній аспекти. *European political and law discourse*. 2020. Volume 7. Issue 3. С. 66–72. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2020/2020-7-3/12.pdf> (дата звернення: 02.02.2024).
21. Попко В. В. Транснаціональне кримінальне право: міжнародно-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2020. 559 с.
22. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України на шляху до євроінтеграції. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 13–14 жовтня 2011 р.). Харків, 2011. С. 88–92.
23. Балобанова Д. О. Визначеність нових норм про злочини проти національної безпеки України. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни*: матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 р.). Львів, 2022. С. 9–12.
24. Шакун В. І. Соціальна роль кримінального права. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків 12–13 жовтня 2016 р.). Харків, 2016. С. 6–13.
25. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Харків : Одиссей, 2013. 376 с.
26. Дудоров О. О., Тертиченко Т. М. Обумовленість удосконалення кримінального законодавства України законодавством Ради Європи та Європейського Союзу. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Харків, 9–10 жовтня 2014 р.). Харків, 2014. С. 89–94.

References

1. Kozych I. V. (2020). Kryminalno-pravova polityka: funktsii ta funktsionuvannia [Criminal law policy: functions and functioning]: monohrafiia. Ivano-Frankivsk : Suprun V. P. 300 p. [in Ukrainian].
2. Krasii M. O. (2024). Stanovlennia ta rozvytok zovnishnoi kryminalno-pravovoi polityky Ukrainy [Formation and development of Ukraine's foreign criminal and legal policy]. *Pravova nauka i derzhavotvorennia v Ukraini u konteksti intehratsiinykh protsesiv*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 206-208). Sumy : SF KhNUVS [in Ukrainian].
3. Kukuruz O. V. (2020) Vzaiemodiia polityky i prava u protsesi suspilnoi transformatsii v Ukraini ta Respublitsi Polshcha [The interaction of politics and law in the process of social transformation in Ukraine and the Republic of Poland]: monohrafiia. Kyiv : FOP-Podolin I.V. 368 p. [in Ukrainian].
4. Uzunova O. V., Uzunov P. P. Mizhnarodni dohovory Ukrainy yak dzherela kryminalno-pravovoi polityky [International treaties of Ukraine as sources of criminal law policy]. *Kryminalno-pravova polityka derzhavy: teoretychni ta praktychni aspekty problemy*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 206-208). Donetsk : DIUI LDUVS [in Ukrainian].
5. Khoma N. M. (Ed.). (2000). Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk dlia studentiv VNZ I–IV rivniv akredytatsii [Political Science: Educational Encyclopedic Dictionary-Reference]. Lviv : Novyi Svit, 2000. 778 p. [in Ukrainian].
6. Shemshuchenko Yu.S. (Ed.). (2002). Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia] / (Vols. 1-6). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. 720 p. [in Ukrainian].
7. Bashtannyk V., Sulima Ye. (2003). Udoshkonalennia upravlinskoi diialnosti u systemi zovnishnoi polityky Ukrainy: metodolohiia problem [Improving management activities in the foreign policy system of Ukraine: methodology of the problem]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*. 3. P. 52–65 [in Ukrainian].
8. Frankel J. (1963). *The Making of Foreign Policy*. Oxford University Press. 231 p. [in English].
9. Voitovych P. P. (2007). Zovnishnia polityka derzhavy: vyznachennia zmistu poniattia [Foreign policy of the state: definition of the content of the concept]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. P. 6–8 [in Ukrainian].
10. Zhdamarova A. V. (2019). Zovnishnia polityka suchasnoi derzhavy: osnovni pidkhody do vyznachennia poniattia [Foreign policy of a modern state: basic approaches to defining the concept]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 6. P. 72–78 [in Ukrainian].
11. Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky [On the principles of domestic and foreign policy]: Law of Ukraine dated 01.10.2010. № 2411-VI. Date of update: 31.03.2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (data zvernennia 05.10.2024) [in Ukrainian].
12. Panov M., Herasina L. (2001). Pravova polityka yak universalnyi fenomen sotsialnoho buttia [Legal policy as a universal phenomenon of social existence]. *Pravo Ukrainy*. 8. P. 36–40 [in Ukrainian].
13. Mynkovich-Slobodianyk O. V. (2012). Pravova polityka: stratehichni priorytety i napriamy vdoshkonalennia [Legal policy: strategic priorities and areas for improvement]: monohrafiia. Kyiv : Lohos. 196 p. [in Ukrainian].
14. Fris P. L. (2013). Do pytannia pro Kontseptsiiu polityky u sferi borotby zi zlochynnistiu [On the issue of the Concept of Policy in the Field of Combating Crime]. *Pravova polityka Ukrainy: kontseptualni zasady ta mekhanizmy formuvannia*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 122–126). Kyiv : NISD [in Ukrainian].
15. Fris P. L. (2006). *Kryminalno-pravova polityka Ukrainy* [Criminal and legal policy of Ukraine]: Doctor of Law Dissertation. 440 p. [in Ukrainian].
16. Zahurskyi O. B. (2014). Kryminalna protsesualna polityka Ukrainy: istoriko-pravovyi aspekt [Criminal procedural policy of Ukraine: historical and legal aspect]: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Foliant. 215 p. [in Ukrainian].

17. Kozych I. V. Chy maie suchasna polityka v sferi protydii zlochynnosti systemu? [Does modern crime prevention policy have a system?]. Polityka v sferi borotby zi zlochynnistiu: materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (pp. 113–115). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

18. Fris P. L. (2005). Kryminalno-pravova polityka Ukrainskoi derzhavy [Criminal and legal policy of the Ukrainian state: theoretical, historical and legal problems]: teoretychni, istorychni ta pravovi problemy: monohrafiia. Kyiv : Atika. 329 p. [in Ukrainian].

19. Fris P. L. (2017). Problemy hlobalizatsii i mizhnarodna kryminalno-pravova polityka [Problems of globalization and international criminal law policy]. Kryminalno-pravove zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy v umovakh hlobalizatsii: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 112–116). Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].

20. Balobanova D. (2020). Kryminalno-pravova polityka yak riven dynamiky kryminalnogo prava: vnutrishnii ta zovnishnii aspekty [Criminal law policy as a level of criminal law dynamics: internal and external aspects]. European political and law discourse. 7 (3). P. 66–72. DOI: 10.46340/eppd.2020.7.3.10 [in Ukrainian].

21. Popko V. V. (2020). Transnatsionalne kryminalne pravo: mizhnarodno-pravovi zasady [Transnational criminal law: international legal foundations]: Doctor of Law Dissertation. 559 p. [in Ukrainian].

22. Fris P. L. (2011). Kryminalno-pravova polityka Ukrainy na shliakhu do yevrointehratsii [Criminal law policy of Ukraine on the path to European integration]. 10 rokiv chynnosti Kryminalnogo kodeksu Ukrainy: problemy zastosuvannia, udoskonalennia ta podalshoi harmonizatsii iz zakonodavstvom yevropeiskyykh krain: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 88–92). Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].

23. Balobanova D. O. (2022). Vyznachenist novykh norm pro zlochyny proty natsionalnoi bezpeky Ukrainy [The clarity of new norms on crimes against the national security of Ukraine]. Ukrainska kryminalna yustystsiia v umovakh viiny: Proceedings of the VIII (XXI) Lviv Criminal Justice Forum. Lviv : Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].

24. Shakun V. I. (2016). Sotsialna rol kryminalnogo prava [The social role of criminal law]. Sotsialna funktsiia kryminalnogo prava: problemy naukovooho zabezpechennia, zakonotvorennia ta pravozastosuvannia: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 6–13). Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].

25. Zhytnyi O. O. (2013). Kryminalne pravo Ukrainy v mizhnarodnomu vymiri (porivnialno-pravovy analiz) [Criminal law of Ukraine in the international dimension (comparative legal analysis): monohrafiia. Kharkiv : Odissei. 376 p. [in Ukrainian].

26. Dudorov O. O., Tertychenko T. M. (2014). Obumovlenist udoskonalennia kryminalnogo zakonodavstva Ukrainy zakonodavstvom Rady Yevropy ta Yevropeiskoho Soiuzu [The conditionality of the improvement of the criminal legislation of Ukraine by the legislation of the Council of Europe and the European Union]. Nauka kryminalnogo prava v systemi mizhdystsiplinarykh zviyazkiv: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 89–94). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Mariia Krasii,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

(Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-Frankivsk)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8752-7371>

FOREIGN CRIMINAL AND LEGAL POLICY OF UKRAINE AS A COMPONENT ELEMENT OF POLICY IN THE SPHERE OF FIGHTING CRIME

The article emphasizes the importance of Ukraine's foreign criminal and legal policy as a component of policy in the field of combating crime. The author focuses on the transnational nature of modern crime, which requires active international cooperation. The importance of harmonizing foreign policy with the internal legal and political priorities of the state, as well as a dynamic approach to addressing new global threats, is highlighted. It is noted that for the effective implementation of foreign criminal and legal policy, it is necessary to improve the mechanisms for implementing international standards and strengthen cooperation with international organizations. Special attention is paid to cooperation with other states and organizations in the fight against international crimes, harmonization of national legislation and active participation of Ukraine in the development of international agreements and treaties. It is determined that foreign policy in each area has its own characteristics. They are also present in the criminal and legal dimension of the problem. In particular:

firstly, criminal law policy in the international context involves cooperation with other states and international organizations in the field of extradition, the fight against international terrorism, human trafficking, cybercrime, corruption, drug trafficking, etc.;

secondly, it is also aimed at harmonizing national legislation with international standards and norms, which is an important factor in ensuring the effectiveness of the fight against transnational crime;

thirdly, Ukraine's active participation in the development and implementation of international treaties and agreements that define the foundations of cooperation in the field of criminal law is of particular importance.

Ukraine's foreign criminal law policy is a system of strategic actions and decisions of the state aimed at ensuring law and order and combating crime at the international level through cooperation with other states and international organizations. It is based on international regulatory acts and treaties ratified in accordance with the established procedure, and is carried out within the constitutional powers of state authorities.

Key words: politics, foreign criminal and legal policy of Ukraine, policy in the field of combating crime, criminal law, international cooperation, international crime.

Надіслано до редколегії 04.12.2024

УДК 343.35

DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-90-95

Пономарьова Тетяна Ігорівна,

доктор юридичних наук, старший дослідник,

завідувач науково-дослідної лабораторії

з проблем запобігання кримінальним правопорушенням

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5209-0234>

Данилевська Юлія Олександрівна,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,

завідувач докторантури

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1893-8473>

Єдаменко Ірина Віталіївна,

кандидат юридичних наук, суддя

(Покровський районний суд Дніпропетровської області, смт Покровське)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9790-6142>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННІ ДІЇ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМИ ТЕХНІЧНИМИ ЗАСОБАМИ НЕГЛАСНОГО ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

У статті розглядаються особливості кримінальної відповідальності за незаконні дії зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації. Звертається увага на доцільність виключення спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації з переліку предметів контрабанди. Актуалізовано криміналізацію незаконного використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації та незаконного розроблення, виготовлення, постачання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації та виключення статті 359 із Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, криміналізація, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, контрабанда.

Постановка проблеми. Процес оновлення кримінально-правових норм є практично безперервним, іноді системним, але в більшості небезспірним. Традиційно одним із найбільш динамічних у частині криміналізації/декриміналізації діянь є розділ VII Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України «Крими-

нальні правопорушення у сфері господарської діяльності», що можна пояснити передусім бланкетністю кримінально-правових норм, які в ньому розміщені. Такий підхід зумовлений специфікою охоронюваних вказаним розділом суспільних відносин, детально врегульованих великим за обсягом і мінливим законодавством, що

закріплює спеціальні вимоги стосовно господарської, фінансової, економічної діяльності. Серед численних законодавчих змін одними з найбільш обговорюваних як серед науковців, так і серед інших фахових спільнот став Закон України від 9 грудня 2023 р. № 3513–ІХ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів».

Беззаперечним позитивним здобутком цієї новели є уніфікація в усіх назвах ст. ст. 201, 201-1, 201-3, 201-4 КК України діяння, яке криміналізується – контрабанди. Водночас вказівка на предмет контрабанди в назві наведених статей і в диспозиції норми, описаної перших частинах цих статей, різнилась. Як зазначалося нами раніше, у назві ст. 201 КК України «Контрабанда культурних цінностей та зброї» предметом контрабанди зазначено культурні цінності та зброю, а в ч. 1 цієї статті до предмета контрабанди віднесено культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, зброю або боєприпаси (окрім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частини вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації [1, с. 286–287]. Звертають увагу на невідповідність назв оновлених статей, у яких описана кримінальна відповідальність за контрабанду, фактичному їхньому змісту й інші дослідники [2, с. 165–202].

Розмірковуючи над доцільністю виокремлення різних предметів контрабанди в межах диспозиції однієї кримінально-правової норми, поряд із наявністю інших норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за контрабанду інших предметів, не можна залишити поза увагою ст. 359 КК України, яка також передбачає відповідальність за незаконні дії зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації.

Метою статті є визначення доцільності криміналізації незаконного обігу спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації як через митний кордон України поза митним контролем або із приховуванням від митного контролю, так і на території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різний час питання кримінальної відповідальності за незаконні дії зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації були предметом дослідження таких авторів, як В.Я. Бондаренко, Б.Д. Леонов, Т.В. Лутак, В.І. Павликівський, О.Ф. Пасека, В.С. Серьогін, А.О. Хлопов, інших.

Виклад основного матеріалу. У ст. 359 КК України встановлено відповідальність за такі незаконні дії зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації, як придбання, збут, використання. У ст. 201 КК України передбачено відповідальність за переміщення через митний кордон України поза митним контролем або із приховуванням від митного контролю спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації. Тобто криміналізовані такі діяння, як придбання, збут, використання, переміщення, але тільки через митний кордон контрабандним способом.

В Україні питання законного обігу спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації врегульовано в Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку й інших технічних засобів негласного отримання інформації, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 669 [3]. Отже, законне роз-

роблення, виготовлення, постачання зазначених засобів можливе в межах здійснення відповідної господарської діяльності.

Порушення вищезазначених Ліцензійних умов в частині розроблення та виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку призводить до настання адміністративної відповідальності за ст. 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) «Порушення порядку провадження господарської діяльності», у частині постачання – кримінальну відповідальність за збут спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку за ст. 359 КК України, у частині переміщення через митний кордон контрабандним способом – за ст. 201 КК України, у частині зберігання – притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 195-5 КУпАП «Незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації».

Видається, що така розбалансованість видів відповідальності за діяння з однаковим предметом потребує узгодження. Пропонуємо з'ясувати особливості розглядуваного предмета адміністративного та кримінального правопорушення.

Відповідно до Критеріїв належності спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку й інших технічних засобів негласного отримання інформації, затверджених вищезазначеною постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 669, належність технічних, апаратно-програмних, програмних та інших засобів до спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку й інших технічних засобів негласного отримання інформації встановлюється на підставі сукупності таких критеріїв, як: призначення засобів для застосування скритним способом, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності; придатність засобів для негласного отримання інформації [4].

Згідно з Переліком спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 669, такими засобами є: засоби для негласного аудіо-, відеоконтролю та спостереження за особою, річчю або місцем; засоби для негласного отримання інформації про місцезнаходження та/або переміщення особи, транспортних засобів чи іншого майна особи, зокрема для негласного установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу зв'язку; засоби для негласного обстеження кореспонденції, предметів, матеріальних носіїв інформації; засоби для негласного проникнення або обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого майна особи; засоби для негласного зняття інформації з телекомунікаційних мереж; засоби для негласного зняття інформації з електронних інформаційних систем [5].

Наведене вище, а також положення Закону України від 2 березня 2015 р. № 222–VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності» свідчать про те, що підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 201 КК України, у разі вчинення його щодо спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації є відсутність відповідної ліцензії.

Цю тезу підтверджують і матеріали судової практики. Так, відповідно до вироку Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 5 вересня 2023 р. (справа № 154/3243/23), особу обвинувачено

в учиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 201 КК України, за таких обставин: 9 червня 2023 р., більш точний час не встановлений, обвинувачений, який перебував у м. Хелмі Республіки Польща та діяв умисно, у порушення вимог вищевказаних нормативно-правових актів, з метою незаконного переміщення через митний кордон України спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації та не маючи для цього відповідної ліцензії, придбав за нез'ясованих обставин у невідомої особи 8 технічних пристроїв отримання аудіоінформації "Pendrive Dyktafon micro SD 8 Gb", закамouflьованих під носії інформації типу "Flash", 2 технічні пристрої отримання відеоінформації "H8", зовні схожі на автономні акумуляторні батареї (PowerBank), 2 технічні пристрої отримання аудіоінформації "N10", які є спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації. Цього ж дня, 9 червня 2023 р., о 19:20 обвинувачений, слідуючи з Республіки Польща до України через митний пост «Устилуг» Волинської митниці, що розташований за адресою: Волинська область, Володимирський район, м. Устилуг, вул. Левінцова, 60, як водій мікроавтобуса марки "Opel Movano", смугою руху «червоний коридор», умисно, із приховуванням від митного контролю, способом, що утруднював виявлення, перемістив через митний кордон України спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації – 8 технічних пристроїв отримання аудіоінформації "Pendrive Dyktafon micro SD 8 Gb", закамouflьованих під носії інформації типу "Flash", 2 технічні пристрої отримання відеоінформації "H8", зовні схожі на автономні акумуляторні батареї (PowerBank), 2 технічні пристрої отримання аудіоінформації «N10». Водночас обвинувачений умисно не заявив про них митному контролю під час усного опитування та не вказав у митній декларації, а з метою утруднення їх виявлення попередньо приховав картонну коробку розміром 35x13x14 см із написом "Black point. Laser toner cartridge", у якій були дані предмети, у вищевказаному транспортному засобі під сидінням водія. У процесі проведення прикордонного-митного огляду зазначені спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації були виявлені службовими особами митного та прикордонного органів, згодом вилучені слідчим СВ УСБУ у Волинській області під час огляду місця події [6].

З урахуванням викладеного, вважаємо, що існують підстави для констатації доцільності вилучення спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації з переліку предметів кримінального правопорушення, передбаченого в ч. 1 ст. 201 КК України.

Що стосується інших незаконних діянь зі спеціальними технічними засобами отримання інформації, відповідальність за вчинення яких передбачена ст. 359 КК України, то варто зауважити, що пропозиції щодо їх декриміналізації лунали ще у 2016 р. Так, у результаті дослідження на дисертаційному рівні кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами отримання інформації В.Я. Бондаренко дійшов висновку, що декриміналізація діянь, передбачених у чинній редакції ст. 359 КК України, відповідає загальним положенням про декриміналізацію. Ним виокремлено такі підстави можливості та доцільності декриміналізації незаконного поводження зі СТЗНОІ, як: 1) суспільна небезпека таких діянь, як придбання, збут або використання технічних засобів, що можуть використовуватись для негласного отримання інформації, без інших додаткових умов,

з позиції завдання реальної шкоди; 2) поширеність діянь; 3) ефективність протидії цим проявам кримінально-правовими засобами; 4) ставлення суспільства до впровадження або припинення регулювання цих відносин кримінально-правовими засобами; 5) наукове обґрунтування [7, с. 10].

У результаті дослідження об'єкта незаконного поводження зі спеціальними технічними засобами отримання інформації В.Я. Бондаренко робить низку висновків, зокрема: під час визначення суспільних відносин, яким може бути завдано шкоди в разі незаконного придбання, зберігання чи використання СТЗНОІ, установлено, що незаконне поводження з такими засобами не завжди спричиняє шкоду суспільним відносинам, отже, не завжди має визнаватися злочином. Ним визначено, що суспільна небезпека таких засобів полягає не в засобах, а в тому, для чого вони використовуються, а саме в негласному отриманні інформації. Дослідником установлено, що незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації можуть спричинити шкоду або створювати загрозу її спричинення таким сферам суспільних відносин: а) основам національної безпеки; б) порядку обігу інформації про особу; в) виборчим та іншим особистим правам людини і громадянина; г) господарській діяльності; г) суспільним відносинам у сфері охорони службової інформації; д) суспільним відносинам у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж, мереж електрозв'язку; е) правосуддю [7, с. 142–143].

Схожої позиції дотримуються й інші дослідники. Зокрема, Б.Д. Леонов і В.С. Серьогін вважають, що ступінь суспільної шкоди дій, пов'язаних із незаконним придбанням, збутом або використанням СТЗ, не є однаковим. Незаконне придбання або збут СТЗ є прикладом надмірної криміналізації. Ці діяння посягають на адміністративні правовідносини, які виникають у процесі розроблення, виготовлення, постачання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку й інших технічних засобів негласного отримання інформації. Фактично йдеться про провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону [8, с. 141].

Справді, незаконний збут спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації може посягати на законну господарську діяльність, оскільки будь-яке відчуження (постачання, як зазначено в Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 669), зокрема і збут таких засобів, є можливим лише за умови наявності ліцензії на провадження такої діяльності.

У зв'язку з викладеним, підтримуємо пропозицію Б.Д. Леонова та В.С. Серьогіна виключити з об'єктивної сторони кримінального правопорушення, описаного в ч. 1 ст. 359 КК України, такі дії, як незаконне придбання або збут спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації [8, с. 141].

Що стосується такої форми об'єктивної сторони правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 359 КК України, як незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, то вказане діяння, на нашу думку, насамперед завдає шкоди правам і свободам людини і громадянина. Схожої думки

дотримується й О.Ф. Пасека, який вважає, що встановлення кримінальної відповідальності за незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації стало закономірною спробою забезпечити захист інтересів особи, суспільства, держави від злочинних посягань у сфері забезпечення права особи на недоторканність приватного життя, таємниці листування, телефонних розмов тощо [9, с. 302].

На нашу думку, додатковим об'єктом цього посягання може бути авторитет органів державної влади (в особі правоохоронних органів).

З урахуванням визначених нами об'єктів незаконного придбання або збуту спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації та незаконного використання таких засобів, вважаємо необхідним виключити ст. 359 із КК України. Водночас, усвідомлюючи суспільну небезпеку незаконних дій зі спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку й іншими технічними засобами негласного отримання інформації, термінологію регулюючого законодавства, пропонуємо розділ V Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» доповнити ст. 182–1 і викласти її в такій редакції:

Ст. 182-1. Незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації

Незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, –

карається штрафом від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробачінням наглядом на строк до трьох років, або обмеженням волі на строк до чотирьох років.

2. Ті самі дії, учинені повторно, або якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам особи, –

караються пробачінням наглядом на строк від трьох до п'яти років або обмеженням волі на строк від чотирьох до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк.

З метою захисту господарської діяльності від незаконного обігу спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку й інших технічних засобів негласного отримання інформації, пропонуємо розділ VII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» доповнити ст. 203-3, викласти її в такій редакції:

Стаття 203-3. Незаконне розроблення, виготовлення, постачання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації

Розроблення, виготовлення, постачання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації без одержання ліцензії, –

карається штрафом від трьох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років.

Висновки. Проведене дослідження надало підставу для констатації доцільності вдосконалення норм кримінального законодавства, якими встановлено кримінальну відповідальність за незаконні дії зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації. Аналіз судової практики та відповідного регуляторного законодавства актуалізує необхідність виключення ст. 359 з розділу XV Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» та доповнення кримінального законодавства нормами, які б установлювали відповідальність окремо за незаконне використання таких засобів (об'єкт кримінально-правової охорони – права і свободи людини і громадянина) й окремо за незаконне розроблення, виготовлення, постачання таких предметів (об'єкт кримінально-правової охорони – господарська діяльність, пов'язана з розробленням, виготовленням, постачанням таких засобів).

Запропоновані в дослідженні способи вирішення окреслених проблем можуть бути вдосконалені шляхом узгодження запропонованих норм із положеннями КУпАП, визначення додаткових аргументів для обґрунтування запропонованих видів і розмірів покарання тощо.

Список використаних джерел

1. Рекриміналізація контрабанди у світлі законодавчих ініціатив / Є.С. Назимко та ін. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 285–290.
2. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Рекриміналізація товарної контрабанди і супутні законодавчі новели: критичний аналіз. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1 (21). С. 165–202.
3. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 р. № 669. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#n158>.
4. Критерії належності спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 р. № 669. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#n158>.
5. Перелік спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 р. № 669. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#n158>.
6. Вирок Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 05.09.2023 р. (справа № 154/3243/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113251649>.
7. Бондаренко В.Я. Кримінальна відповідальність за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2016. 205 с.
8. Леонов Б.Д., Серьогін В.С. Кримінально-правова протидія незаконній діяльності зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації. *Інформація і право*. 2016. № 2 (17). С. 139–146.
9. Пасека О.Ф. Окремі проблемні аспекти кримінальної відповідальності за незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації за КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія «Юридична». 2016. № 2. С. 301–310.

References

1. Nazymko, Ye.S., Danylevska, Yu.O., & Ponomarova, T.I. (2023). Rekryminalizatsiia kontrabandy v svitli zakonodavchych initsiatyv [Recriminalization of smuggling in the light of legislative initiatives]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 3, 285–290 [in Ukrainian].
2. Dudorov, O.O., & Movchan, R.O. (2024). Rekryminalizatsiia tovarnoi kontrabandy i suputni zakonodavchi novely: krytychnyi analiz [Recriminalization of commodity smuggling and related legislative amendments: critical analysis]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 1 (21), 165–202 [in Ukrainian].
3. Litsenziini umovy provadzhennia hospodarskoi diialnosti, poviazanoi z rozroblenniam, vyhotovlenniam, postachanniam spetsialnykh tekhnichnykh zasobiv dlia zniattia informatsii z kanaliv zviazku ta inshykh tekhnichnykh zasobiv nehlasnoho otrymannia informatsii [Licensing conditions for conducting economic activities related to the development, manufacture, supply of special technical means for removing information from communication channels and other technical means of covertly obtaining information]: zatv. postanovoiou Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.09.2016 r. № 669. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#n158> [in Ukrainian].
4. Kryterii nalezhnosti spetsialnykh tekhnichnykh zasobiv dlia zniattia informatsii z kanaliv zviazku ta inshykh tekhnichnykh zasobiv nehlasnoho otrymannia informatsii [Criteria for the suitability of special technical means for removing information from communication channels and other technical means of covertly obtaining information]: zatv. postanovoiou Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.09.2016 r. № 669. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#n158> [in Ukrainian].
5. Perelik spetsialnykh tekhnichnykh zasobiv dlia zniattia informatsii z kanaliv zviazku ta inshykh tekhnichnykh zasobiv nehlasnoho otrymannia informatsii [List of special technical means for removing information from communication channels and other technical means of covertly obtaining information]: zatv. postanovoiou Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.09.2016 r. № 669. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#n158> [in Ukrainian].
6. Vyrok Volodymyr-Volynskoho miskoho sudu Volynskoi oblasti vid 05 veresnia 2023 r. (sprava № 154/3243/23) [Verdict of the Volodymyr-Volynskyi City Court of the Volyn region dated September 5, 2023 (case № 154/3243/23)]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113251649> [in Ukrainian].
7. Bondarenko, V.Ia. (2016). Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne povodzhennia zi spetsialnymy tekhnichnymy zasobamy nehlasnoho otrymannia informatsii za kryminalnym pravom Ukrainy [Criminal liability for illegal handling of special technical means of secret receipt of information under the criminal law of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
8. Leonov, B.D., & Serohin, V.S. (2016). Kryminalno-pravova protydiia nezakonnii diialnosti zi spetsialnymy tekhnichnymy zasobamy nehlasnoho otrymannia informatsii [Criminal-legal counteraction to illegal activities with special technical means of covert information obtaining]. *Informatsiia i pravo*, 2 (17), 139–146 [in Ukrainian].
9. Pasiaka, O.F. (2016). Okremi problemni aspekty kryminalnoi vidpovidalnosti za nezakonne prydbання, zbut abo vykorystannia spetsialnykh tekhnichnykh zasobiv nehlasnoho otrymannia informatsii za KK Ukrainy [Some problematic aspects of criminal liability for illegal acquisition, sale or use of special technical means of covert information obtaining under the Criminal Code of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna*, 2, 301–310 [in Ukrainian].

Ponomarova Tetiana,

Doctor of Law, Senior Researcher,
Head of the Research Laboratory
on Problems of Criminal Offense Prevention
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5209-0234>

Danylevska Yuliia,

Candidate of Legal Sciences, Senior Researcher,
Head of Doctoral Studies
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1893-8473>

Yedamenko Iryna,

Candidate of Legal Sciences, Judge
(Pokrovsky District Court of Dnipropetrovsk Region, Pokrovske)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9790-6142>

CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL ACTIONS WITH SPECIAL TECHNICAL MEANS OF COVERT OBTAINING INFORMATION

The article examines the specifics of criminal liability for illegal actions with special technical means of secretly obtaining information. It is emphasized that the actions described in Article 359 of the Criminal Code of Ukraine “Illegal acquisition, sale or use of special technical means of obtaining information” encroach on various objects of criminal law protection. Thus, the illegal purchase or sale of special technical means of covertly obtaining information creates a threat of harm or harm to economic activity, since such actions are carried out on the basis of a license obtained. Taking this into

account, it is proposed to exclude special technical means of secretly obtaining information from the list of contraband items, as a criminal offense provided for in Article 201 of the Criminal Code of Ukraine. In addition, add Chapter VII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine "Criminal Offenses in the Sphere of Economic Activity", Article 203-3 "Illegal development, manufacture, supply of special technical means of secretly obtaining information".

Illegal use of special technical means of secretly obtaining information encroaches on such an object as the rights and freedoms of a person and a citizen. View of the above, it is proposed to exclude Article 359 of the Criminal Code of Ukraine. Instead, provide for criminal liability for the illegal use of special technical means of covertly obtaining information in Article 182-1 of Chapter V of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine "Criminal offenses against electoral, labor and other personal rights and freedoms of a person and a citizen". It is summarized that the proposed changes will contribute to the systematization of criminal legislation taking into account the object of criminal law protection and may serve as a basis for further research into the problems of illegal actions with special technical means of secretly obtaining information.

Key words: *criminal liability, special technical means of covert information acquisition, criminalization, criminal offenses in field of economic activity, criminal offenses against authority of state authorities, local self-government bodies, associations of citizens, smuggling.*

Надіслано до редколегії 12.12.2024

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.352:343.98

DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-96-101

Бондаренко Вячеслав Васильович,

аспірант,

заступник керівника управління – керівник

відділу проведення моніторингу способу життя

Управління проведення моніторингу способу життя

та контролю щодо повноти заповнення декларацій

Національного агентства з питань запобігання корупції

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0436-2302>

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджено корупційні ризики, що виникають у процесі застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні України. Підкреслено важливість прозорості та обґрунтованості рішень слідчих, прокурорів і суддів, адже дискреційні повноваження можуть створювати передумови для зловживань. Запропоновано вдосконалити нормативно-правову базу, стандартизувати розмір застави, посилити контроль за судовими рішеннями та залучити громадськість до моніторингу для підвищення довіри до системи правосуддя.

Ключові слова: корупція, запобіжні заходи, сфера кримінального правосуддя, корупційні ризики, прозорість.

Постановка проблеми. Корупція в Україні становить суттєву загрозу для правової системи, особливо у сфері кримінального провадження, де підриває довіру громадян до правоохоронних органів і судової влади. Це спричиняє порушення принципів справедливості та верховенства права, ставлячи під сумнів легітимність судових рішень. Критичним є питання дискреційних повноважень слідчих, прокурорів і суддів, які можуть призводити до суб'єктивності в ухваленні рішень. Відсутність чітких критеріїв для вибору запобіжних заходів створює можливості для зловживань, що негативно впливає на довіру до правової системи. Дослідження корупційних ризиків у застосуванні запобіжних заходів необхідне для реформування нормативно-правової бази та підвищення прозорості досудового процесу, що не може не бути актуальним нині.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання корупційних ризиків у кримінальному провадженні досліджували такі вчені, як Н. В. Глинська, Ю. О. Михайлова, Л. М. Москвич, С. С. Мірошніченко, О. В. Федосова, О. Ю. Хабло, О. Г. Шило та інші. Проте науковці у своїх роботах не акцентували увагу на корупційних ризиках при застосуванні запобіжних заходів в Україні.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз корупційних ризиків, які виникають у процесі застосування запобіжних заходів у кримінальному досудовому провадженні в Україні, а також сформулювати рекомендації для вдосконалення нормативно-правової бази. Для досягнення цієї мети поставлено завдання проаналізу-

вати приписи процесуального законодавства та практики кримінального провадження щодо застосування запобіжних заходів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Запобіжні заходи, що є невід'ємною частиною кримінального досудового процесу, покликані забезпечувати дотримання підозрюваним або обвинуваченим процесуальних обов'язків на досудовій стадії кримінального провадження. Вони є важливим інструментом для запобігання ризикам, пов'язаним із можливим ухиленням від правосуддя, впливом на потерпілих, свідків чи інших учасників провадження або навіть продовженням протиправної діяльності. Водночас процедура застосування запобіжних заходів є особливо вразливою до корупційних ризиків через значний рівень дискреційних повноважень, якими наділені уповноважені суб'єкти – слідчі, прокурори та судді [1, с. 27].

Одним із найбільш поширених виявів корупційних ризиків є можливість використання запобіжних заходів для досягнення неправомірних вигод, зокрема через ухвалення рішень, що ґрунтуються не на законності та об'єктивності, а на особистих чи матеріальних інтересах уповноважених осіб. Це може містити винесення рішень щодо застосування м'якших заходів або, навпаки, більш жорстких стосовно певних осіб в обмін на неправомірну винагороду, тиск з боку впливових зацікавлених сторін або інші форми зловживання службовим становищем.

Такий підхід не лише суперечить принципам верховенства права та правосуддя, а й значно посилює коруп-

ційні практики у сфері кримінального правосуддя. Корупція в цій сфері зумовлює дискредитацію основоположних принципів правової держави, створюючи передумови для виникнення атмосфери безкарності, що підриває стабільність та довіру до всієї системи правосуддя. Унаслідок цього суспільство стикається з глибокими соціально-політичними проблемами, зокрема зростанням правової невпевненості та зниженням легітимності судової влади.

Зважаючи на зазначене, запобігання корупційним ризикам при застосуванні запобіжних заходів є критично важливим завданням для забезпечення ефективного функціонування правосуддя в Україні. Важливо створити прозорі та чіткі визначені процедури щодо ухвалення рішень у межах кримінального досудового процесу, забезпечити жорсткий контроль за діями вповноважених осіб, а також розробити дієві механізми для запобігання корупції на всіх рівнях кримінального провадження. Лише за таких умов можливо створити передумови для ефективного функціонування судової системи, що відповідатиме вимогам правової держави та інтересам суспільства загалом.

Аналіз правової бази, що регулює застосування запобіжних заходів в Україні, висвітлює низку елементів, які потребують подальшого вдосконалення з огляду на забезпечення об'єктивності, правомірності та прозорості судового процесу. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України визначає запобіжні заходи як засоби забезпечення належного виконання підозрюваним чи обвинуваченим своїх процесуальних обов'язків та запобігання ризикам, що можуть перешкодити здійсненню правосуддя. Встановлено види запобіжних заходів, зокрема: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт та тримання під вартою [2, с. 293–299].

Однак на практиці чинне законодавство надає суддям значний простір для тлумачення при виборі конкретного запобіжного заходу, що підвищує ризик суб'єктивних та непослідовних рішень. Така дискреція у виборі запобіжних заходів, хоч і передбачена законом, може призводити до ухвалення недостатньо обґрунтованих рішень, що негативно позначається на рівні довіри суспільства до системи правосуддя. Ба більше, відсутність чітких критеріїв для визначення запобіжного заходу відповідно до ступеня ризику, обставин кримінального провадження та тяжкості правопорушення дає змогу суддям ухвалювати рішення, з огляду на суб'єктивне тлумачення наданих їм повноважень. Суддя може вільно обирати між м'якими заходами (особиста порука) та більш суворими (тримання під вартою), що створює можливість для ухвалення необґрунтованих рішень, мотивованих особистою вигодою.

Особливої уваги потребує також питання відсутності належних механізмів контролю та обґрунтованості ухвалення рішень про застосування запобіжних заходів. Чинний кодекс передбачає лише загальні положення для визначення запобіжного заходу, не пропонуючи детальних інструкцій, які б зобов'язували суддів обґрунтовувати свої рішення на підставі об'єктивних критеріїв. Це створює сприятливий ґрунт для потенційних корупційних зловживань, оскільки в таких умовах посадові особи мають можливість діяти вільно, а інколи й маніпулятивно, що підриває довіру до судової системи.

Ураховуючи викладене, серед основних корупційних ризиків, які проявляються на практиці, можна виокремити такі.

Вибір виду запобіжного заходу. Маючи змогу обирати між заходами різної суворості, як, наприклад, особисте зобов'язання або тримання під вартою, слідчий, прокурор та суддя можуть застосувати суб'єктивний підхід у ухваленні рішення. Така дискреція створює умови для можливих зловживань, зокрема через отримання неправомірної вигоди, що може негативно впливати на справедливість та об'єктивність кримінального процесу.

Ці проблеми були проаналізовані Європейським судом з прав людини в справі «Лабазніков проти України» від 25 березня 2021 року. Суд установив, що національний суд не обґрунтував застосування суворого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, проігнорував можливість використання менш суворих альтернатив, як-от домашній арешт, і не провів належної оцінки обставин, які могли б вплинути на ухвалення такого рішення. Зокрема, суд не врахував індивідуальних ризиків, як-от можливість втечі, вплив на свідків чи перешкоджання слідству, а також не визначив строку тримання під вартою. Такі дії були визнані ЄСПЛ порушенням статті 5 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яка захищає право на свободу та особисту недоторканність [3].

Така проблема має місце й в українській судовій практиці. Наприклад, у рішенні Бабушкінського районного суду міста Дніпра в справі № 932/7024/23 щодо зміни запобіжного заходу з домашнього арешту на особисте зобов'язання можна спостерігати, що, незважаючи на формальну відповідність такого рішення вимогам законодавства, дискреційні повноваження судді, слідчого та прокурора створюють умови для суб'єктивності й можливих зловживань. Особливо це викликає стурбованість у випадках, коли йдеться про підозрюваних із високим статусом та значним обсягом інкримінованих активів, що потенційно підвищує ризик корупційного впливу на перебіг справи [4].

Визначення розміру застави. Недостатня регламентація механізму встановлення розміру застави створює значний простір для суддівської дискреції, що нерідко призводить до дисбалансу між сумою застави, тяжкістю пред'явленого обвинувачення та фінансовими можливостями підозрюваного. Така практика не лише ускладнює забезпечення справедливості, а й створює умови, за яких більш заможні особи можуть уникнути належної відповідальності, підриваючи принцип рівності всіх перед законом.

У справі «Плачков проти України» від 15 квітня 2021 року Європейський суд з прав людини констатував, що національний суд установив розмір застави, який був явно завищений з огляду на фінансове становище заявника. Рішення не містило належного обґрунтування, а також не враховувало можливості застосування менш суворих альтернативних заходів, які могли б ефективно мінімізувати потенційні ризики. Це порушення свідчить про необхідність удосконалити стандарти встановлення застави з урахуванням принципу пропорційності та індивідуального підходу до обставин кожної справи [5].

Зловживання дискреційними повноваженнями при обранні запобіжного заходу, що знижує ефективність контролю. Цей корупційний ризик є значним у системі кримінального правосуддя України. Особливо це стосується використання заходів на кшталт домашнього арешту. Тут проблема не лише у виборі виду запобіжного заходу, а й у тому, що домашній арешт, за умов надмірної свободи дій суддів, часто не забезпечує

належного нагляду за підозрюваним. Такий захід дає змогу зберігати підозрюваним контакти із зовнішнім світом, що сприяє потенційним маніпуляціям із процесом досудового розслідування. Відсутність обмежень на свободу комунікації та переміщення за межами визначеного місця, фактично підриває ефективність нагляду й може використовуватися для уникнення відповідальності [6, с. 202–220].

Дослідивши природу основних корупційних ризиків, які виникають на практиці під час обрання запобіжних заходів, доцільно вжити низку комплексних заходів, які охоплюють як нормативно-правове регулювання, так й організаційні елементи.

Удосконалення нормативно-правової бази. Удосконалення нормативно-правової бази є невід’ємним кроком для мінімізації корупційних ризиків у процесі вибору запобіжних заходів. Відсутність чітких критеріїв та неуніфіковані процедури створюють можливості для суб’єктивного ухвалення рішень, що сприяє потенційним корупційним зловживанням. Тому необхідно розробити конкретні критерії, які допоможуть забезпечити об’єктивність і прозорість у виборі запобіжних заходів [7, с. 127–128].

По-перше, важливо враховувати ступінь тяжкості злочину. Закон має чітко визначати, для яких категорій злочинів застосовується кожен запобіжний захід. Наприклад, для тяжких та особливо тяжких злочинів має пріоритетно розглядатися тримання під вартою, при цьому необхідно обов’язково враховувати обґрунтовану доведеність наявності ризиків та обставин, які враховують при обранні запобіжних заходів, визначених статтями 177, 178 КПК України.

По-друге, критерії мають оцінювати ризик утечі підозрюваного, включно з наявністю закордонних зв’язків або доступом до значних фінансових ресурсів.

По-третє, необхідно враховувати ризик впливу на свідків чи потерпілих, що забезпечить належну ізоляцію підозрюваного в разі можливого тиску на учасників кримінального процесу.

По-четверте, слід враховувати суспільну небезпеку підозрюваного: якщо особа становить загрозу, доцільно обирати з-поміж найсуворіших запобіжних заходів, що забезпечують належний контроль, як-от тримання під вартою або цілодобовий домашній арешт.

Уніфікація нормативної бази та запровадження зазначених критеріїв створять прозору систему, яка обмежить суб’єктивне трактування закону та зменшить ризик корупційних впливів, що допоможе не лише покращити об’єктивність й обґрунтованість судових рішень, а й підвищить довіру громадськості до системи правосуддя [8].

Стандартизація розміру застави. Стандартизація розміру застави є необхідним кроком для зменшення корупційних ризиків у процесі кримінального досудового правосуддя. Запровадження чітких та прозорих критеріїв забезпечить об’єктивність і послідовність у визначенні розміру застави, що сприятиме запобіганню суб’єктивним рішенням та зловживанням. Насамперед визначення застави має базуватися на тяжкості злочину: для тяжких злочинів, як-от насильницькі чи економічні правопорушення, необхідно передбачити застосування вищого розміру застави, що створить відповідний бар’єр для можливих повторних правопорушень та забезпечить належний захист суспільних інтересів.

Крім цього, розмір застави повинен враховувати матеріальний стан підозрюваного та завдану шкоду

суспільним інтересам, щоб не створювати привілеїв для осіб зі значними фінансовими можливостями і, навпаки, не ставити надто високий розмір застави для менш забезпечених категорій осіб. Такий підхід сприятиме забезпеченню принципу рівності перед законом, незалежно від соціального статусу або фінансового становища. Важливим критерієм при визначенні розміру застави, також необхідно визначити оцінку ризику ухилення від правосуддя, яка передбачатиме теоретичну можливість підозрюваного залишити країну або вплинути на свідків.

У статті «Застава в системі запобіжних заходів: теорія та практика» В. В. Назаров та О. І. Ситайло також звертають увагу на проблеми, пов’язані зі стандартизацією розміру застави. Серед ключових питань вони виокремлюють суб’єктивний підхід судів до її визначення, невідповідність розміру застави фінансовим можливостям підозрюваних та недостатній контроль за дотриманням її умов, що створює ризики корупційних зловживань [9, с. 191–197].

Так, на підставі вказаних критеріїв на законодавчому рівні доцільно розробити та впровадити електронну систему для обчислення розміру застави. Це дасть змогу автоматизувати процес та мінімізувати вплив людського фактору, що матиме своїм наслідком суттєве зменшення можливості для маніпуляцій.

Така система може інтегруватися з державними реєстрами та базами даних, які містять інформацію про кримінальні правопорушення, матеріальний стан, зокрема інформація з Державного реєстру фізичних осіб – платників податків про джерела / суми нарахованого доходу, утриманого та сплаченого податку та військового збору, Пенсійного фонду України та інші характеристики підозрюваного.

Отже, впровадження електронної системи, дасть змогу усунути вказаний корупційний ризик та надасть можливість суб’єктам кримінального провадження автоматично визначати розмір застави, який буде об’єктивним і забезпечить на належному рівні виконання підозрюваним покладених на нього обов’язків [10].

Підвищення відповідальності за зловживання дискреційними повноваженнями. Підвищення рівня відповідальності за зловживання дискреційними повноваженнями вимагає запровадження більш жорсткої правової та етичної регламентації, а також розробки системи спеціалізованого моніторингу та оцінки. Одним із можливих рішень є вдосконалення чинного законодавства щодо відповідальності суддів та працівників правоохоронних органів шляхом запровадження адміністративної чи в окремих випадках кримінальної відповідальності за недобросовісне виконання службових обов’язків.

Важливим складником цього процесу має стати незалежний аудит ухвалених процесуальних чи судових рішень щодо аномального відхилення від норми чи наявності корупційних виявів, а також нормативний перегляд кваліфікаційних вимог для суддів, прокурорів та слідчих, де до уваги братимуть їхні попередні професійні результати, наявність будь-яких дисциплінарних чи інших порушень законодавства.

Упровадження автоматизованої системи аналізу судових рішень, зокрема щодо визначення розміру застави. Використання такого спеціалізованого програмного забезпечення для виявлення потенційних аномалій у судовій практиці дасть змогу ефективніше ідентифікувати випадки можливих зловживань та забезпечити подальший незалежний аналіз. У довгостроко-

вій перспективі це програмне забезпечення сприятиме формуванню цілісної, прозорої системи правосуддя, що відповідатиме принципам законності, верховенства права та мінімізує вплив людського фактору на результати розгляду кримінальних справ.

Крім того, необхідно запровадити незалежний механізм розслідування та оцінки діяльності слідчих, прокурорів і суддів, що передбачатиме залучення представників громадськості, академічних інституцій та антикорупційних органів, що сприятиме посиленню підзвітності та об'єктивності в правозастосовній діяльності останніх [11].

Залучення громадськості та підвищення прозорості процесу. Залучення громадськості до моніторингу судових процесів та підвищення прозорості судочинства є важливими елементами в боротьбі з корупційними ризиками в системі кримінального досудового процесу. Щоб забезпечити ширшу участь громадських організацій у процесі нагляду за судовими рішеннями, необхідно внести відповідні зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Зокрема, слід розглянути можливість офіційного залучення громадських організацій та інститутів громадянського суспільства до спостереження за судовими справами, пов'язаними з обранням запобіжних заходів. Такий підхід сприятиме посиленню підзвітності та прозорості дій суддів і прокурорів, знижуючи ризик можливих зловживань або неправомірного впливу.

Для підвищення прозорості ухвалення рішень, що стосуються запобіжних заходів, необхідно також внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, варто запровадити обов'язковість публікації судових рішень у справах, пов'язаних з обранням запобіжних заходів, з детальним обґрунтуванням підстав для їх застосування. Це передбачатиме публікацію в Єдиному державному реєстрі судових рішень повного тексту рішень, включно з аргументацією щодо вибору конкретного запобіжного заходу. Така практика дасть змогу громадськості здійснювати ефективний контроль за обґрунтованістю таких документів, що підвищить довіру до судової системи та сприятиме зниженню корупційних ризиків завдяки підвищенню рівня відкритості.

Підсумовуючи, варто зазначити, що проблема корупційних ризиків у сфері застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі України є гострою і потребує нагального вирішення. Аналіз поточної ситуації свідчить про наявність значних прогалин у законодавстві, які створюють простір для зловживань та ухилення від правосуддя. Зокрема, значна дискреція суддів та правоохоронців під час обрання запобіжних заходів, відсутність чітких критеріїв для визначення розміру застави та обмежений контроль за законністю судових рішень створюють серйозні загрози справедливості й ефективності кримінального процесу.

Одним із ключових корупційних ризиків є можливість суб'єктивного підходу до вибору запобіжного заходу, де суддя або прокурор, маючи широку свободу дій, може ухвалювати рішення, що не завжди відповідають вимогам об'єктивності та неупередженості. Цей ризик можна мінімізувати шляхом впровадження уніфікованих критеріїв для вибору запобіжних заходів. Законодавчі зміни до Кримінального процесуального кодексу України повинні містити конкретні положення щодо застосування особистого зобов'язання, поруки, застави або тримання під вартою, з урахуванням конкретних обставин і факторів ризику для кожного випадку [12].

Крім того, доцільно розробити чіткий алгоритм вибору запобіжних заходів, який враховує обґрунтованість доведених ризиків та обставин, передбачених статтями 177 і 178 КПК України. При цьому необхідно надавати докази окремо щодо кожному ризику, а під час продовження запобіжних заходів обов'язково оцінювати, чи заявлені ризики залишаються актуальними або виникли нові. О. Ю. Хабло у своїх дослідженнях також наголошував на важливості реального доказування ризиків, адже на практиці часто бракує достатнього обґрунтування, а рішення судів базуються лише на загальних посиланнях на норми КПК України. Запровадження такої стандартизації зменшить корупційний вплив у цій сфері, мінімізуючи можливості для суб'єктивного трактування [13, с. 270–278].

Не менш важливим кроком для вдосконалення інституту застави є впровадження чітких правил для визначення її розміру. Як зазначають у своїх дослідженнях П. М. Маланчук та В. І. Голованова, є нагальна потреба реформувати законодавство, запровадивши конкретні критерії, які враховують ризики, передбачені статтею 177 КПК України. Відсутність єдиної методології розрахунку застави призводить до значних розбіжностей у судовій практиці. Це не лише свідчить про недосконалість законодавчого регулювання, а й створює підґрунтя для потенційного корупційного впливу. Для зниження таких ризиків доцільно внести зміни до Кримінального процесуального кодексу, які передбачатимуть прозору систему обчислення застави. Вона має базуватися на тяжкості вчиненого злочину, матеріальному стані підозрюваного, масштабі завданої шкоди суспільним інтересам і ризику ухилення від правосуддя. Запровадження таких змін сприятиме уніфікації судової практики, забезпечить справедливий підхід до визначення застави та зменшить можливості для маніпуляцій [14, с. 73–77].

Контроль за правомірністю судових рішень щодо обрання запобіжних заходів також потребує суттєвого посилення. Окрім автоматизованого розподілу справ, який уже впроваджено в Україні, доцільно створити спеціалізовані підрозділи для регулярного моніторингу та перевірки судових рішень. Такі ініціативи запропоновані Ю. Л. Белоусовим та іншими авторами у звіті про роль слідчого судді в кримінальному провадженні. Зокрема, вони рекомендували створити незалежний орган або механізм, що аналізуватиме судові рішення слідчих суддів з погляду їх ефективності та правомірності, а також розробити чіткі критерії для обґрунтування судових рішень та їх оцінки [15, с. 85–88].

Крім того, необхідно запровадити практику публічного доступу до судових рішень із забезпеченням додаткової анонімізації, що дасть змогу суспільству об'єктивно оцінювати ці рішення. Такі зміни в законодавстві, зокрема в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», сприятимуть належному нагляду за дотриманням антикорупційних стандартів та забезпечать об'єктивність судового процесу [16].

Важливим кроком для підвищення прозорості є також залучення громадськості до моніторингу судових процесів й обов'язкове оприлюднення рішень щодо обрання запобіжних заходів. Для цього слід внести зміни до Закону України «Про доступ до публічної інформації», зобов'язавши публікувати такі рішення з детальним обґрунтуванням. Це дасть змогу громадськості краще розуміти логіку ухвалення рішень і виявляти можливі порушення або зловживання [17].

Впровадження зазначених реформ сприятиме значному зниженню корупційних ризиків у сфері кримінального правосуддя та забезпечить вищий рівень прозорості й відповідальності судової системи України. Лише комплексний підхід до вирішення цих питань може забезпечити ефективну боротьбу з корупцією та відновити довіру громадськості до інституцій правосуддя.

Висновки. Корупційні ризики при застосуванні запобіжних заходів в Україні становлять суттєву загрозу для ефективності правоохоронної діяльності та довіри до судової системи. Основні проблеми полягають у надмірних дискреційних повноваженнях слідчих, прокурорів і суддів, а також у відсутності чітких критеріїв для вибору запобіжних заходів, що створює можливість для зловживань і корупції. Для зміцнення верховенства права й забезпечення справедливості критично важливо вдосконалити нормативно-правову базу, впровадити стандартизацію розміру застави та підвищити прозорість досудового процесу. Розробка об'єктивних критеріїв для запобіжних заходів і залучення громадськості до моніторингу судових рішень необхідні для мінімізації корупційних впливів і відновлення довіри суспільства до інститутів правосуддя.

Список використаних джерел

1. Михненко А. М. Запобігання та протидія корупції : навч. посіб. / А. М. Михненко, Р. П. Марчук, А. М. Мудров, В. Ф. Мартиненко, С. О. Кравченко, В. В. Кошинець, Е. М. Макаренко, Т. П. Попченко, М. П. Месюк ; ред. А. М. Михненко ; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. Київ : НАДУ, 2010. 27 с.
2. Мірошниченко С. С. Корупційні ризики у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2020. № 1 (103). С. 293–299.
3. Рішення ЄСПЛ у справі «Лабазніков проти України» від 25 березня 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g34#Text.
4. Рішення Бабушкінського районного суду міста Дніпра у справі № 932/7024/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. 2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117805915>.
5. Рішення ЄСПЛ у справі «Плачков проти України» від 15 квітня 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g14#Text.
6. Шило О. Г., Глинська Н. В., Москвич Л. М. Корупційні ризики чинного кримінального процесуального законодавства України : окремі питання. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 202–220.
7. Михайлова Ю. О., Федосова О. В. Щодо проблеми корупційних ризиків у кримінальному провадженні в Україні. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції. Харків, 2017. С. 127–128.
8. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.
9. Назаров В. В., Ситайло О. І. Застава в системі запобіжних заходів : теорія та практика. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 6 (47). С. 191–197.
10. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>.
11. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 р. № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
13. Хабло О. Ю. Обґрунтування підстав застосування запобіжних заходів : конвенційні стандарти та вітчизняна практика. *Право і суспільство*. 2020. Вип. 4. С. 270–278.
14. Маланчук П. М., Голованова В. І. Застава в системі запобіжних заходів чинного кримінально-процесуального законодавства України. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 10 (23). С. 73–77.
15. Белоусов Ю. Л. та ін. Роль слідчого судді у кримінальному провадженні : аналіт. звіт за результатами дослідження 2019–2020 роки. 2020. С. 85–88.
16. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
17. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

References

1. Mykhnenko, A. M., Marchuk, R. P., Mudrov, A. M., Martynenko, V. F., Kravchenko, S. O., Koshynets, V. V., ... Mesyuk, M. P. (2010). *Zapobihannia ta protyidiia koruptsii: navch. posib. [Prevention and counteraction of corruption: A textbook]*. Kyiv: NADU. [in Ukrainian].
2. Miroshnychenko, S. S. (2020). Koruptsiini ryzyky u kryminalnomu provadzhenni [Corruption risks in criminal proceedings]. *Yurydychna nauka – Legal Science*, 1(103), 293–299. [in Ukrainian].
3. Rishennia YeSPL u spravi «Labaznikov proty Ukrainy» vid 25 bereznia 2021 roku [European Court of Human Rights. (2021). Case of Labaznikov v. Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g34#Text [in Ukrainian].
4. Rishennia Babushkinskoho raionnoho sudu mista Dnipra u spravi № 932/7024/23 [Babushkinskyi District Court of Dnipro. (2023). Case No. 932/7024/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117805915> [in Ukrainian].
5. Rishennia YeSPL u spravi «Plachkov proty Ukrainy» vid 15 kvitnia 2021 roku [European Court of Human Rights. (2021). Case of Plachkov v. Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g14#Text [in Ukrainian].
6. Shylo, O. H., Hlynksa, N. V., & Moskvych, L. M. (2014). Koruptsiini ryzyky chynnoho kryminalno-protseusualnoho zakonodavstva Ukrainy: Okremi pytannia [Corruption risks of current criminal procedural legislation of Ukraine: Some issues]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Problems of Fighting Crime*, 27, 202–220. [in Ukrainian].

7. Mykhailova, Yu. O., & Fedosova, O. V. (2017). Shchodo problemy koruptsiinykh ryzykiv u kryminalnomu provadzhenni v Ukraini [On the problem of corruption risks in criminal proceedings in Ukraine]. In Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady protydyi koruptsii – Criminal-Legal and Criminological Foundations of Combating Corruption (pp. 127–128). Kharkiv. [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021–2025 roky: Zakon Ukrainy № 2322-IX vid 20.06.2022 r. [On the foundations of state anti-corruption policy for 2021–2025: Law of Ukraine No. 2322-IX, June 20, 2022]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>. [in Ukrainian].
9. Nazarov, V. V., & Sytailo, O. I. (2022). Zastava v systemi zapobizhnykh zakhodiv: Teoriia ta praktyka [Bail in the system of preventive measures: Theory and practice]. *Prykarpatskyi Yurydychnyi Visnyk – Prykarpatskyi Law Bulletin*, 6(47), 191–197. [in Ukrainian].
10. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). Pro zatverdzhennia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy na 2023–2025 roky: Postanova № 220 vid 04.03.2023 r. [Approval of the State Anti-Corruption Program for 2023–2025: Resolution No. 220, March 4, 2023]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].
11. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2016). Pro zatverdzhennia Pravyl etychnoi povedinky politseiskyykh: Nakaz № 1179 vid 09.11.2016 r. [On the approval of the Code of Ethical Conduct of Police Officers: Order No. 1179, November 9, 2016]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>. [in Ukrainian].
12. Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon № 4651-VI vid 13.04.2012 r. [Criminal Procedural Code of Ukraine: Law No. 4651-VI, April 13, 2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].
13. Khablo, O. Yu. (2020). Obgruntuvannia pidstav zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv: Konventsiiyni standarty ta vitchyzniana praktyka [Justification of grounds for the application of preventive measures: Conventional standards and domestic practice]. *Pravo i Suspilstvo – Law and Society*, 4, 270–278. [in Ukrainian].
14. Malanchuk, P. M., & Holovanova, V. I. (2018). Zastava v systemi zapobizhnykh zakhodiv chynnoho kryminalno-protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy [Bail in the system of preventive measures of current criminal procedural legislation of Ukraine]. *Pravovi Horyzonty – Legal Horizons*, 10(23), 73–77. [in Ukrainian].
15. Bielousov, Yu. L., et al. (2020). Rol slidchoho suddi u kryminalnomu provadzhenni: Analitychnyi zvit za rezultatamy doslidzhennia 2019–2020 roky [The role of the investigating judge in criminal proceedings: Analytical report based on the results of the 2019–2020 study] (pp. 85–88). [in Ukrainian].
16. Verkhovna Rada of Ukraine. (2016). Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon № 1402-VIII vid 02.06.2016 r. [On the judiciary and the status of judges: Law No. 1402-VIII, June 2, 2016]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. [in Ukrainian].
17. Verkhovna Rada of Ukraine. (2011). Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon № 2939-VI vid 13.01.2011 r. [On access to public information: Law No. 2939-VI, January 13, 2011]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>. [in Ukrainian].

Bondarenko Viacheslav,

Postgraduate Student,

Deputy Head of the Department – Head of the Lifestyle Monitoring Division

Department for Monitoring Lifestyle and Ensuring Completeness of Declaration Submissions

National Agency on Corruption Prevention

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0436-2302>

CORRUPTION RISKS IN THE APPLICATION OF PREVENTIVE MEASURES IN UKRAINE

The article examines the corruption risks arising in the process of applying preventive measures in criminal pre-trial proceedings in Ukraine. Corruption remains one of the main threats to the legal system, especially in the area of criminal justice, where it undermines citizens' trust in law enforcement and judicial systems and calls into question the overall fairness of justice. The negative impact of corruption risks on the effectiveness of law enforcement activities is analyzed, with particular attention to the discretionary powers granted to investigators, prosecutors, and judges. These powers may lead to unjustified decisions, which adversely affect public trust in the legal system. It has been found that the lack of clear criteria for selecting preventive measures creates room for abuse and undermines the principles of the rule of law. The article proposes a number of reforms aimed at reducing corruption risks, including improving the regulatory framework, standardizing the amount of bail, enhancing control over judicial decisions, and involving the public in monitoring court processes. The implementation of these changes is critically important for ensuring greater transparency and accountability of the judicial system, which will enhance public trust in the justice institutions and effectively contribute to the fight against corruption in Ukraine.

Key words: corruption, preventive measures, criminal justice sphere, corruption risks, transparency.

Надіслано до редколегії 10.12.2024

Квашук Олександр Дмитрович,

кандидат юридичних наук,

викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5969-4576>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОКУРОРОМ ПОВНОВАЖЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність дослідження зумовлена змінами до деяких статей кримінального процесуального законодавства України, які ухвалено після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну та введення воєнного стану, що стосуються реалізації повноважень прокурора під час воєнного стану як учасника кримінального провадження. Проблематика не зменшується на тлі зростання показників кримінальних правопорушень, учинених в умовах воєнного стану, що збільшує кількість проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: досудове розслідування, процесуальний керівник, повноваження, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Постановка проблеми. Зважаючи на зміни, внесені до кримінального процесуального законодавства України, ухвалені у зв'язку з введенням на території України правового режиму воєнного стану, убачається за доцільне дослідити їх вплив на повноваження прокурора як процесуального керівника у кримінальних провадженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виконання покладених на прокурора обов'язків у кримінальному провадженні в різні часи досліджували А.О. Васильєв, І.В. Глов'юк, В.О. Гринюк, А.В. Лапкін, І.І. Шульган та інші. Що стосується особливостей здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану, це питання було предметом досліджень таких процесуалістів, як О.М. Дроздов, В.Є. Загородній, Г.К. Тетерятник, О.І. Тищенко, І.В. Черниченко й інші, проте деякі аспекти процесуальної діяльності прокурорів досі залишаються не досить розкритими.

Метою статті є дослідження проблемних питань реалізації прокурором як процесуальним керівником і керівником органу прокуратури своїх повноважень у кримінальному провадженні в розрізі законодавчих змін, ухвалених після введення правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Ухвалення Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697–VII, що спрямований на підвищення ефективності діяльності та результативності роботи системи органів прокуратури та побудову нової прокуратури європейського зразка, стало яскравим прикладом демократичних змін у правоохоронній системі нашої держави в контексті євроінтеграційних процесів. Зазначений Закон вирішив низку проблемних питань в організації роботи системи, але багато аспектів правоохоронної діяльності органів прокуратури ще потребують удосконалення та змін. Дискусійним залишається питання місця та ролі прокуратури в системі органів державної влади в контексті відповідності стандар-

там Європейського Союзу (далі – ЄС). Потребують деталізації та подальшого нормативного закріплення завдання й окремі функції органів прокуратури. Існують прогалини та колізії в нормативно-правових актах, що визначають повноваження органів прокуратури. Потребують перегляду гарантії прокурорської діяльності тощо [1, с. 2].

Протягом майже 20 років у відповідних резолюціях Парламентської асамблеї Ради Європи неодноразово зверталась увага на необхідність виконання зобов'язань України щодо трансформації ролі та функцій прокуратури. Зазначені документи містили заклики до органів влади України цілком імплементувати реформу Генеральної прокуратури відповідно до принципів і стандартів Ради Європи [2, с. 178].

Виклики і загрози, які постали перед Україною з початку російського вторгнення в Україну, зумовили необхідність екстреної трансформації державної політики у сфері національної безпеки, особливо в частині правової регламентації боротьби зі злочинністю [3, с. 73]. Зазначимо, що повномасштабне вторгнення спричинило суттєвий вплив на цей процес, що змусило внести зміни до обсягу повноважень прокуратури в умовах воєнного стану, зокрема шляхом їх розширення, що є цілком закономірним. Проте, беручи до уваги думку практичних працівників, саме розширення прокурорських повноважень, у деяких випадках, може призводити до зловживань службовим становищем.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, який може бути введений в Україні, на всій її території чи в окремих її місцевостях, у разі збройної агресії або ж загрози нападу, небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності. Цьому правовому режиму властиві такі ознаки: надання додаткових повноважень представникам окремих державних органів (зокрема, наприклад, органам виконавчої влади, військовим командуванням); можливість обмеження конституційних прав і свобод громадянина у встановлених

законом виняткових випадках і порядку; настання особливого періоду для проведення мобілізації; початок дій окремих норм Кримінального кодексу України (далі – ККУ), властивих воєнному періоду тощо [4, с. 23].

Що ж безпосередньо стосується органів і посадових осіб прокуратури, то у ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» зазначено: «У період воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також судів, органів прокуратури України, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, та органів, підрозділи яких здійснюють контррозвідальну діяльність» [5]. Отже, саме ця норма чинного законодавства є ключовою в затвердженні важливості статусу прокурора в такий складний період у державі, що і приводить до відповідних змін організації його діяльності.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) окремі повноваження слідчого судді делегуються керівнику відповідного органу прокуратури щодо вирішення питання про:

- застосування заходів забезпечення кримінального провадження (привід (ст. 140));
- тимчасовий доступ до речей і документів (ст. ст. 163, 164);
- арешт майна (ст. ст. 170, 173);
- загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини (ст. 206);
- продовження строків досудового розслідування (ст. 219);
- проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232);
- проведення слідчих (розшукових) дій, які пов'язані з обмеженням конституційних прав учасників кримінального провадження (проникнення до житла чи іншого володіння особи (ст. 233));
- обшук (ст. ст. 234, 235);
- отримання зразків для проведення експертизи (ст. 245);
- проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. ст. 245–248, 250);
- продовження строків досудового розслідування (ст. 294) [6].

Прокурор, який здійснює функцію процесуального керівника, отримав ширші права, ніж у мирний час, зокрема і як керівник органу прокуратури, узагалі наділений повноваженнями слідчого судді за визначених обставин. Розглянемо деякі аспекти реалізації своїх функцій зазначеними учасниками процесу в умовах воєнного стану.

Насамперед на особливу увагу заслуговує формулювання «якщо відсутня об'єктивна можливість», яке міститься в п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України та надає право керівнику органу прокуратури виконувати повноваження слідчого судді як місцевого, так і апеляційного суду [6].

Варто погодитись із М.В. Тішиним у тому, що в жодній нормі КПК України не йдеться про те, яким чином має доводитись (фіксуватись) така об'єктивна неможливість [7, с. 283].

Також постає питання щодо суб'єкта, який має встановлювати таку неможливість. У результаті проведеного аналізу ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій та статус судів» зазначимо, що в разі неможливості

здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного стану може бути змінено територіальну підсудність судових справ, які розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду [8].

У результаті проведеного аналізу вищезазначених норм законодавства можна зауважити, що суб'єктом, який уповноважений визначити неможливість здійснення правосуддя конкретним судом, є Голова Верховного суду та Вища рада правосуддя. Профільний Закон також не містить чіткої дефініції «відсутності об'єктивної можливості», водночас прописує чіткий порядок визначення підсудності тих судів, які не можуть виконувати свої функції.

Згідно із Законом України № 2111–ІХ від 3 березня 2022 р. «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану», що набрав чинності 8 березня 2022 р., у ч. 6 ст. 615 КПК України була встановлена норма про те, що якщо умови воєнного стану й об'єктивні обставини перешкоджають судовому розгляду питання про продовження утримання особи під вартою після закінчення строку, встановленого судовим рішенням, цей запобіжний захід вважається продовженим до миті, коли суд матиме можливість розглянути це питання, але не більш ніж на два місяці.

Окрім того, відповідно до внесених змін, керівник прокуратури міг самостійно обирати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб стосовно особи, яка підозрюється в учиненні тяжких і особливо тяжких злочинів, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі особи. Рішення керівника прокурора про обрання запобіжного заходу мало бути мотивованим і відповідати загальним нормам кримінального законодавства щодо обрання запобіжних заходів [9].

Необхідно зазначити, що в Конституції України (ч. 2 ст. 64) й актах, якими введено воєнний стан на всій території України, не передбачено можливості обмеження права на свободу й особисту недоторканність, як і права на захист, презумпції невинуватості та на судовий захист.

25 серпня 2022 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану», яким було змінено редакцію п. 2 ч. 1 ст. 615, положення про право керівника органу прокуратури вирішувати питання щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою були з неї видалені [10].

Що стосується норми ч. 6 ст. 615 КПК України (стосовно автоматичної пролонгації строку тримання під вартою), то вона продовжила діяти і втратила чинність лише 18 липня 2024 р. у зв'язку з визнанням її неконституційною за рішенням Конституційного Суду України № 8-р(П)/2024 [11].

Правова регламентація компетенції прокурора в умовах правового режиму воєнного стану, поряд зі

звуженням повноважень слідчих суддів (судів), зачіпає процесуальне становище свідків, підозрюваних, захисників та інших учасників кримінального провадження. Так, згідно з абз. 1 ч. 12 ст. 615 КПК України прокурор забезпечує участь захисника у проведенні окремих процесуальних дій, що охоплює ті випадки, коли захисник не може бути присутнім особисто, а натомість є в наявності технічні засоби (відео-, аудіозв'язок) для його дистанційної участі тощо [12].

Беручи до уваги той факт, що воєнний стан в Україні продовжено 13 разів, у лютому 2025 р., імовірно, буде продовженим на наступні три місяці, на законодавчому рівні необхідно врегулювати поняття «відсутність об'єктивної можливості» та визначити вичерпний перелік відповідних обставин, за наявності яких реалізуються дискреційні повноваження сторони обвинувачення.

Окрім цього, варто визначити суб'єктів, на яких може бути покладено обов'язок установлювати об'єктивні критерії «відсутності можливості», для уникнення випадків зловживання прокурорами владними повноваженнями та забезпечення можливості здійснення ефективного контролю за законністю відповідної процедури, що відповідає визначенням ЄСПЛ критеріям здійснення дискреційної влади та юридичного контролю (чи було втручання передбачене законом, чи мало воно легітимну мету, чи було необхідним у демократичному суспільстві).

За результатами аналізу звітів Офісу Генеральної прокуратури встановлено, що статистичні дані про застосування керівниками органів прокуратури п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України в частині «відсутності об'єктивної можливості здійснення своїх повноважень» відсутні, але після проведення анкетування 20 слідчих підрозділів ГУНП Кіровоградської області отримано нижчезазначені результати.

На питання, чи доводилось під час досудового розслідування застосовувати норми, передбачені п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, негативно відповіли 100% респондентів.

На питання щодо необхідності застосування норми, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, на територіях областей, які не є суміжними із зонами бойових дій, 85% респондентів відповіли негативно, лише 15% опитаних підтвердили таку необхідність в окремих випадках.

Необхідність визначити суб'єктів, на яких покладено обов'язок установлювати об'єктивні критерії поняття «у разі відсутності об'єктивної можливості», яке міститься в п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, підтвердили 100% респондентів.

Щодо необхідності законодавчо визначити вичерпний перелік «відсутності об'єктивної можливості», яке міститься в п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, отримано 100% позитивних відповідей.

Дане анкетування свідчить про актуальні потреби внесення змін до чинного законодавства з метою конкретизації всіх положень, якими розширено повноваження прокурора як учасника кримінального провадження під час воєнного стану.

Зазначимо, що натеper прокуратура в разі виявлення фактів порушення закону в частині зловживання поняттям «відсутності об'єктивної можливості» не має механізму усунення таких порушень і засобів реагування щодо осіб, які їх допустили.

Принагідно зазначимо, що Кіровоградська область не є прифронтовою, саме тому, на нашу думку, використання норми ст. 615 КПК України в цьому регіоні

не є доречним. Ми вважаємо, що термін «відсутність об'єктивної можливості» варто розуміти як реальну загрозу життю та здоров'ю активними обстрілами, зруйнуванням адміністративної будівлі органу прокуратури чи суду тощо. Навіть сигнал «Повітряна тривога» не є приводом до зупинення прокурорами чи слідчими судьями (судами) своїх повноважень, оскільки таким чином порушуються права інших учасників кримінального провадження, зокрема підозрюваного чи обвинуваченого, які перебувають під вартою тощо. Такі учасники кримінального процесу, які опинились під вартою, не можуть довгий час бути в юридично невизначеному стані.

З огляду на те, що інтереси правосуддя не можуть бути вище інтересів людини, її життя чи здоров'я, ми вважаємо доцільним здійснення повноважень прокурором чи слідчим суддею (судом) під час учинення процесуальних дій у кримінальному провадженні в укриттях. Переконані, що така процедура забезпечить баланс між дотриманням безпекового складника всіх учасників кримінального провадження, здійсненням процесуальних повноважень і забезпеченням прав підозрюваного (обвинуваченого) та інших осіб, які беруть участь у процесі.

Висновки. Наявність у керівника органу прокуратури під час воєнного стану, «у разі відсутності об'єктивної можливості», повноважень слідчого судді потребує подальшого врегулювання та конкретизації, оскільки дане визначення не розкривається в нормативно-правових актах і може неоднозначно трактуватися на практиці.

Уважаємо за необхідне посилатися на ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», відповідно до якої Вища рада правосуддя або Голова Верховного суду України своїм рішенням констатують випадок неможливості судом виконувати свої функції на визначеній території.

Під час дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану державі необхідно забезпечити, як і в повсякденному житті, без урахування особливого стану в країні, належний захист прав і свобод громадян, водночас максимально ефективно протидіяти загрозам національній безпеці. У цих умовах доцільним є тимчасове розширення повноважень органів прокуратури з метою забезпечення гарантованості правопорядку.

Незважаючи на складні процеси, які впливають на здійснення правосуддя в нашій державі, органи прокуратури продовжують виконувати свої конституційні функції відповідно до норм міжнародного та вітчизняного законодавства.

Основна мета їхньої роботи полягає в захисті прав і свобод людини, а також інтересів держави як загалом, так і від військової агресії зокрема. Органи прокуратури використовують додаткові повноваження суто з метою досягнення конституційних цілей, як-от: захист прав і свобод людини, гарантування державної безпеки тощо. Тому можна зробити висновок, що тимчасове розширення повноважень прокуратури в умовах воєнного стану є доцільним і ефективним механізмом щодо забезпечення верховенства права та гарантованості правопорядку, за умови їх використання суто в межах вимог Конституції України, міжнародного права, та мають лише тимчасовий характер, який для уникнення суперечностей під час застосування таких норм, як у п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, необхідно конкретизувати та систематизувати в усіх нормативно-правових актах.

Список використаних джерел

1. Толпиги О.Ф. Досвід імплементації європейських стандартів у національну практику реформування органів прокуратури. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 3 (58). С. 1–7.
2. Юришин В.М., Савченко В.А. Роль прокуратури у кримінальному провадженні в контексті європейського правового досвіду. *Кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство в контексті судової реформи в Україні* : матеріали Науково-практичного семінару, м. Львів, 15.06.2018 р. Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 177–180.
3. Лазукова О.В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції : монографія. Харків : Право, 2018. 278 с.
4. Васильєв С.В., Малиар С.А. Правові засади запровадження режиму воєнного стану в Україні. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 3 (3). С. 22–30.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 10.12.2024).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.12.2024).
7. Тишин М.В. Забезпечення прокурором допустимості доказів в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2022. № 2. С. 282–287. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261906/258288> (дата звернення: 13.12.2024).
8. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 16.12.2024).
9. Гловюк І.В., Завтур В.А. Новели здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: зміни до КПК України від 03.03.2022 р. та роз'яснення Верховного Суду. 07.03.2022. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/novely-zdiysnennya-kryminalnogo-provadhennya-v-umovah-voyennogo-stanu-zminy-do-kpk-ukrayiny-vid-03-berezhnya-2022-ta-roz-yasnennya-verhovnoho-sudu/> (дата звернення: 16.12.2024).
10. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану : Закон України від 27.07.2022 р. № 2462–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#Text> (дата звернення: 16.12.2024).
11. Рішення Конституційного Суду України від 18.07.2024 р. № 8-р(II)/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#Text> (дата звернення: 17.12.2024).
12. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану : науково-практичний коментар розділу IX–1 Кримінального процесуального кодексу України / І.В. Гловюк та ін. 2 вид. Електронне видання. Дніпро ; Львів ; Одеса ; Харків, 2022. Станом на 03.05.2022 р. 80 с.

References

1. Tolpyho, O.F. (2017). Dosvid implementatsii yevropeyskykh standartiv u natsionalnu praktyku reformuvannya orhaniv prokuratury [Experience in implementing European standards into the national practice of reforming prosecutorial bodies]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, 3 (58), 1–7 [in Ukrainian].
2. Iurchyshyn, V.M., & Savchenko, V.A. (2018). Rol prokuratury u kryminalnomu provadzhenni v konteksti yevropeiskoho pravovoho dosvidu [The role of the prosecutor's office in criminal proceedings in the context of European legal experience]. *Kryminalne ta kryminalne protsesualne zakonodavstvo u konteksti sudovoi reformy v Ukraini: materialy Naukovo-praktychnoho seminaru*, m. Lviv, 15 cherv. 2018 r. Lviv : LvDUVS. S. 177–180 [in Ukrainian].
3. Lazukova, O.V. (2018). *Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho nadzvychainoho stanu abo u raiioni provedennia antyterorystychnoi operatsii* [Special regime of pre-trial investigation in conditions of a military emergency or in the area of an anti-terrorist operation]: monohrafiia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Vasyliiev, S.V., & Maliar, S. A. (2022). Pravovi zasady zaprovadzhennia rezhymu voiennoho stanu v Ukraini [Legal basis for the introduction of martial law in Ukraine]. *Nauka i tekhnika sohodni*, 3 (3), 22–30 [in Ukrainian].
5. Pro pravovy rezhym voiennoho stanu [About the legal regime of martial law]: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389–VIII (2015). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (data zvernennia: 10.12.2024) [in Ukrainian].
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy (2012) [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13 2012]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennia: 12.12.2024) [in Ukrainian].
7. Tishyn, M.V. (2022). Zabezpechennia prokurorom dopustymosti dokaziv v umovakh voiennoho stanu [Ensuring the admissibility of evidence by the prosecutor under martial law]. *Elektronne naukove vydannia "Analitichno-porivnialne pravoznavstvo"*. № 2. Retrieved from: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261906/258288> (data zvernennia: 13.12.2024) [in Ukrainian].
8. Pro sudoustrii ta status suddiv [About the judiciary and the status of judges]: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402–VIII (2026). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (data zvernennia: 16.12.2024) [in Ukrainian].
9. Hloviuk, I., & Zavtur, V. (2022). Novely zdiysnennia kryminalnogo provadzhennia v umovakh voiennoho stanu: zminy do KPK Ukrainy vid 3 berezhnia 2022 ta roziasnennia Verkhovnoho Sudu. 07.03.2022 [Novels on the conduct of criminal proceedings under martial law]. Retrieved from: <https://www.hsa.org.ua/blog/novely-zdiysnennya-kryminalnogo-provadhennya-v-umovah-voyennogo-stanu-zminy-do-kpk-ukrayiny-vid-03-berezhnya-2022-ta-roz-yasnennya-verhovnoho-sudu/> (data zvernennia: 16.12.2024) [in Ukrainian].
10. Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia okremykh polozhen dosudovogo rozsliduvannia v umovakh voiennoho stanu [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding

the improvement of certain provisions of pre-trial investigation under martial law]: Zakon Ukrainy vid 27.07.2022 № 2462–IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#Text> (data zvernennia: 16.12.2024) [in Ukrainian].

11. Rishennia Konstytutsiynogo Sudu Ukrainy vid 18.07.2024 № 8-p(II)/2024 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated July 18, 2024 № 8-p(II)/2024]. URL: Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#> data zvernennia: 16.12.2024) [in Ukrainian].

12. Hloviuk, I., Drozdov, O., Teteriatnyk, H., Fomina, T., Rohalska, V., & Zavtur, V. (2022). Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia, sudovoho rozghliadu v umovakh voiennoho stanu: naukovopraktychnyi komentar Rozdilu IX–1 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy [Special regime of pre-trial investigation and trial under martial law]. Vyd. 2. Elektronne vydannia. Dnipro – Lviv – Odesa – Kharkiv [in Ukrainian].

Kvashuk Oleksandr,

Candidate of Legal Sciences,

Lecturer at the Department of Criminal Procedure and Criminology of the Faculty № 1

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5969-4576>

**PROBLEM ISSUES OF IMPLEMENTATION OF AUTHORITIES BY THE PROSECUTOR
IN CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE**

The relevance of the study is due to changes to some articles of the criminal procedural legislation of Ukraine, which were adopted after the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, the introduction of martial law, which concern the powers of the prosecutor during martial law in Ukraine, as a participant in criminal proceedings. The relevance of the issue does not decrease against the background of the growth of indicators of criminal offenses committed under martial law, which in turn increases the number of investigative (search) and covert investigative search actions.

During the legal regime of martial law or a state of emergency, the state must ensure, as in everyday life, without taking into account the special situation in the country, proper protection of the rights and freedoms of citizens, while at the same time counteracting threats to national security as effectively as possible. In these conditions, it is advisable to temporarily expand the powers of the prosecutor's office in order to ensure the guarantee of law and order.

Despite the complex processes that affect the administration of justice in our state, the prosecutor's office continues to exercise its constitutional functions in accordance with the norms of international and domestic legislation.

The main purpose of their work is to protect human rights and freedoms, as well as the interests of the state in general and in particular from military aggression. The prosecutor's office uses additional powers exclusively to achieve constitutional goals, such as the protection of human rights and freedoms, ensuring state security, and others.

Key words: pre-trial investigation, procedural manager, powers, Criminal Procedure Code.

Надіслано до редколегії 19.12.2024

Татарин Назарій Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації
досудового слідства Навчально-наукового інституту № 1

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Вінниця)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3888-2104>

ПРОГНОЗУВАННЯ Й МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті досліджуються питання трактування методів моделювання і прогнозування як таких, які необхідно застосовувати під час організації та планування розслідування кримінальних правопорушень. Названо основні етапами моделювання при розслідуванні кримінальних правопорушень. Сформовано ознаки, які повинні бути властиві моделям під час організації та планування розслідування кримінальних правопорушень. Доведено, що метод моделювання є ефективним при його використанні, але не в усіх випадках. Тому застосування методу моделювання має бути обумовленим і раціональним, саме тоді вдасться виконати велику кількість завдань, які перераховані в статті.

Ключові слова: версії, криміналістика, кримінальне правопорушення, метод, моделювання, прогнозування, ситуації.

Постановка проблеми. У здійсненні концептуального аналізу організації та планування розслідування кримінальних правопорушень особливу увагу варто приділити таким методам реалізації досліджуваного різновиду діяльності, як прогнозування та моделювання. Необхідна система поглядів, що охоплює всю галузь боротьби зі злочинністю. У криміналістиці головним є те, що використовується на практиці, а саме криміналістичні прийоми, знання, засоби й методи. Тобто не тільки їх розробку, а й використання під час практичної діяльності правоохоронних органів. Теоретичні криміналістичні знання потрібно застосовувати не як головний складник, а як спосіб вирішення проблемних практичних питань. Оскільки криміналістичне знання передбачає розроблення нового та вдосконалення наявного криміналістичного арсеналу засобів, які допоможуть правоохоронним органам у боротьбі зі злочинністю. Лиш за такої умови криміналістика стане основою для якісних змін під час діяльності з виявлення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням. Для таких змін необхідне технологічне з'ясування практичних криміналістичних завдань, які наявні в криміналістичній діяльності правоохоронців кожен день. З огляду на це, криміналістичні знання через методи, засоби та прийоми отримують становище найважливішого знання, а його застосування допоможе якісно та ефективно впливати в практичній діяльності для виявлення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням. Тому в нашому дослідженні зупинимось на характеристиці та особливостях практичного застосування таких методів, як прогнозування та моделювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням питання використання методів моделювання й прогнозування під час організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, їх закономірностей, співвідношенням одне з одним і суміж-

ними категоріями займалися такі науковці: Р. С. Белкін, Г. А. Густов, В. А. Журавель, Г. О. Зорін, В. О. Коновалова, О. М. Литвинов, І. М. Лузгін, В. О. Малярова, І. І. Несвітайло, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, О. О. Хань, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько та інші.

Мета статті – вивчити методи моделювання й прогнозування та їх використання під час організації і планування розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, важливо звернути увагу на методи реалізації такої діяльності, а саме на моделювання й прогнозування.

Під час організації розслідування, як зазначає М. Салтевський, слідчий, дізнавач, детектив, прокурор, слідчий суддя постійно використовує криміналістичні методи різних рівнів, як-от: загальнонаукові (опис, моделювання, спостереження, порівняння), формальної та діалектичної логіки (аналогія, аналіз, індукція, дедукція, абстрагування, синтез) та спеціально-криміналістичні [1, с. 65–67; 2, с. 96].

Згідно з тлумачним словником, слово «прогнозування» трактується як «складання прогнозу; прогноз стану, розвитку й результату чого-небудь на основі наявних даних» [3, с. 1148].

З погляду філософії, «прогнозування» – це «передбачення та дослідження станів, які можуть виникати в майбутньому, прагнення розвитку явищ, аргументовані відомості про властивості процесів, які мають відбутися. Прогноз – це наслідок прогнозування, та є розумінням про варіанти розвитку в майбутньому тих чи тих тенденцій» [4, с. 524].

«Моделювання» трактують як:

– «метод, де пізнавальні операції проводяться не безпосередньо над об'єктом, а над його моделлю, аналогом» [5, с. 133];

– «метод опосередкованого вивчення об'єктів пізнання, пряме дослідження яких з якихось причин недоцільне, через вивчення моделей – предметних систем, знакових, що зможуть відтворити деякі ознаки, властивості, функціонування оригіналів» [4, с. 392].

Отже, прогнозування передбачає варіанти, які можливі під час розвитку явищ чи процесів, а моделювання полягає у виробленні уявних моделей поведінки чи діяння.

Моделювання – це один з основних методів, який використовують при плануванні розслідування кримінальних правопорушень. Це зумовлено самою природою планування розслідування, адже його результатом є уявна модель розслідування. При цьому моделювання, будучи методом планування розслідування, водночас є одним з основним завдань при побудові версій, яке повинно бути вирішеним заради впорядкування й оптимізації діяльності органів досудового розслідування.

У цьому контексті погоджуємося з твердженням А. С. Трофименко, що «основним завданням при побудові криміналістичних версій є «моделювання ситуації скоєного кримінального правопорушення та побудова криміналістичних версій, оскільки на початку розслідування, зазвичай, інформації про вчинену подію дуже мало. Отже, для слідчого виникають логіко-пізнавальні бар'єри. Маючи свої особливості, уявне моделювання виконує роль потрібного пізнавального засобу та допомагає управляти розслідуванням. При створенні інформаційної моделі суб'єкт побудови криміналістичних версій послідовно відтворює у свідомості картину, яка мала місце під час скоєння кримінального правопорушення, допомагає розібратися в механізмі його скоєння та дослідити генезис. Відповідна модель є накопичувачем інформації про кримінальне правопорушення і засобом здобуття нових знань про кримінальну ситуацію та про особу злочинця» [6, с. 103–104].

О. О. Хань переконує, що «моделювання – це метод створення розумової або матеріальної моделі (яка має необхідну для вивчення подібність з тим оригіналом, що є в кримінальному процесі), а також отримання в майбутньому дослідженні такої моделі як засобу криміналістично значимої інформації, яка потрібна для розкриття, розслідування та запобігання кримінальному правопорушенню» [2, с. 54]. Водночас учений стверджує, що «в криміналістиці під моделлю розуміють штучно створену матеріальну або ідеальну систему, що показує та заміняє досліджувану кримінальну подію, окремі ситуації та обставини вчинення кримінального правопорушення, а також ситуації та обставини його розслідування в такий спосіб, щоб дослідження цієї моделі дало змогу одержати відомості про оригінал, які потрібні для ефективного виконання наукових, дидактичних і практичних криміналістичних завдань» [2, с. 54].

Під прогнозуванням прийнято розуміти «науково доведене передбачення подальшого розвитку криміналістики загалом, її методів, засобів та прийомів, ураховуючи сучасний стан науки і практики, передбачених ними змін у деяких видах злочинної діяльності, перспективи виявлення та дослідження нових слідів кримінальних правопорушень і відповідних доказів, а також передбачення розвитку криміналістичної діяльності в умовах розслідування конкретних злочинів. Криміналістичне прогнозування буває науковим і практичним. Практичне – слідчим, експертно-криміналістичним і деякою мірою оперативно-розшуковим» [7, с. 29].

З наведеного помітно, що і моделювання, і прогнозування є мисленнєвою діяльністю, яка полягає у формуванні певного умовиводу (моделі, прогнозу) за результатами детального аналізу наявної інформації про окремі обставини вчинення кримінального правопорушення, її зіставлення з вирішуваними завданнями та обстановкою розслідування. Результат цієї діяльності, зазвичай, відтворюють «у вигляді психічного (уявного) образу, трансформованого в уявну модель нового знання. Недарма моделювання прийнято зводити до «інтелектуального системного абстрагування» [8, с. 247].

До того ж слід зазначити, що прогнозування й моделювання є взаємозалежними методами організації та планування розслідування, що вказує, зазвичай, на їх одночасне використання. Це означає, що неможливо сформувати прогнози без побудови моделей розвитку події чи поведінки окремих осіб, і навпаки, створення моделі дає змогу дати ретроспективний аналіз чи спрогнозувати певне явище, подію, процес тощо. Тому недоречно розкривати особливості прогнозування та моделювання при розслідуванні кримінальних правопорушень, зокрема його організації і планування, у відриві одне від одного.

При цьому прогнозування та моделювання, як методи організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, реалізуються поступово, поетапно. У такий спосіб вдається максимально ретельно пропрацювати наявні в органу досудового розслідування фактичні дані про обставини вчинення кримінального правопорушення конкретного виду, визначити завдання розслідування, врахувати ймовірні умови здійснення досудового розслідування заради визначення оптимальних шляхів їх вирішення.

З наведеного помітно, що основними етапами моделювання при розслідуванні кримінальних правопорушень є:

- визначення завдань, які підлягають виконанню;
- з'ясування обсягу та змісту вихідної інформації, необхідної для створення моделі;
- аналіз наявної в кримінальному провадженні інформації на факт її достатності для побудови моделі;
- за необхідності проведення заходів, спрямованих на отримання відомостей, яких не вистачає і без яких неможливо сформувати модель;
- створення моделі із застосування актуальних спеціальних знань і технологій;
- дослідження отриманої моделі з використанням відповідних прогнозів і врахуванням всіх можливих альтернативних варіантів поведінки, розвитку подій;
- визначення раціональних засобів і способів реагування на отриману модель.

Моделювання, як і будь-яка діяльність, втілюється шляхом виконання деяких актів поведінки або дій у певній послідовності. Тому моделювання розслідування кримінальних правопорушень характеризується внутрішньою впорядкованістю, що виражається в етапізації. Тобто моделювання розслідування відбувається поетапно.

Скажімо, слідчий (детектив, дізнавач) спочатку «мисленнєво поетапно «відтворює» ситуацію вчинення всього кримінального правопорушення (кримінальну ситуацію)», а згодом «періодично осмислює та аналізує ситуацію розслідування, що виникає (слідчу ситуацію), оскільки на основі її оцінки ухвалює відповідні процесуальні і тактичні рішення» [9, с. 84].

Варто зауважити, що сформованим під час організації та планування розслідування кримінальних

правопорушень моделям повинні бути властиві такі ознаки, як:

- об'єктивна відповідність модельованому об'єкту;
- можливість заміщати пізнавальний об'єкт на встановлених етапах вивчення;
- можливість у процесі вивчення давати певну інформацію, що допускає дослідну перевірку;
- наявність чітких правил переходу від модельних відомостей до відомостей про сам модельований об'єкт [10, с. 46].

Ефективність методу моделювання не викликає заперечень. Проте цей метод не варто використовувати в усіх випадках. Його використання має бути обумовленим і раціональним, тільки в такому разі вдасться виконати чималу кількість завдань, а саме:

- 1) завдання евристичного та пізнавального характеру;
- 2) завдання, що стосуються процесу організації та управління розслідуванням кримінального правопорушення, при виконанні яких моделі виконують організаційно-управлінську, ретроспективну чи прогностичну функції;
- 3) завдання науково-дослідного характеру (узагальнення слідчої, експертної, судової практики);
- 4) завдання дидактичного характеру (навчально-педагогічного) [9, с. 84].

Прогнозування як метод розслідування кримінальних правопорушень полягає в продумуванні через операції мислення можливі варіанти поведінки як особи злочинця, так й особи, яка проводить досудове розслідування, та результатів їх впливу на виконання окреслених тактичних і стратегічних завдань розслідування. При цьому слід усвідомлювати, що формування прогнозів дає змогу не тільки спланувати та впорядкувати проведення окремих процесуальних дій, ухвалення процесуальних рішень та/або здійснення досудового розслідування загалом, а й передбачити небажаний варіант розвитку події і відмовитися від використання деяких засобів і методів збирання доказових та орієнтовних відомостей. Доречним є твердження, що застосування під час розслідування кримінальних правопорушень методу прогнозування «дає змогу виявити та виправити недоліки й можливі негативні ситуації, що впливають на результат та перебіг кримінального провадження» [11, с. 73].

Варто зазначити, що завдяки прогнозуванню працівники органу досудового розслідування можуть визначитися з доцільністю реалізації певних дій та/або використання певних заходів не тільки заради збирання важливих для кримінального провадження відомостей, а й для припинення та/або недопущення вчинення кримінального правопорушення. У такий спосіб за сприяння прогнозування при розслідуванні кримінальних правопорушень здійснюється профілактична функція.

Застосування методу прогнозування під час розслідування кримінальних проступків і кримінальних правопорушень є одним зі способів не тільки поліпшення криміналістичної науки, а й оптимізації практичної роботи з виявлення та розслідування протиправних діянь, зокрема його організації та планування. Використовуючи вказаний метод, можна передбачити зміни в структурі та механізмі кримінальної протиправної діяльності, а значить розробити нові рекомендації щодо техніко-криміналістичного й тактико-методичного забезпечення досудового розслідування.

Висновки. Отже, прогнозування та моделювання є взаємозв'язаними методами організації та планування розслідування, що вказує здебільшого на їх одночасне використання. У процесі діяльності з організації та планування розслідування кримінальних правопорушень методи моделювання й прогнозування застосовують при:

- 1) спільних нарадах та обговореннях щодо:
 - вибору спрямованості розслідування, засобів і тактичних прийомів (тактичних комбінацій, тактичних операцій) збирання доказів та орієнтувальних відомостей;
 - оцінки тактичних ризиків;
- 2) встановлення перспективних варіантів напряму кримінальних проваджень і меж поведінки його учасників;
- 3) здійснення процесуальних дій для встановлення можливих місць скупчення доказів, визначення властивостей предметів та об'єктів пошуку, застереження щодо знищення чи пошкодження фактичних даних про обставини вчинення кримінального правопорушення й інші обставини, що мають значення для кримінального провадження;
- 4) взаємодії для налагодження ефективного спілкування між її учасниками та узгодження їхніх дій;
- 5) консультування з фахівцями, для взяття їхньої участі в здійсненні найкращого за певних умов розслідування сукупності заходів;
- 6) встановлення позитивних для майбутнього напрямів введення прогресивного, зокрема закордонного досвіду, з організації та планування розслідування кримінальних правопорушень;
- 7) створення проєктів нормативно-правових актів, які врегулюють процесуальні й організаційні плани досудового розслідування;
- 8) встановлення сторін і засобів реформування системи правоохоронних органів, підрозділи яких здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень;
- 9) планування в бюджеті, а пізніше розподіл коштів для фінансування роботи органів досудового розслідування;
- 10) здійснення наукових робіт щодо проблемних питань організації та планування розслідування кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Салтевський М. В. Криміналістика в сучасному викладі юристів: навчальний та практичний посібник. Харків : Рубікон, 1997. 432 с.
2. Хань О. О. Теоретичні основи планування та програмування провадження слідчих (розшукових) дій : монографія / за заг. ред. В. А. Журавля. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 198 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Філософський енциклопедичний словник: довідкове видання / голова редколегії В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
5. Петрушенко В.Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів : «Магнолія 2006», 2011. 352 с.

6. Трофименко А. С. Поняття процесу побудови криміналістичних версій. *Південноукраїнський часопис*. 2016. № 3–4. С. 102–105.
7. Тіщенко В. В., Подобний О. О. Криміналістика: навчально-методичний посібник. Одеса : Видавництво «Юридика», 2022. 236 с.
8. Несвітайло І. І. Співвідношення понять моделювання та алгоритму при розслідуванні злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 245–248.
9. Пряхін Є. В. Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень: навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 164 с.
10. Хаджирадєва С. К. Моделювання як метод науково-практичного пізнання. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Державне управління*. 2009. № 1 (1). С. 44–52.
11. Теслюк І. О. Застосування методу криміналістичного прогнозування під час проведення впізнання особи, речей, трупа. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 4. С. 71–73.

References

1. Saltevskeyi, M.V. (1997) *Kryminalistyka v suchasnomu vykladi yurystiv: navchalnyi ta praktychnyi posibnyk [Forensics in the modern presentation of lawyers: educational and practical guide]*. Kharkiv : Rubikon [in Ukrainian].
2. Khan, O.O., Zhuravlia, V.A. (2021) *Teoretychni osnovy planuvannia ta prohramuvannia provadzhennia slidchykh (rozshukovykh) dii [Theoretical foundations of planning and programming of investigative (search) actions]*. Odesa: Vydavnychy dim "Helvetyka" [in Ukrainian].
3. Busel, V.T. (2005) *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin : VTF "Perun" [in Ukrainian].
4. Shynkaruk V.I. (2002) *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk: dovidkove vydanni*. Kyiv : Abrys [in Ukrainian].
5. Petrushenko V.L. (2011) *Filosofskyi slovnyk: terminy, personalii, sententsii [Philosophical dictionary: terms, personalities, maxims]*. Lviv : "Mahnoliia 2006", [in Ukrainian].
6. Trofymenko, A.S. (2016) Poniattia protsesu pobudovy kryminalistychnykh versii [The concept of the process of building forensic versions]. *Pivdennoukrainskyi chasopys – The South Ukrainian Law Journal*, 3–4, 102–105 [in Ukrainian].
7. Tishchenko V.V., Podobnyi O.O. (2022) *Kryminalistyka: navchalno-metodychnyi posibnyk [Forensics: educational and methodological manual]*. Odesa : Vydavnytstvo "Iurydyka" [in Ukrainian].
8. Nesvitailo, I.I. (2015) Spivvidnoshennia poniat modeliuvannia ta alhorytmu pry rozsliduvanni zlochyniv [Correlation of the concepts of modeling and algorithm in the investigation of crimes]. *Pivdennoukrainskyi pravnychy chasopys – The South Ukrainian Law Journal*, 2. 245–248 [in Ukrainian].
9. Priakhin, Ye.V. (2022) *Kryminalistychni zasoby ta metody rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen: navchalnyi posibnyk [Forensic means and methods of investigation of criminal offenses: a study guide]*. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
10. Khadzhyradieva, S.K. (2009) Modeliuvannia yak metod naukovo-praktychnoho piznannia [Modeling as a method of scientific and practical knowledge]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the Academy of the Customs Service of Ukraine*, 1 (1), 44–52 [in Ukrainian].
11. Tesliuk, I.O. (2017) Zastosuvannia metodu kryminalistychnoho prohnozuvannia pid chas provedennia vpiznannia osoby, rechei, trupa. *Pivdennoukrainskyi pravnychy chasopys – The South Ukrainian Law Journal*, 4. 71–73 [in Ukrainian].

Tataryn Nazarii,

Doctor of Law, Associate Professor
at the Department of Criminal Procedure and Organization
of Pretrial Investigation of Educational and Scientific Institute No. 1
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Vinnytsia)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3888-2104>

FORECASTING AND MODELING AS METHODS OF ORGANIZING AND PLANNING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES

Forensic knowledge through methods, means and techniques acquires the status of the most important knowledge, and its application will help to qualitatively and effectively influence practical activities for the detection, investigation and prevention of criminal offenses.

The article examines the issues of interpreting modeling and forecasting methods as those that must be used during the organization and planning of criminal offense investigations. The use of these methods in the context of activities for the organization and planning of criminal offense investigations is proposed. It is established that modeling is one of the main methods used when planning criminal offense investigations. This is due to the very nature of investigation planning, because its result is an imaginary investigation model. The main stages of modeling in the investigation of criminal offenses are named. The features that should be inherent in models during the organization and planning of criminal offense investigations are formed. It is proved that the modeling method is effective when used, but not in all cases without exception. Therefore, the application of the modeling method must be conditioned and rational, it is then that it will be possible to solve a large number of tasks listed in the article. It is argued that forecasting as a method of investigating criminal offenses consists in thinking through the operations of thinking about possible options for the behavior of both

the criminal and the person conducting the pre-trial investigation, and the results of their influence on the solution of the outlined tactical and strategic tasks of the investigation. It is established that forecasting and modeling are interdependent methods of organizing and planning an investigation, which indicates that they are usually used simultaneously. This means that it is impossible to form forecasts without building models of the development of an event or the behavior of individual individuals, and, conversely, creating a model allows you to give a retrospective analysis or predict a certain phenomenon, event, process, etc.

Key words: *versions, forensics, criminal offense, method, modeling, forecasting, situations.*

Надіслано до редколегії 12.12.2024

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК 343.83

DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-112-117

Іваньков Ігор Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права та правосуддя

(Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2090-8011>

Іваньков Олег Ігорович,

кандидат юридичних наук, викладач кафедри правових дисциплін

(Національна академія Національної гвардії України, м. Харків)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0709-704X>

ДОСВІД ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ ДЛЯ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ СИСТЕМ ЗЕМЛІ БАВАРІЯ (ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІМЕЧЧИНА) ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Сучасні пенітенціарні системи визнають важливість персоналу на всіх рівнях управління органами та установами виконання покарань й утримання ув'язнених. Тому система підготовки кадрів має бути гнучкою, різноплановою, з мінімальними витратами і водночас високоефективною. У цих умовах великого значення набувають інноваційні проєкти реформування національної системи підготовки кадрів і позитивний досвід професійної пенітенціарної освіти в зарубіжних країнах, де створені унікальні системи підготовки високопрофесійного кадрового складу. Аналіз цих систем, зокрема в Німеччині та Польщі, дасть змогу виявити особливості, що стануть у пригоді для підготовки фахівців для пенітенціарної системи України.

Ключові слова: професійна підготовка, персонал, пенітенціарна система, добір, органи й установи виконання покарань.

Постановка проблеми. Посилення тенденції взаємовпливу досвіду пенітенціарної освіти та практичної діяльності органів й установ виконання кримінальних покарань у кожній окремій країні підвищують доцільність і можливість асиміляції передового зарубіжного досвіду з метою підготовки співробітників для кримінально-виконавчої системи України. Проголошене в Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 р. (далі – Стратегія) завдання «формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу

пенітенціарної системи» базувалося на констатації того факту, що «пенітенціарна система потребує працівників, здатних виконувати завдання з виконання покарання на сучасному рівні із застосуванням найсучасніших підходів і методів роботи, однак відомче навчання не є актуальним та збалансованим і не забезпечує потреб пенітенціарної системи». Стратегія передбачає впровадження ефективної системи мотивації персоналу та підвищення престижу служби в органах й установах пенітенціарної системи завдяки організації обміну

досвідом та вивчення найкращих закордонних практик, що дасть змогу інтегрувати пенітенціарну освіту у світовий простір, а також зробити значущими вивчення й можливість використання зарубіжного досвіду при розробці шляхів удосконалення професійної освіти співробітників органів та установ виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ю. В. Кернякевич-Танасійчук у дослідженні «Державна пенітенціарна служба України та Тюремна служба Республіки Польща: вектори міжнародної співпраці» проаналізувала співпрацю між Головним управлінням Тюремної служби Республіки Польща та Державною пенітенціарною службою України, зокрема щодо вивчення новітніх форм і методів підвищення кваліфікації персоналу пенітенціарної служби Польщі та умов їх застосування в Україні [2]. К. В. Муравйов у статті «Досвід Німеччини та Франції щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та можливості його використання в Україні» виокремив позитивні аспекти щодо організації та функціонування пенітенціарної системи, а також здійснення управління нею у ФРН, що заслуговують на особливу увагу з боку представників влади та політичних кіл, які формують і реалізують державну політику у сфері виконання покарань в Україні [3]. О. В. Разиграєв дослідив історичні шляхи розв'язання проблеми нестачі кваліфікованих кадрів у період становлення пенітенціарної системи міжвоєнної Польщі, що є досить цікавим досвідом для сучасної України [4]. І. С. Яковець у статті «Загальний огляд системи виконання покарань та підготовки тюремного персоналу у Федеративній Республіці Німеччина» зазначила, що у ФРН функціонує доволі чітка та продумана система відбору й підготовки персоналу, та на підставі аналізу діяльності навчального закладу, що забезпечує професійну підготовку кандидатів на посади, розглянула питання позитивного досвіду підготовки персоналу [5, с. 28]. Незважаючи на те, що досвід підготовки кадрів для пенітенціарної системи розглядався авторами лише частково – у контексті основної проблематики проведених досліджень, їх окремі положення й висновки були використані при підготовці цієї статті.

Мета статті – проаналізувати систему підготовки працівників для пенітенціарних систем ФРН (федеральна земля Баварія) та Польщі, що наближені до системи підготовки фахівців для органів та установ виконання покарань України, однак мають низку відмінних особливостей, що можуть слугувати джерелом удосконалення національної системи професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція України до європейської спільноти актуалізувала завдання приведення кримінально-виконавчої системи у відповідність до вимог міжнародних стандартів поводження з ув'язненими, що безпосередньо пов'язано з професіоналізмом працівників кримінально-виконавчої системи.

Мінімальні стандартні правила щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) (2015) визначають, що «тюремна адміністрація має дбати про ретельний відбір персоналу всіх категорій, бо належне управління тюремною установою залежить від сумлінності, гуманності, компетентності та особистих якостей цих працівників... Перед прийняттям на роботу всі співробітники повинні пройти підготовку з урахуванням загальних та конкретних обов'язків тюремного персоналу, яка повинна відображати сучасну, обґрунтовану найкращу практику в кримінально-правових науках. На

роботу в тюремних установах повинні приймати лише тих кандидатів, які успішно склали теоретичні та практичні іспити наприкінці такого навчання» [6].

Низка положень Європейських пенітенціарних правил у редакції 2020 р. регулюють питання, пов'язані з добором персоналу для роботи у виправних установах, зокрема: персонал має бути ретельно дібраний і від початку на постійній основі належно навчений... При доборі нового персоналу тюремна влада має приділяти велику увагу сумлінності, гуманності, професійному потенціалу та особистій придатності для складної роботи, яку вони мають виконувати... Перш ніж розпочати роботу, персонал повинен пройти курс навчання своїм загальним та конкретним обов'язкам. Керівництво має забезпечити, щоб протягом усієї кар'єри персонал зберігав та вдосконалював свої знання та професійні здібності, відвідуючи курси підвищення кваліфікації, зокрема, без відриву від виробництва, які організовують через відповідні проміжки часу. Персонал, який має працювати з конкретними групами ув'язнених – іноземними громадянами, жінками, неповнолітніми чи психічно хворими ув'язненими тощо – має пройти спеціальну підготовку для виконання спеціалізованих обов'язків [7].

Як зазначено у звіті «Глобальні тюремні тенденції 2023», опублікованому Penal Reform International та Thailand Institute of Justice у червні 2023 р., «минуло вже понад три роки після публікації Декларації ООН “Про вдосконалення попередження злочинності, кримінального правосуддя та верховенства права: на шляху до досягнення Порядку сталого розвитку на період до 2030 р.”, затвердженої на Чотирнадцятому Конгресі ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя, що відбувся в Кіото, Японія, 7–12 березня 2021 р. [8], а також “Спільної позиції системи ООН щодо тюремного ув'язнення” 2021 р. [9], однак у відході від використання позбавлення волі як відповіді “за замовчуванням” або в напрямі покращення пропорційності в призначенні вироку реального прогресу не було досягнуто. Навпаки, реформи вироків здебільшого призвели до більших і довших термінів ув'язнення» [10]. Саме тому в сучасних пенітенціарних системах дедалі більше визнається важливість тієї роботи, яку здійснює персонал на всіх рівнях управління пенітенціарними установами та утримання засуджених та ув'язнених. У будь-якій країні система загальної та професійної освіти базується на національних традиціях і менталітеті власного населення. Зарубіжний досвід останніх десятиліть показує, що до співробітників пенітенціарних установ, крім професійних, висувають особисті вимоги. Вони повинні: по-перше, володіти комунікативними та міжособистісними здібностями; по-друге, уміти використовувати оновлені технології вирішення проблемних ситуацій; по-третє, використовувати на практиці сучасні інформаційні технології.

Федеративна Республіка Німеччина (далі – ФРН) з усіх зарубіжних держав становить найбільший інтерес для української кримінально-виконавчої системи, оскільки кримінальне право нашої країни історично склалося під впливом німецької правової системи. Це не могло не позначитися на кримінально-виконавчому законодавстві та практиці його застосування в Україні. У ФРН виконання покарань регламентується законодавством федеральних земель. Цілісного законодавства країни в цій сфері немає. Баварія є однією з великих федеральних земель, яка має значний історичний досвід розробки законів у пенітенціарній сфері, велику прак-

тику виконання покарань у вигляді позбавлення волі. Покарання у вигляді позбавлення волі в Баварії регулюється Законом про виконання покарання у вигляді позбавлення волі, а також пов'язаних із ним заходів виправлення та безпеки (1977). Керівний орган, який контролює здійснення загального баварського правосуддя, розташований при Міністерстві юстиції федеральної землі Баварія, де засновано відділ зі здійснення правосуддя, що налічує 35 співробітників. До їх завдань входять, зокрема, кадрові питання, включно з навчанням і підвищенням кваліфікації співробітників; професійної підготовки та перепідготовки тощо. У Баварії є 36 виправних установ (22 незалежні та 14 дочірніх установ), а також 6 центрів утримання під вартою неповнолітніх. У виправних установах федеральної землі Баварія є 4 989 робочих місць. Атестований персонал з нагляду, соціального обслуговування та забезпечення засуджених не тільки відповідає за порядок і безпеку виправного закладу, а й бере участь у розробленні та проведенні реабілітаційних заходів [11].

Баварська виправна академія в м. Штраубінг створена у 2015 р. для навчання та підвищення кваліфікації співробітників виправних установ на базі Баварської виправної школи, яка існувала з 1980 р. Академія є центром підготовки та підвищення кваліфікації працівників виправних установ. Вона обслуговує всю пенітенціарну систему Баварії і виконує основні завдання з навчання та підготовки молодих спеціалістів за спеціальностями «загальна виправна служба», «трудова служба» та «виправно-адміністративна служба». Щорічно в Академії підвищують кваліфікацію близько 2 000 працівників системи здійснення правосуддя (кількість заходів – 180–200 на рік). У Баварії щорічно організовують у середньому близько 120 курсів підвищення кваліфікації, у яких беруть участь від 1 800 до 1 900 співробітників. Це основні та додаткові курси для співробітників з нагляду, соціального обслуговування та забезпечення засуджених; курси контролю та стеження; особливі навчальні курси щодо ведення переговорів, виконання завдань управління, проблем навчання; курси для співробітників, які працюють із засудженими, що перебувають під слідством і чекають на винесення рішення суду; курси із соціальної терапії та реабілітаційної допомоги засудженим; особливі навчальні курси для працівників, які працюють з неповнолітніми засудженими, засудженими наркоманами, а також соціально небезпечними й складними засудженими; навчальні курси із самооборони; курси для інструкторів фізичної підготовки тощо. Спеціальні навчальні курси проводять і для співробітників, які мають кваліфікацію та зайняті у сфері навчання й трудової діяльності засуджених.

Велике значення мають індивідуальні курси підвищення кваліфікації, куди спрямовують окремих співробітників з метою професійного навчання в межах спеціальної підготовки чи перепідготовки. Як правило, це фахівці, зайняті у сфері навчання та трудової діяльності засуджених, а також лікарі, молодший і середній медичний персонал. Особлива увага приділяється перепідготовці у сфері лікування та соціального обслуговування осіб, які вчинили сексуальні злочини. У зв'язку зі збільшенням чисельності іноземних засуджених заохочується вивчення іноземних, особливо східноєвропейських мов. За певними напрямками діяльності є додаткові плани підготовки та перепідготовки співробітників, які враховують окремі вимоги та інтереси виправної установи. Необхідний рівень професійної перепідготовки кадрів забезпечується також завдяки обміну досвідом

співробітниками виправних установ та земельних органів, які контролюють органи юстиції (наприклад, працівників соціально-терапевтичних установ). Крім того, кожен співробітник зобов'язаний пройти дводенне навчання (16 годин на рік) за темами, запропонованими наглядовою судовою службою. Для набору персоналу виправна академія проводить власний процес добору в тісній співпраці з виправними установами. Академія співпрацює з іншими вітчизняними та закордонними навчальними закладами, а також з різними установами, пов'язаними з виправною системою, наприклад, поліцією, прокуратурою, волонтерами, службою пробації, судами тощо [12].

О. М. Звенигородський та В. В. Карелів акцентують увагу на критеріях відбору, які є в Академії: бажання працювати у в'язничній системі; належна фізична та психологічна форма; високі розумові здібності, готовність узяти на себе відповідальність; вихованість і товариськість; розуміння вимог безпеки; навички спілкування й уміння працювати в команді; уміння виходити з конфліктних ситуацій і сприймати критику; уміння тримати дистанцію під час спілкування з ув'язненими і навпаки – уміння встановлювати контакт; уміння адекватно реагувати на непередбачені ситуації; готовність до застосування сили чи зброї; уміння не зловживати своїми повноваженнями; поняття субординації поряд з умінням висловити свою думку та відстояти її тощо [13, с. 132].

К. В. Муравйов пропонує виокремити такі позитивні аспекти навчання та підвищення кваліфікації співробітників виправних установ, що заслуговують на особливу увагу: 1) посилення участі регіональної та місцевої влади в управлінні пенітенціарними установами, що дає змогу більш якісно та ефективно організовувати й забезпечувати їх функціонування з урахуванням специфіки окремої місцевості (регіону); 2) служба в пенітенціарній системі має бути переважно цивільною; 3) з метою забезпечення нормального здійснення установами виконання покарань функцій ресоціалізації співвідношення у їх штаті між посадами наглядового та соціального змісту (характер) повинне складатися на користь останніх [3, с. 243]. І. С. Яковець звертає увагу на позитивний досвід максимального розділення функцій персоналу в'язниць та поліції, а також відсутність у персоналу при собі жодних засобів захисту, спеціальних засобів або зброї [5, с. 26].

Тюремна служба Польщі, підпорядкована міністру юстиції, відповідно до Закону про пенітенціарну службу від 9 квітня 2010 р., є збройним аполітичним формуванням, що має форму, озброєння та власну організаційну структуру. Відповідно до принципів, викладених у Законі від 6 червня 1997 р. про Виконавчий кримінальний кодекс, вона виконує завдання, пов'язані з виконанням попереднього ув'язнення та тюремного ув'язнення, примусових заходів, що пов'язані з електронним контролем, з метою забезпечення безпеки та порядку в пенітенціарних установах [14].

Як і в будь-якій іншій країні, до працівників пенітенціарних установ Польщі висувають особливі вимоги. Згідно зі статутом про службу, працівником «може стати польський громадянин з бездоганною характеристикою, несудимий, який користується повністю публічними та цивільними правами, що має не менш ніж середню освіту, професійну кваліфікацію, фізичну та психічну здатність служити в збройній структурі», він має бути не старше за 35 років. З огляду на положення статуту про службу, співробітники пенітенціар-

ної системи Польщі повинні мати певну професійну кваліфікацію, яка забезпечується відповідною системою освіти, суміщеною з професійною діяльністю. Кожен вступник на службу повинен пройти два роки підготовчої служби (її можна скоротити в разі особливих службових досягнень), під час якої всі проходять повне навчання (вступне навчання та залежно від спеціальності та рівня загальної освіти – унтерофіцерів, прапорщиків) чи офіцерів). Вступне навчання передбачає практику в тюремній установі та стаціонарний підготовчий курс у головному центрі підготовки. Початківць, згідно з програмою, ознайомлюється з умовами та характером служби всіх відділень й умовами безпеки. Навчання закінчується іспитом, потім майбутній співробітник направляється на підготовчий курс, де проходить навчання з 12 предметів, незалежно від того, де йому доведеться працювати. Після навчання слухачі складають іспити. Невдача на повторному іспиті означає непридатність до служби. Другу частину системи навчання становлять школи: унтерофіцерська, прапорщиків та офіцерів. В унтерофіцерську школу направляють осіб із середньою загальною освітою, до школи прапорщиків – які закінчили унтерофіцерську школу, в офіцерську школу – осіб із вищою освітою. Третя частина системи навчання спрямована на підвищення кваліфікації співробітників, оскільки постійно змінюються суспільні вимоги, міжнародні стандарти, виконавчі та кримінальні закони, розпорядження й правила. У цих умовах постійне вдосконалення та оновлення знань є обов'язковими. Центральний навчальний центр Пенітенціарної служби Польщі в м. Кулі з філією в Сулеєві та філією в Садовихах створено 1 вересня 2007 р. для забезпечення навчання та підвищення кваліфікації офіцерів та службовців Пенітенціарної служби у системах очної та керованої самоосвіти, електронного та дистанційного навчання або у формі поєднання цих систем на базі Навчального центру тюремної служби. До основних завдань Центрального навчального центру належать, зокрема: підготовка унтерофіцерів тюремної служби різної спеціалізації до виконання професійних завдань, зокрема оснащення їх спеціальними знаннями та вмінням поводитися в різних ситуаціях; реалізація програм навчання, підготовчих курсів, професійної підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації; поширення сучасної думки та поточної пенітенціарної політики, а також розвиток і поширення досягнень та традицій Пенітенціарної служби тощо [15]. О. В. Разиграєв слушно підкреслив, що проблему нестачі кваліфікованих кадрів у пенітенціарній системі Польщі в попередні роки розв'язували шляхом направлення персоналу на щонайменше 6-місячну практику. За її результатами розглядалося питання щодо прийняття працівника до штату. Окрім того, персонал в'язниць міг підвищувати освітній рівень шляхом участі в спеціальних підготовчих курсах, організованих безпосередньо при місцях служби [4, с. 172].

Ю. В. Кернякевич-Танасійчук відзначає, що останніми роками активно розвиваються міжнародні відносини в межах двосторонніх, багатосторонніх угод і довгострокових міжнародних наукових проєктів між навчальними закладами Міністерства юстиції та основними партнерами зі сторони Республіки Польща – Державною вищою школою імені Папи Римського Йонна Павла II (м. Бяла Подляска) та Інститутом педагогічних наук Опольського університету (м. Ополь). Метою цих угод є організація та співробітництво для забезпечення якісного рівня підготовки профільних кадрів, які здатні на високому професійному рівні виконувати завдання державної правової політики у сфері пенітенціарної служби України та зарубіжних держав, проведення наукових досліджень, обмін конкретними розробленнями та досвідом відповідно до чинного законодавства держав контрагентів тощо [2].

Ю. В. Кернякевич-Танасійчук відзначає, що останніми роками активно розвиваються міжнародні відносини в межах двосторонніх, багатосторонніх угод і довгострокових міжнародних наукових проєктів між навчальними закладами Міністерства юстиції та основними партнерами зі сторони Республіки Польща – Державною вищою школою імені Папи Римського Йонна Павла II (м. Бяла Подляска) та Інститутом педагогічних наук Опольського університету (м. Ополь). Метою цих угод є організація та співробітництво для забезпечення якісного рівня підготовки профільних кадрів, які здатні на високому професійному рівні виконувати завдання державної правової політики у сфері пенітенціарної служби України та зарубіжних держав, проведення наукових досліджень, обмін конкретними розробленнями та досвідом відповідно до чинного законодавства держав контрагентів тощо [2].

Висновки. За своєю сутністю вся система відомчої освіти у ФРН та Республіці Польща спрямована на перепідготовку, спеціалізовану освіту та підвищення кваліфікації майбутніх і чинних співробітників пенітенціарних установ. У центрах підготовки пропонується система навчання пенітенціарних співробітників на базі вищої та середньої спеціальної освіти, набутої претендентами на службу в цивільних навчальних закладах, що допомагає економити суттєві кошти. При цьому слухачі навчаються за програмами, що різняться за обсягом та змістом залежно від передбачуваної посади та засновані на дієвому підході, акцент у навчанні робиться на практичні навички та вміння. Більше часу приділяється засвоєнню тактико-спеціальної та фізичної підготовки. Подібна практика дає змогу індивідуально виконувати завдання з підготовки необхідних фахівців, оперативно реагувати на потреби пенітенціарної системи та мінімізувати втрату вже підготовлених кадрів. Часткове впровадження такого підходу до кадрового забезпечення допомогло б розв'язати певні проблеми кримінально-виконавчої системи України. Отже, система підготовки пенітенціарних кадрів має бути гнучкою, різноплановою, з мінімальними витратами та водночас високоєфективною.

Список використаних джерел

1. Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р.: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
2. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Державна пенітенціарна служба України та Тюремна служба республіки Польща: вектори міжнародної співпраці. Польсько-український Портал polukr.net. 10 Червня 2016 р. URL: <https://www.polukr.net/uk/blog/2016/06/derzavna-penitencijarna-sluzba-respubliki-polszcza/> (дата звернення: 11.11.2024).
3. Муравйов К. В. Досвід Німеччини та Франції щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та можливості його використання в Україні. *Українське господарство і право. Кримінальне право*. № 2. 2017. С. 240–244. С. УДК 343.3.
4. Разиграєв О. В. Генезис пенітенціарної системи міжвоєнної Польщі (1918–1922 рр.) *Український історичний збірник Інституту історії України НАН України* / За заг. ред. Т. Чухліба. Київ, 2015. Вип. 18. С. 164–173. УДК 94(477+483)
5. Яковець І. С., Автухов К. А. Загальний огляд системи виконання покарань та підготовки тюремного персоналу у Федеративній Республіці Німеччина. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2015. Вип. 30. 270 с. С. 17–30. С. 28. С. 26. УДК 343.8.
6. United Nations (2021), “The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)” General Assembly resolution 70/175, annex, adopted on 17 December 2015., UN, Vienna, available at:

https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf ht (accessed 03 November 2024).

7. Council of Europe (2020), "Recommendation Rec(2006) 2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules". Council of Europe, Strasbourg, available at: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809ee581 (accessed 13 November 2024).

8. United Nations (2021), "Kyoto Declaration on Advancing Crime Prevention, Criminal Justice and the Rule of Law: Towards the Achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development", UN, Kyoto, available at: https://www.unodc.org/documents/commissions/Congress/21-02815_Kyoto_Declaration_ebook_rev_cover.pdf (accessed 11 November 2024).

9. United Nations (2021), "United Nations System Common Position on Incarceration", UN, New York, available at: https://www.unodc.org/res/justice-and-prison-reform/nelsonmandelarules-GoF/UN_System_Common_Position_on_Incarceration.pdf (accessed 1 November 2024).

10. Penal Reform International & Thailand Institute of Justice (2021), "United Nations System Common Position on Incarceration", Penal Reform International, London-Bangkok-Nur Sultan-Kampala, available at: <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2023/06/GPT-2023.pdf> (accessed 09 November 2024).

11. Bayerischen Staatsministeriums der Justiz (2024), "Bayerischer Justizvollzug", Bayerischen Staatsministeriums der Justiz, München, available at: <https://www.justiz.bayern.de/justizvollzug/> (accessed 09 November 2024).

12. Bayerischen Staatsministeriums der Justiz (2024), "Bayerische Justizvollzugsakademie", Bayerischen Staatsministeriums der Justiz, München, available at: <https://www.justiz.bayern.de/justizvollzug/justizvollzug-in-bayern/justizvollzugsakademie/> (accessed 14 November 2024).

13. Звенигородський О. М., Карелів В.В. . Щодо особливостей підготовки персоналу пенітенціарної системи на прикладі України та Федеративної Республіки Німеччини. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2019. С. 130–133. УДК 342.9.

14. Służba Więzienna (2024), "Centralny Zarząd Służby Więziennej. Zadania i uprawnienia SW", Służby Więziennej, Warszawa, available at: <https://www.sw.gov.pl/strona/zadania-i-uprawnienia-sw> (accessed 19 November 2024).

15. Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej w Kulach (2024), "Historia", Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej w Kulach, Kule, available at: <https://www.sw.gov.pl/strona/zadania-i-uprawnienia-sw> (accessed 22 November 2024).

References

1. Stratehiiia reformuvannia penitentsiarnoi systemy na period do 2026 r. [Strategy for reforming the penitentiary system for the period up to 2026]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 hrudnia 2022 r. № 1153-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (data zvernennia: 11.11.2024) [in Ukrainian].

2. Kerniakovych-Tanasiichuk, Yu.V. (2016) Derzhavna penitentsiarna sluzhba Ukrainy ta Tiuremna sluzhba respubliki Polshcha: vektory mizhnarodnoi spivpratsi. [The State Penitentiary Service of Ukraine and the Prison Service of Poland: vectors of international cooperation]. Polsko-ukrainskyi Portal polukr.net. Retrieved from: <https://www.polukr.net/uk/blog/2016/06/derzavna-penitencjarna-sluzhba-respubliki-polszcza/> (data zvernennia: 11.11.2024) [in Ukrainian].

3. Muraviov, K.V. (2016). Dosvid Nimechchyny ta Frantsii shchodo realizatsii derzhavnoi polityky u sferi vykonannia kryminalnykh pokaran ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini. [The experience of Germany and France in implementing state policy in the sphere of execution of criminal penalties and the possibility of its use in Ukraine.]. *Ukrainske hospodarstvo i pravo. Kryminalne pravo*. № 2. S. 240-244 [in Ukrainian]. UDK 343.3.

4. Razyhraiev, O.V. (2015). Henezys penitentsiarnoi systemy mizhvoiennoi Polshchi (1918—1922 rr.) [Genesis of the penitentiary system in interwar Poland (1918-1922)]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy / Za zah. red. T. Chukhliba*. Kyiv, Vyp. 18. S. 164–173 [in Ukrainian]. UDK 94(477+483).

5. Yakovets, I.S., Avtukhov, K.A. (2015). Zahalnyi ohliad systemy vykonannia pokaran ta pidhotovky tiuremnoho personalu u Federatyvnyi Respublitsi Nimechchyna. [General overview of the penal system and training of prison staff in the Federal Republic of Germany.] *Pytannia borotby zi zlochynnistiu : zb. nauk. pr. / redkol.: V. I. Borysov ta in. Kharkiv : Pravo*, 2015. Vyp. 30. S. 164–173 [in Ukrainian]. UDK 343.8.

6. United Nations (2021), "The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)" General Assembly resolution 70/175, annex, adopted on 17 December 2015., UN, Vienna, available at: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf ht (accessed 03 November 2024) [in English].

7. Council of Europe (2020), "Recommendation Rec(2006) 2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules". Council of Europe, Strasbourg, available at: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809ee581 (accessed 13 November 2024) [in English].

8. United Nations (2021), "Kyoto Declaration on Advancing Crime Prevention, Criminal Justice and the Rule of Law: Towards the Achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development", UN, Kyoto, available at: https://www.unodc.org/documents/commissions/Congress/21-02815_Kyoto_Declaration_ebook_rev_cover.pdf (accessed 11 November 2024) [in English].

9. United Nations (2021), "United Nations System Common Position on Incarceration", UN, New York, available at: https://www.unodc.org/res/justice-and-prison-reform/nelsonmandelarules-GoF/UN_System_Common_Position_on_Incarceration.pdf (accessed 1 November 2024) [in English].

10. Penal Reform International & Thailand Institute of Justice (2021), "United Nations System Common Position on Incarceration", Penal Reform International, London-Bangkok-Nur Sultan-Kampala, available at: <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2023/06/GPT-2023.pdf> (accessed 09 November 2024) [in English].

11. Bayerischen Staatsministeriums der Justiz (2024), "Bayerischer Justizvollzug", Bayerischen Staatsministeriums der Justiz, München, available at: <https://www.justiz.bayern.de/justizvollzug/> (accessed 09 November 2024) [in German].
12. Bayerischen Staatsministeriums der Justiz (2024), "Bayerische Justizvollzugsakademie", Bayerischen Staatsministeriums der Justiz, München, available at: <https://www.justiz.bayern.de/justizvollzug/justizvollzug-in-bayern/justizvollzugsakademie/> (accessed 14 November 2024) [in German].
13. Zvenyhorodskyi, O.M., Kareliv, V.V. (2019), Shchodo osoblyvostei pidhotovky personalu penitentsiarnoi systemy na prykladi Ukrainy ta Federatyvnoi Respubliki Nimechchyny. [On the specifics of training personnel in the penitentiary system using the example of Ukraine and the Federal Republic of Germany.] Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 1. S. 130–133 [in Ukrainian]. UDK 342.9.
14. Służba Więzienna (2024), "Centralny Zarząd Służby Więziennej. Zadania i uprawnienia SW", Służby Więziennej, Warszawa, available at: <https://www.sw.gov.pl/strona/zadania-i-uprawnienia-sw> (accessed 19 November 2024). [in Polish].
15. Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej w Kulach (2024), "Historia", Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej w Kulach, Kule, available at: <https://www.sw.gov.pl/strona/zadania-i-uprawnienia-sw> (accessed 22 November 2024). [in Polish].

Ivankov Igor,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Law and Justice
(Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2090-8011>

Ivankov Oleg,

Candidate of Legal Sciences, Lecturer at the Department of Legal Disciplines
(The National Academy of the National Guard of Ukraine, Kharkiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0709-704X>

EXPERIENCE IN PROFESSIONAL TRAINING OF STAFF FOR THE PENITENT SYSTEMS OF THE LAND OF BAVARIA (FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY) AND THE REPUBLIC OF POLAND

In the context of reforming the national penal system, one of the most pressing issues remains the problem of staffing its activities. Its solution is a priority not only in relation to the functioning of a single penal institution, but is also a condition for increasing the efficiency of the entire penitentiary system as a whole. In modern penitentiary systems, the importance of personnel activities at all levels of management of authorities and institutions for the execution of punishments and detention of prisoners is increasingly recognized. More liberal regimes, which modern penitentiary systems are guided by, provide prisoners with more opportunities for communication outside the premises for their detention. This significantly complicates the work of personnel, who require a high level of coordination and interaction. Employees must better understand the goals of correctional impact on prisoners and their role in ensuring it. This, in turn, led to a change in attitudes regarding the modern functions of personnel. The integration of Ukraine with the European community, the ratification of a number of important legal documents have updated the task of bringing the penal system in line with the high requirements of international standards for the treatment of prisoners. Fulfilment of obligations, primarily in the sphere of ensuring the rights and legitimate interests of prisoners and those sentenced to criminal punishment in the form of imprisonment, is directly related to the professional qualities of employees of the penal system. Therefore, the personnel training system should be flexible, diverse, with minimal costs and at the same time highly effective. In these conditions, innovative projects for reforming the personnel training system, as well as the positive experience of professional education for penitentiary institutions in foreign countries, where unique systems for training and maintaining highly professional personnel have been created, are of great importance. An analysis of the training system of employees of the penitentiary systems of developed countries, in particular Germany and Poland, allows us to identify individual features that will be useful for training specialists for the authorities and institutions of the penitentiary system of Ukraine.

Key words: professional training, personnel, penitentiary system, selection, penal authorities and institutions.

Надіслано до редколегії 16.12.2024

Мердова Ольга Миколаївна,кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 2

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0769-2364>

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу принципів адміністративно-правового регулювання організації та провадження освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Підкреслюється фундаментальне значення принципів як вихідних засад адміністративно-правового регулювання відносин щодо організації та провадження освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Наголошено, що такі принципи поділяють на загальні – властиві для адміністративно-правового регулювання загалом, і спеціальні – характерні саме для регулювання освітньої діяльності у відповідних закладах вищої освіти. Принципи не лише визначають ідейне наповнення та нормативні вимоги до сучасного стану освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а й окреслюють пріоритети та перспективи її реформування на шляху адаптації до європейських та євроатлантичних стандартів. З-поміж спеціальних принципів адміністративно-правового регулювання освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання виокремлено та схарактеризовано такі: а) єдність і диференціація; б) комплексність і багаторівневість; в) рівний доступ до вищої освіти; г) якість вищої освіти й практичне спрямування; ґ) курсантоцентризм (студентоцентризм); д) релігійна та політична нейтральність; е) гнучкість та адаптивність; є) міжнародна інтеграція та ін. При цьому зроблено висновок, що вагомого значення набуває нормативне закріплення переліку й змісту таких принципів, що найдоцільніше зробити в Освітньому кодексі України в межах окремого розділу, присвяченого особливостям організації та надання вищої освіти в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Ключові слова: принципи, адміністративно-правове регулювання, вища освіта, заклади вищої освіти, специфічні умови навчання.

Постановка проблеми. В умовах реформування сектору безпеки та оборони України відповідно європейських і євроатлантичних стандартів вагоме значення відводиться професійній компетентності особового складу Національної поліції України та інших органів правопорядку і військових формувань. Як підкреслюється в Указі Президента України «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки» від 11.05.2023 р., зміни в системі органів правопорядку мають бути комплексними й стосуватися всіх аспектів їх функціонування: від підготовки та добору високопрофесійних співробітників на службу до забезпечення ефективності функціонування системи з урахуванням міжнародних стандартів [5]. З огляду на це актуального значення набуває вдосконалення освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання в Україні як установ, які здійснюють підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах середнього та вищого складу Національної поліції України, начальницького складу з метою задоволення потреб

МВС України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. При цьому базове значення мають принципи правового регулювання, адже саме вони передбачають фундаментальні ідеї, які враховують при нормативно-правовому визначенні особливостей організації та провадження освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми організації та провадження освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, зокрема тих, що належать до системи МВС України, неодноразово привертати увагу вітчизняних учених-адміністративістів (С. В. Албул, О. М. Бандурка, М. Ю. Веселов, С. С. Вітвіцький, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, М. І. Легенький, С. І. Мандрик, Н. П. Матюхіна, О. М. Музичук, О. Ю. Синявська, В. І. Староста, О. Г. Фролова, Х. П. Ярмач та ін.). Зі свого боку, доводиться констатувати, що проблематика адміністративно-правового регулювання освітньої діяльно-

сті в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання є далеко не вичерпаною та потребує подальшого наукового аналізу в сучасних умовах адаптації до європейських і євроатлантичних стандартів. Безпосередньо це стосується принципів адміністративно-правового регулювання освітньої діяльності у відповідних закладах вищої освіти як наскрізних ідей, які мають фундаментальне значення та визначають перспективи розвитку. Актуальність дослідження зумовлюється, з одного боку, переглядом державної політики у сфері вищої освіти, з іншого – заходами щодо реформування МВС України та інших органів правопорядку як складників сектору безпеки та оборони України. Вищенаведене й зумовлює постановку **мети наукової статті**, що полягає у визначенні принципів адміністративно-правового регулювання освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами, їх видів та змісту.

Виклад основного матеріалу. Освітня діяльність у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, як і в інших закладах освіти, є складником предмета адміністративного права [15, с. 31]. Адміністративно-правове регулювання організації та провадження освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання здійснюється системою нормативно-правових актів різної юридичної сили, включно із законами України «Про Національну поліцію» від 02.05.2015 р., «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р., «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 р., постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» від 28.10.2015 р., відомчими наказами МОН України, МВС України та інших центральних органів виконавчої влади, як-от накази МВС України «Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС» від 14.02.2008 р., «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах МВС України» від 14.02.2008 р., «Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції» від 24.12.2015 р. тощо, статuti відповідних закладів вищої освіти та ін.

Адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання вирізняється низкою характеристик, визначальною серед яких є принципи – вихідні ідеї, які покладають в основу упорядкування відносин у відповідній сфері. Принципи (від лат. *principium* – «першо-основа», «початок» тощо) адміністративно-правового регулювання освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання є фундаментальними ідеями, вихідними засадами, які покладають в основу упорядкування нормами адміністративного права відносин, пов'язаних із провадженням такими закладами вищої освіти діяльності, спрямованої на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу. У сукупності такі принципи закладають «філософію» та ціннісні орієнтири освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що не лише відображає сучасний стан розвитку такої діяльності, а і є орієнтиром для її подальшого реформування. За влучним виразом класика управління думки А. Файоля, «без засад ми обертаємось в темряві, в хаосі... Засада є тим морським ліхтарем, що допомагає нам зорієнтуватися...» [10, с. 311]. Принципи детермінують розвиток адміністративно-правового регулювання в різних сферах, закладають концептуальні рамки правотворчої діяльності, визначають зміст

норм адміністративного права, враховуються при заповненні прогалин тощо [9, с. 42].

Освітня діяльність у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання є особливим видом виконавчо-розпорядчої діяльності, що знаходиться «на перетині», з одного боку, публічного адміністрування у сфері освіти, та, з іншого боку, публічного адміністрування у сфері внутрішніх справ та юстиції, що неодмінно проявляється на змісті та особливостях такої діяльності, її принципах, формах, методах, правовому статусі посадових осіб та органів управління закладів освіти, науково-педагогічних й інших працівників, здобувачів вищої освіти тощо.

У вітчизняній науці адміністративного права принципи адміністративно-правового регулювання класифікують за різними критеріями. Виокремлюють принципи: внутрішні та зовнішні; загальні та організаційно-управлінські; загальні, підгалузеві та інститутів; загальні й особливі тощо [7, с. 28–35; 16 та ін.]. Проте, враховуючи особливості закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання як окремого об'єкта правового впливу, усі принципи адміністративно-правового регулювання організації та провадження освітньої діяльності в таких закладах вищої освіти видається доцільним класифікувати на загальні та спеціальні.

Загальними є принципи, притаманні як для адміністративно-правового регулювання освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, так і для адміністративно-правового регулювання будь-яких інших суспільних відносин, незалежно від їх виду, сфери тощо. До таких принципів можна зарахувати верховенство права (включно із законністю, юридичною визначеністю, заборонаю свавілля, доступом до правосуддя, дотриманням прав людини, заборонаю дискримінації та рівністю перед законом), відповідність адміністративно-правових норм положенням Конституції України та міжнародно-правових договорів, служіння публічній адміністрації суспільству та людині, взаємну відповідальність держави і людини та ін. Однак, як слушно наголошує О. О. Уварова, принципами є не лише ті положення, що безпосередньо закріплені в законодавстві й інших джерелах правових норм, а й основоположні ідеї правосвідомості, які отримали загальне визнання в діяльності органів правосуддя, інших суб'єктів внутрішньодержавного й міжнародного права, незважаючи на відсутність їх формальної фіксації в об'єктивному праві [14, с. 33]. Ураховуючи той факт, що загальні принципи неодноразово аналізували вчені-адміністративісти, основну увагу приділимо саме спеціальним принципам.

Спеціальними є ті принципи, що характерні для адміністративно-правового регулювання відносин з організацій та провадження освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Виокремимо такі основні з них:

– **єдність і диференціація.** Сутність цього принципу зводиться до наявності як загальних вимог до освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання (далі – ЗВО), що визначаються загальними нормами освітянського законодавства України, так і необхідної їх диференціації в спеціальних нормативно-правових актах, зокрема відомчих наказах МВС України тощо. Наприклад, така диференціація має місце відносно особливих вимог щодо: а) управління відповідними ЗВО та організації освітнього процесу в них, діяльності й повноважень органів управління та громадського самоврядування у ЗВО; б) компетент-

ностей та програмних результатів навчання за освітніми програмами у ЗВО, порядку їх розроблення та затвердження. МВС України та інші державні органи, до сфери управління яких належать ЗВО, мають право своїми нормативно-правовими актами встановлювати особливі вимоги щодо додаткових до визначених стандартами вищої освіти компетентностей та програмних результатів навчання за відповідними освітніми програмами, порядку розроблення та затвердження освітніх програм у ЗВО; в) формування переліку спеціалізацій підготовки здобувачів спеціалізованої освіти у ЗВО та ін. [1, ст. 13]. Принцип єдності й диференціації адміністративно-правового регулювання освітньої діяльності в ЗВО є об'єктивно необхідним, адже забезпечує врахування видової специфіки таких ЗВО як установ особливого типу.

Важливу роль у реалізації цього принципу відіграло ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо військової освіти та науки» від 17.12.2021 р. Цим Законом внесено зміни до законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» у частині врегулювання особливостей організації та функціонування закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Державні органи, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання, були наділені правом забезпечувати диференціацію регулювання – повноваженнями щодо встановлення своїми нормативними актами особливих вимог діяльності таких ЗВО. Окремі напрями підлягають погодженню з МОН України [3];

– *комплексність та багаторівневність*. Зміст цього принципу зводиться до того, що адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності в ЗВО забезпечується не єдиним суб'єктом нормотворчості, а їх сукупністю. Зокрема, повноваження стосовно впорядкування відносин щодо організації, забезпечення та реалізації освітнього процесу в ЗВО розподілені між Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, МОН України, МВС України та іншими суб'єктами. Адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності в ЗВО здійснюється на чотирьох основних рівнях: а) закони України; б) постанови Кабінету Міністрів України; в) нормативно-правові накази МОН України, МВС України; г) локальні акти ЗВО. До останніх, зокрема, можна зарахувати: статут ЗВО; стратегію розвитку; положення (про організацію освітнього процесу; про систему внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти; про порядок вільного вибору навчальних дисциплін здобувачами вищої освіти; про порядок реалізації права на академічну мобільність; про порядок визнання результатів навчання, здобутих у неформальній освіті; про практичну підготовку студентів, слухачів та курсантів; про вирішення конфліктних ситуацій; про курсантсько-студентське самоврядування; про порядок створення та організацію роботи екзаменаційної комісії з атестації здобувачів вищої освіти тощо) [8, с. 13–14];

– *рівний доступ до вищої освіти*. Принцип має конституційну основу та ґрунтується на положеннях ст. 53 Конституції України, відповідно до якої «держава забезпечує доступність і безоплатність ... вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах». Категорія «доступність» є комплексною та стосується: по-перше, вступу на навчання до ЗВО; по-друге, реалізації прав здобувачів вищої освіти безпосередньо під час освітнього процесу. Рівний доступ до вищої освіти полягає

у виробленні однакових вимог до знань, умінь та навичок абітурієнтів, конкурсному їх відборі та вступі до ЗВО (з урахуванням особливостей, визначених МОН України в умовах прийому до ЗВО та в правилах прийому ЗВО) та забезпеченні рівності прав здобувачів в освітньому процесі. Реалізація принципу рівного доступу має як зовнішній складник – у межах держави, так і внутрішню – у межах ЗВО та поряд з іншим передбачає створення всіх необхідних умов, а саме: забезпечення належного рівня бюджетного фінансування; оптимізацію мережі ЗВО; розробку адекватної процесам і реформам нормативно-правової бази, запровадження нових та ефективних форм контролю за діяльністю навчальних закладів й органів системи державного управління, об'єктивне та незалежне оцінювання результатів функціонування освіти, заохочення до навчання тощо [11, с. 113]. На рівні ЗВО доступність вищої освіти розкривається як рівність умов для кожного здобувача вищої освіти в контексті повної реалізації його здібностей, таланту, всебічного розвитку [6, с. 102];

– *якість вищої освіти та практичне спрямування*. Це один із ключових принципів, що передбачає відповідність умовам провадження освітньої діяльності та результатів навчання трьом параметрам (вимогам законодавства та стандартам вищої освіти; професійним та/або міжнародним стандартам (за наявності); потребам заінтересованих сторін і суспільства), що забезпечується шляхом здійснення процедур внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості [1]. До того ж якість вищої освіти є інтегральною категорією, що зумовлює вибір комплексу приписів, заборон та дозволів, які використовують суб'єкти нормотворчості в процесі адміністративно-правового регулювання освітньої діяльності у відповідних ЗВО. Важливими складниками забезпечення якості освіти в ЗВО є доповнення теоретичних знань практичними навичками, практикоорієнтованість освітньо-професійних програм, постійний моніторинг якості й удосконалення освітнього процесу. Забезпечення якості вищої освіти є неможливою поза тісною інтеграцією освітньої, науково-дослідної та практичної діяльності. Особлива увага приділяється практичній підготовці та виконанню завдань, максимально наближених до реальних умов професійної діяльності. ЗВО забезпечує якість вищої освіти шляхом: визначення принципів та процедур забезпечення якості вищої освіти; здійснення моніторингу та періодичного перегляду освітніх програм; щорічного оцінювання здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних і педагогічних працівників ЗВО та регулярного оприлюднення результатів таких оцінювань на офіційному вебсайті ЗВО, на інформаційних стендах та в будь-який інший спосіб; забезпечення підвищення кваліфікації педагогічних, наукових і науково-педагогічних працівників; забезпечення дотримання академічної доброчесності працівниками ЗВО та здобувачами вищої освіти [12, с. 176];

– *курсантоцентризм (студентоцентризм)*. Це умовна назва принципу, який ставить курсанта в центр організації та провадження освітньої діяльності в ЗВО, що враховується при розробці освітньо-професійних програм, навчальних планів, навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін тощо. Курсантоцентризм передбачає: а) заохочення курсантів як здобувачів вищої освіти до ролі автономних і відповідальних суб'єктів освітнього процесу; б) створення освітнього середовища, орієнтованого на задоволення потреб та інтересів курсантів як здобувачів вищої освіти, зокрема надання можливостей для формування індивідуальної

освітньої траєкторії; в) побудову освітнього процесу на засадах взаємної поваги і партнерства між курсантами та іншими учасниками освітнього процесу та ін. Цей принцип передбачає визнання унікальності кожного курсанта як суб'єкта навчального процесу, зміцнення його мотивації до вдосконалення, спрямування освітньої діяльності на індивідуальні потреби, здібності та інтереси курсантів, створення передумов для працевлаштування. «Курсантоцентризм» є парною категорією до «студентоцентризму». Привертає увагу, що в програмних (стратегічних) документах низки ЗВО безпосередньо відзначається важливість курсантоцентризму як стратегічної цілі та завдання розвитку таких ЗВО. Наприклад, у Стратегічному плані розвитку Національної академії внутрішніх справ на 2018–2024 рр. принцип «курсантоцентризму» разом із «студентоцентричним навчанням» визнаються одними із бажаних показників розвитку. Зокрема, відзначається, що курсантоцентризм передбачає вживання додаткових організаційних і навчально-виховних заходів та посилюється особистісною мотивацією до гарантованого працевлаштування, перспективами кар'єрного зростання впровадження служби в Національній поліції України [13, с. 14];

– *політична та релігійна нейтральність*. Принцип релігійної нейтральності унеможливорює вплив будь-якої із релігійних організацій на ведення освітньої діяльності, її зміст та форми, є фундаментом забезпечення рівності прав здобувачів вищої освіти, незалежно від їх релігійних переконань або світоглядних позицій. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р., здобуття освіти має бути незалежним від впливу релігійних організацій, окрім випадків, коли йдеться про заклади вищої духовної освіти. Цей принцип забезпечує недискримінацію здобувачів освіти та підтримує академічну свободу в ЗВО. Політична нейтральність є базовим принципом адміністративно-правового регулювання, що передбачає організацію та провадження освітньої діяльності ЗВО поза впливом політичних партій та рухів, недопущення впливу політичних поглядів і переконань посадових осіб на ухвалення рішень відносно курсантів та інших здобувачів вищої освіти в ЗВО тощо. Ураховуючи правовий статус курсантів ЗВО як публічних службовців, принцип політичної нейтральності є похідним від засад діяльності органів державної влади, для яких відбувається підготовка кадрів (політична нейтральність як принцип діяльності Національної поліції [3, ст. 10], позапартійність як принцип діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України [4, ст. 2] тощо);

– *гнучкість та адаптивність* як принцип адміністративно-правового регулювання зводиться до формування такої нормативно-правової бази освітньої діяльності у ЗВО, що наділяє МОН України, МВС України, адміністрацію ЗВО та інших управлінських суб'єктів арсеналом інструментів, які роблять можливим оперативне та ефективне реагування останніми на сучасні виклики й загрози (як-от пандемії, запровадження воєнного, надзвичайного стану тощо). Наведений принцип передбачає наділення уповноважених суб'єктів механізмами впливу з антикризового управління організацією та провадженням освітньої діяльності в ЗВО (внутрішнє переміщення ЗВО в межах держави; цифро-

візація та технології дистанційного навчання; безпечне освітнє середовище для здобувачів освіти та ін.);

– *міжнародна інтеграція* як принцип адміністративно-правового регулювання освітньої діяльності в ЗВО спрямований на створення сприятливих нормативно-правових умов для гармонізації відомчої вищої освіти з європейськими та євроатлантичними стандартами, інтернаціоналізацію освітньо-наукової діяльності, забезпечення мобільності науково-педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти, підвищення конкурентоспроможності освітньо-професійних програм на глобальному рівні. Принцип міжнародної співпраці передбачає активну участь у міжнародних освітніх і наукових програмах, розвиток двосторонніх угод із зарубіжними ЗВО (науковими установами), а також упровадження спільних освітньо-професійних програм, проєктів тощо. Міжнародна інтеграція сприяє імплементації найкращих практик у сфері управління, організації та провадження освітньої діяльності в ЗВО. Це передбачає розробку прозорих процедур оцінювання, забезпечення якості вищої освіти та академічної доброчесності тощо. Важливим вектором у розвитку адміністративно-правового регулювання освітньої діяльності в ЗВО є впровадження положень актів «м'якого» права (soft law) у сфері вищої освіти, зокрема ООН, ЮНЕСКО, ПАРЕ тощо (як-от Рекомендації МОП та ЮНЕСКО «Про статус викладацьких кадрів ЗВО» від 11.11.1977 р., Рекомендацію ЮНЕСКО «Про визнання навчальних курсів і свідоцтв про вищу освіту» від 13.11.1993 р., Рекомендацію ПАРЕ «Про гендерну рівність у галузі освіти» від 12.11.1995 р., Рекомендацію ПАРЕ «Про академічну свободу та університетську автономію» від 30.06.2006 р. та ін.).

Висновки. Підсумовуючи, слід підкреслити фундаментальне значення принципів як вихідних засад адміністративно-правового регулювання відносин стосовно організації та провадження освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Такі принципи поділяють на загальні – властиві для адміністративно-правового регулювання загалом, і спеціальні – характерні саме для регулювання освітньої діяльності у відповідних закладах вищої освіти. Принципи не лише визначають ідейне наповнення та нормативні вимоги до сучасного стану освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а й окреслюють пріоритети та перспективи її реформування на шляху адаптації до європейських і євроатлантичних стандартів. З-поміж спеціальних принципів адміністративно-правового регулювання освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання можна виокремити такі: а) єдність та диференціація; б) комплексність і багаторівневність; в) рівний доступ до вищої освіти; г) якість вищої освіти та практичне спрямування; г) курсантоцентризм (студентоцентризм); д) релігійна й політична нейтральність; е) гнучкість та адаптивність; є) міжнародна інтеграція та ін. При цьому вагомого значення набуває нормативне закріплення переліку й змісту таких принципів, що, як видається, найкраще зробити в Освітньому кодексі України в межах окремого розділу, присвяченого особливостям організації та надання вищої освіти в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Список використаних джерел

1. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII, зі змін. та доп. *Офіційний вісник України*. 2014. № 63. Ст. 1728.
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо військової освіти та науки : Закон України від 17.12.2021 р. № 1986-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 5. Ст. 299.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII, зі змін. та доп. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63. Ст. 2075.
4. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.05.2005 р. № 2713-IV, зі змін. та доп. *Офіційний вісник України*. 2005. № 29. Ст. 1697.
5. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. *Офіційний вісник України*. 2023. № 51. Ст. 2823.
6. Аброськін В. Мета створення та принципи діяльності закладів вищої освіти МВС України як суб'єктів реалізації освітньої функції держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 97–104.
7. Адміністративне право: підручник / за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с.
8. Албул С. В. Нормативно-правова регламентація статусу та особливостей функціонування закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. *Заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання: правовий статус та особливості функціонування*: матеріали Всеукр. наук.-педаг. підвищення кваліфікації (м. Одеса, 1 трав. – 11 черв. 2023 р.). Одеса : Гельветика, 2023. С. 10–14.
9. Гуржій Т. О., Бодров Ю. В. Поняття та сутність принципів адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 41–48.
10. Наука адміністрації й адміністративного права. Загальна частина (за викладами професора Юрія Панейка) / уклад.: В. М. Бевзенко та ін. Київ : Дакор. 2016. 464 с.
11. Пушкарьова Н. Ф. Конституційна гарантія доступності вищої освіти та принцип рівності: правовий аналіз на прикладі захисту прав соціально вразливих верств населення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 76. Ч. 1. С. 109–114.
12. Редіна П. В. Організаційно-правові засади управління вищою освітою в Україні : дис. ... д-ра філософії. Харків. 2023. 229 с.
13. Стратегічний план розвитку Національної академії внутрішніх справ на 2018–2024 роки. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/pro-akademiyu/koncepciya-rozvitku-navs/strategichnij-plan-rozvitku-nacionalnoyi-akademiyi-vnutrishnih-sprav-na-2018-2024-roki.pdf> (дата звернення: 17.11.2024)
14. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків : МАДРИД, 2012. 196 с.
15. Шаповал Р. В. Освітня діяльність в Україні: адміністративно-правове дослідження : монографія. Харків : Золота миля, 2011. 347 с.
16. Шарая А. А. Класифікація принципів адміністративного права: сучасний погляд в адміністративно-правовій доктрині. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2013. № 1. С. 174–177.

References

1. Pro vyshchu osvitu [About higher education]: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r., № 1556-VII, zi zmin. ta dop. (2014). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 63. St. 1728 [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo viiskovoi osvity ta nauky [On making changes to some laws of Ukraine regarding military education and science]: Zakon Ukrainy vid 17.12.2021 r. № 1986-IX (2022). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 5. St. 299 [in Ukrainian].
3. Pro Natsionalnu politsiiu [About the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r., № 580-VIII, zi zmin. ta dop. (2015). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 63. St. 2075 [in Ukrainian].
4. Pro Derzhavnu kryminalno-vykonavchu sluzhbu Ukrainy [About the State Criminal Enforcement Service of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 23.05.2005 r., № 2713-IV, zi zmin. ta dop. (2005). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 29. St. 1697 [in Ukrainian].
5. Pro Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky [About the Comprehensive Strategic Plan for the Reform of Law and Order Bodies as a Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023–2027]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.05.2023 r. № 273/2023. (2023). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 51. St. 2823 [in Ukrainian].
6. Abroskin, V. (2020) Meta stvorennia ta pryntsyipy diialnosti zakladiv vyshchoi osvity MVS Ukrainy yak subiektiv realizatsii osvitnoi funksi derzhavy [The purpose of creation and principles of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as subjects of implementation of the educational function of the state]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 6. S. 97–104 [in Ukrainian].
7. Administratyvne pravo [Administrative law]: pidruchnik / za zah. red. Yu.P. Bytiaka, V.M. Harashchuka, V.V. Zui. (2010). Kharkiv: Pravo. 624 s. [in Ukrainian].
8. Albul, S. V. (2023) Normatyvno-pravova rehlementatsiia statusu ta osoblyvostei funktsionuvannia zakladiv vyshchoi osvity zi spetsyfnymy umovamy navchannia [Normative and legal regulation of the status and features of the functioning of higher education institutions with specific study conditions]. *Zaklady vyshchoi osvity zi spetsyfnymy umovamy navchannia: pravovi status ta osoblyvosti funktsionuvannia*: materialy Vseukr. nauk.-pedah. pidvyshchennia kvalifikatsii (m. Odesa, 1 trav. – 11 cherv. 2023 r.). Odesa: Helvetyka. S. 10–14 [in Ukrainian].

9. Hurzhii, T. O., Bodrov, Yu. V. (2023) Poniattia ta sutnist pryntsyviv administratyvno-pravovoho rehuliuвання [The concept and essence of the principles of administrative and legal regulation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo»*. Vyp. 79. Ch. 2. S. 41–48 [in Ukrainian].
10. Nauka administratsii y administratyvnoho prava. Zahalna chastyna (za vykladamy profesora Yuriia Paneika) [Science of administration and administrative law. The general part (according to the lectures of Professor Yuriy Paneik)] / uklad.: V. M. Bevzenko ta in. (2016). Kyiv: Dakor. 464 s. [in Ukrainian].
11. Pushkarova, N. F. (2023). Konstytutsiina harantiia dostupnosti vyshchoi osvity ta pryntsyv rivnosti: pravovyi analiz na prykladi zakhystu prav sotsialno vrazlyvykh verstv naselennia [The constitutional guarantee of access to higher education and the principle of equality: a legal analysis based on the example of the protection of the rights of socially vulnerable population groups]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo»*. Vyp. 76. Ch. 1. S. 109–114 [in Ukrainian].
12. Redina, P. V. (2023). Orhanizatsiino-pravovi zasady upravlinnia vyshchoiu osvitoiu v Ukrainy [Organizational and legal principles of higher education management in Ukraine]: dys... d-ra filosofii. Kharkiv. 229 s. [in Ukrainian].
13. Stratehichniy plan rozvytku Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav na 2018-2024 roky [Strategic development plan of the National Academy of Internal Affairs for 2018-2024]. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/pro-akademiyu/koncepciya-rozvytku-navs/strategichnij-plan-rozvytku-nacionalnoyi-akademiyi-vnutrishnikh-sprav-na-2018-2024-roki.pdf> (data zvernennia: 17.11.2024) [in Ukrainian].
14. Uvarova, O. O. (2012) Pryntsyvy prava u pravozastosuvanni: zahalnoteoretychna kharakterystyka [Principles of law in law enforcement: general theoretical characteristics]: monohrafiia. Kharkiv: MADRYD. 196 s. [in Ukrainian].
15. Shapoval, R. V. (2011) Osvitnia diialnist v Ukraini: administratyvno-pravove doslidzhennia [Educational activity in Ukraine: administrative and legal research]: monohrafiia. Kharkiv: Zolota mylia. 347 s. [in Ukrainian].
16. Sharaia, A. A. (2013) Klasyfikatsiia pryntsyviv administratyvnoho prava: suchasnyi pohliad v administratyvno-pravovii doktryni [Classification of the principles of administrative law: a modern view in administrative-legal doctrine]. *Iurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 1. S. 174–177 [in Ukrainian].

Merdova Olha,

Candidate of Legal Sciences, Professor,

Head of the Department of Administrative Law Disciplines of the Faculty № 2

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0769-2364>

PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF EDUCATIONAL ACTIVITIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC STUDY CONDITIONS IN UKRAINE

The article analyzes the principles of administrative and legal regulation of the organization and implementation of educational activities in higher education institutions with specific study conditions. The fundamental importance of principles as the foundational basis for the administrative and legal regulation of relations concerning the organization and implementation of educational activities in such institutions is emphasized. It is noted that these principles are divided into general principles – applicable to administrative and legal regulation in general, and special principles – specific to the regulation of educational activities in higher education institutions with specific study conditions. The principles not only define the conceptual framework and normative requirements for the current state of educational activities in these institutions but also outline the priorities and prospects for their reform toward adaptation to European and Euro-Atlantic standards. Among the special principles of administrative and legal regulation of educational activities in higher education institutions with specific study conditions, the following are highlighted and characterized: a) unity and differentiation; b) comprehensiveness and multilevel regulation; c) equal access to higher education; d) quality of higher education and practical orientation; e) learner-centeredness (student-centeredness); f) religious and political neutrality; g) flexibility and adaptability; h) international integration, among others. It is concluded that the normative consolidation of the list and content of these principles is of significant importance. This should ideally be implemented in the Education Code of Ukraine within a dedicated section addressing the specific features of organizing and providing higher education in institutions with specific study conditions.

Key words: principles, administrative and legal regulation, higher education, higher education institutions, specific study conditions.

Надіслано до редколегії 10.12.2024

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

УДК 349.2:342.78(477)(045)
DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-124-128

Клемпарський Микола Миколайович,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного,
трудового права та права соціального забезпечення факультету № 4
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ОБМЕЖЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті автором проаналізовано низку проблемних аспектів обмеження трудових прав працівників під час дії воєнного стану. Визначено, що право на працю може бути обмежене в період дії воєнного стану, що передбачено Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Окреслено, що щорічною основною відпусткою в період воєнного стану є відпустка тривалістю не більш ніж 24 календарні дні. Але це обмеження не є категоричним, оскільки в Законі № 2136-IX чітко зазначено, що щорічну основну відпустку може бути обмежено за рішенням роботодавця. Визначено, що Законодавець, на період воєнного стану розширив права роботодавця, та наділив його правом самостійно встановлювати п'ятиденний або шестиденний робочий тиждень. Також у період дії воєнного стану не застосовуються норми щодо тривалості робочого дня напередодні свят, неробочих та вихідних днів, обмеження часу надурочних робіт, переносу святкових та неробочих днів, заборони роботи у вихідні дні, щодо встановлення святкових і неробочих днів, щодо неврахування святкових і неробочих днів до тривалості відпустки. Зроблено висновок, що обмеження свободи праці в контексті трудової повинності є необхідним, тимчасовим та вимушеним заходом, який запроваджується відповідними органами для досягнення законодавчо визначених стратегічних цілей в оборонній сфері, відвернення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, ліквідації та мінімізації наслідків таких надзвичайних ситуацій. Акцентовано увагу на особливостях розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця в період воєнного стану, до яких уналежнено: 1) працівник може бути звільнений у період його тимчасової непрацездатності; 2) працівник може бути звільнений під час перебування його у відпустці (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку); 3) працівник може бути звільнений без попередньої згоди виборного органу первинної профспілкової організації (крім випадків, коли такий працівник є членом профспілки).

Ключові слова: *трудове право, воєнний стан, трудові права, звільнення працівника, право на відпустку, свобода праці.*

Постановка проблеми. За останні три роки трудове право загалом та трудові відносини зокрема зазнали більшої трансформації, ніж за весь період незалежності України. Законодавець був вимушений в екстреному порядку вносити відповідні зміни, щоб трудове законодавство відповідало сучасним реаліям сьогодення та видозміненим сучасним трудовим відносинам. Аналізуючи нормативно-правові акти у сфері трудового права та зміни, які були внесені за час воєнного стану, необхідно окреслити основні тенденції правового регу-

лювання трудових відносин, які й будуть характеризувати сучасний стан такого правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання обмеження трудових прав працівників під час дії воєнного стану досліджували такі вчені, як С. В. Венедіктов, Ю. М. Гришина, В. М. Павліченко, Д. І. Сіроха, Г. І. Чанишева, В. І. Щербина та інші. Досліджували також проблемні аспекти нормативно-правового регулювання трудових відносин під час дії воєнного стану, однак уважаємо, що деякі аспекти не були достатньо проаналізовані.

Мета статті – дослідити проблемні питання врегулювання обмежень трудових прав працівників під час дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 43 Конституції України, «держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. Кожен має право на належні, безпечні й здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом» [1]. Також ст. 64 Конституції України передбачено, що «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» [1].

Аналізуючи перелік прав людини, які визначені Конституцією України, та не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану, зауважимо, що серед цього переліку немає права на працю. Тобто право на працю може бути обмежене в період дії воєнного стану, що й передбачено Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», а саме: «3. У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2].

Так, відповідні обмеження трудових прав та особливості їх реалізації встановлюються Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-IX (далі – Закон № 2136-IX), де також у ч. 2 ст. 1 зазначається, що «на період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 43, 44 Конституції України» [3]. А ч. 3 ст. 1 передбачає, що «у період дії воєнного стану не застосовуються норми законодавства про працю, законів України», «Про службу в органах місцевого самоврядування», інших законодавчих актів, що регулюють діяльність державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування у частині відносин, врегульованих цим Законом» [3]. Тобто Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» обмежується застосування інших законодавчих актів у тій сфері трудових відносин, яка врегульовується безпосередньо цим Законом № 2136-IX. Отже, цей Закон № 2136-IX є тимчасовим і діє лише на період воєнного стану, про й що свідчить його назва, а також ч. 1 ст. 1 Закону № 2136-IX передбачено, що «цей Закон визначає особливості проходження держав-

ної служби, служби в органах місцевого самоврядування, особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності й галузевої належності, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні, а також осіб, які працюють за трудовим договором, укладеним з фізичними особами (далі – працівники), у період дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»» [3].

Вважаємо за доцільне проаналізувати Закон № 2136-IX та визначити, які ж усе-таки обмеження трудових прав ним встановлено.

1. Обмеження права працівника на відпустку. По-перше, гарантованою щорічною основною відпусткою в період воєнного стану є відпустка тривалістю не більше 24 календарних днів. Але це обмеження не є категоричним, оскільки в Законі № 2136-IX чітко зазначено, що щорічну основну відпустку може бути обмежено за рішенням роботодавця. Але роботодавець, якщо є така можливість, може й надати працівнику щорічну основну відпустку в повному обсязі.

Також якщо відпустка триває більше ніж 24 календарні дні, то невикористані дні відпустки можуть бути використані працівником після припинення або скасування воєнного стану. За дні невикористаної відпустки роботодавець може надати відпустку без збереження заробітної плати. Також Законом № 2136-IX визначено право роботодавця відмовити працівникові в наданні невикористаних днів щорічної відпустки у період воєнного стану.

Ще одне обмеження права на відпустку працівника на період воєнного стану передбачено ч. 2 ст. 12 Закону № 2136-IX, де зазначено, що «в період дії воєнного стану роботодавець може відмовити працівнику в наданні будь-якого виду відпусток (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури, робіт з виробництва товарів оборонного призначення або до виконання мобілізаційного завдання (замовлення)» [3]. Отже, аналізуючи відповідну правову норму, можемо зазначити, що Закон № 2136-IX все ж таки передбачив для роботодавця можливість відмовити працівнику в наданні щорічної відпустки, але не всім працівникам, але лише тим, які виконують роботи на об'єктах критичної інфраструктури, працюють на виробництві оборонних товарів або виконують мобілізаційне завдання.

Щодо гарантій реалізації працівником права на щорічну відпустку, то слід зазначити, що законодавцем залишено гарантії права на відпустку для вагітних жінок та жінок, які доглядають дитину до трьох років. Цим категоріям працівників роботодавець не має права відмовити в наданні відповідного виду відпусток. Також законодавцем передбачено гарантії реалізації права на відпустку без збереження заробітної плати, а саме роботодавець за проханням працівника може надати йому відпустку без збереження заробітної плати та без обмежень строку, який визначений у Законі України «Про відпустки», а саме 30 календарних днів на рік. Тобто із цього випливає, що роботодавець може надати й на довший строк відпустку, ніж 30 календарних днів.

Законом встановлено і певні гарантії права на відпустку для працівників, які виїхали за кордон. А саме: ч. 4 ст. 12 Закону № 2136-IX передбачено, що в період дії воєнного стану роботодавець за заявою працівника,

який виїхав за межі території України або набув статусу внутрішньо переміщеної особи, в обов'язковому порядку надає йому відпустку без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною в заяві, але не більш ніж 90 календарних днів, без зарахування часу перебування у відпустці до стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку, передбаченого пунктом 4 частини першої статті 9 Закону України «Про відпустки» [3]. З аналізу відповідної статті можемо зробити висновок, що законодавець не надав альтернативи роботодавцю у виборі його дій: надавати чи не надавати відпустку, а чітко зазначив обов'язок роботодавця надати працівникові, який перебуває за кордоном, відпустку без збереження заробітної плати, але з обмеженням строку такої відпустки – не більш ніж 90 календарних днів.

2. Збільшення тривалості робочого часу. Так, Законом № 2136-IX передбачено, що «нормальна тривалість робочого часу в період дії воєнного стану може бути збільшена до 60 годин на тиждень для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення тощо)» [3]. Ця норма є теж не категоричною і обов'язковою, а рішення приймається роботодавцем в окремому конкретному випадку, залежно від критичності ситуації.

Якщо вищезазначеним працівникам встановлено скорочену тривалість робочого часу, то в період воєнного часу ця тривалість не може перевищувати 40 годин на тиждень.

Законодавець на період воєнного стану розширив права роботодавця, оскільки він тепер наділений правом самостійно встановлювати п'ятиденний або шестиденний робочий тиждень (до впровадження воєнного стану, роботодавець повинен був узгодити це питання спільно з виборним органом первинної профспілкової організації) та визначати час початку й закінчення щоденної роботи (раніше трудовими колективом за поданням роботодавця і виборним органом первинної профспілкової організації) [3]. Також у період дії воєнного стану не застосовуються норми щодо тривалості робочого дня напередодні свят, неробочих та вихідних днів, обмеження часу надурочних робіт, переносу святкових та неробочих днів, заборони роботи у вихідні дні, щодо встановлення святкових і неробочих днів, щодо неврахування святкових і неробочих днів до тривалості відпустки.

Також для працівників скорочується тривалість безперервного щотижневого відпочинку з 42 до 24 годин.

3. Обмеження свободи праці. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII, за рішенням військового командування разом із військовими адміністраціями можуть запроваджуватися заходи правового режиму воєнного стану, один із яких – «запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та захисту критичної інфраструктури і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану, з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану, та залучати їх в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та захисту критичної інфраструктури й не

потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки осіб...» [2]. Згідно з п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 753 «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану», під трудовою повинністю законодавець пропонує розуміти короткостроковий трудовий обов'язок у період воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, які виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, що не потребує обов'язкової згоди особи, стосовно якої запроваджується такий трудовий обов'язок» [4]. Тобто можемо зробити висновок, що певні обмеження свободи праці на період воєнного стану все-таки простежуються, оскільки з викладеного вище визначення трудової повинності зрозуміло, що залучення працівника до відповідних видів суспільно корисних робіт відбувається переважно без його волі та згоди, адже чітко передбачено, що трудова повинність – це обов'язок, хоч і короткостроковий (на певний період).

Проте є певні обмеження щодо залучення окремих працівників до суспільно корисних робіт. Наприклад, забороняється залучати до таких робіт малолітніх дітей, дітей віком від 14 до 15 років, вагітних жінок, та жінок, які мають дітей до трьох років, але однією з умов є те, що такі роботи можуть негативно вплинути на їхнє здоров'я та зашкодити.

Також для залучення працівника до суспільно корисних робіт на територіях, які радіаційно та хімічно забруднені, де є загроза виникнення небезпечних інфекційних хвороб, або на територіях, де є вибухонебезпечні предмети, потрібно: 1) його волевиявлення; 2) обов'язкова письмова згода.

Слід зауважити, що під час трудової повинності законодавцем усе ж таки передбачено мінімальні трудові гарантії для працівників. Так, відповідно до ч. 3 ст. 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII: «У процесі трудової діяльності осіб, щодо яких запроваджена трудова повинність, забезпечується дотримання таких стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальний термін відпустки та час відпочинку між змінами, максимальний робочий час, врахування стану здоров'я особи тощо. На час залучення працюючої особи до виконання трудової повинності поза місцем її роботи за трудовим договором за нею після закінчення виконання таких робіт зберігається відповідне робоче місце (посада)» [5].

Ще одним важливим моментом є те, що не потрібно ототожнювати трудову повинність та примусову працю, оскільки ці поняття мають різне змістовне наповнення. Наприклад, під примусовою працею в розумінні Конвенції про примусову чи обов'язкову працю № 29 від 28.06.1930 р. вважається «будь-яка робота чи служба, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг» [6]. Проте термін примусової чи обов'язкової праці, відповідно до цієї Конвенції, не вміщує: «а) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають на підставі законів про обов'язкову військову службу і застосовують для робіт суто воєнного характеру; б) будь-яку роботу чи службу, що є частиною звичайних громадянських обов'язків громадян повністю самоврядної країни; в) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають в умовах надзвичайних обставин, тобто у випадках війни або лиха, або загрози лиха, як-от пожежі, повені, голод, землетрус, сильні епідемії чи

епізоотії, навали шкідливих тварин, комах чи паразитів рослин і взагалі обставини, що ставлять під загрозу або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови всього або частини населення [6].

Не тільки міжнародними документами, а й чинним національним законодавством визначається, що «не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан» (ч. 2 ст. 43 Конституції України) [1].

Як висновок, можемо зазначити, що, так би мовити, обмеження свободи праці в контексті трудової повинності є необхідним, тимчасовим та вимушеним заходом, який запроваджується відповідними органами для досягнення законодавчо визначених стратегічних цілей в оборонній сфері, відвернення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, ліквідації та мінімізації наслідків таких надзвичайних ситуацій.

4. Розширення переліку підстав звільнення з ініціативи роботодавця.

Слід зауважити, що за період з 2021 року до сьогодні зазнали численних змін ст. 40, ст. 41 Кодексу законів про працю України, у яких визначаються підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця. Так, наприклад, статтю 40 КЗпП України доповнено п. 12 «вчинення працівником мобінгу (цькування), встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили»; п. 13 «відмови працівника Бюро економічної безпеки України від проходження атестації або прийняття атестаційною комісією рішення про неуспішне проходження працівником Бюро економічної безпеки України атестації, що здійснюється відповідно до пункту 4 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення роботи Бюро економічної безпеки України». А статтю 41 КЗпП України доповнили п. 1²) «вчинення керівником підприємства, установи, організації мобінгу (цькування) незалежно від форм прояву та/або невжиття заходів щодо його припинення, встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили».

Також Президентом України підписано Закон України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо встановлення додаткових підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця та деяких

інших питань» від 04.06.2024 № 3768-IX, набрання чинності якого відбудеться 27.09.2024 р. У цьому Законі пропонується доповнити статтю 40 КЗпП України такими підставами звільнення як: набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім звільнення від відбування покарання з випробуванням) за вчинення злочину проти основ національної безпеки України; невиконання працівником правил поведінки на підприємстві, в установі, організації в частині положень, передбачених частиною другою статті 142 цього Кодексу» [7]. Аналізуючи відповідні додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, можемо зауважити, що, по суті, ті правила поведінки на підприємстві, в установі, організації, про які йдеться, можуть бути частиною того самого внутрішнього трудового розпорядку, що й для загальних працівників, але вони визначаються в статутах та положеннях про дисципліну, з огляду на особливості підприємства, установи, організації, у якій працює працівник, та повинні містити обов'язок працівника не розголошувати інформацію, що містить державну чи комерційну таємницю або конфіденційну інформацію.

Уважаємо, що слід також акцентувати свою увагу на особливостях розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця в період воєнного стану, до яких необхідно зарахувати такі: 1) працівник може бути звільнений у період його тимчасової непрацездатності; 2) працівник може бути звільнений під час перебування його у відпустці (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку); 3) працівник може бути звільнений без попередньої згоди виборного органу первинної профспілкової організації (крім випадків, коли такий працівник є членом профспілки).

Висновки. Як підсумок зазначимо, що хоч трудове законодавство за останні роки й зазнало численних змін, які відбулися шляхом внесення низки нових положень у чинне трудове законодавство, а також шляхом ухвалення нових законів України: «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX і «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» № 2352, проте вони лише частково врегулювали проблеми, що виникли у сфері трудових відносин; так вони були дещо пом'якшені, але пасивна роль держави в регулюванні трудових відносин усе одно робить працівників уразливими перед недобросовісними роботодавцями.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 46. Стор. 16. Стаття 2497. Код акта 111724/2022.
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31. Стор. 40. Стаття 1634. Код акта 110863/2022.
4. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 р. № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.
6. Конвенції про примусову чи обов'язкову працю № 29: Міжнародний документ МОП від 28.06.1930 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text.
7. Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо встановлення додаткових підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця та деяких інших питань : Закон України від 04.06.2024 р. № 3768-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3768-IX#Text>.

References

1. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR (1996). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
2. Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022 (2022). *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. 2022. № 46. Stor. 16. Statyya 2497. Kod akta 111724/2022 [in Ukrainian].
3. Pro orhanizatsiyu trudovykh vidnosyn v umovakh voyennoho stanu [On the organization of labor relations under martial law] : Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 № 2136-IX (2022). *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. 2022. № 31. Stor. 40. Statyya 1634. Kod akta 110863/2022 [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennya Poryadku zaluchennya pratsezdatsnykh osib do suspil'no korysnykh robit v umovakh voyennoho stanu [On approval of the Procedure for engaging able-bodied persons in socially useful work under martial law]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 lyunya 2011 r. № 753 (2011). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
5. Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu [On the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII (2015). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady*. 2015. № 28. St.250 [in Ukrainian].
6. Konventsiyi pro prymusovu chy obov'yazkovu pratsyu № 29 [Convention on forced or compulsory labor No. 29] : Mizhnarodnyy dokument MOP vid 28.06.1930 r. (1930). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text [in Ukrainian].
7. Pro vnesennya zmin do Kodeksu zakoniv pro pratsyu Ukrainy shchodo vstanovlennya dodatkovykh pidstav rozirvannya trudovoho dohovoru z initsiatyvy robotodavtsya ta deyakykh inshykh pytan' [On Amendments to the Labor Code of Ukraine on Establishing Additional Grounds for Termination of an Employment Contract at the Employer's Initiative and Certain Other Issues] : Zakon Ukrainy vid 04.06.2024 № 3768-IX (2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3768-IX#Text> [in Ukrainian].

Klemparskyi Mykola,

Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Civil,
Labor Law and Social Security Law of the Faculty No 4
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

ON CERTAIN ISSUES OF RESTRICTIONS OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES DURING MARTIAL LAW

In this scientific work, the author analyzed a number of problematic aspects of restricting the labor rights of employees during martial law. It was determined that the right to work may be restricted during the period of martial law, which is provided for by the Decree of the President of Ukraine dated 02/24/2022 No. 64/2022 "On the introduction of martial law in Ukraine". It was outlined that the annual main leave during the period of martial law is a leave lasting no more than 24 calendar days. But this restriction is not categorical, since Law No. 2136-IX clearly states that the annual main leave may be restricted by decision of the employer. It was determined that the Legislator, for the period of martial law, expanded the rights of the employer and granted him the right to independently establish a five-day or six-day working week. Also, during the period of martial law, the norms regarding the duration of the working day on the eve of holidays, non-working days and weekends, restrictions on overtime work, transfer of holidays and non-working days, prohibition of work on weekends, establishment of holidays and non-working days, non-inclusion of holidays and non-working days in the duration of vacation do not apply. It is concluded that the restriction of freedom of labor in the context of labor service is a necessary, temporary and forced measure, which is introduced by the relevant authorities to achieve the legislatively defined strategic goals in the defense sector; prevention of emergencies of a natural and man-made nature, elimination and minimization of the consequences of such emergencies. The attention is focused on the features of termination of an employment contract at the initiative of the employer during martial law, which include: 1) an employee may be dismissed during the period of his temporary incapacity for work; 2) an employee may be dismissed while on leave (except for leave due to pregnancy and childbirth and leave to care for a child until the child reaches the age of three); 3) an employee may be dismissed without the prior consent of the elected body of the primary trade union organization (except in cases where such an employee is a member of a trade union).

Key words: labor law, martial law, labor rights, dismissal of an employee, right to leave, freedom of labor.

Надіслано до редколегії 08.12.2024

Шопіна Ірина Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративно-правових дисциплін

(Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ПОТРЕБ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті надано визначення правового забезпечення формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань. З'ясовано, що умовою успішності цієї діяльності є додержання принципу справедливості у відносинах між військовослужбовцем, який виконує бойові завдання з високим ризиком для власного життя і здоров'я, та державою. До напрямів удосконалення правового забезпечення формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців віднесено зміцнення гарантій права військовослужбовця на життя; удосконалення системи військового управління з метою позбавлення від рудиментів радянської системи управління та забезпечення командирів ресурсами, необхідними для виконання завдань; перегляд пріоритетів системи стратегічних комунікацій.

Ключові слова: соціально-ціннісні потреби, цінності, мотивація, військовослужбовці, правові цінності, національно-патріотичне виховання, стратегічні комунікації, національна ідентичність.

Постановка проблеми. Ефективність функціонування Збройних сил України в умовах повномасштабної російської збройної агресії потребує високого рівня професійної мотивації особового складу військових частин. Зі свого боку, професійна мотивація значною мірою залежить від наявності у військовослужбовців сформованих соціально-ціннісних потреб. Ціннісна сфера особистості відрізняється складністю та ієрархічністю, формується протягом усього життя індивіда, що уможливорює вплив на неї за допомогою різних чинників. Найбільш сприятливим для формування соціально-ціннісних потреб є період дитинства та ранньої юності, водночас це не унеможливорює впливу на осіб старшого віку, що потребує індивідуального підходу та плідного використання здобутків педагогіки для дорослих.

Період перед повномасштабною російською збройною агресією характеризувався початком реформування системи морально-психологічного забезпечення Збройних сил України, однак на заваді поступовому переходу від пострадянських форм та методів роботи з персоналом до більш сучасних став початок бойових дій високої інтенсивності. Упроваджувана нині система психологічної підтримки персоналу ще формується, а її нормативно-правове забезпечення потребує здійснення кропіткої роботи, спрямованої на удосконалення правових норм. У сукупності ці фактори слугують підтвердженням актуальності обраної теми наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з формуванням ціннісної сфери військовослужбовців, розглядали у своїх роботах Я. Мацегора, О. Колесниченко і Й. Приходько, які дослідили шляхи розв'язання конфлікту між системами військових і цивільних цінностей, а також конфліктів усередині

системи цінностей (наприклад, конфлікт між військовими моральними зобов'язаннями, як-от повага життя цивільних осіб і комбатантів супротивника та цінністю захисту колег, успішного виконання місії) [1]. В. Мартинюк визначив ціннісні орієнтації військовослужбовців як різномірне за ступенем усвідомлення й багатогранне за формою, сформоване залежно від розуміння сутності цінностей, відносно сталого вибіркового ставлення до системи суспільних цінностей, яке зумовлює характер взаємовідносин військовослужбовців з навколишнім світом, зміст, спрямованість і способи їх життєдіяльності, виконання військового обов'язку й завдань їх функціонального призначення, а також дослідив їх види та механізми формування [2]. К. Кротюк розробила авторську структурну модель розвитку ціннісно-сислової сфери військовослужбовців з урахуванням специфіки військової діяльності, тобто розмежування етапів професійної діяльності (етапи цивільного життя, службової діяльності, безпосередньої участі в бойових діях та відновлення боєздатності). Кожен із таких етапів відображає професійний розвиток військовослужбовців, безперервне виконання наказів, дотримання нових вимог та систематичне ускладнення службової діяльності, пов'язаної з ротацією до районів ведення бойових дій [3]. Водночас у вищезгаданих та інших наукових працях питання щодо сутності та формування ціннісної сфери військовослужбовців розглядали відповідно до методології психологічних, педагогічних та філософських наук. Міждисциплінарність вказаної проблематики зумовлює можливість і потребу її розгляду в межах та з використанням методології правових наук. Це дасть змогу не лише дослідити закономірності формування цінностей військовослужбовців, а й виробити пропозиції щодо надання цьому процесу цілеспрямованого системного характеру, що можливо лише в межах

правового регулювання підготовки персоналу Збройних сил України та інших військових формувань.

Мета статті – визначити напрями вдосконалення правового забезпечення формування ціннісних потреб військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності.

Виклад основного матеріалу. Проблеми формування соціально-ціннісних потреб пов'язані зі становленням ціннісної сфери особистості, яка формується під впливом комплексу факторів різної етіології. Ступінь їх правової регламентації є різною, деякі з них більше врегульовані нормами права, деякі регулюються іншими видами соціальних норм. Водночас держава закладає певні запобіжники в процеси такого впливу за допомогою системи правового регулювання, щоб не допустити деструктивних змін особистості внаслідок небажаних впливів на її формування. Так, Сімейним кодексом України та Законом України «Про охорону дитинства» передбачено низку заборон для батьків або осіб, які їх замінюють, спрямованих на запобігання виникнення в дитини хибних особистісних утворень, які в майбутньому можуть зашкодити самій дитині або суспільству.

Зокрема, відповідно до положень ст. 152 Сімейного кодексу України, право дитини на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлена законом. Дитина має право протиставитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї, а також звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування й громадських організацій або до суду [4]. Згідно з положеннями ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства», виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право й зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці. Виховання дитини має спрямовуватися на розвиток її особистості, поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя в суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності всіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами [5]. Указані положення свідчать про те, що на нормативно-правовому рівні держава приділяє велику увагу формуванню конструктивних ціннісних установок дитини. Водночас правовий механізм моніторингу можливих деструктивних впливів на розвиток дитини має певні прогалини.

Важливою правовою новацією у сфері формування соціально-ціннісних потреб громадян України стало ухвалення Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Спрямованість вказаного правового акта на формування національних цінностей зумовлює його безпосередній зв'язок із соціально-ціннісними потребами особистості. Як відомо, структура цінностей особистості має ієрархічний характер [6]. При цьому можна простежити дію наступного механізму. Цінності особистості, формуючись у процесі національно-патріотичного вихо-

вання, зумовлюють структуру та зміст ціннісної сфери індивіда. Ціннісна сфера породжує мотивації різного характеру (професійні, комунікативні, матеріальні), які, зі свого боку, обумовлюють потреби людини. Якщо на верхньому рівні, рівні цінностей, перевага належить соціально орієнтованим цінностям, то й потреби особистості матимуть соціально спрямований характер (потреба служити суспільству, захищати Батьківщину, виконувати військовий обов'язок тощо). Соціально-ціннісні потреби, відповідно, впливають на рівень поведінки індивіда, зумовлюючи його безпосередні дії або бездіяльність.

Роль норм права у формуванні соціально-ціннісних потреб представників деяких професій є більш значущою, ніж для інших сфер трудової діяльності. Необхідність приділяти більшу увагу формуванню соціально-ціннісних потреб військовослужбовців зумовлена характером військової служби, яка передбачає більші, порівняно з іншими професіями, вимоги до самовіддачі, аж до необхідності пожертвувати своїм життям і здоров'ям заради захисту Батьківщини.

Така підвищена самовіддача в демократичних правових державах компенсується (наскільки взагалі можна компенсувати втрату життя й здоров'я) підвищеним соціально-правовим захистом військовослужбовців, включно з вагомими соціальними виплатами та соціальним забезпеченням для членів сімей у разі їх загибелі. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 р. № 975 визначено, що одноразова грошова допомога у зв'язку із загибеллю (смертю) військовослужбовця під час виконання ним обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням ним обов'язків військової служби, або смерті особи, звільненої з військової служби, протягом року після звільнення її з військової служби, якщо смерть настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, пов'язаних з виконанням обов'язків військової служби; призначається й виплачується в розмірі 750-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, у якому настала загибель (смерть).

Крім того, участь у бойових діях як ситуація підвищеного ризику, передбачає підвищене матеріально-грошове забезпечення військовослужбовців порівняно зі звичайним режимом оплати їх діяльності. Так, в Україні це передбачено п. 2 розділу XXXIV наказу Міністерства оборони України № 260 від 07.06.2018 року «Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам». Відповідно до положень вказаного правового акта, на період дії воєнного стану військовослужбовцям додатково винагорода згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» виплачується в розмірі 100 000 гривень – тим, які беруть безпосередню участь у бойових діях або в здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, перебуваючи безпосередньо в районах їх здійснення, на тимчасово окупованій російською федерацією території України, на території між позиціями сил оборони та позиціями військ держави-агресора, у період здійснення зазначених заходів, та виконують бойові (спеціальні) завдання (у розрахунку на місяць пропорційно

часу участі в таких діях та заходах) [7]. Цим же правовим актом передбачено одноразову винагороду за кожні 30 днів (сумарно обчислених) виконання бойових (спеціальних) завдань у розмірі 70 тис. грн, а також інші стимулювальні виплати.

Однак підвищеного, порівняно з представниками інших професій, рівня матеріального забезпечення недостатньо для комплектування бойових підрозділів особами, готовими безперешкодно ризикувати своїм життям і здоров'ям заради виконання бойових завдань. Як свідчить, зокрема, ситуація з кількістю самовільних залишень частин військовослужбовцями в Україні після початку повномасштабної російської збройної агресії, достатньо високий, порівняно із середньою заробітною платою (18 020 тис. грн станом на вересень 2024 року), рівень матеріального забезпечення не може бути достатнім мотивувальним фактором. Безумовно, можна порівнювати рівень матеріального забезпечення українських військовослужбовців, що беруть участь у бойових діях, з грошовим забезпеченням військовослужбовців розвинених держав в умовах мирного часу (від 1 500 до 5 000 тис. дол. для рядового складу), а також із зарплатами представників сектору ІТ, суддів тощо. Водночас високий рівень грошового забезпечення сам по собі не здатний кардинально підвищити низьку професійну мотивацію і соціальну відповідальність (про що, зокрема, свідчить неможливість повністю викоринити корупційні злочини серед надзвичайно високооплачуваних представників вищих органів влади).

Можливість кардинально вплинути на мотивацію персоналу, як свідчать численні наукові дослідження, залежить від використання широкого арсеналу стимулювальних методів, насамперед спрямованих на нівелювання негативного впливу демотивувальних факторів. До факторів негативного впливу на морально-психологічний стан, який є демотиваторами службово-бойової діяльності, дослідники зараховують вітальні, соціальні та професійні: професійний стрес; вітальна небезпека під час здійснення службово-бойової діяльності; почуття страху під час виконання службово-бойових завдань; фізичний та психологічний дискомфорт; висока відповідальність за наслідки службово-бойової діяльності; тривалість виконання службово-бойових завдань; тривала незадоволеність деяких фізіологічних, матеріальних і соціальних потреб; різкі та раптові зміни умов служби; міжособистісні конфлікти [8]. У разі постійного некерованого впливу цих факторів на особистість військовослужбовців в останніх може поступово формуватися переважання мотивації самозбереження та ухилення від діяльності.

Глибинні механізми впливу окреслених факторів на поведінку військовослужбовців є предметом вивчення психологічних наук. Водночас роль права у формуванні соціально-ціннісних потреб військовослужбовців не можна недооцінювати. Зміна сили та частоти вітальних ризиків для військовослужбовця, який бере участь у бойових діях, не належать до компетенції правової науки. Але зміна суб'єктивного ставлення військовослужбовця до стану своєї захищеності правовими засобами, на нашу думку, можлива. Це потребує постійного моніторингу системи правового регулювання освітньої діяльності в Україні, підготовки персоналу сил оборони, а також системного підходу до правового забезпечення служби психологічної підтримки персоналу Збройних сил України, яке перебуває нині на стадії становлення.

Висновки. Правове забезпечення формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань є сукупністю правових інструментів впливу на ціннісно-мотиваційну сферу особистості військовозобов'язаних та військовослужбовців з метою зміцнення їх соціально орієнтованих цінностей та мотивації служіння Батьківщині. Умовою успішності цієї діяльності є додержання принципу справедливості у відносинах між військовослужбовцем, який виконує бойові завдання з високим ризиком для власного життя і здоров'я, та державою.

В умовах вичерпання потенціалу сучасного етапу мобілізаційної політики доцільно вжити низку заходів, спрямованих на вдосконалення правового забезпечення формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань. По-перше, це потребує зміцнення гарантій права військовослужбовця на життя. Повністю убезпечити його від можливої загибелі або поранення в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності неможливо. Однак можливо знизити вірогідність настання негативних наслідків для його життя та здоров'я під час участі в бойових діях. Це потребує реального підвищення якості підготовки як нещодавно призваних за мобілізацією громадян, так і військовослужбовців з більшим стажем служби, які виконували не бойові функції. При цьому з огляду на періодичне поширення заяв про формальність такої підготовки, доцільно експертно визначити її якість за допомогою незалежних від сектору безпеки й оборони України суб'єктів (якими можуть бути представники збройних сил іноземних держав або громадських організацій за умови систематичності та 100 % охоплення об'єктів контролю).

По-друге, потрібні обережні (щоб не порушити керованість військовими підрозділами), але рішучі заходи, спрямовані на вдосконалення системи військового управління з метою позбавлення від рудиментів радянської системи управління та забезпечення командирів ресурсами, необхідними їм для виконання завдань (з гарантіями не притягнення їх до відповідальності в разі неможливості виконати завдання через відсутність необхідних для цього людських, військово-технічних, логістичних та інших ресурсів). Крім того, особливої правової підтримки потребує процес кар'єрного зростання молодих командирів із досвідом участі в бойових діях високої інтенсивності.

По-третє, потребує вдосконалення система стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України, діяльність якої має бути спрямована на формування в суспільстві впевненості, що кожен випадок порушення прав людини (військовозобов'язаного чи військовослужбовця) тягне за собою настання заходів юридичної відповідальності для військових посадових осіб, які припустили такі порушення. Багатоканальність отримання суспільством відомостей про події на лінії бойового зіткнення (від родичів, друзів, сусідів, колег, які беруть участь у бойових діях, блогерів, журналістів, народних депутатів тощо) має своїми наслідками швидко поширення негативної інформації про порушення правових приписів. Суцільне заперечення фактів порушення військовими посадовими особами правових норм за таких умов лише посилює недовіру до джерел таких заперечень. Тому важливого значення набуває процес керованості комунікації, а також наявність зворотного зв'язку між усіма учасниками відносин в секторі безпеки й оборони України.

Список використаних джерел

1. Мацегора Я. В., Колесніченко О. С., Приходько І. І. Особливості військових цінностей у військовослужбовців-учасників бойових дій з порушенням моральної нормативності. *Чесť і закон*. 2023. № 2. С. 109–119.
2. Мартинюк В. М. Ціннісні орієнтації особистості: сутність, місце та роль у детермінації соціальної активності. *Філософські обрії*. 2000. Вип. IV. С. 79–92.
3. Кротюк К. А. Структурна модель ціннісно-смыслові сфери військовослужбовців-учасників бойових дій. *Психологічні студії*. 2023. № 3. С. 81–89.
4. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
5. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
6. Бліхар В. С. Ієрархія цінностей як життєво значима засада формування особистості. *Військово-науковий вісник*. 2010. № 13. С. 198–207.
7. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам: наказ Міністерства оборони України від 07.06.2018 року № 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#n942>
8. Каплюченко О. П., Приходько І. І. Основні фактори впливу екстремальних умов службово-бойової діяльності на мотиваційну складову морально-психологічного стану військовослужбовців Національної гвардії України. *Чесť і закон*. 2020. № 3(74). С. 27–35.

References

1. Matsehora, Ya. V., Kolesnichenko, O. S. & Prykhodko, I. I. (2023). Osoblyvosti viiskovykh tsinnosti u viiskovosluzhbovtiv-uchasnykiv boiovykh dii z porushenniam moralnoi normatyvnosti [Features of military values in military personnel participating in combat operations with violation of moral normativity]. *Chest i zakon [Honor and Law]*, 2, 109–119. [in Ukrainian]
2. Martyniuk, V.M. (2000). Tsinnisni oriientsatsii osobystosti: sutnist, mistse ta rol u determinatsii sotsialnoi aktyvnosti [Value orientations of a personality: essence, place and role in determining social activity]. *Filosofski obrii [Philosophical horizons]*, IV, 79–92. [in Ukrainian]
3. Krotiuk, K. A. (2023). Strukturna model tsinnisno-smyslovoi sfery viiskovosluzhbovtiv-uchasnykiv boiovykh dii [Structural model of the value-sense sphere of military personnel participating in combat actions]. *Psykhologichni studii [Psychological studies]*, 3, 81–89.
4. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine.]. (2002, January 10). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian]
5. Zakon Ukrainy pro okhoronu dytynstva [On the Protection of Childhood]. (2001, April 26). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [in Ukrainian]
6. Blikhar, V. S. (2010). Iierarkhiia tsinnosti yak zhyttievo znachyma zasada formuvannia osobystosti [Hierarchy of values as a vital principle of personality formation.]. *Viiskovo-naukovy visnyk [Military scientific bulletin]*, 13, 198–207. [in Ukrainian]
7. Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy pro zatverdzhennia Poriadku vyplaty hroshovoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtiam Zbroinykh Syl Ukrainy ta deiakym inshym osobam [On Approval of the Procedure for the Payment of Financial Support to Servicemen of the Armed Forces of Ukraine and Certain Other Persons] (2018, June 18). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#n942>
8. Kapliuchenko, O. P. & Prykhodko, I. I. (2020). Osnovni faktory vplyvu ekstremalnykh umov sluzhbovo-boiovoi diialnosti na motyvatsiinu skladovu moralno-psykhologichnoho stanu viiskovosluzhbovtiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [The main factors of influence of extreme conditions of service and combat activity on the motivational component of the moral and psychological state of the National Guard of Ukraine]. *Chest i zakon [Honor and Law]*, 3, 27–35. [in Ukrainian]

Shopina Iryna,

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department of Administrative and Legal Disciplines

(Lviv State University of Internal Affairs, Lviv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF LEGAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF SOCIAL AND VALUE NEEDS OF SERVICEMEN

The purpose of the article is to identify areas for improvement in legal support for the formation of value needs of servicemen in the Armed Forces of Ukraine and other military formations within the context of a high-intensity armed conflict. The article examines the particularities of value and motivational sphere formation in military personnel. Attention is paid to factors influencing the development of a personality's value-motivational sphere. The author argues that the role of legal provisions in shaping social and value needs of servicemen stems from the nature of military service. Compared to other professions, it implies greater demands for dedication, even up to the need to sacrifice one's life and health for the defense of the Motherland.

The factors of negative impact on the moral and psychological state of military personnel are considered. The author establishes that it is possible to change the subjective attitude of a serviceman to his state of security with the help of legal means.

The author defines the proposed legal framework for the formation of social and value needs of servicemen as a set of legal instruments aimed at influencing the value and motivational sphere of military conscripts and servicemen. This framework aims to strengthen their socially oriented values and motivation to serve the Motherland. Success hinges on the observance of the principle of justice in relations between a serviceman performing combat missions with a high risk to life and health, and the State.

The areas for improvement of legal support for the formation of social and value needs of servicemen include: a) strengthening guarantees of a serviceman's right to life; b) improvement of the military management system to eliminate vestiges of the Soviet management system and provide commanders with the resources they need to perform their tasks; c) focusing the system of strategic communications on creating societal confidence that every case of violation of the rights of a military conscript or serviceman will be addressed.

Key words: *socio-value needs, values, motivation, military personnel, legal values, national-patriotic education, strategic communications, national identity.*

Надіслано до редколегії 13.12.2024

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Буга В. В., Саранов С. В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ІСТОРИЧНИХ КРИЗ НА ФОРМУ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ АНТИЧНОСТІ Й РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ В МЕЖАХ КОНЦЕПЦІЇ ЯКОБА БУРКХАРДТА (1818–1897 РР.).....	3
Зубенко С. Є. ПОНЯТТЯ І ПРАВОВІ ОСНОВИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	8
Козаченко Р. А. ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ	16
Стецюк Б. Р. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ІНСТИТУТУ БЕЗПЕКИ В ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ.....	21

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Болдирева В. М. СИРІТСЬКІ ТВОРИ ТА ОБ'ЄКТИ СУМІЖНИХ ПРАВ: ПРАВОВИЙ СТАТУС В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ	27
Кочина О. С., Москаленко А. О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ ДОГОВОРІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	32
Мірошник Б. Ю. КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ ФОРМ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ.....	37
Світличний Д. С., Захарченко А. М. ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ УЧАСНИКАМИ ВІДНОСИН У СФЕРІ ТРАНСПОРТНОГО СТРАХУВАННЯ.....	42
Ярмоленко О. С. ВИСУВАННЯ КРЕДИТОРСЬКИХ ВИМОГ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО.....	49

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Іваненко Д. Д. ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ РЕЧОВИХ ПРАВ НА МЕЛІОРАТИВНІ МЕРЕЖІ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ.....	53
Конарева Г. О., Чорна М. В. ПРИМУСОВЕ ВИДВОРЕННЯ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА В ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	59
Онопрієнко С. Г. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ОРГАНІВ ВРЯДУВАННЯ (ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА).....	64
Цицюра В. І. ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЇХ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	69

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ**Амеліна А. С., Бубнова А. С.**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗБИРАННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ ДОКУМЕНТІВ
ЯК ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....74**Голубов А. Є.**

РОЛЬ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ У ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ...79

Красій М. О.ЗОВНІШНЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ
ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ.....84**Пономарьова Т. І., Данилевська Ю. О., Єдаменко І. В.**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННІ ДІЇ
ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМИ ТЕХНІЧНИМИ ЗАСОБАМИ НЕГЛАСНОГО ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ.....90**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ****Бондаренко В. В.**

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УКРАЇНІ.....96

Квашук О. Д.ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОКУРОРОМ ПОВНОВАЖЕНЬ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....102**Татарин Н. М.**ПРОГНОЗУВАННЯ Й МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ
ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....107**ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ
ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ****Іваньков І. В., Іваньков О. І.**ДОСВІД ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ ДЛЯ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ СИСТЕМ
ЗЕМЛІ БАВАРІЯ (ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІМЕЧЧИНА) ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА.....112**Мердова О. М.**ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ
ТА ПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ.....118**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ****Клемпарський М. М.**ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ОБМЕЖЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ
ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ.....124**Шопіна І. М.**НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ПОТРЕБ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....129

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Buga V., Saranov S. SELECTED ASPECTS OF THE IMPACT OF HISTORICAL CRISES ON THE FORM OF THE POLITICAL REGIME OF ANCIENT AND EARLY MODERN TIMES WITHIN THE FRAMEWORK OF THE CONCEPT OF JACOB BURKHARDT (1818–1897).....	3
Zubenko S. CONCEPT AND LEGAL BASIS OF INTERNATIONAL COOPERATION.....	8
Kozachenko R. POLITICAL REGIME AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF THE LEGAL SYSTEM	16
Stetsyuk B. THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE REGULATIONS OF THE INSTITUTE SECURITY IN THE INDUSTRY OF CIVIL AVIATION.....	21

COMMERCIAL LAW. CIVIL LAW. LABOR LAW

Boldyreva V. ORPHAN WORKS AND RELATED RIGHTS OBJECTS: LEGAL STATUS IN UKRAINIAN LEGISLATION.....	27
Kochyna O., Moskalenko A. PROBLEMS AND PROSPECTS OF LEGAL REGULATION OF INHERITANCE CONTRACTS IN UKRAINE.....	32
Miroshnyk B. CRITERIA FOR DISTINGUISHING FORMS OF PROTECTION OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES.....	37
Svitlychnyi D., Zakharchenko A. ECONOMIC AND LEGAL MEASURES TO ENSURING PROPER PERFORMANCE OF OBLIGATIONS BY PARTICIPANTS OF RELATIONS IN THE FIELD OF TRANSPORT INSURANCE.....	42
Iarmolenko O. SUBMISSION OF CREDITOR CLAIMS IN A BANKRUPTCY CASE.....	49

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

Ivanenko D. STATE REGISTRATION OF PROPERTY RIGHTS TO LAND-RECLAMATION NETWORKS AND ITS COMPONENT PARTS.....	53
Konarieva H., Chorna M. FORCED DEPORTATION OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	59
Onopriienko S. INFORMATION SECURITY IN THE INTERNAL AUDIT OF GOVERNMENT BODIES (EXPERIENCE OF THE REPUBLIC OF POLAND).....	64
Tsytsiura V. MEASURES OF SECURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW AND THEIR GENERAL CHARACTERISTICS.....	69

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Amelina A., Bubnova A.

PROBLEMATIC ISSUES OF COLLECTING AND USING DOCUMENTS AS EVIDENCE
IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... 74

Holubov A.

THE ROLE OF MORAL AND ETHICAL STANDARDS IN COURT ACTIVITIES
IN CRIMINAL JURISDICTION..... 79

Mariia K.

FOREIGN CRIMINAL AND LEGAL POLICY OF UKRAINE AS A COMPONENT ELEMENT
OF POLICY IN THE SPHERE OF FIGHTING CRIME.....84

Ponomarova T., Danylevska Yu., Yedamenko I.

CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL ACTIONS WITH SPECIAL TECHNICAL MEANS
OF COVERT OBTAINING INFORMATION..... 90

CRIMINAL PROCESS AND FORENSIC. OPERATIONAL AND INVESTIAGTIVE ACTIVITIES

Bondarenko V.

CORRUPTION RISKS IN THE APPLICATION OF PREVENTIVE MEASURES IN UKRAINE..... 96

Kvashuk O.

PROBLEM ISSUES OF IMPLEMENTATION OF AUTHORITIES BY THE PROSECUTOR
IN CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE.....102

Tataryn N.

FORECASTING AND MODELING AS METHODS OF ORGANIZING
AND PLANNING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES..... 107

TRAINING OF SPECIALISTS FOR THE SYSTEM OF PROFESSIONAL LEGAL EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC CONDITIONS OF STUDY

Ivankov I., Ivankov O.

EXPERIENCE IN PROFESSIONAL TRAINING OF STAFF FOR THE PENITION SYSTEMS
OF THE LAND OF BAVARIA (FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY)
AND THE REPUBLIC OF POLAND.....112

Merdova O.

PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ORGANIZATION
AND IMPLEMENTATION OF EDUCATIONAL ACTIVITIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
WITH SPECIFIC STUDY CONDITIONS IN UKRAINE.....118

TOPICAL ISSUES OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL RELATIONS DURING MARTIAL LAW

Klemparskyi M.

ON CERTAIN ISSUES OF RESTRICTIONS OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES
DURING MARTIAL LAW 124

Shopina I.

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF LEGAL SUPPORT FOR THE FORMATION
OF SOCIAL AND VALUE NEEDS OF SERVICEMEN.....129

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ

LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 4(89) 2024

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – В.Б. Гайдабрус

Підписано до друку 25.12.2024 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 16,04. Обл. вид. арк. 14,84.
Зам. № 0225/111. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.